

შესანიშნავი
შეხვედრები

საქართველოს საქართველოს საქართველოს

გამომცემლობა
„საბჭოთა საქართველო“
თბილისი — 1966

მიხეილ მახათაძის წინამდებარე წიგნში განხილულია მნიშვნელოვანი პრობლემები შ. რუსთაველის უკვდავი პოემისა. ავტორი ფართოდ განიხილავს „ვეფხისტყაოსნის“ ეროვნულ იდეებს, სამხედრო ხელოვნებას, მედიცინას, ნადირობას, ტექსტის დადგენის საკითხებს და პოემის დაბოლოების პრობლემას.

წიგნი ეძღვნება შ. რუსთაველის 800 წლის იუბილეს.

ეროვნული იდეები ვეფხისტყაოსანში

რუსთველოლოგიაში დიდი ხანია წამოიჭრა პოემის იდეური ღირებულების და მასში ასახული მოვლენების თუ ფაქტების რაობისა და სადაურობის საკითხები. ძირითადად ეს საკითხები შეიძლება გადაჭრილად ჩავთვალოთ. რუსთველოლოგიის თანამედროვე ეტაპზე უკვე არასერიოზულად გვეჩვენება პროფ. კ. კაპანელის განცხადება, თითქოს „ვეფხისტყაოსანი“ დაწერილი იყოს „სიყვარულის განმარტების მიზნით“¹, მოძველებულად — კ. ჭიჭინაძის მიერ პოემის ლეიტმოტივად სიყვარულისა და შეგობრობის აღიარება² და მეცნიერულ ღირებულებას მოკლებულად — პროფ. ი. აბულაძის მტკიცება, თითქოს „სიუჟეტი, ისევე როგორც მთელი შინაარსი პოემისა, სავსებით ეუცხოება ქართულ სინამდვილეს“³.

დღეს უკვე სადავო აღარ არის, რომ რუსთაველის ჰუმანიზმში ინტერნაციონალურ მისწრაფებებთან ერთად წამყვანი ადგილი უჭირავს პატრიოტულ იდეალებს. რუსთაველს სწამს სამშობლო, მისი ინტერესები, პრესტიჟი, ინტერესები თავისი მშობელი ერისა და ქვეყნის. და უეჭველია, რომ ეს იდეალები XII საუკ. საქართველოს მოწინავე, პროგრესული საზოგადოებრივი ფენების ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ მისწრაფებათა ანარეკლია.

მთელ თავის მისწრაფებებსა და იდეალებს რუსთაველი გვაცნობს.

---

¹ კ. კაპანელი, „ქართული კულტურა და რუსთაველის იდეები“, რუსთაველის კრებული, სახელგამი, 1938, გვ. 209.

² ვაზ. „კომუნისტი“, 1937 წ. № 294.

³ ი. აბულაძე, „ვეფხისტყაოსნის“ სიუჟეტისათვის“. ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, პირველი სერია, I, გვ. 145.

პროფ. ი. აბულაძე მეორეგან სავსებით სერიოზულად ამტკიცებს, რომ პოემაში ყველაზე საეულისხმოა „ქალ-ვაჟის რომანული სიყვარულის ქართულ ნიადაგზე უმაღლეს წერტილამდე განვითარება“ („რუსთაველი და ვეფხისტყაოსანი“, რუსთაველის კრებული, გვ. 82).

ერთი მხრივ, პოემის პროლოგში და თხრობითი ნაწილის აღწერით მომენტებსა და ლირიკულ გადახვევებში, მეორე მხრივ კი, მათი გამომხატველი არიან პოემის გმირები, რომელთა მოღვაწეობა მუდამ მიმართულია, ან მუდამ გამომდინარეობს სამშობლო ქვეყნის ინტერესებიდან.

პოემის პროლოგისა და ეპილოგის სათანადო ტაეპები ადასტურებენ, რომ პოემის ავტორი მოხიბლულია მეფეების — თამარისა და დავითის პიროვნებებით და მოღვაწეობით. ავტორის განცხადებით, ის აქებს თამარს (4,19), „ორგულთა მათთა დამწველად, ერთგულთა გამახარებლად“ (1666) გალექსა პოემა. შეუძლებელია XII საუკ. რთულ პოლიტიკურ და შინასახელმწიფოებრივ ვითარებაში პოეტის ასეთი დეკლარაცია მის მიერ ეროვნული ინტერესების ხმამაღალ აღიარებად არ მივიღოთ.

პოემის თხრობითს ნაწილში რუსთაველი მთელი თავისი პოეტური შესაძლებლობით ახდენს თავისი ეროვნულ-პატრიოტული სულისკვეთების თეატრალიზაციას. თინათინის სამეფო ტახტზე ასვლის ნიშნად გამართული ხანგრძლივი ზეიმები, ტარიელის ხატაეთიდან გამარჯვებით დაბრუნების გამო მოწყობილი ბრწყინვალე აღლუმები, შეხვედრები, ნადიმები, დასაჩუქრებანი და სახალხო აღფრთოვანება, ბიძაშვილთა სამთავროზე გამარჯვებით გამოწვეული სახალხო სიხარული ფრიდონის სამეფოში და სხვა აღწერითი მომენტები ამის უტყუარი დადასტურებაა.

სამშობლოსადმი უდიდესი სიყვარულის გრძნობით არის გამთბარი პოემაში შეტანილი ლირიკული სტროფი, რომლითაც ავტორი სამშობლოდან გარდახვეწილი ავთანდილის სულიერი განწყობილების ასათვისებლად გვაშაბდებს:

ვა, სოფელო, რაშიგან ხარ, რას გვაბრუნებ, რა ზნე გპირსა!
ყოფი შენი მონღობილი ნიადაგმცა ჩემებრ ტირსა;
სად წაიყვან სადაურსა, სად აღუფხვრი საღით ძირსა... (951).

მაგრამ რუსთაველის ეროვნულ-პატრიოტულ მისწრაფებათა და იდეალების სრულ გაშლას ჩვენ ვხვდებით პოემის გმირების რუსთაველურ დახასიათებასა და მათს მოღვაწეობაში. მივყევთ პოემას და დავიწყოთ არაბი გმირების დახასიათებით:

იყო არაბეთს როსტევან, მეფე ღმრთისაგან სვიანი,
მალალი, უხვი, მდაბალი, ლაშქარ-მრავალი, ყმიანი,
მოსამართლე და მოწყალე, მორკმული, განგებიანი,
თვით მეომარი უებრო, კვლა მოუბარი წყლიანი (32).

ასე იწყება პოემა. როსტევანი თავისი ზალხის მოწყალე მეფეა, ხოლო მისი ინტერესებისათვის — უებრო მეომარი. იგი განგებიანი, ანუ ბრძენი გამგებელი, სახელმწიფოს საუკეთესო მმართველი, რომლის მრწამსი მდგომარეობს არა მეფურ ქედმალლობაში, არამედ თავმდაბლობაში. ასეთია როსტევანის დამოკიდებულება ზალხისა და საქმობლოსადმი. სხვაგვარად ის ვერც შეიძენდა იმ შარავანდედს, რომლითაც მოსილია ქვეშევრდომთა თვალში: ისინი ხომ ადვილად ბედავენ შეაფასონ მისი ყოველი ნაბიჯი (100).

ხანში შესული როსტევანი ზრუნავს ტახტზე:

მე გარდასრულვარ, სიბერე მჭირს, ჰირთა უფრო ძნელია,
დღეს არა, ხვალე მოვკვდები, სოფელი ასრე მქმნელია...
ჩემი ძე დაესვათ ხელმწიფედ (36). —

მიმართა მან ვაზირებს საგანგებოდ მოწვეულ თათბირზე. მართალია, აქ როსტევანი ლაპარაკობს ტახტზე და მის მემკვიდრეზე, მაგრამ შეცდომა იქნებოდა, ასეთი ზრუნვა აგვეხსნა როსტევანის მართლოდენ სუბიექტური მოტივებით — შეუნარჩუნოს ტახტი საკუთარ შთამომავლობას. როსტევანის ეს ნაბიჯი უთუოდ გამომდინარეობს სამეფოს ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ინტერესებიდან, რადგან წინააღმდეგ შემთხვევაში შეიძლება ტახტი შემთხვევითი ელემენტების, ან გავლენიანი ფეოდალური წრეების და პირების საცილობელ საგნად იქცეს. რასაც მოჰყვება ძმათა შორის სისხლის ღვრა და საბოლოო შედეგად — არაბეთის სამეფოს დაშლაც.

ვაზირებმა მხარი დაუჭირეს მეფეს, რადგან როსტევანის „თათბირი ავიცა სხვისა კარგისა მჯობია“ (38). თან, ვაზირების აზრით,

თუცა ქალია, ხელმწიფედ მართ ღმრთისა დანაბალია...
... იცის მეფობა (39),

თინათინმა „იცის მეფობა“, ე. ი. მისი სამეფო ტახტზე აყვანა ყოველმხრივ შეესატყვისება არაბეთის სახელმწიფოს ნაციონალურ ინტერესებს.

თინათინის ტახტზე ასვლა არაბეთის ნაციონალურ დღესასწაულად გადაიქცა. რუსთაველი დიდი პათოსით ხატავს ამ ზეიმს და შენიშნავს: „მოვიდეს სრულნი არაბნი“ (44).

როსტევეანი გამეფების დღეს უდიდეს მოვალეობას აკისრებს თინათინს:

უბრძანა: „ნუ სტირ, ასულო, ისმინე ჩემი თხრობილი:
დღეს შენ ხარ მეფე არაბეთს, ჩემგან ხელმწიფედ ხმობილი,
აქათგან ესე სამეფო შენი არს მართ მონღოლილი,
ხარმა ბრძნად მქმნელი საქმისა, იუაჲ წყნარი და ცნობილი“ (48).

როსტევეანის აზრით, ამიერიდან არაბეთის სამეფო მონღოლილი აქვს თინათინს, რაც უდიდესი მოვალეობაა სამშობლოს წინაშე. როსტევეანს იგი ესმის, როგორც ხალხის კეთილდღეობაზე ზრუნვა:

ვარღთა და ნეხეთა ვინათგან მზე სწორად მოეფინების,
ღრღთა და წვრილთა წყალობა შენმცა ნუ მოგეწყინების (49), —

ეუბნება ის თინათინს. აშკარაა, ამ ზრუნვაში დიდთა და „წვრილთადმი“ გამოსჭვივის როსტევეანის სიყვარული თავისი ხალხისადმი.

თინათინის გამეფების გამო გამართულ ერთ-ერთ ნადიმზე მეფემ მოიწყინა. მეფე შემდეგგვარად ხსნის თავისი მოწყენის მიზეზს:

სიბერე მახლავს, დაელიენ სიყმაწვილისა დღენია (62)...
ერთაი მიზის ასული, ნაზარდი სათუთობითა,
ღმერთმან არ მომცა უმა-შვილი, ვარ საწუთროსა თობობითა...
ოტასა შემწვევს ავთანდილ ჩემგანე ნაზარლობითა (63).

როგორც ვიცით, ამის გამო ავთანდილმა როსტევეანი შეჯიბრებაში გაიწვია — ვინ მეტ ნადირს დახოცავდა და ვინ იქნებოდა უკეთესი მოასპარეზე (და აქედან მეომარიც). ნადირობის შემდეგ მონებმა მათ მოახსენეს: ავთანდილს ოცითა უფროსი დაუხოციო (81). თან, მისი ისარი ერთიც არ გატუდებულა. რუსთაველი ამის გამო შენიშნავს:

მეფესა ესე ამბავი უჩნს, ვითა მღერა ნარღისა,
უხარის ეგრე სიკეთე მისისა განაზარღისა,
აქვს მიჯნურობა ამისი, ვითა ბულბულსა ვარღისა,
სიცილით ლაღობს, მიეცა გულით ამოსლვა დარღისა (82).

თითქოს გაუგებარია, რა ჰქონდა მეფეს სადარდო, ან რად „მიეცა“ მას „გულით ამოსლვა დარდისა“, როცა ავთანდილმა, ყმამ და მისძავე გაზრდილმა, მასთან შეჯიბრებაში გაიმარჯვა.

აქ უნდა გავიხსენოთ, რომ როსტევანს არ ჰყავდა ვაჟი — მემკვიდრე. თავისთავს კი იგი უკვე მოხუცებულად თვლიდა. ამიტომ ის ეძებდა ნამდვილ სამხედრო ხელმძღვანელს და სარდალს, რომელსაც გაჰყვებოდა არაბეთის სამეფო და ლაშქარი, როგორც ბელადს, როგორც როსტევანის შემცველს სამშობლოს დაცვის საქმეში. მარტო თინათინი, რა თქმა უნდა, ამას ვერ შეძლებდა. შემდეგში, როცა ავთანდილი გაიპარა ძმად შეფიცული ტარიელის დასახმარებლად, ე. ი. ნესტანის საქმებრად, როსტევანი გულსაკლავად მოთქვამდა:

სანი, მისგან დაქირულნი, ვინმცალა ვით დაგვიპირნა (826).

აქედან ჩანს, რომ ავთანდილის გაპარვას როსტევანი ეროვნულ უბედურებადაც კი თვლიდა. აქ კი ამ ნადირობით, რომელიც დიდი წინდახედულობით იქნა მოწყობილი როსტევანის მიერ, მან მთელ ქვეყანას დაანახა, რომ არაბეთის ლაშქარს ჰყავს საუკეთესო ბელადი და წინამძღოლი¹. ეს უხარია როსტევანს, ამიტომ მიეცა მას „გულით ამოსლვა დარდისა“. ამრიგად, სამშობლოსადმი სიყვარულის გრძნობა როსტევანში ჩრდილავს ყველაფერს პირადულსა და პიროვნულს. ასე მიუტანა მან მსხვერპლად სამშობლოს ინტერესებს საკუთარი მეფური პრესტიჟი.

გადავიდეთ თინათინის პატრიოტიზმის მიმოხილვაზე.

თინათინს, არაბეთის ტახტის მემკვიდრეს და შემდგომ — მეფეს, წაჰყვანი ადგილი უჭირავს პოემის სიუჟეტის განვითარებაში, მაგრამ აქტიურ მოქმედ პირად იგი პოემის მხოლოდ რამდენიმე თავში გვხვდება. რუსთაველი მაინც ასწრებს ხაზი გაუსვას თინათინის უდიდეს პატრიოტიზმს და მას წარმოგვიდგენს არა მხოლოდ როგორც შეყვარებულ ქალს, არამედ როგორც სახელმწიფო მოღვაწესა და პატრიოტს.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, თინათინის ტახტზე ასვლის დღეს როსტევანმა მას მოვალეობად დააკისრა სამშობლოსადმი თავდადებული

¹ შდრ. კ. კვიციანიძე, რუსთაველის გარშემო, გვ. 71 — 74, აგრეთვე „თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები“, პირველი სერია, I, გვ. 177.

სამსახური. თინათინმაც მორჩილებით მიიღო მამის დარიგება და სა-
ვეფო ტვირთი, და ბრძანა:

„ვიქმ საქმესა, მამისაგან სწავლებულსა“ (53).

ამრიგად, თინათინმა საჯაროდ განაცხადა, რომ იგი დაიცავს სახელ-
მწიფოსა და სასახლის ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ ტრადიციებს და
შეასრულებს მამის ანდერძს.

როგორც ვიცით, როსტევეანი უცხო მოყმესთან საბედისწერო შეხ-
ვედრის შემდეგ მწუხარებით სავსე, დასევდიანებული დაბრუნდა, პირ-
დაპირ საწოლ ოთახში შევიდა და თან მხოლოდ ავთანდილი იახლა.
მეფე მძიმე სულიერ დეპრესიაში მოექცა.

აუცილებელია მეფის გამოყვანა ამ მდგომარეობიდან. გარდა წმინ-
და სახელმწიფოებრივი მოსაზრებისა (სასახლის კარზე მაშინვე შეიქნა
მიტქმა-მოტქმა: „ზოგთა თქვეს თუ: „მართალია“, ზოგი, „ღმერთო!“
უზრახვიდა“ 100). თინათინს საამისოდ უბიძგებს უნაზესი სიყვარუ-
ლი მამისადმი. როსტევეანმაც მრჩევლად და მწუხარების განმქარებ-
ლად მხოლოდ ასული მიიხმო (105).

თინათინმა უნდა გადადგას პირველი დამოუკიდებელი ნაბიჯი, რო-
გორც სახელმწიფო მოღვაწემ და როგორც მზრუნველმა შვილმა.

ჩვენთვის ამ ნაბიჯთან ერთად საყურადღებოა ის მომხიბლავი არ-
გუმენტაცია, რომლითაც თინათინი ცდილობს მეფის გამოყვანას
დარღვეული სულიერი წონასწორობიდან.

ჩვენ უკვე ვნახეთ, რა დიაპაზონისაა როსტევეანის პატრიოტიზმი.
თინათინი სწორედ ამ მოტივს მოიმარჯვებს, ჩააქსოვოს რა შიგ საკუთარ
პატრიოტულ აღმაფრენას, და მამას ეუბნება:

„მე ამას ვარჩევ: მეფე ხარ, მეფეთა ზედა მფლობელი,
შორს არის თქვენი საზღვარი, ბრძანება-მიუთხრობელი“ (114),

გაგზავნე კაცი ყოველ მხარეს და იმ ყმის ამბავსაც ადვილად გავი-
გებთო.

ფართო, ვრცელი, შორეული საზღვრების მქონე, ბრძანება-მიუთხ-
რობელი — ასეთია თინათინის სამშობლო, რომლითაც ამაყოფნის იგი.

რა ახლოა ეს გრძნობა ჩვენთან, საბჭოთა მკითხველთან! იგი ჩვენია,
ჩვენი საკუთარი გრძნობაა, მახლობელი და მშობლიური.

დიდია სამშობლოსადმი სიყვარულის გრძნობა ავთანდილშიც. ავ-

თანდილი, თავდადებული მიჯნური და მეგობარი, ფართო ფილოსოფიური განათლების მქონე პიროვნება, პოემის მთავარი გმირია. რუს-თველოლოგია დიდი ხანია ყურადღებით სწავლობს ავთანდილის ჩამოთვლილ თვისებებს, მაგრამ ასეთივე ყურადღებით უნდა იქნეს შესწავლილი ავთანდილის ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი იდეალებიც.

ავთანდილი არაბეთის სამეფო მთავრობის სპასპეტია. არაბეთის მეფე როსტევანიც, ავთანდილის წარმოდგენით, უძლიერესი მეფეა:

ყოველი პირი მიწისა თქვენ ზრპლითა დაგიმონია (142),—

პატრიოტული აღმაფრენით შეუთვალა მან როსტევანს. თან თვითვე იკისრა როსტევანის ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ტრადიციების, ინტერესების, პრესტიჟის დაცვა:

მე წავიდე, მოვიარო, ვილაშქრო და ვინაპირო,
თინათინის ხელმწიფობა მტერთა თქვენთა გულსა ვპკმირო,
მორჩილქმნილი გავახარო, ურჩი ყოელი ავატირო (143),—

აცნობა მან როსტევანს, როცა ვეფხისტყაოსნის საძებრად მიემგზავრებოდა. იგი ზშირად აცხადებს: მე ვარო

სპასპეტი მალისა მეფისა როსტევანისა (1262).

ავთანდილი გაემგზავრა ვეფხისტყაოსნის საძებრად. თავის ქალაქში (ფეოდი), იგი გამგებლად ტოვებს შერმადინს, რომელსაც უბარებს:

სანაპირო გაამაგრე, მტერმან ახლოს ვერ იბარგა (163).

თავის ყმებსაც ავთანდილი ანდერძად უტოვებს:

გემულარები ამისთვის, ვარ თქვენი შემომხვეწელი,
მე დამახვედროთ სამეფო მტერთაგან დაულეწელი (167).

გაპარვის წინაც ავთანდილი ეუბნება შერმადინს:

მტერთა ჩემთა ენაპირე, ძალი ნურა მოგაყლდების (1780).

ესოდენ მაღალია ავთანდილის ზრუნვა სამშობლოზე. როცა ავთანდილი ტარეელის კვალს წააწყდა, მას გრძნობით აღმობხდა:

მე იმა ყმისა საძებრად მოემშორდი საგაზრდილოსა (212).

ეს გარემოება — სამშობლოდან გარდახვეწა, ღარიბობა, როგორც თვით ავთანდილი უწოდებს, განსაკუთრებით ძნელი ასატანი გახდა მისთვის. ავთანდილი მუდამ მწუხარებით და სევდით იგონებს ძვირფას სამშობლოს. გაპარვის წინ დაწერილ შესანიშნავ ანდერძში ავთანდილი განსაკუთრებული ტრაგიკულობით წარმოგიდგენს სამშობლოდან გარდახვეწილი ადამიანის ბედს. იგი სთხოვს შეფე როსტევეანს:

თუ საწურომან დამამხოს, ყოველთა დამამხობელმან,
ღარიბი მოკვლე ღარიბად, ვერ დამიტეროს მშობელმან,
ველარ შემსუდრონ დაზრდილთა და ვერცა მისანდობელმან,
მუნ შემიწყალოს თქვენმანვე გულმან მოწყალე-მშობელმან (802).

სამშობლოდან გარდახვეწით გამოწვეულ სევდას დინჯი, აუჩქარებელი, ჭკუადამჯდარი და მალაღონიერი ავთანდილი ხანდახან ნერვიულობამდეც მიჰყავს (845) და უსაყვედურებს ასმათს: ტარიელი რად არ დამხვდა ჭებაშიო. ასმათმა ტარიელი დაიცვა. მაშინ

ყმამან უთხრა: „უმართლე ხარ, არ მამართლო მღურვალ მისად...
გამოქრილვარ სახლით ჩემით, ვით ირემი ძებნად წყლისად (855)...
... წამოვე, მართ დავივიწყე ყოველი (257),

ის კი აქ არ დამხვდაო. და რომ ეს ყვედრება არ გამოსულიყო, ყველაფერს ამას დაუმატა: „არ ვინანი გარდასულსა“. (859). ფრიდონსაც ავთანდილმა სამშობლოდან გარდახვეწა შესჩივლა:

ვარ უცხო ვინმე ღარიბი, სამყოფთა მოშორვებული (984).

მალალი ეროვნული შეგნებულობის ყველაზე ნათელი და სრული გამომხატველნი პოემაში სარიდანი, ნესტანი და ტარიელი არიან.

სარიდანი ერთი შეხედვით მეორეხარისხოვანი გმირია. ის მხოლოდ მცირე ხნით გაიელვებს ჩვენს წინ და ჩაესვენება, მაგრამ პოემაში იგი ერთ-ერთი დიდი ეროვნული მოღვაწეა.

როგორც ვიცით, ინდოეთი შვიდი სამეფოსაგან შედგებოდა. უდიდესი ნაწილი — ექვსი სამეფო, ეპყრა ფარსადანს, ხოლო მეორე ნაწილი — ერთი სამეფო, ტარიელის მამის, სარიდანის სამფლობელოს შეადგენდა. ამრავად, ინდოეთი გაყოფილი იყო ორად.

ტარიელის გადმოცემით, მისი მამა ძლიერი და ბედნიერი ხელმწიფე იყო:

ვერვინ ჰადრებდის წყენასა, ვერ ცხადი, ვერცა მპარავი,
ნადირობდის და იშვებდის საწუთრო-გაუმწარავი (312).

მაგრამ სარიდანს „ხალვა მოსძულდა“, მარტოობა მოსძულდა. მას „შეექმნა გულს კაეშანთა ჭარები“ (313). ის დასევდიანდა. რა აწუხებს მეფეს? იგი თვითვე ამბობდა:

... წამილია მტერთაგან ძლევით ნაპირთა არები,
ყოვლენით გამისხმან, მორკმით ვზი, მაქვს ზეიმი და ზარები (313).

რადგანაც სარიდანს ასეთი ძლიერი და ბედნიერი მეფეა, თითქოს გაუგებარია მისი შემდგომი განზრახვა:

... წავალ და მეფესა ფარსადანს შევეწყნარები (313).

რომ გასაგები გახდეს სარიდანის გადაწყვეტილება, საჭიროა გავაანალიზოთ დეკლარაცია, რომლითაც მან მიმართა ინდოეთის მეფეს. იგი უპირატესად ეროვნული შინაარსისაა და აცხადებს სარიდანის პატარა სამეფოს შეერთებას დედა-სამშობლოსთან, ინდოეთის ეროვნულ გაერთიანებას.

მართლაც, ტარიელი მოგვიტხრობს, რომ სარიდანმა

ფარსადანს წინა დასკვნა გაგზავნა მოციქულისა,
შესთვალა: „შენ გაქვს მეფობა ინდოეთისა სრულისა;
აწ მე მწადს, თქვენსა წინაშე მეცა ვცნა ძალი გულისა,
სახელი დარჩეს ჩემისა, ერთგულად ნამსახურისა“ (314).

დაყოფილი ტაეპები გვიჩვენებს, რომ სარიდანს ფარსადანს აღიარებს სრულიად ინდოეთის მეფედ. მაგრამ ინდოეთის ნაციონალურ და პოლიტიკურ მთლიანობაში დისონანსი შეაქვს სარიდანის სამეფოს პოლიტიკურ დამოუკიდებლობას. სარიდანმა გადაწყვიტა, ბოლო მოუღოს ერთი ეროვნული ერთეულის ხელოვნურ გახლეჩას. მას სურს, ინდოეთის ხალხების ცხოვრებაში განახორციელოს უდიდესი ეროვნული და პოლიტიკური მნიშვნელობის აქტი: გააერთიანოს ერთი სკიპტრის ქვეშ ორად გაყოფილი ინდოეთი. და რადგანაც ინდოეთის ექვსი მეშვიდედღის მფლობელია ფარსადანი, ბუნებრივია, რომ სწორედ სარიდანმა აიღოს ხელი მეფობაზე, ე. ი. ფარსადანის „წინაშე ცნას ძალი გულისა“. სარიდანის ეს ნაბიჯი გამომდინარეობს მისი ეროვნულ-პოლიტიკური და სახელმწიფოებრივი შეხედულებებიდან. იგი უპირატესობას ანიჭებს სამშობლოს პრესტიჟს და მის კეთილდღეობას. სარიდანს საუკეთესოდ ესმის მის მიერ გადადგმული ნაბიჯის ისტორიული მნიშვნელობა მისი სამშობლოს, ინდოეთის ნაციონალური და სახელმწი-

ფობრივი ცხოვრებისათვის, რის გამოც იგი უშიშრად უტოვებს თავის სახელს შთამომავლობასა და ისტორიას, როგორც მეფე-გამაერთიანებელი. ამას საუკეთესოდ ადასტურებს სარიდანის ზემონაჩვენები დეკლარაციის ფინალიც:

სახელი დარჩეს ჩემისა, ერთგულად ნამსახურისა (314)...

ასევე გაიგო ეს ნაბიჯი ფარსადანის სასახლემ, რომელიც აღფრთოვანებით შეეგება მას და სამაგიერო პატივიც მიაგო სამშობლოს კეთილდღეობისათვის დიდ მოღვაწეს: სრულიად ინდოეთის მეფემ ფარსადანმა სარიდანი ინდოეთის აპირბარად და ამირსპასალარად დანიშნა. ამრიგად, სარიდანს „არა სჭირს ხელისა მიუშეცთარობა“ (316), ე. ი. სარიდანი ისევ დიდი უფლებების მქონე პერსონაა, თუმცა იგი აღარ არის მეფე, დამოუკიდებელი მმართველი, კეისარი:

სხვად პატრონია, მართოდენ არა აქვს კეისარობა (316).

ეკვი არ არის, რომ სარიდანის ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ იდეალებს მომხრეებთან ერთად მოწინააღმდეგეებიც ეყოლებოდა. ასეთ სეპარატისტულ მისწრაფებათა მქონე დიდგვარიან ფეოდალთა ჯგუფის არსებობა სარიდანის სამეფოში და სასახლის კარზეც, a priori შეიძლება ვივარაუდოთ. ისიც საგულეებელია, რომ სარიდანმა დიდი ბრძოლება გადაიხადა ამგვარი ელემენტების წინააღმდეგ. ამის გამოძახილი უნდა იყოს სარიდანის განცხადება, რომელიც ერთხელ უკვე დავიმოწმეთ (313).

მაგრამ უფრო საყურადღებოა ამ თვალსაზრისით ტარიელის მოწმობა. იგი მოგვითხრობს: მამის, სარიდანის გარდაცვალების გამო,

ერთგულთა შექმნეს ვაება, მტერთა — ხსენება იშისა (334).

უნდა ვიფიქროთ, რომ „მტრებში“ აქ ტარიელი იმ სეპარატიზმის მომხრე რეაქციულ ელემენტებს გულისხმობს, რომლებიც სარიდანის სიცოცხლეშივე იბრძოდნენ სარიდანისა და მისი პოლიტიკის წინააღმდეგ. მათ სარიდანის გარდაცვალება მართლაც გაუხარდებოდათ და მართლაც შექმნიდნენ ამის გამო „იშის“ ხსენებას¹.

გადავდივართ ნესტანის პატრიოტიზმის განხილვაზე.

უნდა წინასწარ აღვნიშნოთ, რომ ნესტანისა და ტარიელის ეროვნ-

¹ შტრ. პ. ინგოროყვა, შოთა რუსთაველი, ფედერაცია, 1938, გვ. 53 — 54.

ნულ-ნაციონალურ მისწრაფებათა სწორი ინტერპრეტაცია პირველად წარმოდგენილია პროფ. ალ. ბარამიძის წერილში „ტარიელი“¹.

ნესტანის, ამ უაღრესად ენერგიული, გაბედული, გმირული სულით და მაღალი გონებით აღქურვილი ქალის გულში თავისი სამშობლოსადმი უსაზღვრო სიყვარულია ჩაღვრილი. იგი დიდი სახელმწიფო მოღვაწეა, რომელიც პირადს მუდამ დაბლა აყენებს, მუდამ უქვემდებარებს სამშობლოს ინტერესებს.

ის სულ ცამეტი წლისა იყო, როცა იგრძნო, რა უდიდესი ძალით შეუყვარდა ტარიელს. უებრო ვაჟკაცისა და რაინდის ეს განწყობა მან თავიდანვე სამშობლოს საკეთილდღეოდ წარმართა და ტარიელს მისწერა:

წა, შეები ხატაელთა, თავი კარგად გამაჩვენე (379).

ნესტანის უსაზღვრო სიყვარული სამშობლოსადმი მთელი სიძლიერით მაშინ გამოჩნდა, როცა მან გაიგო, რომ მეფემ მიიღო თანხმობა „უმცროსი წესით“ შეკრებილი დარბაზისა, რომელსაც ტარიელიც ესწრებოდა, მისი, ნესტანის, ხვარაზმელ უფლისწულზე გათხოვების შესახებ. ნესტანი მრისხანებით აღივსო. მან სასწრაფოდ დაიბარა ტარიელი და ფიცის გატეხისათვის სამშობლოდან გაძევებით დაემუქრა:

ოცხალ ვიყო, შენ ინდოეთს, ღმერთო, ხანი ვერა დაჰყო (528).

ჩანს, ნესტანი სამშობლოდან გაძევებას უდიდეს უბედურებად თვლის, რადგან ის ეუბნება ტარიელს:

თუ ეცადო დაყოფასა, ხორცთა შენთა სული გაჰყო (528).

ტარიელმა ნესტანი დაარწმუნა, რომ იგი არც ნესტანს, არც ინდოეთის ტახტს არავის დაუთმობს. მაშინ ნესტანი დამშვიდდა. იწყება თათბირი. ნესტანი ანანალიზებს შექმნილ მდგომარეობას. ვითარება მეტად სერიოზულია. ამიტომ ნესტანი მოითხოვს აუჩქარებლად განსჯას (539).

ნესტანი ფრთხილობს: ერთი მოუფიქრებელი ნაბიჯი და... ვაი თუ „ინდოეთი გარდაქარდეს“:

თუ სასიძო არ მოუშვია, ვა თუ მეფე გაგიმწარდეს,
შენ და იგი წაიკიდნეთ, ინდოეთი გარდაქარდეს (539).

¹ ალ. ბარამიძე, რუსთაველის კრებული, სახელგამი. 1938.

ნესტანის აზრით, თუ ტარიელი სიძეს არ შემოუშვებს, ეს გამოიწვევს კონფლიქტს მეფესა და ტარიელს შორის, რაც შექმნის ინდოეთში შინაურ განხეთქილებას. ამრიგად, მაშინაც, როცა ნესტანის პირადი ბედნიერების და ყოფნა-არყოფნის საკითხი დგას, ნესტანი ინდოეთის, სამშობლოს ბედზე ფიქრობს¹.

თუ სიძე შემოვიდა ინდოეთში, შესაძლოა მოხდეს ქორწინება. მაშინ გაასდება ნესტანისა და ტარიელის „პატიეი“ (ტანჯვა), ხოლო ისინი „მოივლეენენ“ (მოილხენენ) (540).

თუმცა ეს ქორწინება ნესტანისა და ტარიელის პირადი უბედურებაა, ამავე დროს იგი ინდოეთის ნაციონალური ინტერესების შელახვას, მისი დამოუკიდებლობისა და სუვერენიტეტის დარღვევას მოასწავებს, რადგან სიძე ეროვნებით არაინდოელია, სპარსელია, სასიძოს კი იწვევენ, როგორც ტახტის მემკვიდრეს და სამეფოს ნამდვილ ბატონ-პატრონს:

აწ ქალისა ჩვენისათვის ქმარი გვინდა, სად მოვნახოთ,
რომე მოესკეთ ტახტი ჩვენი, სახედ ჩვენად გამოვსახოთ,
სამეფოსა ვაპატრონოთ, სახელმწიფო შევინახოთ (509),—

განაცხადა დასახელებულ თათბირზე მეფემ. როგორც ვხედავთ, ნესტანის გათხოვების საკითხმა „დიდი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური და სახელმწიფოებრივ-ეროვნული“ მნიშვნელობა მოიპოვა². ნესტანმაც ფარსადანის ანტინაციონალურ, ანტიეროვნულ, განსაზღვრული თვალსაზრისით, ლბერალურ პოლიტიკას თავისი ეროვნული პოზიცია დაუპირისპირა და განაცხადა:

ესე ამაღ არ ეგების, რომე სპარსნი გაგვიხსდენ (540).

აქ მერყეობა, დაყოვნება აღარ შეძლება. ნესტანის ღრმა რწმენით, აუცილებელია მოკვდეს სასიძო. ნესტანის ხელს მადიებელი, მთავარი ფიგურა და ინდოეთის ტახტის უკანონო პრეტენდენტი. ამიტომ მან ტარიელს დაავალა: „რა მოვიდეს სიძე, მოკალ“ (542), რადგან:

ქნა მართლისა სამართლისა ხესა შეიქმს ხმელსა ნელლად (542).

¹ ალ. ბარამიძე, რუსთაველის კრებული, გვ. 96.

² იქვე, გვ. 95.

ეს უკვე მეფის წინააღმდეგ აჯანყებაა, მაგრამ აჯანყება ეროვნული ინტერესების დამცველი:

იგი რა მოკლა, ეუბენ პატრონსა ჩემსა მამასა,
ჰკადრე თუ: „სპარსთა ვერა ვიქმ ინდოეთისა ჰამასა,
ჩემია მკვიდრი მამული, არ მოვისცემ არცა ღრამასა“ (544), —

ეუბნება ნესტანი ტარიელს სიძის მკვლელობის მოტივისა და აჯანყების მიზნის შესახებ¹.

ამგვარად, აჯანყება მეფის წინააღმდეგ ცხადდება ინდოეთის სუ-ერენულ უფლებათა დამცველ ნაციონალურ აჯანყებად, რომელიც ღვჯავს ინდოეთის დამოუკიდებლობას და თავისუფლებას ხვარაზმელთა ღრნასტიის, სპარსეთის ბატონობისაგან.

ტარიელის აჯანყება ასევე გაიგო ინდოეთის ლაშქარმა. ტარიელმა სასიძო მოკლა და მოწოდებით მიმართა ლაშქარს:

აჟა მომმართეთ, ვინღაცა ჩემსა იქმოდეთ შველასა (560).

მართლაც,

არ გაწყდა მოსულა მდევართა, დამესა დია ბნელასა,
ჩემი რა ცნიან, სცევილიან თავებსა მათსა მრთელასა (560), —

შენიშნავს ტარიელი. მეფე ფარსადანიც იძულებული გახდა სწრაფად წასულიყო დათმობაზე: „...თუ ჩემი ქალი ვინდოდა, რად არა შემაგები-ნო“ (562). რადგან ინდოეთის ლაშქარი ეროვნული დამოუკიდებლობის ნიადაგზე დადგა და ამით ტარიელის გამარჯვებაც წინასწარვე განპირობებული აღმოჩნდა, მაგრამ მოვლენათა მსვლელობა სხვაგვარად წარიმართა და ნესტანი ჯერ ფატმანის სასახლეში აღმოჩნდა, ხოლო შემდეგ — ქაჯეთის ციხეში.

ნესტანი დაუშრეტელი ცრემლით დასტირის თავის ტრაგედიას, რომელიც, მისი აზრით, მდგომარეობს არა მხოლოდ მიჯნურისგან განშორებაში, არამედ აგრეთვე სამშობლოდან გარდახვეწაში. ყოველ შემთხვევაში, ფატმანს მან მხოლოდ ეს მოტივი უჩვენა, როგორც თავისი ტრაგედიის სათავე:

რას აქნევ ჩემსა ამბავსა, ზღაპარი არის ყბედისა!
ღარიბი ვინმე, შემსწრობი ვარ უბედოსა ბედისა (1141).

¹ ალ. ბარამიძე, რუსთაველის კრებული, გვ. 96.

ცნობილია, რომ ქაჭეთის ციხიდანაც ნესტანი ტარიელს წერდა: მე ნულარ დამეძებ, ჩემი გამოხსნა შეუძლებელია,

წადი, ინდოეთს მიჰპართე, არგე რა ჩემსა მშობელსა,
მტერთაგან შეიწრებულსა, ყოვლგნით ხელ-აღუპრობელსაო (1307).

ქაჭეთის ციხეშიც ნესტანი სამშობლოს უპატრონობას დასტიროდა და ავალებდა ტარიელს სამშობლოსადმი სამსახურსა და თავდადებას. განსაკუთრებული ყურადღებით უნდა იქნას შესწავლილი ტარიელის პატრიოტიზმი და ის ღვაწლი, რომელიც მან დასდო თავის სამშობლოს კეთილდღეობას.

ტარიელის ეროვნული მისწრაფებანი ემთხვევა ნესტანის ასეთსავე მისწრაფებებს. მართალია, ნესტანის უშედეგო ძებნის შემდეგ ტარიელი ტოვებს სამშობლოს და აღარც დაბრუნებას ფიქრობს, მაგრამ მას იქ აღარც ეცხოვრება, რადგან ნესტანის დაკარგვაში თავისებური ბრალი მასაც მიუძღვის, თუნდაც მართო იმიტომ, რომ აჯანყების დღეს მან დაუშვა საბედისწერო შეცდომა: არც ნესტანის, არც მეფის სასახლე სამხედრო დაცვას არ დაუქვემდებარა.

ტარიელის გადმოცემაში ინდოეთი წარმოდგენილია დიდ ნაციონალურ სახელმწიფოდ. ინდოეთის მეფე, ინდოეთის სახელმწიფოებრიობის გამომხატველი და სახელმწიფოს მეთაური, დახატულია ქველმოქმედ, სამართლიან და, რაც მთავარია, უძლიერეს მეფედ. ხატაელთათვის გაგზავნილ „წერილში“ (ნოტაში) ტარიელი წერს:

... მეფე ინდოთა არისმცა ღმრთულეზ ძლიერი;
მათი ერთგული გაძღების ყოველი სული მშვიერი,
ვისცა უჩჩ ექმნას, იქმნების თავისა არ-მადლიერი (387).

მდგომარეობა გამწვავდა. მაშინ ტარიელმა ხატაეთზე გალაშქრება ინდოეთის სამხედრო ძლიერების დემონსტრაციად აქცია და მას ინდოეთის ნაციონალური დღესასწაულის ხასიათი მისცა. ტარიელი გადმოგვცემს:

ვუბრძანე წვევა ლაშქართა, გავგზავნე მარზაპანია,
იგი ვარსკვლავთა ურიცხვი მოკრბეს ინდოთა სპანია (402).

ლაშქარმა ფიცხლავ აავსო ინდოეთის ტერიტორიას, ამბობს იგი და განაგრძობს:

აღლემი ვნახე, მეკეთა ლაშქართა მოკაზმულობა,
სინაუქე და სიკეთე, კეკლუცად დარაზმულობა,
ტაიქთა მათთა სიმაღლე, აბჯართა ხვარაზმულობ: (403).

ამგვარად, ტარიელმა ინდოეთის სამხედრო ძალების საბრძოლო შესაძლებლობის დათვალიერება, ანუ აღლემი მოაწყო. რა პათეტიკური აღტყინებით არის საესე ტარიელის განცხადება: მეკეთა, მომეწონა ლაშქართა მოკაზმულობაო. ან რა უსაზღვრო სიყვარული და პატივისცემა გამოსკვივის სამშობლოს დროშისადმი ტარიელის განცხადებაში:

ავმართე ღროშა მეფისა, აღმითა წითელ-შავითა (404).

როდესაც ტარიელი ხატაეთში მივიდა, ბრძოლის დაწყების წინ მან თავის მეწინავე მცირერიცხოვან მხედრობას ამაღელვებელი პატრიოტული მოწოდებით მიმართა:

ვთქვი, თუ: ძმანო, ისი კაცი ჩვენ ლალატსა გვიდგებიან,
მკლავთა თქვენთა სიმაგრენი ამისთვისმცა რად დაღბიან!
ვინცა მოკვდეს მეფეთათვის, სულნი მათნი ზეცას რბიან.
აწ შევებნეთ ხატაელთა, ხრმალნი ცულად რად გვაბიან? (440).

მართალია, აქ ტარიელი მოუწოდებს მხედრობას თავი დასდოს მეფისათვის, მაგრამ არ უნდა დავივიწყოთ, რომ მეფე ამ შემთხვევაში ინდოეთის სახელმწიფოებრიობის და მისივე ინტერესების გამოძახებელია. ამიტომ ბრძოლა მეფის ინტერესებისათვის გაიგივებულია სამშობლოს ინტერესებისათვის ბრძოლასთან. შემდეგში, როცა მეფე ევლარ აღმოჩნდა სათანადო სიმაღლეზე, როცა მისი საქმიანობა ინდოეთის ნაციონალური ინტერესების წინააღმდეგ წარიმართა, ტარიელმა მიმართა ლაშქარს მოწოდებით — დამდგარიყო ინდოეთის ნაციონალური დროშის ქვეშ და არა მეფის ვიწრო, გვაროვნულ-დინასტიური ინტერესების სადარაჯოზე.

ტარიელი გაპარკვებული დაბრუნდა ხატაეთიდან:

მეფე შევიყარ, მოგივალ მე ალაფიან-ტყვიანად (463).—

წებდა იგი მეფე ფარსადანს. მთავარსარდალი ზეიმიით და დიდებით მიიღეს ინდოეთში. მას თვით მეფე შეეგება, საკუთარი ხელით გაუხსნა კრილობა და თვითვე შეუხვია რბილი სახვევით, რითაც გამოხატა უდიდესი მადლობა ინდოეთის ნაციონალური გამირისადმი (465).

ფარსადანმა გამარჯვებული ტარიელის პატივსაცემად მეორე დღე-სავე დანიშნა აღლუმი და დარბაზობა, სადაც მოხდა ტარიელის ოფიციალური მიღება (467).

ნადიშებს და ზეიმებს დასასრული არ უჩანს (488). დიდი იყო მეფე-დედოფლის სიხარული:

... შეილო ტარიელ, ვით ვითხრათ, ვით გვიხარიან?!

ნეტარძი გვაქვსო, მებრძოლნი მით ჩვენნი ვაგლახ არიან.

მართლან შენნი მკვრეტელნი, არ ცულად იმკვებარაიან (485),—

უთხრეს მათ ტარიელს და შესაფერისი იყო მათი ხელგაშლილობაც:

მომართვნეს ასნი კლიტენი, ასთავე საქურქლეთანი...

რა გასცეს, ზომნი ვით ვითხრნენ ლაშქართა სისაესეთანი (487), —

ამთავრებს ტარიელი.

რუსთველოლოგებმა კარგა ხანია ყურადღება მიაქციეს ერთ მეტად თავისებურ მომენტს პოემაში. ტარიელი, ეს ნამდვილი გმირი და შესანიშნავი სარდალი, მერყეობს, ხვარაზმელი მოქიშპის წინააღმდეგ გადადგას გადამწყვეტი ნაბიჯი. ბევრი ბრალდება იქნა წაყენებული ტარიელისადმი ამის გამო. შევჩერდეთ ამ საკითხზე და გავაანალიზოთ პოემის სათანადო ადგილები.

ჩვენ უკვე ვნახეთ, რომ მეფე-დედოფალმა ნესტანის საქმროდ და ტახტის მემკვიდრედ ხვარაზმშას ძის კანდიდატურა წამოაყენეს. თათბირს ესწრება ტარიელიც, მაგრამ იქ საკითხი გამოტანილ იქნა მხოლოდ დასტურისათვის და არა საკამათოდ (512).

ტარიელი განცვიფრდა. მის მწუხარებას არ აქვს საზღვარი:

ოღენ დავიწიდი, დავნაცრდი, გული მი და მო კრთებოდა (512), —

უამბობს იგი ავთანდილს. ტახტის მემკვიდრედ ტარიელი იზრდებოდა. ტარიელი დაბადებიდან აიყვანა მეფემ შვილად და მემკვიდრედ:

მეფემან და დედოფალმან მიმიყვანეს შვილად მათად.

ს:პატრონოდ მზრდიდეს სრულთა ლაშქართა და ქვეყანათად (319) —

მეფე-დედოფალიო, უთხრა მან ავთანდილს. ეს შვილად აყვანა მოხდა ნესტანის დაბადებამდე. მაგრამ შემდეგაც ტარიელი ფარსადანის სასაწლეში იზრდება და მეფე-დედოფლის უდიდესი სიყვარულით სარგებლობს:

მე და ნესტანიო, გადმოგვცემს იგი.

რამ გამოიწვია მეფე-დედოფლის ორიენტაციის შეცვლა ტახტის მემკვიდრის საკითხში? ტარიელის შვილად აყვანა თავის ღრობზე მოხდა გარკვეულ პოლიტიკურ და ნაციონალურ მოსაზრებათა მიხედვით, რომელთაც განამტკიცებდა, ამაგრებდა ტარიელის მეფური შთამომავლობა; როგორც ვიცით, ტარიელის შესახებ

დამეშალა, ვერ დაეშლიდი, დამჩნებოდა უმეცრობა (533), —

ჩემივე გვარის, ე. ი. ჩემივე ეროვნებისაა ტარიელიო, ამბობდა მეფე. მაგრამ ორიენტაციის შეცვლა მემკვიდრის საკითხში უკვე სამწუხარო ფაქტი იყო მას შემდეგ, რაც თვით მეფე-დედოფალმა ინდოეთის სამეფო ტახტზე წამოაყენეს ახალი კანდიდატი, რომელსაც ტარიელთან შედარებით ის უპირატესობა ჰქონდა, რომ იგი იყო ფაქტიური უფლისწული, ბატონიშვილი (511, 513). სხვა რაიმე ღირსება თვით სასიძოსი მეფე-დედოფალს თათბირზე არ აღუნიშნავთ. ტარიელი კი მხოლოდ შთამომავლობითაა უფლისწული, თუმცა შემკულია მრავალი ღირსებით და ეროვნებითაც ინდოელია. ამრიგად, მეფე-დედოფალმა ფაქტიურ ლეგიტიმურ-დინასტიურ მდგომარეობას უპირატესობა მიანიჭეს, რითაც დაუშვეს დიდი შეცდომა, რადგან ნესტანის გათხოვება ნესტანისა და მეფე-დედოფლის პირადი ნება-სურვილის საკითხი კი არ იყო, არამედ ფართო ეროვნულ-პოლიტიკურ, სახელმწიფოებრივ და საზოგადოებრივ ხასიათს ატარებდა¹. ამიტომ ტარიელმა ზედმეტადც ჩათვალა გაემართა მოლაპარაკება მეფესთან, ან მიეცა რაიმე ახსნა-განმარტება თათბირისათვის ამ საკითხზე. ტარიელი მხოლოდ აღშფოთდა, რადგან „მეფე ვერ მიმხვდარა“, მან „არ იცის, თუ ინდოეთი უპატრონოდ არ გამხდარა“. რა მომხიბლავია პოემის ეს სტროფი, რომელშიაც ტარიელის ზვიადი ეროვნული სიამაყე, პატრიოტიზმი, შეუღრეკელობა, საკუთარი ღირსებისა და ეროვნული პრიორიტეტის ვაჟკაცური შეგნება ჩანს:

მემცა დამლა ეითა ეკადრე, რადგან იგი ვერ მიმხვდარა,
არ იცის, თუ ინდოეთი უპატრონოდ არ გამხდარა?¹
ტარიელ არს მემამულე, სხეასა ჰმართებს არად არა,
ვის მოიყვანს, არა ვიცი, ანუ იგი ვინ მომცდარა (534).

1 ალ. ბარამიძე, რუსთაველის კრებული, გვ. 95.

თუმცა ასეთი კატეგორიული ტარიელის გადაწყვეტილება, მაგრამ რაიმე პრეტენზიები ტახტზე, აშკარა გალაშქრება მეფე-დედოფლის თუნდაც ანტინაციონალურ მოსაზრებათა წინააღმდეგ თათბირის მსვლელობისას, თვითმპყრობელი მეფის სასახლის კარზე დადგენილი ეტიკეტის უხეში დარღვევა იქნებოდა, რასაც ტარიელს უმეცრებაში ჩამოართმევდნენ:

დამუშალა, ვერ დაუშლიდი, დამრჩებოდა უმეცრობა (533), —

შენიშნავს ტარიელი. მაგრამ კიდევ რომ გადაედგა ტარიელს ასეთი ნაბიჯი თათბირზე, აქედან არაფერი გამოვიდოდა და რეალურ გამარჯვებას ვერ მიაღწევდა. ამიტომ ეუბნება იგი ნესტანს:

ვთქვი: „ამითა ველარას ვიქმ, ღონე სხვა რა მოვიგვარო“ (535).

ამ წინააღმდეგობიდან არაფერი გამოვიდოდაო, შენიშნავს ტარიელი. ამიტომ გადაწყვიტა მან, მონახოს სხვა გამოსავალი. შექმნილი მდგომარეობიდან ერთადერთი გამოსავალია — მისცეს დროებითი თანხმობა ხვარაზმული უფლისწულის სასიძოდ მოწვევაზე, ე. ი. ინდოეთში უცხო დინასტიის გამეფებაზე. მაგრამ ეს იყო ტაქტიკური უკან დახევა და არავითარ შემთხვევაში — სამშობლოს ინტერესებისადმი ღალატი:

თავსა ეუთხარ: „მიემოწმე, ჟამად გიჯობს გულ-მაგრობა“ (533), —

განუმარტავს თავისი თანხმობის ფარულ მიზეზს იგი ნესტანს. ამრიგად, ტარიელი მტკიცედ დგას ეროვნული ინტერესების სადარაჯოზე, რომელიც ასე გადაჯაჭვული აღმოჩნდა მის პირად ინტერესებთან¹.

ჩვენ არ ვიცით, რა დამოუკიდებელ ნაბიჯს გადადგამდა ტარიელი თათბირის შემდეგ. საამისო დრო მას ნესტანმა არ მისცა. მაგრამ მათი მღელვარე შეხვედრის შემდეგ, რომელიც შერიგებით დამთავრდა, გადაწყვეტილ იქნა არცერთი უდანაშაულო კაცის სისხლი არ დაღვრილიყო, მიპარვით მოეკლა ტარიელს მხოლოდ სასიძო, ფაქტის წინაშე დაეყენებინა მეფე და სასახლე, და მხოლოდ შემდეგ მიემართა მათთვის ერთგვარი ულტიმატური დეკლარაციით, რომელიც, როგორც ვნახეთ, უაღრესად ეროვნული ხასიათისაა.

¹ ალ. ბარამიძე. რუსთაველის კრებული, გვ. 97.

როგორ იქცევა ამის შემდეგ ტარიელი, ან გადაწყვეტილ იქნა თუ არა ნესტანთან თათბირზე წინასწარი სააჯანყებო სამზადისის ჩატარება?

ტარიელი წინასწარ სამზადისს არ აწარმოებს; არ იკრებს თავის გარშემო ერთგულ ლაშქარს, დიდებულებს, სასახლესთან ახლო მდგომ წრეებს; არ ეძებს დახმარებას არც უცხო ქვეყნებში, არც თავისი მამის ყოფილი სამეფოს 'მმართველ წრეებში. უცხო ქვეყნებს დახმარებისათვის ტარიელი არ მიმართავდა, რადგან მას ამის ნებას არ აძლევდა ეროვნულ-პატრიოტული შეგნება და სამშობლო ქვეყნის ინტერესები. შემდეგში, როცა ტარიელმა სასიძო მოკლა და ჯანყი გამოაცხადა, მან შეფეს აჯანყების მიზეზი აცნობა, რომელიც ეროვნული დეკლარაციის ხასიათს ატარებდა, და დასძინა:

ვინცა ჩემსა დამეცილოს, მისით მასცა ამოფხვრიდეს,
სხვას მეშველსა გარეგანსა, მოკალ, ვისცა ვინატრიდე (566).

ვინც ჩემს სამშობლოს დამეცილოს, ჩემი სამშობლოს მეშვეობით მას აღმოვფხვრი, სხვა მეშველს კი (ე. ი. გარეშე დამხმარე ძალას) ამ საქმეში მე არ მივმართავ, რომც მომკლაო. გარეშე დამხმარე ძალის მეშვეობით ასევე ტახტზე ტარიელმა ეროვნულ-ნაციონალური ინტერესების შელახვად მიიჩნია და არც მიუშართავს ამ ზომისათვის. ამის ნებას ალბათ არც ნესტანი მისცემდა. თვით ინდოეთში წინასწარ სამზადისს კი ტარიელი არ აწარმოებს, რადგან არც მას თვლის საჭიროდ: არც ნესტანი, არც ტარიელი ხვარაზმელ სასიძოს დიდძალი ლაშქრით არ მოელიან და ხვარაზმელებთან სამხედრო შეტაკების საშიშროება არ არსებობს. ნესტანი ეუბნება ტარიელს:

მბარავით მოკალ სასიძო, ლაშქართა ნუ მოირთაო,
მისთა სპათაცა ნუ დაჰხოც, ზროხათა. ვითა ვირთაო (543).

საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ სასიძოს მოკვლის თაობაზე ნესტანისა და ტარიელის გეგმაში ხვარაზმელთა საპასუხო ოპერაციები გათვალისწინებული არ არის. ტარიელი კი, ხატაეთის, მულღანანზარის, ქაჯეთის ბრძოლების ნამდვილი გმირი და თავისი დროის უდიდესი სარდალი, ასე არ მოიქცეოდა, ხვარაზმელთა დიდძალი ლაშქრის მოლოდინში რომ ყოფილიყო.

მაგრამ მოხდა სწორედ მოულოდნელი და გაუთვალისწინებელი: სასიძო ინდოეთში დიდი ლაშქრის თანხლებით შემოვიდა, რამაც სრულ-

ლიად არივ-დარია ნესტანისა და ტარიელის გეგმა. ტარიელი გად-
მოგვეცემს:

მე ვაგვზაენენ ყოვლგნით კაცნი, საქურქლეთა წამომხმელნი;
სასიძოცა მოგვივიდა, იყენეს ხანსა არ დამზმელნი;
შიგნით ჩვენნი ვაეგებნეს, გარეთ მოდგეს ზვარაზმელნი;
მათ ლაშქართა ერთგან მყოფთა ვერ იტევდეს ვერცა ხმელნი (550).

ინდოელთა და ზვარაზმელთა ერთად მყოფ ლაშქარს ვერ იტევდა
ვერც ხმელეთით, ამბობს ტარიელი (ინდოეთის ლაშქარი გამოწვეულ
იქნა საქორწილო ზეიმზე).

შეიქმნა უაღრესად დაძაბული სამხედრო მდგომარეობა. ზვარაზმე-
ლი სასიძო ყოველგვარი მოულოდნელი გართულების თავიდან ასაცი-
ლებლად დიდძალი ჭარით შემოვიდა ინდოეთის სატახტო ქალაქში და
ზედ სასახლის კარის ზღურბლთან დაბანაკდა. უკვე ძნელია სასიძოს
მიპარვით, ქურდულად მოკვლა. ესეც რომ მოხერხდეს, თვით სიკვდი-
ლის ფაქტი ხომ აღარ დაიძალეება. მოსალოდნელია ამის გამო ინდო-
ზვარაზმელთა შეტაკება სატახტო ქალაქში, სასახლის კართან. საფრთხე
შეექმნა ნესტანისთვის, სასახლისთვის, სატახტო ქალაქის მოსახლეო-
ბისათვის, მთელი ინდოეთისათვის — ტარიელისათვის ძნელი გახდა.
სხვაგვარად ვერ აეხსნით ტარიელის პასივობის, უმოქმედობის მიზეზს.
კარზე მომდგარი უაღრესად სერიოზული საფრთხის წინაშე, ნაცვლად
იმისა, რომ ჭარებს კრებდეს, შეთქმულების ქსელს აფართოებდეს,
მომხრეებს. დაეძებდეს, — იგი სასიძოსადმი „საურავ-გარდახდილი“,
„მაშვრალი“, საწოლისკენ მიემართება დასაძინებლად:

მე დაუშვარ, ვითა წესია საურავ-გარდახდილისა;
შინა წამოვე მაშვრალი, ქმნა მომნდომოდა ძილისა (553), —

აცხადებს იგი. უნდა ვიფიქროთ, რომ მას ქვეყნის ბედი და ოპერა-
ციის წარმატების შესაძლებლობა აფიქრებს, თორემ რა დროს ძილია!
ტარიელი ვერ კისრულობს პასუხისმგებლობას ინდო-ზვარაზმელთა შე-
ტაკებისათვის სასახლის კარზე, შიგ სატახტო ქალაქში. ჩვენ ვიცით,
როგორი გმირია იგი, როცა სხვის ტერიტორიაზე იბრძვის. აქ, შინ, იგი
„დაძაბუნდა“ (556), ფლეგმატურ, პასიურ მდგომარეობაში აღმოჩნდა.
თითქოს ტარიელი ახალ დირექტივას ელის ნესტანისაგან, როგორც
ტახტის კანონიერი მემკვიდრისაგან, რომელსაც მეტი უფლება აქვს გა-

დადგას გადამწყვეტი ნაბიჯი ხვარაზმელი სასიძოს წინააღმდეგ ინდოეთის სუვერენიტეტისა და ეროვნული პრესტიჟის დასაცავად. აკი ერთხელ უთხრა მან ტარიელს:

ამას ვბრძანებ: „ვინცა გინდა ეპატრონოს ინდაეთსა, ეგრეთ შე მაქვს პატრონობა, უგზოდ ვლიდენ, თუნდა გზეთსა (527).

ასეც მოხდა: გადამწყვეტ მომენტში სწორედ ნესტანმა იკისრა პასუხისმგებლობა — გადაეღვა უკანასკნელი ნაბიჯი. მან მშვენიერად აუღო ალლო შექმნილ გარემოებას, მიანიჭა ტარიელს ვითარების შესაფერისი თავისუფალი მოქმედების უფლება და უბრძანა:

რასა სდგა? ღლე გიჩანს წინ საომარე! (555).

ტარიელი უკვე ხელ-ფეხ გახსნილია, მან სასწრაფოდ მოხაზა ახალი საოპერაციო გეგმა, რომელიც ითვალისწინებდა არა მიპარვით, არამედ აშკარა სამხედრო ძალის დახმარებით თავდასხმას სასიძოზე. ტარიელი მოგვიტხრობს:

ასისა ვუბრძანე მონასა: „საომრად დაემზადენით!“ (557).

ამრიგად მიპარვით მისვლის მაგივრად ტარიელმა გაიყოლა საომრად შეიარაღებული რაზმი და თუმცა ქალაქი უხმაუროდ გაიარა, სასიძოს მიუხედავად, მისი კარავი გაფატრა და ხვარაზმმა თავით სვეტს მიაკლა (558). „წინა მწოლთა დაიზახეს“, მაგრამ გვიანდა იყო. ხვარაზმელთა მხრივ ამას აღარ მოჰყოლია დიდი საპასუხო საბრძოლო ოპერაციები, რაც ძალიან საკვირველია, თუმცა ჩვენთვის — არა საინტერესო: მდევარი მხოლოდ ტარიელს დაედევნა. ტარიელმა მდევარი დახოცა და ხვარაზმელთა „ლაშქრობაც“ ამით დამთავრდა.

ამგვარად, ვფიქრობთ, შეიძლება გადაჭრით ითქვას, რომ ტარიელის მერყეობა სასიძოს მოკვლისა და ჯანყის გამოცხადებაში მხოლოდ იმ უზარმაზარი პასუხისმგებლობის გრძნობით უნდა აიხსნას, რომლითაც გამსჭვალული იყო იგი ინდოეთის ხალხებისა და სამეფო ტახტის მიმართ. ასეთი ძალით უყვარს ტარიელს თავისი სამშობლო და თავისი ხალხი, ასე უფრთხილდება იგი მათ და მისთვის პირადად უაღრესად კრიტიკულ მომენტებშიც კი სამშობლოს კეთილდღეობაზე ფიქრობს.

ასეთივე ძლიერი პატრიოტული სულისკვეთებით არიან გამსჭვალულნი პოემის დანარჩენი გმირებიც, თუმცა მათგან გამოირჩევა ფრიდონი.

ფრიდონი თავისი პატარა სამშობლოს თაყვანისმცემელია. იგი გაცნობისთანავე ეუბნება ტარიელს:

მელაზანზარის ქალაქი, ახლოს მე მაქვსო რომელი,
ნურადინ-ფრიდონ სახელ მქვს, მეფე ვარ მუნა მჭდომელი;
ესე საზღვარი ჩემია, სადა ხარ გარდამხდომელი,
ცოტაა, მაგრა ყოველგნით. სიკეთე-მიუწვდომელი (600).

ფრიდონს საგვარეულო ბრძოლა აქვს ბიძაშვილებთან მცირე სანადირო კუნძულისათვის. იგი უამბობს ტარიელს:

მამის მბა და მამა-ჩემი პაპა-ჩემმან გაყვნა ოდეს,
ზღვათა შიგან კუნძულია, ჩემად წილად მას იტყოდეს;
თვით ბიძასა ჩემსა მიხვდა, ვისთა შვილთა აწ დამყოდეს;
მათვე დარჩა სანადირო, — არ მივსცემდი, მომერჩოდეს (601).

ტარიელთან დაახლოებამ და მეგობრობამ ახალი პერსპექტივები გადაშალა ფრიდონის წინაშე. ტარიელმა აღუთქვა მას დახმარება ბიძაშვილების წინააღმდეგ:

ჩვენ ორთავე მეომარი განაღამა შეგვიძრწუნდა (609), —
უთხრა მან ფრიდონს. ფრიდონმა რაღაც დიდმნიშვნელოვანი გაითვალისწინა. ალბათ, ამის გამოც უთხრა მან ტარიელს: „ლხინი საჩემო მაგას რა შეეწონების!“ (606).

მართლაც, როდესაც ფრიდონი ისე „მოჯობდა“, რომ „ომი შეეძლო“, მან და ტარიელმა დაკაზმეს „ნაფი-კატარღა და რიცხვი სპათა ჯარისა“ (613) და ფრიდონის ბიძაშვილების სამთავროზე გაილაშქრეს. ფრიდონი ვეფხვივით იბრძოდაო, გადმოგვცემს ტარიელი:

თვით ორნივე ბიძა-ძენი მისნი ზრმლითა ჩამოყარნა...
მოიყვანნა მხარ-დაკრულნი (617)...

ფრიდონმა არა თუ სანადირო კუნძული, ქალაქიც წაართვა ბიძაშვილებსო, შენიშნავს ტარიელი: „ფიცხლავ წავუღლეთ ქალაქი“-ო (618).

ამგვარად, გაერთიანდა ფრიდონის სამთავროებად დაქსაქსული სამშობლოც. ფრიდონმა ბიძაშვილებიც დაატყვევა, კუნძულიც და ქალაქიც წაართვა და სამშობლოც გააერთიანა. ამ საქმეში გადამწყვეტია როლი ტარიელმა შეასრულა და ამიტომ იყო, რომ იგი „მეფეთა-მეფედ“ დასახა ფრიდონის ლაშქარმა:

ლაშქარნი ფრიდონს მეფედ და მიხმობდეს მეფეთ-მეფობით,
თვით თავსა მათსა — მონად და ჩემსა — ყველასა სეფობით (621). —

გადმოგვეცემს ტარიელი. დიდი იყო მულღაზანჯარელთა პატრიოტული აღფრთოვანება და სიხარული სამშობლოს გაერთიანების გამო (620).

პოემის არა მარტო მთავარი გმირები, არამედ მეორე და მესამეხარისხოვანი გმირებიც კი სამშობლოს სიყვარულით ცოცხლობენ და სულდგმულობენ. ისინი გამოსული არიან როგორც უმაღლესი ფეოდალურ-არისტოკრატიული წრიდან, ისე დაბალი სოციალური ფენებიდან. მართალია, ასეთი გმირები პოემაში წარმოდგენილნი არიან დამხმარე პერსონაჟების სახით, მაგრამ მით უფრო ჰეტად საყურადღებოა მათი რაობა და შეხედულებანი.

ვაზირი სოკრათი ფეოდალური საზოგადოების მაღალ საფეხურზე მდგომი ფიგურაა. იგი დამხმარე პერსონაა პოემაში, მაგრამ რუსთაველს არ ავიწყდება. ხაზი გაუსვას მის პატრიოტიზმს.

როდესაც სოკრატს ავთანდილმა როსტევიანის წინაშე უუამდგომლობა სთხოვა, მან უპასუხა:

აჲ მეფეცა გაგიშვებდეს, თვით ლაშქარნი რად მოლორდენ!..
შენ წახვიდე, მტერნი ჩვენნი დაგვთამამდენ, გაგვისწორდენ.
ნეე აგრე არ იქნების, ვითა ჩიტნი არ გაქორდენ (754).

შერმადინმა არაბეთს დაბრუნებულ ავთანდილს უთხრა:

შენი წასვლა არცინ იცის, რაცა მითხარ, აგრე ექმენა (678).

ამით რუსთაველმა ერთი კალმის მოსმით მოხაზა შერმადინის დამოკიდებულება სამშობლოსადმი. აქი მას ავთანდილმა დაუბარა:

სანაპირო გაამავრე, მტერმან ახლოს ვერ იბარვა (163).

ფატმანი სიყვარულით აუწერს ავთანდილს თავისი სამშობლო ქალაქის ტრადიციებს, ცხოვრებას, სასახლეს და სხვ.

ამა ქალაქსა წესია, დღესა მას ნაეროზობასა,
არცა ვინ ვაქრობს ვაჭარი, არცა ვინ წავა გზობასა;
ყოველნი სწორად დავიწყებთ კაზმასა, ლამაზობასა,
დღესა შეიქმენ მეფენი პურობა-დარბაზობასა (1121).

გულანშარო ლხინის, სიხარულისა და ბედნიერების ქალაქია:

კვლა დავიდევით ნადიმი, დავსხედით ამოდ შევბულნი (1126).

ასე რომ, ლხინსა და მღერას დასასრული არ უჩანს:

ათ დღემდის ისმის ყოველგან ხმა წინწილისა, ებნისა,
მოედანს მღერა, ბურთობა, დგრიალი ცხენთა დგენისა (1122).

ფატმანიც გულანშაროს ხელმწიფეს „დიდ ხელმწიფეს“ (1167)
ეძახის.

გულანშაროელი ვაჭართა უხუცესის მებაღე ავთანდილს აუწერს
შრობლიურ ქალაქს. ამ აღწერაში სამშობლოს უდიდესი სიყვარული
გამოსჰვევის:

ესეა ზღვათა სამეფო თვისა ათისა საელითა,
თვით გულანშაროს ქალაქი, სავსე ტურფითა მრავლითა,
აქ მოდის ტურფა ყველაი ნავითა ზღვა-ზღვა მავლითა (1065).

გულანშარო, მებაღის გადმოცემით, სავსეა სიკეთით და ბედნიერებით:

აქა მოსლეთა გაყმდების, კაციმცა იყოს ბერები: 4
სმა, გასარებო, თამაში, ნიადაგ არან სიმღერები (1066).

ასეთი ბედნიერია გულანშაროს მოსახლეობა მებაღის გადმოცემით.
მაგრამ იგი განსაკუთრებით აღნიშნავს გულანშაროს ბუნებრივ-კლი-
მატური პირობების სიკეთეს:

ზამთარ და საფხულ სწორად გვაქვს ყვავილი ფერად-ფერები,
ვისეა გვიცნობენ, გენატრიან იგიცა, ვინა მტერები (1066).

მტრებიც ჩვენ შემოგვნატრიანო, სიამაყით აცხადებს უსენის მებაღე.
ძნელია საკუთარი სამშობლოს სიტუარფისა და სიყვარულის უფრო
მხატვრული ასახვა და გადმოცემა.

ორიოდე სიტყვა ხატაელთა პატრიოტიზმზე.

ხატაელნი არ არიან მოკლებული ეროვნულ გრძნობას, სამშობ-
ლოსადმი რწმენასა და ეროვნულ სიამაყეს. საკუთარი ეროვნული
პრესტიჟის, ეროვნული ინტერესების დაცვის სურვილით არის ნაკარ-
ნასევი ხატაელთა მეფის პასუხი ტარიელისადმი, „ლალნი“ და ინდოე-
ლისათვის „უქადრონი“:

სიტყვანი შემოეთვალნეს ლალნი და უქადრონი:
„არცა თუ ჩვენ ვართ ჭაბანნი, არც ციხე-უმაგრონი,
ენ არის თქვენი ხელმწიფე, ჩვენზედა რა პატრონია?“ (400) —

გადმოგვცემს ტარიელი ხატაელთა პასუხის შინაარსს.

ხატელებმა ბრძოლაც გაუმართეს ტარიელს. ისინი არავითარ ხერხებს არ ერიდებიან სამშობლოს გადასარჩენად: ცდილობენ, შეაყდონ ტარიელი, ღალატით მოკლან იგი და, აპრიგად, ლაშქარს ჩამოაციონ სარდალი, რის შემდეგაც ადვილი იქნება მისი დამარცხება (423).

ტარიელი ადრევე მიხვდა ხატელთა განზრახვას, თანაც ჯაშუშმა გასცა მეფის საიდუმლო და ტარიელს აცნობა:

მეფე ცოტათ მოგეგების, ვის მკერტნი ვერ გელევინა;
მალვით ჩაიკმენ აბჯარსა, მიენდო, მით გეთნევიან;
ეკამლსა შეიქმენ, ლაშქარნი ყოველგნით მოგეხვევიან.
რა ერთსა გცემდენ ათასნი, ეგრეცა მოგერევიან (435).

თვით ომისათვის ხატელნი საუკეთესოდ მომზადებულან: მოუწყვიათ და აუგიათ სამალავები და სიმაგრეები, დაუკომპლექტებიათ ლაშქარი რაზმებად და მრავალკეც შენაერთებად, დაუწესებიათ სიგნალები და სხვ. ტარიელის შეტევის შემდეგ ხატელებმა

კვამლი შექმნეს ლაშქართათვის, დამალული გაამკლავნეს,
სამალავით გამოვიდეს, თავნი ორგნით აქარავენს,
შექმნეს რაზმი მრავალ-კეცი (444)...

ტარიელი გაკვირვებულია ხატელთა რაზმების „ურიცხოვობით“, სამხედრო დისციპლინით და აღნიშნავს:

მათ ურიცხვი რაზმი ეწყო, წყნარად დგეს და აუშლელად (445).

ხატელები მოხერხებულად იბრძვიან. ისინი მტერს ორმხრივ ესხმიან თავს: „თავნი ორგნით აქარავენსო“, შენიშნავს ტარიელი მათ შესახებ, და — გარემომიკეცეს, „ერთობილნი მომეხვივნეს, მრგვლივ შეიქმნა ომი დიდო“ (448).

მაგრამ აღსანიშნავია, რომ ხატაეთის ლაშქარში აღმოჩნდა ჯაშუშიც. ეს ერთადერთი შემთხვევაა საკუთარი სამშობლოსადმი ჯაშუშობისა პოემაში. ერთი სიტყვით, თუმცა სტრატეგიული გააზრებით და ტაქტიკური ხერხებით იბრძოდა, ხატაეთის ლაშქარი მაინც დამარცხდა. ეს დამარცხება კი ხატელებს უდიდეს ეროვნულ უბედურებად მიაჩნიათ:

სალამო ეს დაიხახა ქედით მათმან დარაჯამან:
„ნულარა სდგათ, წაედითო, კვლა მოგხედნა რისხვით ცამან,
მოვა მტვერი საშინელი, შეგვაშინა ამაღ ამან“ (449).

ასლა თვალი გადავავლოთ ტარიელის ხატაეთზე ლაშქრობის მიზე-
სებსა და მიზანდასახულობას.

ტარიელმა ნესტანის დავალებით ხატაეთზე გაილაშქრა, ხატაეთის
ჰეფე და მისი ლაშქარი დაამარცხა, ხატაეთი ინდოეთს დაუმორჩილა
და მეფეც ტყვედ წაპოიყვანა. ერთი შეხედვით, ნესტანისა და ტარიე-
ლის ასეთი ნაბიჯი შესაძლოა ახსნილ იქნას, როგორც აშკარა აგრესი-
ული აქტი, მაგრამ ეს მხოლოდ ერთი შეხედვით, ნამდვილად კი საქმის
ვითარება ასეთია.

ტარიელისადმი გაგზავნილ წერილში ნესტანი გვაძლევს თავისი
მოთხოვნის შემდეგ დასაბუთებას:

ხატაეთს მყოფნი ყველანი ჩვენნი სახარაჯონია,
აწ მათნი ჯარნი ჩვენზედა ჩვენგან არ დასათმონია (377).

აქ ნესტანი აღნიშნავს, რომ ხატაელნი ინდოეთს უნდა უხდიდნენ
ხარკს. ასე მომდინარეობს ისტორიულად. ნესტანიც დგას მხოლოდ
ინდო-ხატაელთა ისტორიულად დადგენილი ეკონომიური და პოლიტი-
კური ურთიერთობის შენარჩუნების საჭიროების ნიადაგზე. ამ ურთი-
ერთობის ცალმხრივი დარღვევა ხატაელთაგან მიაჩნია ნესტანს ინდო-
ეთის სახელმწიფო პრესტიჟის შელახვად. ამიტომ ავალებს იგი ტარი-
ელს, აღადგინოს დარღვეული ურთიერთობა. სხვა აგრესიული მიზანი
ნესტანს არა აქვს.

ასევე გაიგო მისი დავალება ტარიელმაც.

ტარიელმა გაილაშქრა ხატაეთზე. მაგრამ ეს ლაშქრობა არ ისახავდა
მიზნად უცხო სახელმწიფოს დაპყრობას, ანექსიას, გაუქმებას; ომი
არ ატარებდა ნაციონალურ-შოვინისტურ, ხალხთა უპრინციპო უღელტის
ხასიათს, იგი არც რელიგიურ-სექტანტური მიზნით ნაკარნახევი ბრძო-
ლა იყო.

უპირველეს ყოვლისა უნდა გავიხსენოთ, რომ ტარიელი არც ხატა-
ელთა ეროვნულ სიწმინდეს — დროშას შეხებია, არც რელიგიურ სიწ-
მინდეს — ტაძრებს და სალოცავებს. როგორც კი ხატაელთა ლაშქარი
და მეფე დამარცხდნენ, ტარიელმა ბრძოლა შეწყვიტა და მხოლოდ მე-
ფე და ლაშქარი დაატყვევა:

ჩამაზ მეფე ჩამოვადე, ერთმანერთსა გავებრძლენით,
მისნი სპანი ყველაკანი დავიპყრენით, არ მოვკლენით (451), —

შენიშნავს ტარიელი. დამარცხებულ და გაქცეულ ხატაელებს არ
კლავენ:

უკანანიცა ლაშქარნი მოესწრნეს მათ, გაქცეულთა,
დაუწყეს პურობა, ჩამოყრა შეშინებულთა, ძლეულთა (452). —

გვიამბობს სარდალი¹. ბრძოლის დამთავრების შემდეგ ტარიელმა რამ-
დენიმე სამხედრო ხასიათის ბრძანება გასცა სიმაგრეთა, ქალაქების,
ტყვეებისა და სხვათა შესახებ, ხოლო მშვიდობიან სამოქალაქო მოსახ-
ლეობას ხელი არ ახლო. პირიქით, მან სპეციალური, განსაკუთრებუ-
ლად ბრძანებით მოუწოდა მოსახლეობას და მისცა მას უშიშროების
გარანტია. თვით ტარიელი მოგვეთხრობს: ბრძოლის დამთავრების
შემდეგო:

ქვეყანა ჩავსხი, ვუბრძანე: „იყვენით თქვენ უკრძალაჲად“ (459).

ინდოეთს გამარჯვებით დაბრუნებული ტარიელი პატივით წარად-
გენს ხატაეთის ტყვე მეფეს ინდოეთის მეფის ფარსადანის წინაშე.
ტარიელი ამის შესახებ შენიშნავს:

ორგული და მოლალატე ნამსახურსა დავაგვანე,
ესე არის მამაციისა მეთისმეტი სიგულვანე (468).

ამ ეპოპეას მოჰყვა ინდოეთის და ხატაეთის დამეგობრება. ხატა-
ელთა მეფე პატივით მიიღო ფარსადანმა:

ტებლიად ნახა ხელმწიფემან, ვითა შვილი სააკვანე (468).

თანაც გაათრთხილა:

... ნუ განახავთ ეკლავალა ჩვენს წინა გაწბილებულსა (470)...
მერმე ყველაი დამოსა, იგი და მისი ხასია,
შეწყალებული გაგზავნა, უყო რისხვისა ფასია (471).

რამაზ ნეფე მეტად კმაყოფილია, ალბათ, იმის გამო, რომ მას შეუ-
ნარჩუნეს ტახტიც, დამოუკიდებლობაც:

ხატელმან დაუმაღლა, დადრკა, მდაბლად ეთაყვანა,
მოახსენა: „ორგულობა თქვენი ღმერთმან შემანანა.
თულა ოდეს შელაგოდო, მაშინ მომკალ მეცა განა“ (472).

¹ ალ. ბარამიძე, რუსთაველის კრებული, გვ. 92.

დასასრულ, ამ მეგობრობის გულწრფელობაზე მიუთითებს ისიც, რომ რამაზ მეფეს არც ერთი ტყვე მძევლად არ დაუტოვებია ინდოეთში:

წვილა და ყველაკი მისი თანა წაიტანა (472),—

მოგვიტხოვს ტარიელს.

ასეა.ი გულწრფელი მეგობრობით დასრულდა ორ მეზობელ ხალხს შორის ატეხილი ეს დიდი ბრძოლა, რომელსაც, მაშასადამე, არ შეიძლება ნაციონალისტურ-შოვინისტური, დაპყრობითი ხასიათი ჰქონოდა.

თვია აბიუჯეტური რკალი პოემისა გააზრებულია, როგორც ხალხთა ბრწყინვალე მეგობრობის დემონსტრაცია. ავთანდილმა გაცნობის დღესეე უთხრა ტარიელს:

ამა დღემან დამავიწყა, გული ჩემი ვინ დაბინდა;
დამიგლია სამსახური, იგი იქმნას, რაცა გინდა;
იაგუნდი ვგრეცა სჯობს, ათასჯერმცა შინა შინდა,
შენ გეახლო სიკვდილამდის, ამის მეტი არა შინდა (298).

ამ გულთბილი მეგობრული გრძნობის გამომჟღავნებაში და მთელ შემდგომ მეგობრობაში და თავდადებაში ხელი არ შეუშლია იმ გარემოებას, რომ ტარიელი ინდოელია და ავთანდილი — არაბი. ასევე თინათინმა ნება დართო ავთანდილს წასულიყო იგი ნესტანის საძებრად, ე. ი. დახმარებოდა ინდოელ მეგობარს; ფატმანმა უდიდეს ბედნიერებად ჩათვალა ნესტანისა და ტარიელის შეერთება. როდესაც მას ავთანდილმა გაუჟღავნა თავისი ნამდვილი ვინაობა და მისვლის მიზანი, და სთხოვა დახმარება, ფატმანმა ამაღელვებელი, აღფრთოვანებით აღსავსე პასუხი მისცა:

ფატმან თქვა: „ღმერთსა დიდება, საქმენი მომხვედს, მო, რანი, დღეს რომე შესმნეს ამბავნი უკვდავებისა სწორანი“ (1268).

ქაჯეთში გაგზავნილ მონას მან უთხრა:

აწ გამოჩნდების სახმრობა ჩემი შენისა გრძნებისა,
ფიცხლად დამივსე სახმილი შენ ჩემთა ცეცხლთა გზნებისა,
მას მზესა ჰკადრე მიზეზი მისისა განკურნებისა (1269).

და ა. შ. პოემის ყველა გმირი პატივს ცემს უტახო ქვეყნელ მეგობრებს, მათ სამშობლოს, პატრიოტულ გრძნობებსა და ინტერესებს. მაგრამ მათ შორის განცალკევებით დგას როგორც ტარიელის დახმარება

ფრიდონისადმი მულაზანზარის გაერთიანების საქმეში, რომელზედაც უკვე შეეხერდით. ასევე ავთანდილის მთელი მოღვაწეობა, რომლის ფილოსოფიურ დესაბუთებასაც იგი გვაძლევს „ანდერძში“.

ავთანდილი „ანდერძში“ ფილოსოფიურად ასაბუთებს თავისი გაპარვის აუცილებლობას.

მე სიტყვასა ერთსა გკადრებ, პლატონისგან სწავლა-თქმულსა:
„სიცრუე და ორპირობა ავნებს ხორცსა, მერმე სულსა“ (789).—

მიმართავს ავთანდილი მეფე როსტევეანს და განაგრძობს:

ჩათვან თავია სიცრუე ყოვლისა უბედობისა,
მე რად გავწირო მოყვარე, ძმა, უმტკიცესი ძმობისა?
არა ვიქმ, ცოდნა რას მარგებს ფილოსოფოსთა ბრძნობისა!
მით ვისწავლებით, მოგვეცეს შერთვა ზესთ მწყობრთა წყობისა (790).

მიტომ ვსწავლობთ, რომ ვეზიაროთ, შევეერთოთ სამყაროს უზენაეს წყობას, სამყაროს წყობის უზენაეს კანონებსო, ამბობს ავთანდილი, რომლის დარღვევაც თვლის იგი ტარიელისადმი, ძმაზე უმტკიცესა ძმისაღმი, ლალატს. ავთანდილის ამ ფილოსოფიური კონცეფციით, უცხო ქვეყნელთა ჰეგლობობა სამყაროს წყობის ერთ-ერთი უზენაესი კანონია.

ამრიგად უნდა დავასკვნათ, რომ რუსთაველის პატრიოტიზმი არ ატარებს ნაციონალისტურ-შოვინისტურ ხასიათს; ეს პატრიოტიზმი ნამდვილა საკაცობრიო გრძნობაა, სრულქმნილი ადამიანის ნამდვილი საკაცობრიო იდეალი. რუსთაველს სწამს როგორც საკუთარი, ისე სხვისა სამშობლო. რუსთაველი ხალხთა მეგობრობის, ინტერნაციონალიზმის უდიდესი მქადაგებელია.

ამრიგად, ეჭვი არაა, რუსთაველის შემოქმედებაში ასახვა უპოვნია პატრიოტულ მისწრაფებებს, ეროვნულ სულისკვეთებასა და ნაციონალურ იდეალებს. რამელი ქვეყნის ეროვნული მისწრაფებების გამოხმაურებაა რუსთაველის ნაციონალური ტენდენციები, მის პოემაში გატარებული ეროვნული ერთიანობის იდეალები?

რუსთაველმცოდნეობაში უკვე მრავალგზის არის აღნიშნული, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ ქვეყნების სოციალური, პოლიტიკური, ეკონომიურა თუ კულტურული ყოფის სურათები ქართულია. ამის დასტურად თუნდაც ის გარემოება კმარა, რომ სახელმწიფოებრივი წყობილების,

პოლიტიკური მართვა-განგებობის, სახელისუფლო, სოციალური, სამხედრო და სხვ. სპეციალური ტერმინები, რომელთა მეშვეობითაც დიდი მგოსანი თავისი პოემის ქვეყნებისა და მათი დედაქალაქების პოლიტიკურ სინამდვილეს, მართვა-გამგებობის ფორმებს, სოციალურ წყობას, სამხედრო საქმეს და სხვა მოვლენებს ასახავს, როგორცაა: მეფე, ვაზირი, ამირსპასალარი. ქაშნაგირი, მოლარე. ეჯიბი, პეაბჯრე-პატრონი, დიდებული, უხუცესი, დარბაზი, დარბაზობა, ვაზრობა, სახელო, საურავი და სხვ. იგივე საბუნების და ტერმინებია, რომელთა მეშვეობითაც XII — XIII საუკუნეების ქართულ შესატყვის სინამდვილეს გადმოგვცემენ და გვისურათებენ არა მარტო თამარის მემკვიდრეობა, არამედ ცნობილი „ხელმწიფის კარის გარიგებაც“, ძველი, რომლის აღმოჩენასაც თვით მისმა მომპოვებელმა „საქართველოს ისტორიის ზეიმი“ უწოდა. მაგრამ ეს ტერმინები და სახელები იმ ქვეყნებში, რომლებიც პოემაში იხსენიება, სრულიად სხვა იქნებოდა, ისევე როგორც განსხვავებული იქნებოდა ქართულისაგან ხსენებული ქვეყნების შესატყვისი სინამდვილე.

შეეჩერდეთ ზოგიერთ ასეთ განმასხვავებელ მჩვენებლებზე.

რუსთაველმცოდნეობაში არაერთხელ უცდიათ დაემტკიცებინათ, რომ შვიდ საქმედ გაყოფილი ინდოეთი იგივე საქართველოა; რომ თინათინი და ნესტანი იგივე თამარია; რომ ავთანდილი დავით სოსლანია, ან რუსთაველი; ტარიელი დემნაა, ან რუსთაველი და ა. შ.; რომ პოემაში მოცემულია საქართველოს XII საუკუნის სასახლეების და ისტორიულ პირთა ალეგორიული გამოსახვა და სხვ.

ჩვენი აზრით, შეცდომა იქნებოდა პოემის გმირთა ასეთი მექანიკური გაიგივება ისტორიულ პირებთან, ან პოემის სხვადასხვა ეპიზოდებისა — საქართველოს ისტორიის კარგად ცნობილ ფაქტებთან, რადგან არც ერთი დიდი მხატვარი ცხოვრებაში მოცემულის ფიტოგრაფიულ გადახატვას არ ახდენს. მაგრამ უდავოა, რომ „поэма эта, как зеркало, с поразительной точностью отображает все детали жизни феодального грузинского общества эпохи царицы Тамары“¹.

მართლაც, აკად. ნ. მარიც კი, 1910 წელს პირველი თვითონ მივიდა

¹ К. Кекелидзе. Конспективный курс истории древнегрузинской литературы, Тбилиси, 1939, стр. 59.

იმ დასკვნამდე, რომ პოემაში ასახული ქალის კულტი, მიჯნურობა. რაინდობა საქართველოს ფეოდალური არისტოკრატის ყოფა-ცხოვრების ანარეკლი და მისივე იდეალია. იგივე ნ. მარი სწორედ შენიშნავს, რომ ძმადნაფიცობაც, რომელსაც ასე დიდი როლი აქვს დაკისრებული პოემაში, ქართული სინამდვილის ანარეკლია¹.

ეს მხოლოდ დაწაწყისში იყო ახალი ეტაპისა რუსთაველმცოდნეობაში. მალე მტკიცედ გამოიჩვენა ბევრი საყურადღებო გარემოება, რომელთაც აქ აღარ გავიმეორებთ. შეეჩერდებით მხოლოდ ზოგიერთ მაჩვენებლებზე.

პოემაში, როგორც გამორკვეულია, ასახულია პატრონყმური სოციალური ურთიერთობა².

მაგრამ ქართული პატრონყმობა ძალიან ჰგავდა დასავლეთ ევროპულს, ამიტომ მნიშვნელობას არ არის მოკლებული განსხვავებების დადგენა, რაც იმაში მდგომარეობდა, რომ ქართულ პატრონყმობას არ ახასიათებდა შეუვალობა, иммунитет-ი, რაც ახასიათებდა დასავლეთ ევროპულ საფეოდალოებს და მათ სრულ, დამთავრებულ პოლიტიკურ ერთეულებად აქცევდა: „ქართულ საპატრონო ქვეყანას და პატრონებს სახელმწიფოებრივი უფლება აკლდათ და სრულებით ცალკე, დამოუკიდებელ ერთეულებად ვერ ჩაითვლებიან“, — წერს აკად. ივ. ჭავჭავაძე³.

პოემაში წარმოდგენილი ვასალური ქვეყნები და ფეოდეები დამოუკიდებელ ერთეულებად ვერ ჩაითვლებიან:

ღარბაზს კაცსა გაგზავნიდი და ამბავსა მათია სცნობდი (156).

სასახლიდან ღირექტივებს მიიღებდეთ, ეუბნება უცხო მოყმის საძებრად გამგზავრების წინ ავთანდილი შერმადინს, რომელსაც თავის ნაცვლად ტოვებს საფეოდალოს გამგებლად. როდესაც ავთანდილი გაიპარა უკვე ძმადნაფიცი ტარიელის დასახმარებლად, მან კიდევ უფრო გარკვევით დაუბარა შერმადინს:

აჲ მეფეთა სამსახურად პირველ თავი დაამზადე (779).

¹ Н. Марр. Вступительные и заключительные строфы Витязя в барцовой коже Шоты из Руставы, С-Петербург, 1910, XXVii—XXViii.

² პროფ. ალ. ბარამიძე, ნარკვევები, I, ვეფხისტყაოსნის სოციალური გარემო.

³ ი. ჭავჭავაძე, ქართული სამართლის ისტორია. წ. II, ნაწ. მე-2, გვ. 101 — 102.

კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია სხვა დეტალი.

როდესაც სარიდანმა თავისი სამეფო შეუერთა ფარსადანის სამეფოს, რამაც ინდოეთი გააერთიანა, ამ ფაქტით გაუქმებულ იქნა სარიდანის სამეფოს პოლიტიკური დამოუკიდებლობა. მადლიერმა ფარსადანმა სარიდანს სამაგიეროდ უბოძა „ერთი სამეფო საკარგემო“, აგრეთვე ამირბარობა. ტრადიციით კი

თვით ამირბარსა ინდოეთს აქვს ამირსპასალარობა (316),

რაც იმას ნიშნავს, რომ ინდოეთის საზღვაო და სახმელეთო სამხედრო ძალებს ერთი მინისტრი ჰყავს, ერთი ვაზირი ხელმძღვანელობს. ამრიგად, სარიდანს კვლავ დიდი სამეფოს მფლობელად დარჩენილა, რასაც დართვია ახალი პატივი: გაერთიანებული ინდოეთის ამირბარ-ამირსპასალარობა. გამოდის, რომ სარიდანს უფრო აღზევებულა, მისი უფლებები გაფართოებულა... მაგრამ რუსთაველი არ ივიწყებს შენიშნოს: სარიდანს ახალ ვითარებაში

სხვად პატრონია, მართოდენ არა აქვს კეისარობა (316)...

როგორც თავის დროზე აკად. ივ. ჯავახიშვილმა გაარკვია, საქართველოს სამეფო კართან ინიშნებოდა და ქვეყნის მართვა-გამგეობას განახორციელებდა არა ერთი, როგორც ეს აღმოსავლეთში ხდებოდა ხოლმე, არამედ რამდენიმე ვაზირი¹. მანვე აღნიშნა² და აკად. ე. შიშ-მარიოვმაც, მასზევე დაყრდნობით, ქართული სინამდვილის ანარეკლად მიიჩნია ის გარემოება, რომ არაბეთის, ინდოეთისა და სხვ. ქვეყნების საშუალო კართანაც, პოემის მიხედვით, ჩანს არა თითო, არამედ რამდენიმე ვაზირი³.

მაგრამ რამდენიმე ვაზირი ჰყავდა ბიზანტიის სამეფო კარსაც. ასეთ ვითარებაში გაკირდებოდა პოემის მრავალვაზირიანობა უსათუოდ ქართული სახელმწიფოებრივი ცხოვრებისა და მართვა-გამგეობის ფორმების ანარეკლად ჩაგვეთვალა რაიმე ნიშანდობლივი მარკვენების გარეშე, მით უმეტეს, რომ პირველ ვაზირებს ბიზანტიის სამეფო კარზეც ვხვდებით.

¹ ი. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, II, ნაკვ. პირველი, გვ. 116—140.

² იქვე, ავ. 121, სქ. პირველი.

³ შოთა რუსთაველი (რამდენიმე პარალელი და ანალოგია), ენის, ისტორიის და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის შოამბე, 3, 1958, თბ., გვ. 241.

ერთ ასეთ მაჩვენებლად რუსთაველმცოდნეობაში უკვე იმ გარემო-
ებას თვლიან, რომ პოემისეული ინდოეთის სასახლეში დარბაზობას,
მსგავსად 1212 წლამდე საქართველოს სამეფო კარზე მიღებული წესი-
სა. თხზი ვაზირი ესწრება¹. საქართველოს სამეფო კარზე ეს პრიველე-
კიარებული ვაზირები იყვნენ: მწიგნობათუხუცესი — (იგივე ვაზირთა
უპირველესი), ამირსპასალარი, მეჭურჭლეთუხუცესი და მანდატურთ-
უხუცესი. 1212 წლიდან ასე „მცირე წესით“ შეკრებილ დარბაზს მე-
ხუთე წევრიც, ათაბაგიც, შეემატა. პოემაში ასახულია 1212 წლამდელი
ვითარება: მიხმეს რა მეფე-დედოფალმა სასახლეში, მივედი,

ვნახე, ორნივე ერთგან სხდეს ხასითა ოდენ სამითა (507).—

გვიამბობს ტარიელი (მეოთხე თვით ტარიელია; დედოფალი დარბა-
ზობას ესწრება, რადგან დღის წესრიგშია ნესტანის გათხოვების სა-
კითხი).

არანაკლები მნიშვნელობა უნდა მიენიჭოს იმ გარემოებას, რომ
ბიზანტიაში პირველი ვაზირის თანამდებობა არამყარი იყო: მეფეს
შეეძლო ამ თანამდებობაზე არაფინაც არ დაენიშნა².

სხვა მდგომარეობა იყო საქართველოში. ჩვენი „ვაზირთა ყოველთა
უპირველესის“ თანამდებობა მტკიცედ დადგენილი კონსტიტუციური
მომენტი იყო. ის მთავრობას მეთაურობდა და მის მუშაობას ხელმძღ-
ვანელობდა. სწორედ მის შესახებ ლაპარაკობს დავით აღმაშენებლის
ისტორიკოსი „თავ აღგა... პატრონისა მსახურებათაო“...³ იგი დიდი უფ-
ლებებით და ნდობით იყო აღჭურვილი, იმდენად დიდით, რომ „ქარის
გარიგებით ყველა საურავი უმისოდ არ იქნების“ (გვ. 4). იმოწმებს
რა ამ ცნობებს, აკად. ივ. ჯავახიშვილი მართებულად დაასკვნის: „ყვე-
ლა ამ მხრივ საქართველოს მწიგნობართ-უხუცესი და ვაზირთა უპირ-
ველესი ბიზანტიისას არ მიაგავდა“⁴.

პოემაში კი ვაზირი სოგრადი არის „მოახლე მეფისა დასთა დასისა“
(44), ანუ მეფის მსახურია. იგულისხმება — მეფის მთავრობის ხელმ-
ძღვანელი. შეცდომას ჩავიდენდით, თუ ჩვენ ერთი წუთით დაუშვებ-
დით, რომ დამოწმებული ფრაზა პოემაში შემთხვევითია. ეს არა მხო-

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წ. II, ნაკვ. პირველი, გვ. 140.

² იქვე, გვ. 116 — 140.

³ ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 337.

⁴ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, II, ნაკვ. პირველი, გვ. 140.

ლოდ იმიტომ, რომ მასში ყოველ ცალკე სიტყვასაც კი ისეთივე მტკიცედ განსაზღვრული ადგილი უჭირავს, როგორც მოზაიკურ ძეგლში — თითოეულ ქვას, ან მათემატიკურ ფორმულაში — მის რომელიმე თუნდაც უმარტივეს წევრს, არამედ იმიტომ, რომ ავთანდილი სოგრატს

1 ეტყვის: შენი დანალული დარბაზს არა არ იქმნების, რაცა გწადლეს საურავი, მეფე იქმს და შენ გეთნების (732).

მართალია, არის განსხვავებაც. საქართველოს ვაზირთა ყოველთა უპირველესს მწიგნობართუხუცესის მაღალი თანამდებობაც ეჭირა. ის საეკლესიო პირია, ჭყონდიდის ეპარქიის ეპისკოპოსი და ამის გამო, იმავე „კარის გარიგებით“, „რაც საეკლესიონი დასნი არიან, ყველა (მისი) სახელითა“ არის (იქვე). სოგრატს კი ეკლესიასთან არაფერი აქვს საერთო. მაგრამ, როგორც ვიცით, რუსთაველი ეკლესიას შეგნებულად ავუალირებს და უგულვებელყოფს. ამის გამოა, რომ პოემაში ერთი სიტყვითაც არ იხსენიება „საეკლესიონი დასნი“. სამაგიეროდ მასში ლაპარაკია „მეფისა დასთა დასის“ შესახებ, რომელსაც მეთაურობს სოგრათი...

სწორედ მათი მეშვეობით განახორციელებდა მეფე გაერთიანებულს, სრულიად საქართველოს მოვლა-პატრონობას.

ამ გაერთიანებას კი წინ უძღოდა ფეოდალური სამთავროების, სამეფო გვარეულობათა და მოწინავე საზოგადოებრივი ფენების ხანგრძლივი, მტკიცე და ენერგიული ბრძოლა. ეს ფენები ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ცხოვრების კეთილდღეობას მხოლოდ ეროვნულ-პოლიტიკურ გაერთიანებაში და სახელმწიფოს სამხედრო-პოლიტიკურ ძლიერებაში ხედავდნენ. ჭერ კიდევ ღვაწლმოსილი შუშანიკი გაეყარა ქმარს, როგორც სამშობლოს მოღალატესა და რენეგატს, რისთვისაც მოწაშეობრივი გვირგვინი დაიდგა; VIII საუკ. მოღვაწე იოანე საბანისძე თავის ზალხს უხსნიდა, განუშარტავდა: აბო. არ არის ერთი კუთხის თუ პროვინციის მოღვაწე, ის „ყოველსა ამას სოფელსა ჩუენსა ქართლისასა მეოხად ჩუენდა“ მოგვანიჭა ღმერთმა, აბო მთელი ქართლის ეროვნული გმირიაო. ამ ხანიდან ფეხს იკიდებს საქართველოს მიწა-წყალზე მცხოვრები ქართველი ტომების ერთიანობის საპატიო იდეალი, რასაც X საუკ. გამოჩენილმა მწერალმა ვ. მერჩულემ ეროვნული დეკლარაციის სახე მისცა: „ქართლად ფრიადი

ქვეყანა აღირაცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა უამი შე-
იწირვის და ლოცვაჲ ყოველი აღესრულების“. აქედან დიდი მანძილი
აღარ დარჩენილა საქართველოს გაერთიანებისათვის პრაქტიკული ნაბი-
ჯების გადადგამდე. მართლაც, ამავე საუკუნის მოღვაწე იოვანე მარუ-
შისძე უკვე ეროვნული გაერთიანების გზებს სახავედა, პრაქტიკულ სა-
შუალებებს ეძებდა და თავგამოდებითაც იღწვოდა ამ გაერთიანებისა-
თვის. სწორედ მისი აქტიური ღახმარებით გააერთიანა ბაგრატ III-მ
საქართველო ერთ სამეფოდ.

ამრიგად, საქართველოს გაერთიანებას შოთას დროს უკვე ჰქონდა
თავისი ისტორია. მაგრამ ეს ისტორიული პროცესი ცნობილია არა
როგორც ჰარმონიით სავსე, მყუდროებისა და მშვიდობიანი ეროვნუ-
ლი აღორძინების, არამედ როგორც მრისხანე ამბოხებებით, შეთქმუ-
ლებებით, განდგომებით სავსე პროცესი, როცა ეროვნული მთლიანო-
ბის წინააღმდეგ მებრძოლი რეაქციული ელემენტებიც „მოღვაწეობდ-
ნენ“. საქმარისია მოვიგონოთ, რომ ბაგრატ III იძულებული გახდა
ძალით აეღო ქართლის ციხეები და არსებითად შინაურ პატიმრობაში
აეყვანა თვით საკუთარი დედაც კი, გურანდუხტ დედოფალი, რომე-
ლიც ქართლის განდგომილ აზნაურებს მეთაურობდა¹, სასტიკად გას-
წორებოდა კლარჯ ხელმწიფეებს, თავისი მამის დისწულის შვილებს,
სუმბატ და გურგენ არტანუჯელის ძეთ², მკაცრად დაესაჯა კახეთ-ქე-
რეთის ფეოდალები და სხვ., ან მოვიგონოთ ისეთი თავგასული ფეო-
დალის ბრძოლა ბაგრატ IV-ის წინააღმდეგ, როგორც ლიპარიტ ორბე-
ლიანი იყო, რომ ნათელი წარმოდგენა შეგვექმნეს ამ ეპოქის ტენდენ-
ციებზე. „თავისი ხანგრძლივი ისტორიული ცხოვრების განმავლობაში
ქართველმა ერმა დიდი ძალდონე შეაღია... განცალკევების მიდრეკი-
ლების საწინააღმდეგო ბრძოლას“, — წერს აკად. ივ. ჯავახიშვილი³.

თვით თამარის ეპოქაც აღსავსეა მღელვარებებით. რუსთაველი, რო-
გორც უაღრესად მაღალგონიერი და განათლებული პიროვნება, ვერ
დარჩებოდა ისტორიის პასიურ დამკვირვებლად. იგი იძულებული იქნე-
ბოდა მიმხრობოდა ან სახელმწიფოს მთლიანობის დამცველ, პროგრე-
სული ელემენტების დასს, ან თავგასული ფეოდალების მხარე დაე-

1 ქართლის ცხოვრება, ტ. I, 1955, გვ. 276.

2 იქვე, გვ. 283.

3 ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, II, ნაკვ. მე-2, გვ. 113.

ჭირა. რუსთაველი გადაჭრით იზიარებს ეროვნული მთლიანობის მოძღვრებას და თავის პოემაში ფართო გასაქანს აძლევს თავისი ეპოქის მოწინავე საზოგადოებრივი ფენების პატრიოტულ და საკაცობრიო იდეალების ასახვას. პოემის გმირთა ეროვნულ-პატრიოტული იდეალები ეროვნულ სინამდვილეზეა აღმოცენებული და მისივე გამომხატველია. მაგრამ პოემის ავტორი მაღალმხატვრული ოსტატობით ახერხებს განაზოგადოს ეს სინამდვილე.

ზედეტი არ იქნება ამის ნათელსაყოფად ისევ ჩვენი ქვეყნის ისტორიას დაეუბრუნდეთ.

X საუკ. საქართველო რამდენიმე ნაწილად იყო გაყოფილი: ტაო-კლარჯეთ-მესხეთი (სამხრ. საქართველო) ცალკე სამეფოს წარმოადგენდა და მის ტახტზე მეფე დავით კურაპალატი იჯდა, აფხაზეთი¹ (დასავ. საქართველო) ტახტს ბრმა მეფე თეოდოსი ფლობდა, კახეთს კახელი ქორ-ეპისკოპოსები პატრონობდნენ, ხოლო თბილისი ჯერ კიდევ არაბთა მფლობელობაში იყო, თუმცა ქართლის ტახტი მეფე ბაგრატ II რეგვენს ეკუთვნოდა. და აი, მეფე ბაგრატ II რეგვენის შვილიშვილი, გურგენის ვაჟი ბაგრატი (შემდეგში მეფე ბაგრატ III), ზემოდასახელებული იოვანე მარუშისძის რჩევით, იშვილა უშვილო, უმემკვიდრეო დავით კურაპალატმა. ბუნებრივია, რომ დავით კურაპალატის გარდაცვალების შემდეგ სამხრეთ საქართველოს ტახტიც ბაგრატს გადაეცემოდა. განსაზღვრული ისტორიული პირობების გამო ასევე ბუნებრივად დასავლეთ საქართველოს ტახტიც დედსამშობლოს უერთდებოდა.

აქ უმჯობესია სიტყვა კვლავ ქართველ მემკვიდრეებს მივცეთ. „და იყო მათ ჟამთა ერისთავი ქართლისა, იოვანე მარუშის-ძე, კაცი ძლიერი და ერ-მრავალი. ამან წარავლინა მოციქული წინაშე დავით კურაპალატისა, აუწყა, რათა გამოილაშქროს ძალითა მისითა, აღიღოს ქართლი, ანუ დაიმჭიროს თვით. ანუ უბოძოს ბაგრატს, ძესა გურგენისსა, ასულის წულსა გიორგი აფხაზთა მეფისასა, რომელსაც ეყოდა დედულად აფხაზეთი და ქართლი“¹. ასეც მოხდა. დავითმა აიღო ქართლი და „დაუტევნა უფლისციხეს გურგენ და ძე ბაგრატ. მას ჟამსა იყო ბაგრატ ჯერეთ ჰასაკითა თვისითა უსრულ, ამისათვის თანაგანმგებლად დაუტევა მამა მისი გურგენ, შემოიკრიბნა ქართველნი აზნაურნი და

¹ ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 272.

უბრძანა: „ესე (ბაგრატ — მ. მ.) არს მკვიდრი ტაოსი, ქართლისა და აფხაზეთისა, შვილი და გაზრდილი ჩემი და მე ვარ მოურავი მისი და თანაშემწე. ამას დაემორჩილებით ყოველნი“¹.

მეძატიანის ეს ცნობა უდიდესი ყურადღების ღირსია ჩვენი საკითხის თვალსაზრისითაც. დავითმა დაიპყრო ქართლი, მაგრამ მან ქართლის ტახტი ბაგრატს გადასცა და მას „განმგებლად“ დაუტოვა მისივე მამა, ბაგრატ II რეგენის ძე, გურგენი, მეფეთა-მეფე. ამრიგად, დავითმა ქართლის ტახტი თვით კი არ დაიჭირა, იგი ფაქტიურად გურგენს ჩააბარა იმ მოტივით, რომ გურგენის ძე ბაგრატი (შემდეგში — ბაგრატ III) იყო „მკვიდრი ქართლისა“, როგორც გურგენის ძე, და აფხაზეთისა, როგორც „ასულისწული... აფხაზთა მეფისა“ (აფხაზეთის მაშინდელ მეფეს, უსინათლო თეოდოსის სხვა მემკვიდრე არ ჰყავდა). ამრიგად, „საქართველოსა სრულისა“ მემკვიდრე იყო ბაგრატი, და არა დავითი. ამიტომ იშვილა უმემკვიდრეო, უძეო დავით კურაპალატმა ბაგრატი. ამ უკანასკნელი აქტით ბაგრატის ხელში გადადიოდა ტაოს სამეფოც, ანუ ნამდვილად „საქართველოსა სრულისა“ სამეფოთა მემკვიდრეობა (გარდა კახეთის და სხვა წვრილი საერისთაოებისა) და საქართველო ერთი სკიპტრის ქვეშ ერთიანდებოდა. სწორედ ამიტომ განუცხადა დავითმა ქართლის აზნაურებს: „მე ვარ მოურავი მისი და თანაშემწე (ბაგრატის), ამას დაემორჩილენით ყველანიო“, და თავისი სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკური მოსაზრებაც მხოლოდ იმით დაასაბუთა, რომ „ესე (ბაგრატ) არის მკვიდრი ტაოსი, ქართლისა და აფხაზეთისა“. ძნელი არ არის ვიცნოთ დავით კურაპალატის ქართლის აზნაურებისადმი მიმართვის დიდი ნათესაობა სარიდანის მოღვაწეობასა და მოციქულობასთან ფარსადან მეფის წინაშე:

შენ გაქვს მეფობა ინდოეთისა სრულისა,
აწ მე მწადს, თქვენა წინაშე მეცა ვინა ძალი გულისა,
სახელი დარჩეს ჩემისა, ერთგულად ნამსახურისა (314).

ცხადია სამშობლო ქვეყნის ისტორიაშიო.

დაქსაქსული კუთხეების გაერთიანება ერთ ეროვნულ ერთეულად — აი, მიზანი როგორც ისტორიული დავითის, ისე პოემის გმირის სარიდანისა.

¹ ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 274.

მაგრამ ჩვენთვის საყურადღებოა არა მარტო მიზანთა, არამედ კვების ერთგვაროვნებაც, რომლითაც ეს მოღვაწენი მიდიან. მართლაც, დავითმა თავისი ნებით იცნო და აღიარა ბაგრატიის უმაღლესი ხელისუფლება საქართველოში, იცხო და აღიარა იგი „მემკვიდრედ“ და მეფედ, და ხელიც აიღო სუვერენიტეტზე, რადგან თავისი თავი ბაგრატიის მოურავად და თანაშემწედ გამოაცხადა. სარიდანმაც თავისი ნებით იცნო და აღიარა ფარსადანის უმაღლესი ხელისუფლება ინდოეთში, იცნო მის წინაშე „ძალი გულისა“, აღიარა იგი „ინდოეთისა არულისა“ მეფედ და ხელიც აიღო „კეისრობაზე“.

ღეტალების ასეთი ერთგვარობა, უფრო სრულადაც რომ გვევლინებოდეს, რა თქმა უნდა, არ ნიშნავს სარიდანისა და ბაგრატიის იგივეობას. ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ მეცნიერულად არ ვთვლით ასეთ არქეოლოგიურ ძიებას და იმის დადგენას, თუ ვინ ვის უდრის საქართველოს ისტორიიდან „ვეფხისტყაოსანში“ და რა—რას. ჩვენ მხოლოდ იმას აღვნიშნავთ, რომ რუსთაველის ეროვნული იდეალები ერთი ხალხის პოლიტიკური და სახელმწიფოებრივი ერთიანობის სიკეთისა, სარგებლიანობისა და აუცილებლობის შესახებ, რისთვისაც მეფეები თავისი ნებით იღებენ ხელს სუვერენიტეტზე, ჩვენი ეროვნული სინამდვილის შვილია, მართალია, ოდნავ შეფერადებული მხატვრის მიერ.

პოემაში გვხვდება საყურადღებო ეპიზოდი, რომელშიაც ასახულია ქვეყნის ეროვნული გაერთიანება არა ნებაყოფლობით, არამედ სამხედრო ძალის მეშვეობით, სამხედრო ღონისძიებებით. ასეთია ფრიდონის სამეფოსთან მისი ბიძაშვილების სამფლობელოს ხმლით შემოერთების ისტორია. საქართველოშიც, როგორც აღნიშნული გვქონდა, არა ერთი და ორი ბრძოლა იქნა გადახდილი ამ მიზნით. ამ ბრძოლებისა და სეპარატისტულ მისწრაფებათა ანარქელი უნდა იყოს, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, პოემაში დაცული ყრუ გამოძახილი იმის შესახებ, რომ სარიდანის, მეფე-გამაერთიანებლის, გარდაცვალების გამო.

ერთგულთა შექმნეა ვაება, მტერთა — ხსენება „იშისა“ (334).

უფრო საყურადღებოა სხვა პარალელები. ბაგრატი მეფის დამოკიდებულება თავისი მამიდაშვილებისა და მათი შვილებისადმი ბევრ რამეში გვაგონებს ფრიდონის დამოკიდებულებას თავისიანებისადმი. მართლაც, მემატთანე მოგვითხრობს: ბაგრატიმაც „მიიყვანა ესე ორნი ძმანი კლარჯთა კელმწიფენი, სუმბატ და გურგენ, ძენი ბაგრატი არტან-

უჯელისანი (თავისი მამის დისწულისანი)... დარბაზობად მის წინაშე. ციხესა შინა ფანასკერტისასა, და მუნ შინა შეიპყრნა იგნი და აღიხუნა ციხენი და ქალაქნი მათნი. რამეთუ იგინი პატიმარ ყვნა ციხეაა შინა თმოგვისასა და მუნ... გარდაიცვალნეს" ორიგენი... ხოლო „ძე სუმბატისი ბაგრატი და ძე გურგენისი დემეტრე“ გარდაიხვეწნენ კონსტანტინოპოლში, საერთოდ კი „მათნივე შვილნი კლარჯთა მეფეთანი, რომელ დაშეთეს ამა ქვეყანას, მოისრნეს ყოველნი სიკუდილითა პატიმრობასა შინა“¹.

საქართველოს ისტორიის ეს ფრაგმენტი უნდა იყოს ასახული და მისი მიზნდვით იყოს შესრულებული ფრიდონისეული ეპიზოდის ზოგიერთი დეტალი. მართლაც, ფრიდონმა დაატყვევა ბიძაშვილები, წაართვა მათ ქალაქი და მათი სამფლობელოც შემოიერთა. როგორ გვაგონებს სამშობლოს გაერთიანების იდეით ანთებული ბაგრატის სახე ამავე იდეით განათებულ ფრიდონის სახეს:

... ლხინი საჩემო მაგას არ შეეწონების.

დღედ სიკვდილამდის სიცოცხლე შენ ჩემი დაგემონებისო (610),—

უთხრა მან ტარიელს პასუხად, როცა მისგან სამშობლოს გაერთიანებისათვის ბრძოლაში დახმარების დაპირება მიიღო. ამ ბრძოლაში

იბრძვის ლომი და პირად მზე, იგი ალვისაც ხენია (616),

ფრიდონიო, გვიამბობს ტარიელი, და განაგრძობს:

თვით ორნივე ბიძა-ძენი მისნი ხრმლითა ჩამოყარნა,
ხელნი წმიდად დაეკეთნეს, იგი ასრე ასაყარნა,
მოიყვანნა მხარ-დაკრულნი. ერთმან ორნი არ დაყარნა...
მათნი ყმანი აატირნა, მისნი ყმანი ამაყარნა (617).

ქართულია რუსთაველის მოძღვრებაც სამეფოთა და მეფის ხელისუფლების შესახებ, რომლის ლაღადისითაც იწყება თვით პოემა:

რომელმან შექმნა სამყარო...

მისგან არს ყოვლი ხელმწიფე სახითა მის მიერთა (1).

ეს მოძღვრება ჩვენში საუკუნეთა განმავლობაში ყალიბდებოდა როგორც თეორიულად, ისე, თუ შეიძლება ითქვას, ერის ცხოვრება-

¹ ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 283.

შიც. ეს შეხედულება უთუოდ უნდა ჩაითვალოს ქართული ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი, პატრიოტული სულისკვეთების უმაღლეს გამოხატულებად, რადგან სწორედ მეფე იყო ეროვნული მთლიანობისა და სახელმწიფოებრიობის გამომხატველი საქართველოში და არა რეაქციული ფეოდალური წრეები, რომლებიც თავიანთი სასიცოცხლო ამოცანად სწორედ ჩვენი ქვეყნის დაქუცმაცებას, დანაწილებასა და დაქვეითებას სახავდნენ.

უკვე მეფობის აღდგენიდან დაწყებული რუსთაველის ეპოქამდე და შემდეგაც ქართული ისტორიული ქრონიკები და მათიანეები, სიგელ-გუჯრები და მხატვრულ-ლიტერატურული, ოფიციალური და არაოფიციალური დოკუმენტები ქართველ მეფეებს ყოველთვის „ნათესავთა ამათ მკვიდრად“, „მფლობელად“ იხსენიებენ, რომლებიც „სახელითა ღვთისითა“ მეფობენ და „ნებითა უფლისათა“ განაგებენ, რასაც „სინითთქმის ყოველ სიგელშიც კი აღნიშნავენ ხოლმე: „სახელითა ღვთისათა მე თამარ ბაგრატიონიანმან, ნებითა ღვთისათა აფხაზთა და ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფემან და დედოფალმან, შარვანშმა და შაჰანშმა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა მპყრობელმან“ ეს ბრძანება გავეცი, ან ეს სიგელი გავუბოძეო.

ვფიქრობთ, უფლება გვაქვს დავასკვნათ, რომ რუსთაველის პოემაში გატარებული ეროვნულ-პატრიოტული მისწრაფებანი და ტენდენციები ისეთივე ანარეკლი და ასახვაა ქართულისა, როგორც მისი პოემის ქვეყნების სოციალ-პოლიტიკური ელფერი XII საუკ. ქართული სოციალ-პოლიტიკური სინამდვილის.

სამხედრო ხელოვნება „ვეფხისტყაოსანში“

1. საპითხის შესწავლის ისტორიიდან

„ვეფხისტყაოსნის“ სამხედრო ხელოვნების შესახებ, ისევე როგორც თვით ქართული სამხედრო ხელოვნების შესახებ, ჭერჭერობით არა თუ მარქსისტული თვალსაზრისით დამუშავებული მონოგრაფია ან ისტორია არ მოგვეპოვება, არამედ მცირედი სერიოზული გამოკვლევაც არ არსებობს. სახელგამის მიერ 1937 წელს ქართულ ენაზე გამოქვეყნებული 30 გვერდიანი ბროშურა¹, რომელიც ოდნავადაც ვერ გვაძლევს წარმოდგენას პოემის სამხედრო ხელოვნებაზე, ამასთანავე შეიცავს რიგ შეცდომებს და არასწორ ფორმულირებებს. გარდა იმისა, რომ ავტორი, სპეციალობით და პროფესიით სამხედრო პირი, ვერ ერკვევა რუსთაველის პოემის ბატალურ სურათებში, ვერ ახდენს მასში წარმოდგენილი ტაქტიკისა და სტრატეგიის სწორ გაანალიზებას, რომ მისთვის სრულიად შეუძინველი დარჩა პოემისეული სამხედრო მონაცემების ეს მხარე, იგი იძლევა მცდარ დასკვნებს პოემის სამხედრო ხელოვნების სადაურობის შესახებ, როცა ცდილობს ეს ხელოვნება ახსნას, როგორც ეკლექტიკური მოვლენა, ნასესხები და უთუოდ უცხოური (არაბული, ბიზანტიური) გავლენის შედეგი.

სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის აკად. ნ. მარის სახელობის ინსტიტუტის „საქართველოსა და კავკასიის ისტორიის მასალებში“² გამოქვეყნებული ი. გედევანიშვილის „სამხედრო ხელოვნება ვეფხისტყაოსანში“ ასევე არასრულად მიმოიხილავს დასახულ თემას.

¹ პოლკოვნიკი ლ. გარსიაშვილი, „ვეფხისტყაოსანი“, სამხედრო ხელოვნების მასალები, სახელგამი, თბ. 1937.

² „საქართველოსა და კავკასიის ისტორიის მასალები“, 1939, ნაკვ. I, თბ., იგივე სტატია გამოქვეყნდა გაზეთ „კომუნისტში“ 1938, № 5.

საქმარისია აღინიშნოს. რომ, ავტორის აზრით, პოემაში მხოლოდ ორი საყურადღებო ბრძოლა გვხვდება: ინდო-ხატაელთა და ქაჭეთისა. ავტორი ერთა სიტყვითაც არ იხსენიებს ტარიელისა და ფრიდონის მიერ მულღაზანზარის გაერთიანებისათვის გადახდილ შესანიშნავ საზღვაო და სახმელეთო ბრძოლებს. ამ ბრძოლათა გაანალიზების გარეშე კი შეუძლებელია რუსთაველის სამხედრო ხელოვნებაზე სრული წარმოდგენა ვიქონიოთ ¹.

სხვა რამ საყურადღებო კი, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ამ სტრუქტურების ავტორის მიერ ქუთაისის პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომებში გამოქვეყნებულ ნარკვევებს² და ორიოდ სხვა კორესპონდენციას, რომელიც ამ ნარკვევების გამოქვეყნების შემდეგ დაიბეჭდა, ვეფხისტყაოსანის სამხედრო ხელოვნების შესახებ ჯერჯერობით არაფერი მოგვეპოვება.

ანალოგიური მდგომარეობა გვაქვს ქართული სამხედრო ხელოვნების ისტორიის შესწავლის საქმეშიც. ჯერ კიდევ გადაჭრა-გაშუქებას პოელის ქართული სამხედრო ხელოვნების პირველადი და ძირითადი პრობლემები. არ არის შესწავლილი და კრიტიკულად შეფასებული ქართველი და მეზობელი ხალხების მემკვიდრეობა და ქრონოგრაფების, მხატვრული და აგიოგრაფიული მწერლობის, სიგელ-გუჯრების და სხვ. ლიტერატურული და საისტორიო ხასიათის წერილობითი წყაროების ფასდაუდებელი ცნობები ქართული სამხედრო ხელოვნების შესახებ. დამუშავებას მოელის ენობრივი და მატერიალური კულტურის ნაშთები; ზეპირგადმოცემანი და ყველაფერი, რაც ნათელს მოჰყენდა ჩვენი წარსულის ამ ჯერ კიდევ მივიწყებულ ზღვროს. ის ორიოდ წერილი, რომლებიც ქართულ და რუსულ ენებზე³ მოიპოვება, და მცირეოდენი

¹ ეს ბრძოლები მხედველობიდან გამოჩნა ზემონახსენები ბროშურის ავტორსაც.

² სამხედრო ხელოვნება „ვეფხისტყაოსანში“, ტ. 4, 1942, „ვეფხისტყაოსანის“ ტექსტის დადგენისათვის სამხედრო ხელოვნების თეოსაზრისით, ტ. 5, 1946.

³ Т. Дадешкеллиани, Военная организация и боевой порядок грузинского войска в период 1089—1222 гг., „Известия Кавказского общества истории и археологии“, т. I, выпуск второй, Тб. 1884 г.

იგივე წერილები ქართულად (შემოკლებით „ივერისა“ და „სახალხო ფურცელში“), ი. გე-ვა-ლი, სამხედრო ხელოვნება საქართველოში, ნიშნუები სამხედრო ისტორიიდან, თბ. 1915.

შენიშვნები უცხო ენებზე ხარკებს ოდნავადაც ვერ ავსებს. ამ წერილების ავტორები მხოლოდ ერთი ეპოქით, მე-11–12 საუკუნეებით იფარგლებიან. ის გამაერთიანებელი და თავდაცვითი ომები, რომელთაც აწარმოებდა ქართველი ხალხი დავით აღმაშენებელამდე, მათ არ განუხილავთ. თვით გიორგი III-ის სამხედრო ღვაწლიც კი მათი ყურადღების გარეშე დარჩა. ამასთანავე, როგორც თ. დადეშკელიანი, ისე ი. გედევანიშვილი მე-12 საუკ. ქართულ სამხედრო ხელოვნებას განიხილავენ არა როგორც წინამავალ ეპოქათა ეროვნული სამხედრო ხელოვნების კანონზომიერ განვითარებას, საკუთარ ეკონომიურ, სოციალურ თუ პოლიტიკურ ნიადაგზე წარმოშობილ მოვლენას, არამედ როგორც უცხო გავლენის შედეგად წარმოშობილ ფაქტს. ასე მაგალითად, ლაპარაკობს რა ქართული საბრძოლო წესის (боевой порядок) შესახებ, თ. დადეშკელიანი აღნიშნავს: „ქართველებმა ბიზანტიელები-საგან შეითვისეს სახაზო ტაქტიკა“¹. ი. გე-ვა-ლი კი ამავე საკითხზე წერს: „თ. დადეშკელიანს ჰგონია, რომ ეს წესი ბიზანტიელებისაგან არის გადმოღებული, მაგრამ ეს შეცდომაა, აქ უფრო არაბული გავლენა ჩანს“².

მაგრამ, გარდა იმისა, რომ საკითხის ასე მარტივად გადაჭრა მეთოდოლოგიურად მიუღებელია, არავითარი ან თითქმის არავითარი დასაბუთება წარმოდგენილ დებულებათა ბუნებულ ავტორებს არ მოეპოვებათ. ვხვდებით ცალკეულ არასიზუსტეებსაც. მართლაც, მარქაფი³ (რეზერვის) შემოღება სამხედრო ხელოვნებაში საზოგადოდ დაკავშირებულია ალექსანდრე მაკედონელის, და არა არაბების სახელთან. რეზერვის ბრძოლაში საღამო ეამს ჩაბმა კი არავითარი გამასხვავებელი ნიშანი არ არის, რადგან რეზერვი ყოველთვის მაშინ ჩაებმება ბრძოლაში, როცა მოწინააღმდეგეზე გადამჭრელი იერაშის მიტანაა საჭირო. იქნება ეს საღამოს თუ შუადღისას — სულერთია; ან როცა მოწინააღმდეგის მოწოლას ვეღარ აჩერებენ ფრონტზე. ამას გარდა, ასეთი თითო-ოროლა ნიშანი არ განსაზღვრავს სამხედრო ხელოვნების, როგორც სისტემების, მსგავსება-განსხვავებას. ასევე შეუძლებელია სამხედრო ხელოვნების ამა თუ იმ მომენტის ან მთელი სისტემის სესხება-ზეგავლენაზე ლაპარაკი ისე, თუ ახსნილი არ იქნა ორი ქვეყნის პოლიტი-

¹ Т. Дадешкеллиани, Военная организация и боевой порядок грузинского войска в период 1089—1222 гг.

² დასახელებული „სამხედრო ხელოვნება“, გვ. 56.

კური, ეკონომიური, კულტურული ურთიერთობის, სოციალური ყოფის. ტექნიკის მონაცემების მსგავსების თუ განსხვავების პირობები და ვითარება. ის გარემოება, რომ არაბებმა მე-7 საუკ. დაიპყრეს საქართველო, სრულიადაც არ კმარა ვამტიციოთ, რომ დამპყრობლებმა მოახდინეს უთუო გავლენა დაპყრობილებზე. პირუტყუც ხომ ხშირად მომხდარა. მე-8 საუკ. აგიოგრაფი იოანე საბანის-ძეც სწორედ ამას ამტკიცებს: კულტურულად ჩვენ მაღლა ვდგავართ, ვიდრე ჩვენი დამპყრობლებიო¹.

ზემოდასახელებული ნარკვევების გარდა, დაინტერესებული მკითხველი მრავალ საყურადღებო შენიშვნასა და მოსაზრებას იპოვის ვახუშტი ბაგრატიონის, დ. ბაქრაძის, მ. ჯანაშვილის და სხვ. „საქართველოს ისტორიის“ ცალკეულ გამოცემებსა და შრომებში². მაგრამ მათში მეცნიერული ღირებულების მიხედვით განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს აკად. ივ. ჯავახიშვილის მრავალტომიან „ქართველი ერის ისტორიას“, რომელშიც ვრცლად არის წარმოდგენილი ქართველი ხალხის მიერ გადახდილი ბრძოლების აღწერილობანი, თუმცა, სამწუხაროდ, მხოლოდ აღწერილობანი, ყოველგვარი სპეციალური ანალიზისა და შეფასების გარეშე.

საყურადღებო მოსაზრებებს შეიცავენ ცალკეული მონოგრაფიები ქართველ მეფეებსა და გამოჩენილ სარდლებზე, როგორც, მაგალითად. ალ. ფრონელის, გ. ქიქოძის, შ. მესხიას, დ. გვრიტიშვილის და სხვ. მაგრამ ამ უკანასკნელ ავტორებს ქართული სამხედრო ხელოვნება არ განუხილავთ როგორც სისტემა.

მიუხედავად ამისა ჩამოთვლილი ავტორები მაინც ყურადღების ღირსია. სხვა რომ არა იყოს რა, ეს ავტორები, განსაკუთრებით პირველი ორი, ცდილობენ გააანაწილონ ქართველი ხალხის სამხედრო წარსული, როგორც განსაზღვრული სამხედრო სისტემა, ქართული ტექნიკა (თ. დადეშკელიანი), ქართული სტრატეგია (ი. ვე-ვა-ლი) და მიახლოე-

---

1 ს. ყუბანეიშვილი, ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, თბ. 1964, გვ. 57; კ. კეკელიძე, აღრინდელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა, თბ. 1935, გვ. 58.

2 ბატონიშვილი ვახუშტი, საქართველოს ისტორია დ. ბაქრაძის რედაქციით, თბ. 1885; დ. ბაქრაძე, ისტორია საქართველოსი, თბ. 1889; მ. ჯანაშვილი, საქართველოს ისტორია, ტ. 1, თბ. 1909.

ბითი წარმოდგენა მაინც მისცენ მკითხველს ისტორიის ამ მონაკვეთზე. სამწუხაროა, რომ ამ ცნობებმა და მონაცემებმა ვერაერთარი ასახვა და გამოხმაურება ვერ ჰპოვა ისეთ სერიოზულ და სოლიდურ ნაშრომში, როგორცაა პროფ. ე. რაზინის მარქსისტული მეთოდით დამუშავებული „Очерки по истории военного искусства“¹.

2. „ვეფხისტყაოსნის“ სამხედრო ხელოვნება

„ვეფხისტყაოსანი“ იმ დროს წარმოიშვა, როცა დასავლეთის ხალხები დაქსაქსულნი იყვნენ საფეოდალო ერთეულებად, ხოლო ჩვენი ქვეყანა წარმოადგენდა ძლიერს, გაერთიანებულ მონარქიულ სახელმწიფოს, რომლის სათავეშიც თვითმპყრობელი მეფენი იდგნენ. ეს არის ძირითადი იმ პირობათაგან, რომლებიც განსაზღვრავენ მე-12—13 საუკუნეოდალური დასავლეთისა და ქართული სამხედრო ხელოვნების განსხვავებას.

მართლაც, ცნობილია, რომ სახელმწიფოებრივი დაქუცმაცების პირობებში არც მასშტაბით და მსხვერპლთა რაოდენობით, არც არმიის ორგანიზაციისა და საბრძოლო წყობის დარგში, არც ტაქტიკის, სტრატეგიისა და ბრძოლის წარმოების ხაზით გარდა მუდმივი ცხენოსანი ჯარისა ფეოდალური დასავლეთის ომები სამხედრო ხელოვნებაში მნიშვნელოვანს არაფერს წარმოადგენენ და ახალს არაფერს ქმნიან (ფ. ენგელსი).

საჩულებით სხვაგვარია ქართული სინამდვილე.

გაერთიანების შემდეგ, როდესაც მთელს წინა აზიაში უდიდეს და უძლიერეს სახელმწიფოს წარმოადგენდა, მონგოლთა შემოსევამდე ჩვენი ქვეყნის სათავეში ისეთი სახელმწიფო მოღვაწეები და სამხედრო გენიოსები იდგნენ, როგორც იყვნენ ბაგრატ III, დავით აღმაშენებელი, გიორგი III, თამარ მეფე, დავით სოსლანი. მათს დროშას მიჰყვებოდნენ ახალციხელები, მხარგრძელები, თმოგველები და სხვა გამოჩენილი სარდლები. თამარის ეპოქის არა მარტო სამხედრო, არამედ ქვეყნის ყველა წოდება და კლასი დაუფლებული იყო სამხედრო საქმეს. სხვას არც ეკლესია ჩამორჩებოდა. როდესაც ბანელმა ეპისკოპოსმა

¹ Очерки по истории военного искусства. М., 1956, 1, 2.

ულალატა მეფე ბაგრატ IV-ს და ბიზანტიის იმპერატორს მიემხრო, „ტბეთის ეპისკოპოსმა საბამ უერთგულა ბაგრატს, ხელად ააშენა სიმაგრე „სვეტი“ და ოპიზის ეპისკოპოსთან ერთად, შავშეთის მცხოვრებთა დახმარებით და თავისავე სარდლობით მედგრად გაუმკლავდა ბიზანტიის ჯარს, რის შემდეგაც უნდა მინიჭებოდა მას, როგორც ფიქრობ: ექვ. თაყაიშვილი, შავშეთის ერისთავობა¹.

აღარ შევუდგებით ქართული სამხედრო ხელოვნების ძირითადი პრინციპების დადგენას. საკმარისია ზოგიერთი მომენტის აღნიშვნაც, რომ მისი მაღალი დონისა და ხასიათის შესახებ ნათელი წარმოდგენა შეგვექმნას.

მემატიანის ცნობით, ბასიანის ომში, რომელშიც ქართველებმა სახელოვნად გაიმარჯვეს, რუქნადინის ლაშქრის რაოდენობა 400 000 კაცით განისაზღვრებოდა². იგივე მემატიანე გვაცნობებს, რომ „ანისსა განამტკიცებდა თორელი, დიდი და სახელგანთქმული მოლაშქრე“, რომელმაც „განამზადნა საბრძოლველი მანქანანი მრღვეველმან და მარბიელმან და ამოხრებელმან გარეშემოთა ქუეყანათამან“³.

როცა მეფე თამარმა განდგომილ მთიულთა დამორჩილება და ამბოხების ჩაქრობა დაავალა, „ივანე გონიერად ყო“, მოგვითხრობს იგივე მემატიანე. ათაბაგმა პირისპირ ბრძოლის ნაცვლად ტაქტიკური მნიშვნელობის მწვერვალი დაიკავა: „აღვიდა მთასა ხადისასა და წარვლო წუერი მთისა“, რომლის შემდეგ „ერთ-კერძო დაურჩა ღურძუკეთი და ერთ-კერძო დიდოეთი და ფხოეთი“. ამით ის აჯანყებულებს ზემოდან მოექცა და მათი ძალები გასთიშა. მაშინ „იწყეს ზეიდანლმა ბრძოლად“ და აჯანყება ჩაქრეს. ეს მანევრი თვით მემატიანის განცვიფრებას იწვევს, როგორც უმაგალითო მოვლენა სამხედრო ხელოვნებაში: „რომელი არავის ექმნა არცა პირველ, არცა შემდგომად“, აღნიშნავს იგი⁴.

---

¹ სუმბატ დავითის ძის ქრონიკა, გამ. მესამე, ე. თაყაიშვილისა, 1949, გვ. 53; თვით „ქრონიკით“ (იქვე § 98), იხ. აგრეთვე „ქართლის ცხოვრება“, 1955, გვ. 386. — ეზრა ანჩელ ეპისკოპოსთან ერთად.

² ქართლის ცხოვრება, 1959, გვ. 92-93.

ეს რიცხვი, რა თქმა უნდა, გაზვიადებულია, იხ. მ. მახათაძე. ქართლის ცხოვრების ერთი ადგილისათვის, ქუთაისის პედაგოგიური ინსტ. შრომები, ტ. 8, 1947.

³ ქართლის ცხოვრება, გვ. 13.

⁴ იქვე, გვ. 3.

მაგრამ ყველაზე მნიშვნელოვანია მემატიანის ცნობა ერთ-ერთი ლაშქრობის შესახებ, რომლის მიხედვით გიორგი III-მ „ლიხთიქით ყოფასა და შინა დამსკუნელმან ლაშქრობისამან და ერთსა დღესა შინა პაემან-შემქმნელმან, უბრძანა ტაოელთა. კლარჯთა და შავშთა მორბევა ოლთისისა და ბანისა, მესხთა და თორელთა-კარისა და აშორანისა, ამირ-სპასალარსა და სომართათა-მტკუარს აქეთ და ვიდრე განძამდის, თვით ხასაგიანთა, ლიხთ-იქერთა და ქართველთა — განძაის დამართებით მტკურის პირი იმერ და ამიერ ხლათაშცის, ჰერთა და კახთა-ალაზნის შესართავით ვიდრე შირვანამდის; იქმნა ესე ვითარი უცხო ლაშქრობა, რომლისა სიგრძე არაოდეს ვის ეხილა“¹.

გიორგი III-ის მიერ გადახდილ ლაშქრობათა ძირითად ტაქტიკურ პრინციპსა და ტემპს იგივე მემატიანე ბიბლიურ ელია წინასწარმეტყველის ელვის ეტლით გატაცების სისწრაფეს ადარებს და ამბობს. რომ იგი იყო „მსგავსი ვეფხისა მის ფრთოვანისა, წამსა შინა მლაშ ქვრელი“².

ასეთ გარემოში წარმოიშვა „ვეფხისტყაოსანი“. იგი მე-12—13 საუკუნეთა ქართული ცხოვრების ენციკლოპედიაა. ამიტომ არის, რომ რუსთაველის სამხედრო ხელოვნება ესოდენ მაღლა დგას შედარებით საშუალო საუკუნეთა და ფეოდალური დასავლეთის სამხედრო ხელოვნების დონესთან.

იმ დღეებში, როდესაც პირსისხლიანი ფაშისტური გერმანია და მისი სამხედრო მანქანა განადგურებით ემუქრებოდა ჩვენს ქვეყანას. ხოლო მონობის ბორკილებით — მთელს კაცობრიობას, ჩვენ დიდი პასუხისმგებლობით გამოვაქვეყნეთ ეს ნარკვევი. იგი ერთგვარად ნათელს ჰფენდა სამშობლო კავშირის ხალხთა დაუშრეტელ სამხედრო ხელოვნების შემოქმედებითს პოტენციას, რაც, თავის მხრივ, ერთ-ერთ საწინდარად მიგვაჩნდა ჩვენი აუცილებელი გამარჯვებისა სამამულო ომში, მეორე მხრივ, ვიპედოვნებდით, რომ იგი ხელს შეუწყობდა რუსთაველის სამხედრო ხელოვნების შესწავლისადმი ინტერესის ზრდას, რაც შესაძლებელს გახდიდა რუსთაველოლოგიის მთელი რიგი ძირითადი პრობლემების ახალი თვალსაზრისით გადაჭრას.

1 ქართლის ცხოვრება, გვ. 16 — ზოგიერთი წაკითხვით — „რომლისა მსგავსი“...

2 იქვე.

„ვეფხისტყაოსანში“, გარდა ცალკეულ გმირთა შეტაკებებისა ამა თუ იმ ჭკუფებთან (ტარიელისა — როსტევეანის მონებთან და ხატაელ ძმებთან, ავთანდილისა — ზღვის მეკობრეებთან) და მცირე მასშტაბის ომისა (ფრიდონის პირველი შეტაკება ბიძაშვილებთან), სამი დიდი ბრძოლა გვხვდება: ინდო-ხატაელთა, ფრიდონის სამშობლოს გამაერთიანებელი ომი და ქაჭეთის ბრძოლები. სამივე ბრძოლა სხვადასხვა გეოგრაფიულ გარემოში ხდება, სხვადასხვაა მათში ჰონაწილე ძალთა თანაფარდობა, სახეობა, ტექნიკური საშუალებანი (შეიარაღება) და, მათთან დაკავშირებით — სტრატეგია და ტაქტიკაც.

როდესაც ტარიელმა, ხატაეთში შექრის შემდეგ, მისი მეფე დაინახა, რომელსაც ინდოელის ღალატით მოკვლა ჰქონდა გადაწყვეტილი, შეუთვალა მას: „შენი ორგულობა ვიცი, გავიგე, მაქედან არაფერი გამოვა,

ბრძანეთ: მოდიო! შეგვებენით, ვითა წესი და რიგია (443).

ქაჭეთის ციხის ზღურბლთან კი გმირებმა განაცხადეს:

ასი ათასა აჯობებს, თუ გამორჩევით მქმნელია (1392).

ე. ი. პომეის გმირებმა იციან, რომ ომი წარმოებული უნდა იქნას სამხილო ხელოვნების წესების და საომარი ტრადიციების დაცვით, ანუ „წესისა და რიგის“ მიხედვით, „გამორჩევით“. ე. ი. ჰოცეშული საბრძოლო პირობებისათვის შესაფერისი სტრატეგიით და ტაქტიკით.

სანამ რუსთაველის სამხედრო სისტემის შესახებ საუბარს შევუდგებოდით, ზედმეტი არაა გავარკვიოთ, რად თელის, რად შიიჩნევს რუსთაველი ომს.

ამის გასათვალისწინებლად საჭიროა ზერეულედ მაინც გადავავლოთ თვალი ომის შესახებ თეორიულად თუ მხატვრულ ლიტერატურაში გამოთქმულ და გატარებულ შეხედულებებს. საჭიროდ არ ვთვლით გამოვცეთ ეს შეხედულებები სისტემატიზებული სახით ან მათს ისტორიულ განვითარებაში წარმოვიდგინოთ. ჩვენ უბრალოდ გვინდა მოვავაგონოთ მკითხველს მალთუსის და მალთუსიანელთა შეხედულებანი ომებზე და მათს აუცილებლობაზე. ერთი მათგანი, მაგალითად. წერს, რომ „ომს ყველა ხალხი უპირველესად ღვთაებრივ ფაქტად მიიჩნევს“. იმოწმებს რა ეს

ავტორი თეოსოფ დე-მესტრეს, რომელსაც ასეთივე აზრი აქვს გამოთქმული, დასკვნის: „დიდება ომს! მისი მეოხებით ადამიანი თავდაღწეული სიბინძურისაგან გარდაიქმნება გმირად და მამაცად. მტრის ძოკლულ გვამზე აღმოცენდება მისი პირველი ოცნება სახელზე და უკვდავებაზე“¹.

ასე წერდნენ კაცობრიობის უბოროტესი მტრები და ამ შეხედულებებზე აღმოცენდა ფაშიზმის საზიზღარი მოძღვრება ომზე, რომელმაც მრავალი მილიონი უდანაშაულო ადამიანის სიცოცხლე შეიწირა.

სხვაგვარად დგას საკითხი ზღაპრებსა და მათ მსგავს ლიტერატურულ დოკუმენტებში. მათში ფანტასტიკური მასშტაბის ომებს ხშირად წინ უძღვის ასეთივე მიზეზები, ზოგჯერაც — მეფის უარი — მისცეს ცოლად თავისი მზეთუნახავი ასული მეფეს, ან მეფისწულს და ტახტის მემკვიდრეს. ასე, მაგალითად, „ვისრამიანში“, უთხრეს რა შაჰ-მოაბადს უარი ვისის ცოლად ვატანებაზე, შეიკრიბა ლაშქარი „ტაბარისტანით, ჯორჯანით, დეისტანით, ხუარაზმით, ხორასანით, ქოისტანით, სინდით, ჰინდოეთით, თობით, ჩინით, მაჩინით, სულდით და თურანითა. ამაზედან მარავის მინდორი ესრე გახდა ლაშქრისაგან, რომელ საუკუნისა განკითხვისა დღესა ჰგუანდა კაცისა სიმრავლითა და ზარითა“. როცა შაჰმა ეს ლაშქარი დასძრა, „მიწიან ძერა დაიწყო მათ ქუეშე სიმძიმითა მათითა და სიმძლავრითა“². ასეთივე ლაშქარი შეკრიბა მოწინააღმდეგემაც და გაიმართა სისხლისმღვრელი შეტაკება. ყველაფერი ეს ხდება 17 წლის ვისისათვის, რომელთან ქორწინებასაც არავითარი პოლიტიკური და ეკონომიური მნიშვნელობა არ ჰქონდა არც ერთი მხარისათვის.

უფრო მეტი გულუბრყვილობა ომის, მისი მიზნისა და წარმოშობის მიზეზების გაშუქებაში შეუძლებელია.

მაგრამ არსებობს ომებისა და მათი წარმოშობი მიზეზების მეცნიერული, ე. ი. მარქსისტულ-ლენინური განსაზღვრა.

ვ. ი. ლენინი წერილში „К пересмотру партийной программы“. მსჯელობს რა სამართლიან და უსამართლო ომებზე, აღნიშნავს; „Война есть продолжение политики того или иного класса; и в каждом классовом обществе, и в рабском, и в крепостническом, и в ка-

¹ Прудон, Война и мир, т. I, М., 1864, стр. 28—31.

² „ვისრამიანი“, აღ. ბარამიდის და სხვ. რედაქციით, თბ. 1938, გვ. 20—21.

იტალიურულ, ხდებოდა ომები, გაგრძელებული იყო უკუგაბრუნების პოლიტიკა, ხდებოდა ომები, გაგრძელებული იყო უკუგაბრუნების პოლიტიკა უკუგაბრუნების კლასების, აგრძელებული იყო უკუგაბრუნების პოლიტიკა უკუგაბრუნების კლასების¹“.

მაგრამ ლენინის განსაზღვრით, „პოლიტიკა არის ეკონომიკის უკუგაბრუნების გამოხატულება“.

ჩვენი მხრივ გულუბრყვილობა იქნებოდა, ვამტკიცოთ, რომ რუსეთის ომების გაგრძელებაში ლენინის თვალსაზრისზე დგას. არა, მას შემდეგ იმდენი რეალისტურმა ადამიანმა დაანახა ომების წარმოშობის ნამდვილი მიზეზები. ესაა პოლიტიკური და ეკონომიური ინტერესები, უკუგაბრუნების შემთხვევაში გაბატონებული კლასებისა. მართლაც, ინდო-ჩინეთის ომი წარმოიშვა ღრმა პოლიტიკური და ეკონომიური მიზეზების შედეგად:

ხატაეოს მყოფნი ყველანი ჩვენნი სახარაჲონია (377), —

მისწერა ტარიელს ნესტანმა. ჰგავს, ხატაეთი დიდი ხანია ინდოეთის მოხარკეა, მაგრამ უკანასკნელ წლებში მას არაფერი გადაუხდია. ეს აიხსნება ხატაეთის გაძლიერებით, რაც პირდაპირ ემუქრება ინდოეთის ეკონომიურ და პოლიტიკურ ინტერესებს. ამიტომ არის, რომ ნესტანი, იჩენს რა შესანიშნავ პოლიტიკურ ალღოს, შეუძლებლად თვლის რაიმე კომპრომისს ხატაელთა მიმართ:

აჲ მათნი ჯავრნი ჩვენზედა ჩვენგან არ დასათმონი (377).

ამიტომ ავალებს იგი ტარიელს:

წა, შეები ხატაელთა, ილაშქრე და ინაპირე (414).

ამაზე ნათლად დასურათება და დასაბუთება ფეოდალურ-მონარქიულ სახელმწიფოთა შორის ამტყდარი ომის მიზეზებისა იმ ეპოქაში წარმოუდგენელია. „მალტა, ან ომი“ — დაიძახა ნაპოლეონმა 1802 წლის 13 მარტს, და გავიდა დარბაზიდან, რომელშიც ინგლისის ელჩი მიიღო. მალტა იყო მხოლოდ უბრალო საბაბი, ომის ნამდვილი მიზეზი კი გახლდათ კონტინენტალური ბლოკადა, რომლის გატარებასაც მთელი შესაძლებლობით ეწინააღმდეგებოდა ინგლისი. ინგლისელებმა არ დათმეს, და „დაიწყო ნაპოლეონის ომი ინგლისთან, რომელიც მისი მეფობის დასასრულამდე არ შეწყვეტილა“².

1 В. И. Ленин, Полное собрание сочинений, т. 34, стр. 365.

2 Е. Тарле, Наполеон, 1941, стр. 123.

ტარიელი კი უფრო პირდაპირი და გასაკები მუქარით უთელის ხატაეთის მეფეს:

... მეფე ინდოთა არისმცა ღმრთულეხ ძლიერი:

მისი ერთგული გაძლების ყოველი სული მშვიერი...

ესე რა ჰნახოთ ბრძანება, აქამცა მოიარებით,

თუ თქვენ არ მოხვალთ, ჩვენ მოვალთ, ზელა არ მოგეპარებით (387,8).

ამრიგად, ინდო-ხატაელთა ომი, პოემის მიხედვით, წარმოიშვა ეკონომიური და პოლიტიკური მიზეზების შედეგად. ტარიელი მოითხოვს ხატაელთაგან, რომ ისინი უსიტყვოდ ასრულებდნენ ვალდებულებას ინდოეთის მეფის წინაშე, ხელშეკრულებებს, შეთანხმებებს, იცავდნენ ურთიერთობას, რომლებიც ისტორიულად დაკვიდრდა მათ შორის, რეგულარულად იხდიდნენ ხარკს. ამით მას სურს განამტკიცოს ინდოეთის პოლიტიკური და ეკონომიური ინტერესები და პოზიცია. ცნობილია, რომ ხარკები არა მცირე როლს ასრულებდნენ სახელმწიფოთა, კერძოდ, შუა საუკუნეების სახელმწიფოთა ეკონომიურ ცხოვრებაში. სახელმწიფო შემოსავალს თვით რუსთაველის ეპოქის საქართველოში. რომელიც, ყაზვინის ცნობით, 50000 თუმანს, ანუ რამდენიმე მილიონ ოქროს მანეთს უდრიდა, უმთავრესად სამხედრო ხარკები და გადასახადები იძლეოდა.

რა გულუბრყვილობად გამოიყურება ინდო-ხატაელთა ომის წარმოშობ მიზეზებთან „ვიარამიანის“ ხსენებული ომის მიზეზი. პოემის დანარჩენ ომებსაც საფუძვლად დაედო ასეთივე ღრმა მიზეზები.

ამრიგად, ტარიელმა გადაწყვიტა, აღადგინოს ხატაელთაგან ცალმხრივად დარღვეული ინდო-ხატაელთა ისტორიული ურთიერთობა ჯერ მშვიდობიანი მოლაპარაკების გზით, და შემდეგ, თუ აქედან არაფერი გამოვიდა, იარაღის დახმარებით. მან ხატაეთის მეფეს თავისი სახელით მისწერა წიგნი, ანუ, დღევანდელი ტერმინოლოგიით, გაუგზავნა ულტიმატუმის მსგავსი ნოტა.

ხატაეთის მეფემ გადაწყვიტა, არ მიიღოს ინდოეთის მოთხოვნები და თავის მხრივ ელჩს გადასცა მწვავე ტონით შედგენილი საპასუხო ნოტა:

რაგვარა თუ მანდა გეხმე, ვინ ვჰპატრონობ ბევრსა ერსა,

ამის მეტსა ნუმცა ვნახავ კვალა წიგნსა შენ მიერსა (401).

სიტყვიერადაც მეტად მკვახედ უპასუხა მან ელჩს:

ამის შემდეგ ინდო-ხატაელთა ურთიერთობა ახალ ფაზაში შევიდა. ამ მიწერ-მოწერაში კი, როგორც ვხედავთ, ლაპარაკია უფლებებზე, მორჩილებაზე და სხვ.

საერთაშორისო სამართლის ისტორიას ბურჟუაზიული მეცნიერები იწყებენ ვესტფალის ზავიდან (1648 წ.), ან ჰუგო-პორაციის „ომის შესახებ სამი წიგნის“ გამოსვლიდან (1625 წ.). საბჭოთა სკოლა კი ამ ისტორიას სრულიად სამართლიანად ანტიკური ქვეყნებიდან იწყებს, რამდენადაც საერთაშორისო უფლებრივი ურთიერთობანი, ომები, გარიგებანი, წარმომადგენლობანი, საერთაშორისო კონფერენციები და ორგანიზაციები ანტიკური ქვეყნებისათვისაც ცნობილია.

„სახელმწიფოთა წარმოშობასთან ერთად წარმოიშვა საერთაშორისო (სახელმწიფოთაშორისო) სამართალი. სახელმწიფოთა ისტორიული ტიპების ცვალებადობასთან ერთად, საზოგადოებრივ ეკონომიური ფორმაციების ცვალებადობასთან ერთად იცვლება საერთაშორისო სამართლის ნორმებიც“¹.

დღეს უკვე გარკვევითაა ჩამოყალიბებული სოციალისტური საერთაშორისო სამართალი, რომელმაც გააშიშვლა ბურჟუაზიული საერთაშორისო სამართლის მთელი კლასობრივი ბუნება და შექმნა ამ სამართლის ახალი ნორმები, დამყარებული ახალ ეკონომიურ ბაზისსა, სოციალურ სინამდვილესა, პოლიტიკასა და საზოგადოებრივ მორალზე. ვილაპარაკოთ ფეოდალური ეპოქის საერთაშორისო სამართალზე.

ფეოდალურ შუასაუკუნეთა საერთაშორისო ურთიერთობის ნორმების შექმნასა და განმტკიცებაში საპატიო როლი შეასრულა ძველი ქვეყნების კულტურული მემკვიდრეობის ზოგიერთმა ელემენტმა, როგორც, მაგალითად: ძველი ქვეყნების ისტორიულმა უფლებებრივმა ურთიერთობამ, რომის სამართალმა, ლათინურმა ენამ. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ე. წ. „რეალური ფაქტორები“ და ეკლესია, ქრისტიანობის კანონიკური სამართალი, მსოფლიო კრებები, საერთოდ კი ქრისტიანობის როლი. ასე, მაგალითად, ერთი უდიდესი საეკლესიო მოღვაწეთაგანი, ნეტარი ავგუსტინე (354 — 430), ჯერ კიდევ მე-5 საუკ.

¹ Международное право, Институт Права АИ СССР, М., 1947, стр. 36.

გვაძლევს საერთაშორისო სამართლის ნორმების ერთგვარ კოდიფიკაციას.

თავის წიგნში „ღვთის ქალაქი“ ავგუსტინე მოითხოვს, რომ სახელმწიფო თავის მოქმედებაში ხელმძღვანელობდეს სამართლის პრინციპით, რადგან, ამბობს ის: „თუ სამართალს გვერდს აუვლის, რასღა წარმოადგენს სახელმწიფო, თუ არ დიდ ყაჩაღურ ბრბოს?“ ავგუსტინე თვლის, რომ ქრისტიანები როგორც ურთიერთშორის, ისე არაქრისტიანებთან დადებულ ხელშეკრულებებს კეთილსინდისიერად უნდა ასრულებდნენ. ომს, მისი შეხედულებით, აქვს თავისი უფლებრივი ნორმები და საზღვრები. ეს ნორმებია ის, რასაც ეწოდება ომის ჩვეულებანი, წესები... სამართლიანი ომი გულისხმობს სამართლიან მიზეზს და უმაღლეს ხელისუფალთა სამართლიან ბრძანებებს. მესამე პირობა სამართლიანი ომისა არის მისი წარმოების წესები. ომში ადგილი არ უნდა ჰქონდეს სიმკაცრეს, შეტაკების დროს დაუზოგაობას, გაბატონების მისწრაფებას.

ამით ჩვენ, რა თქმა უნდა, არ ვამბობთ, რომ შუასაუკუნეთა ვრცელ მანძილზე ომები და ხალხთა ურთიერთობა ნეტარი ავგუსტინეს მოთხოვნათა და განმარტებათა საფუძველზე რეგულირდებოდა. ექვგარეშეა, შუასაუკუნეებში არსებობდა საერთაშორისო სამართლის თუ კოდიფიკაციები არა, გაგება მაინც, და შეიძლება უფრო მრავალმხრივი და ღრმაც, ვიდრე ეს წარმოდგენილია ავგუსტინეს შრომებში, რომელსაც, როგორც ავტორს, იცნობდნენ საქართველოში. რუსთაველის პოემაში აღიარებულია საერთაშორისო სამართლის ნორმები.

მართლაც, როგორც ვნახეთ, ავგუსტინეს შეხედულებით, ხელშეკრულებანი და ზავის პირობები ორივე მხარემ უნდა დაიცვას, თუნდაც მოწინააღმდეგენი სხვადასხვა რელიგიის აღმსარებელნი იყვნენ. ნესტანიცი ხატაელთაგან მოითხოვს, რომ მათ დაიცვან და შეასრულონ ინდო-ხატაელთა ისტორიულად განმტკიცებული ერთიერთობა და ავალებს ტარიელს, აღადგინოს ეს ურთიერთობა, ცალმხრივად დარღვეული ხატაელთაგან. შემდეგშიც, როცა ტარიელმა დამარცხებული და დატყვევებული რამაზი წარუდგინა ინდოეთის მეფეს, ამ უკანასკნელმა უთხრა მას:

... იცოდი, გაგზავნი შეწყნარებულსა,

მაგრა ნუ გნახავთ კვლამცალა ჩვენს წინა გაწბილებულსა (470).

ხატელმან დაუმალა; დადრკა, მდაბლად ეთაყვანა,
მოახსენა: ორგულობა თქვენი ღმერთმან შემანანა.
თულა ოდეს შე-ლა-გცოდო, მაშინ მომკალ მეცა განა (472).

ავგუსტინეს შეხედულებით, ომს აქვს თავისი უფლებრივი საზღვრები. ეს საზღვრები, ეს ფარგლები, მისი აზრით, არის ის, რასაც ომის წესები, ტრადიციები, ჩვეულებანი ეწოდება. ტარიელიც, როგორც ვნახეთ, მოითხოვს რამაზისაგან, რომ მან ომი აწარმოოს არა მუხანათურად, მოტყუებით, ყაჩაღურად, უკანონოდ და უწესოდ, არამედ „ვითა წესი და რიგია“. ეს ნიშნავს, რომ ომი წარმოებული უნდა იქნას საერთაშორისო სამართლის ნორმების გათვალისწინებით და მისი პრინციპების დაურღვევლად.

მაგრამ მებრძოლ მხარეებს არა მარტო საერთაშორისო პრინციპების დაცვა ევალებათ. ომი წარმოებული უნდა იქნას „გამორჩევით“... მაგრამ ამაზე ქვემოთ.

ასეთია რუსთაველის შეხედულება ომზე. მისი აზრით, ომი არაა დაცა უნდა იყოს ავანტიურა, შემთხვევითი, უმიზნო ხოცვა-ჟლეტა, ომს წარმოშობს გარკვეული კლასების პოლიტიკა, ის პოლიტიკური ამოცანების გადაჭრის საშუალებაა.

ფეიქრობთ, მკითხველი დაგვეთანხმება. რომ პოლიტიკური ამოცანები ედო საფუძვლად როგორც ფრიდონის სამშობლოს გაერთიანებისათვის ბრძოლას, ისე ქაჭეთის დაცემას.

ტარიელმა გასცა ბრძანება ლაშქრის შეკრების შესახებ და დაგზავნა სათანადო უფლებებით აღჭურვილი მარზხანები. შეიკრიბა დიდძალი ლაშქარი:

იგი ვარსკვლავთა ურიცხვი, მოკრბეს ინდოთა სპანია...
ერთობ ლაშქრითა აივსო მინდორი, კლდე, კაპანია (402).

ამრიგად, ხატაეთზე გალაშქრების წინ გამოცხადებულ იქნა ინდოეთის ლაშქრის მობილიზაცია, თორემ ინდოეთს ჰყავს მუდმივი ჯარიც, რომლის ყოველდღიურ სამწყობრო თუ საბრძოლო მომზადებას დიდი ყურადღება აქვს დათმობილი. აკი ტარიელი ერთგან შენიშნავს: სევდისა და ავადმყოფობის გამოო,

ველარ ვუპკრეტდი ლაშქართა, მინდორს თამაშად მავალთა (361).

ნესტანის საქორწინო ზეიმზეც გამოწვეულ იქნა ინდოეთის მუდმივი ჯარის ნაწილები:

შიგნით ჩვენნი გაეგებნეს, გარეთ მოდგეს ხვარაზმელნი,
მათ ლაშქართა, ერთგან მყოფთა, ვერ იტევდეს ვერცა ხმელნი (550).

სამხედრო ხელოვნების ისტორიამ იცის, რომ ძველი აღმოსავლეთის ქვეყნები არიან ქვეითი და ცხენოსანი ლაშქრის პირველი შემქმნელები¹. მათვე შემოიღეს მეომართა სამხედრო გაწვრთნა-მომზადება. ეგვიპტეში, მაგალითად, სამხედრო წვრთნას საგანგებო მოხელეები ხელმძღვანელობდნენ². მაგრამ როგორც ქვეითი, ისე ცხენოსანი მუდმივი ჯარი პირველად ბერძნებმა შექმნეს. ცნობილია აღზრდის სპარტანული წესები, ხოლო ჯარის საბრძოლო მზადყოფნის და უნარის შესაპოვებლად იქ პერიოდულად ეწყობოდა დათვალეირებანი და ალღუმები, რაც ჩვეულებრივ მთავრდებოდა შეჯიბრებებით³.

გალაშქრების წინ „აღლუმი ვნახეო“ (403), გვიამბობს ტარიელი. იგი კმაყოფილი დარჩა თავისი ჯარის დისციპლინით, მოკაზმულობით, სიჩაუქით, ტაიქთა სიმალითა და საომარი იარაღის მაღალი ხარისხით. ტარიელი განაგრძობს:

ავმართე დროშა მეფისა, აღმოთა წითელ-შავითა (404)...

დილასა შეეჯე, ვუბრძანე: „კჳართ ბუკსა და ნობასა“ (420).

ტარიელმა გადალახა ინდო-ხატაელთა საზღვარი და მტრის ტერიტორიაზე შეიჭრა.

კლასიკური დასავლეთისა და ძველი აღმოსავლეთის ისტორიას კარგად ანსოვს დიდ, უზარმაზარ ლაშქართა მიერ გაუვალი გზებით და დაბრკოლებებით აღსავსე უდიდეს მანძილთა გადალახვა, რაც გამოწვეული იყო სხვადასხვა შემთხვევაში სხვადასხვა მოსაზრებით. გავიხსენოთ, მაგალითად, ბერძენ-სპარტელთა ომები, ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობანი, ჰანნიბალის მიერ 218 — 216 წწ. ჩვ.წ.-მდე იტალიაში ლაშქრობა, რომლის დროსაც მან, გადალახა რა უდაბნოები, ალპები და სხვა დაბრკოლებანი, 1500 კილომეტრი გაიარა. სამხედრო ხელოვნების ისტორიას მუდამ ეხსომება სუფოროვის მიერ ევროპის ალპებზე ლეგენდარული გადასვლა და სხვა. ამის გამო, ტარიელის განცხადება:

¹ Ф. Энгелс, Избранные военные произведения, М., 1957, стр. 205.

² Е. Разин, История военного искусства, т. I, М., 1956, стр. 36—37.

³ Там же, стр. 135, 201.

უგზოსა ვლიდეს ლაშქარნი, არა გაივლიდეს გზობსა (420).

არაფერს ფანტასტიკურს არ შეიცავს.

სატაეთის ტერიტორიაზე ტარიელს შემოხვდა რამაზის მოციქული, რომელიც მეფის სახელით ჰპირდებოდა სრულ მორჩილებას, ოღონდ ინდიეთის ამირბარს გაებრუნებინა ჯარი და მცირერიცხოვანი მხლებლებით შესულიყო რამაზის მთავარბანაკში (421 — 423).

ტარიელმა მოიწვია სარდლებისა და მრჩეველების თათბირი, რომელზეც მას მოახსენეს, რომ მოსალოდნელია დალატით თქვენი მოკვლაო. ამიტომ უმჯობესია, მცირე მხედრობით გაემართოთ რამაზ მეფის ბანაკისაკენ, მთავარი ძალა კი გამოგყვეთ უკან. თუ ხატაელნი არ მოგიცხადებენ სრულ მორჩილებას და არ შეასრულებენ თქვენს მოთხოვნებს, „შეპრისხდი რისხვითა კვლა და კვლაცითაო“ (425).

ამრიგად, აქ ლაპარაკია მთავარი ძალების სარეზერვოდ გამოყოფაზე, რომელიც გამოყენებული უნდა იქნას საჭიროების მიხედვით. თუშუცა ამას ძველი საბერძნეთიც იცნობდა, მაგრამ რეზერვი შემთხვევითობის თავიდან ასაცილებლად პირველად ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქარში გაჩნდა და მან უდიდესი როლი შეასრულა გავგამელა-არბელასთან ბრძოლაში 331 წელს ჩვ. წ-მდე. თუ რამდენად დიდი მნიშვნელობა აქვს რეზერვს და რა უდიდესი როლი აკისრია მას ბრძოლაში, ამას ნათელყოფს თუნდაც ის გარემოება, რომ რეზერვის გამოყოფა დღესაც ცოცხალია სამხედრო ხელოვნებაში.

ტარიელმაც რამაზს დადებითი პასუხი აცნობა, ჯარისადმი კი სათანადო ბრძანება გამოსცა:

მათ ლაშქართავან სამასნი კარგნი მოყმენი, ქველანი,
თანა წამომყუეს, წააყვე, დაყუარენ სპანი ყველანი.
დაჰვედრე: „სადა მე მევლოს, ვლენით იგივე ველანი,
ახლოს მომდედით, მიშველდით, გიხმობ, თუ მინდენ შველანი“ (427).

რამაზმა გაახშირა დესპანების გზავნა, რამაც საბედისწერო შედეგი მოუტანა მას: ერთ-ერთმა მოციქულმა ტარიელს აცნობა:

რომე ცუდად არ მოლორდე, ისი კაცნი გლალატობენ,

შენს გასანადგურებლად რამაზს სხვადასხვა ადგილას დამალული ჰყავს 130000 მეომარი, აქედანვე,

აწვე თავსა არ ეწევი, ფათერაკსა შეგასწრობენ (434).
მეფე ცოტათ მოგეგებვის, ვის მკერტნი ვერ გელევიან...

კვამლსა შეიქმენ. ლაშქარნი ყოველგნით მოგებევეიან,
რა ერთსა გცემდენ ათასნი, ვგრეცა მოგერევიან (435).

ტარიელმა ცნობა დამალა, როგორც კორი:

არვის გავენდევ სულდგმულსა, დავმაღე, ვითა კორია (437),—

მოგვეთხრობს სარდალი. ეტყობა, მან იცის, რომ მტრის ასეთმა რიცხობრივმა უპირატესობამ შეიძლება უარყოფითი გავლენა მოახდინოს ჯარის საბრძოლო სულისკვეთებაზე და გამოიწვიოს მისი დემორალიზაცია. ვითარების შესაფერისად კი მთავარ სარეზერვო ძალებს აცნობა, წამოდითო:

შევსთვალე: „ფიცხლად წამოდით, მოგრაგნეთ მთა და გორია“ (437).

თითქოს ტარიელი აქაც იმ საყოველთაოდ აღიარებულ პრინციპს იცავს, რომ როცა მიღებულია საბრძოლო გადაწყვეტილება, აუცილებელია მთელი ძალების თავმოყრა გადამწყვეტ უბანზე.

დღესდღეობით ადვილი არ არის „ვეფხისტყაოსნისეული“ ჯარების შენაერთებისა და დანაყოფების რიცხობრივი შემადგენლობისა და რაოდენობის გარკვევა და დადგენა. ს. ს. ორბელიანის განმარტებით, თემი არის „ქვეყნის ერთი ნაწილი“, ლაშქარი — „დიდი ჯარი სამტერო“, გუნდი — „ჯარი ექესი ათასი“, დასი — „გუნდით“, ხოლო რაზმი — „მწყობრი ჯართა“. რადგან გუნდი და დასი ეწოდება 6-6 ათასიან შენაერთებს, ხოლო ტარიელი თავისი ავანგარდის შესახებ ამბობს:

რაზმი დავაწყევ, მივპართე, წავე დიდითა სწრაფითაო (441).

ე. ი. თავის მოწინავე სამასკაციან ჯგუფს რაზმს უწოდებს, უნდა დავასკვნათ, რომ დასი უფრო დიდი დანაყოფია, ვიდრე რაზმი. ტარიელის განცხადება „რაზმი დავაწყევ, მივპართეო“ და სხვ. ნიშნავს, რომ მან თავისი რაზმი მოწინააღმდეგის გამოჩენისას სალაშქრო, თავისუფალი წყობიდან გადაიყვანა საბრძოლო წყობაზე.

მიუახლოვდნენ რამაზის მთავარბანაკს და დადგა მძიმე განსაცდელის ქაში.

მაშინ ეუთხარ სპათა ჩემთა, სახე დიდი დავუსახე (439).

და ტარიელმა მოწოდებით მიმართა თავის მოწინავე მხედრობას (440).

მოწინააღმდეგეს კი შესანიშნავი საომარი გეგმა შეუდგინა. ჩვენ

უკვე ვიცით, რომ მან განიზრახა ტარიელის მცირერიცხოვანი რაზმის შეტყუება. რამაზის ჯარის რაოდენობა 130000 კაცით განისაზღვრება, რომლის დიდი შენაერთები საიდუმლოდ არის ჩასაფრებული ტაქტიკური თვალსაზრისით ხელსაყრელ პუნქტებში:

ერთგან შენთვის დამალულნი სპანი ასჯერ ათასობენ,
კვლა სხვაგან გითქს სამი ბევრი (434),—

აცნობეს ტარიელს.

ასეთი მანევრის ჩანასახს (ჩასაფრებას) ვხედავთ ბერძენ-სპარსელთა ომებშიც, ხოლო ამის კლასიკური და ბრწყინვალე მაგალითია—ჰანიბალის მიერ 217 წელს ჩვ. წ-მდე ტრაზიმენის ტბასთან რომაელების წინააღმდეგ გადახდილი ბრძოლა, რომელიც დღემდე ინარჩუნებს სანიმუშო მნიშვნელობას სამხედრო ხელოვნებაში.

მაგრამ ყველაზე საყურადღებო მაინც მტრის ტაქტიკური ხერხია, რომლითაც იგი ცდილობს ინდოეთის ლაშქრის ავანგარდის და მთავარსარდლის მოსპობას: „ლაშქარნი ყოველგნით მოგვეხვევიან“ (435), — გადასცა ჯაშუშმა ტარიელს. როგორც ვხედავთ, მტერი აპირებს იმავე ჰანიბალის მიერ 216 წელს ჩვ. წ-მდე ქ. კანთან დადგენილი შესანიშნავი ტაქტიკური პრინციპის გამოყენებას: ფიქრობს, ტერიტორიულად, ტაქტიკურად გარემოცვას ტარიელი და მიიტანოს მასზე ზერიში ყოველმხრივ და მოულოდნელად.

აქ ზედმეტი არ იქნება თვალი გადავავლოთ ბრძოლის ველს.

ქედსა რასმე გარდავადგ, მინდორს მტერი დავინახე (439),—

ამბობს ტარიელი, როცა ის მტრის პოზიციებს მიუახლოვდა. ომის დაწყების შემდეგ რამაზის ლაშქარი „სამალავით გამოვიდეს“, (444), ხოლო ბრძოლის დამთავრებისას,

სალამო ეამ დაიზახა ქედით... დარაჯამან (419).

და ხატაელთა ჯარს იარაღის დაყრა და მტრისათვის დამორჩილების ბრძანება გადასცა. ამრიგად, ხატაეთის საომარი ტერიტორია ტოპოგრაფიული თვალსაზრისით მეტად მრავალფეროვანია: იქ მოჩანს ქედები, მინდვრები, ხეობები, რასაც გულისხმობს სამალავები (444), რომელთა აგებაზე პოემაში ლაპარაკი არაა. სამხედრო ხელოვნების თეორიაში კი ცნობილია, რომ ქედები და ბუნებრივი საფრები თავდაცვითი ბრძოლების წარმოებისას დიდ უპირატესობას ანიჭებს თავ-

დამცველ მხარეს, რომელსაც ამას გარდაც უკეთესი მდგომარეობა აქვს თავდამსხმელზე.

ინდო-ხატაელთა ომში ბრძოლის მთელ ტერიტორიას განუსაზღვრელად, შეუზღუდავად ფლობს და მბრძანებლობს რამაზი. ამას უნდა დაემატოს სხვა ფაქტორებიც: ეკონომიური და საკომუნიკაციო ბაზების სიახლოვე, რიცხობრივი უპირატესობა და სხვ. მარტო ის გარემოებაც კი, რომ ტარიელის რაზმი და ლაშქარი ლაშქრობიდან დაუსვენებლად ჩაება ბრძოლაში, ხოლო ხატაელები დიდი ხანია დაბანაკებული არიან, მასასადამე, დასვენებულნი ელიან ბრძოლაში ჩაბმას. თავდამცველ მხარეს უდიდეს უპირატესობას ანიჭებს. მაგრამ, რუსთაველის გაგებით, რიცხობრივი შეფარდება, ხელსაყრელი ტოპოგრაფიული ვითარება და სხვა უპირატესობანი ცალ-ცალკე და ერთად არ წარმოადგენენ გამარჯვების აუცილებელ, უტყუარ პირობას. გამარჯვების ძირითადი ფაქტორი, რუსთაველის აზრით, სარდლობა, ე. ი. უშეცდომო ხელმძღვანელობაა.

მართლაც, როგორც უკვე ვიცით, რამაზმა მოინდომა გარემოეცვა უიარაღო ტარიელი. ამის გამო, როცა ეს უკანასკნელი რამაზის საბრძოლო განლაგებაში შევიდა, რამაზი შიშმა მოიცვა, რადგან ტარიელმა უკვე ამაზე აღრე უბრძანა თავის ავანგარდს საბრძოლველად აღჭურვა და მოწინააღმდეგის პირისპირ თავით ფეხებამდე შეიარაღებული გამოცხადდა:

ვუბრძანე ჩაქმა აბჯრისა ლაღმან სიტყუითა ხაფითა,
დავეკაზმენით საომრად ჯაქვ-ჯავშანითა, ქაფითა,
რაზმი დაეწყევ, მივპმაროე (441).—

გადმოგვცემს ტარიელი. ამრიგად ტარიელმა ბრძოლის ველზე გაიყვანა მძიმედ შეიარაღებული 300 კაციანი რაზმი. მძიმედ შეიარაღებული სამასი რაინდი, რა თქმა უნდა, მცირე სამხედრო ძალა არაა. ტარიელისა და მისი თანამებრძოლების სიგულოვნემ, მათმა მოულოდნელმა თავდასხმამ რამაზი დააბნია. ხატაელთა მეფემ ზელიდან გაუშვა ხელსაყრელი მომენტი. მაშინ, როცა ყოველი წუთი ძვირფასია და ბრძოლისა და ომის ბედი ხმალმა უნდა გადაწყვიტოს, ის ტარიელთან იწყებს უნაყოფო დიპლომატიურ მოლაპარაკებას (438).

მაგრამ იგი მალე იძულებული გახდა ბრძოლაში ჩაბმულიყო. მან აუშვა სასიგნალო კვამლი, გამოიყვანა ჩასაფრებული ჯარების დიდი შენაერთები და ორი მიმართულებით დაიძრა ტარიელის წინააღმდეგ:

კვამლი შექმნეს ლაშქართათვის, დამალული გაამკლავნეს,

სამალაევით გამოვიდეს, თენი ორგნით აქარავენს,
შექმნეს რაზმის მრავალეცი (444).

ამრიგად, შეტაკება დაიწყო. შეიძლებოდა ხატაელთა მდგომარეობა გამოსწორებულიყო, მისი სარდლობა მოვლენათა სიმალღეზე რომ აღმოჩენილიყო. მაგრამ რამაზის სრული დაბნეულობა აშკარა გახდა. მან დაუშვა მეორე საბედისწერო შეცდომა: არა მარტო ხელიდან გაუშვა ინიციატივა, არამედ შეტაკების დაწყების შემდეგაც:

მათ ურიცხვი რაზმი... წყნარად დგეს და აუშულაღ (445).

ეს ნიშნავს, რომ ხატაელთა დიდძალმა დისციპლინიზებულმა ლაშქარმა ვერ გამოიჩინა მოქნილობა, ხოლო მისმა სარდლობამ — შექმნილ ვითარებაში ორიენტირების უნარი. ტარიელმა კი დაუყოვნებლივ ისარგებლა მათ მიერ დაშვებული შეცდომით და შეტევაზე თვითონ გადავიდა. სწორედ ამ მომენტმა გადაწყვიტა ომის ბედი.

როგორც ცნობილია, სამხედრო ხელოვნებაში არსებობს საბრძოლო წყობისა და შეტევის რამდენიმე სახეობა და მათი არჩევა დამოკიდებულია არა მარტო შემტევი მხარის სურვილზე, არამედ შემტევი მხარის შესაძლებლობაზე, ტაქტიკურ ვითარებაზე, ტოპოგრაფიულ პირობებზე და სხვ., აგრეთვე თავდამცველი მხარის საბრძოლო განლაგებასა, ძალასა და სხვა გარემოებაზე. პოემის მეომარი მხარეების — ინდოეთისა და ხატაეთის საბრძოლო წყობას არაფერი აქვს საერთო არც მონათმფლობელური ეპოქის ფალანგებთან, არც ცენტურიასთან, კვინკუნციალურ ან მანიპულაციურ წყობასთან, ან კოპორტასთან. ეს არა მარტო იმიტომ, რომ საბრძოლო წესი იცვლება სამხედრო-ტექნიკური საშუალებების (იარაღის), აგრეთვე სხვა ფაქტორების და პირობების განვითარებასთან ერთად. სრულიად სხვადასხვა სოციალურ-ეკონომიურა და პოლიტიკური ნიადაგი, რომელმაც წარმოშვა ფალანგა ან ფეელი რომის და სხვა სახელმწიფოების საბრძოლო წყობანი, აგრეთვე პოემისეული ქვეყნების შესაბამისი სინამდვილე, პოემის ქვეყნების მეომარ მხარეთა საბრძოლო წყობას არაფერი აქვთ საერთო არც იმ გაშლილ-გაფანტული ბრძოლის წესთან, რომელსაც პირველად მიმართეს ჩრდილოეთ-ამერიკის დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში, არც ურთიერთ დაპირისპირებული მებრძოლი მასების შუბლური შეტაკების წესთან.

ხატაელთა საბრძოლო წესის გასათვალისწინებლად ყურადსაღებია

ტერმინები: „უფროსი ჯარი“ (446), რომელიც დაყოფილი და განლაგებულია „ურიცხვ“ (445) და „მრავალკეც რაზმებად“ (444). ტარიელმა დაასახელა აგრეთვე ხატაელთა „წინა კერძო რაზმი ორი“ (447). ეს საბრძოლოდ გამზადებული ჯარები, დაყოფილი მრავალრიცხოვან რაზმებად, უნდა ჩავთვალოთ ღრმად ეშელონირებულ ნაწილებად. რუსთაველი მხოლოდ მოკლედ აღნიშნავს, რომ ხატაელთა „ურიცხვი რაზმი ეწყო, წყნარად დგეს და აუშლელად“ (445), და რომ ხატაელებმა „თავნი ორგნით აქარავნეს“ (444). ე. ი. მტერი მარწუხში მოიქცეოს.

სამხედრო ხელოვნების ცნობილი ფრანგი თეორეტიკოსი ჟომინი შეტევის 12 სახეობას ასახელებს, რომელთაც მისი ეპოქის სამხედრო ხელოვნება იცნობდა. დღეს, უეჭველია, შეტევის სახეობანი უფრო მეტია. შემტევი დანაყოფის, ნაწილის განლაგების წესები, სახეები ისტორიულად ყალიბდებოდა. ტარიელის მიერ განხორციელებული შეტევის ფორმას უფრო მეტი აქვს საერთო ახალი დროის ბრძოლის წესებთან, ვიდრე ერთხელ გამოჩუშავებულ და გაყინულ ფლანგისა და კოჰორტის წესებთან.

გ. ჟომინი წერს: „შეტევის მიზანი შეიძლება იყოს მხოლოდ მოწინააღმდეგის შევიწროება და მის რიგებში არეც-დარევის შეტანა, ან მისი არმიის სრული განადგურება. მოწინააღმდეგის შევიწროება შეიძლება ან მისი ფრონტის ხაზის რომელიმე პუნქტში გარღვევით, ან რომელიმე პუნქტში მისი შემოვლით, რათა დავარტყათ მის ფლანგებს, ან ზურგს, ან ბოლოს, ორივე ხერხის ერთდროულად გამოყენებით, ე. ი. ფრონტალური იერეშით და იმავე დროს შემოვლის განხორციელებით აქტიურად მოქმედი ჩვენი ნაწილების მიერ.

ამ სხვადასხვა მიზნის მისაღწევად აუცილებელია ავირჩიოთ ბრძოლის შესაფერისი წესი.

ითვლიან, სულ მცირე, ბრძოლის თორმეტ წესს, სახელდობრ:

1. მარტივი პარალელური საბრძოლო წესი.
2. პარალელური საბრძოლო წესი შემტევი ან თავდაცვითი მოხრილობით.
3. წესი, გაძლიერებული ერთ ან ორივე ფლანგზე.
4. ბრძოლის წესი, გაძლიერებული შუაში.
5. მარტივი ირიბი ბრძოლის წესი.
6. მოხრილი ბრძოლის წესი.
7. გამოზნექილი ბრძოლის წესი.
8. მ. მახათაძე.

10. ბრძოლის წესი, ცენტრში ეშელონირებული¹ და სხვ. განლაგების ბრძოლის წესის, როგორც მას უწოდებენ სამხედრო ხელოვნებაში, არჩევას განსაზღვრავს შეტაკების კონკრეტული ვითარება, შეტევის მიზანი და სხვა ფაქტორები.

ტარიელის წინაშე მტერი განლაგებულია ან ფრონტალურად ერთ სწორ ხაზზე, ან სამკუთხედურად, როცა ცენტრი წამოწეულია წინ და ფლანგები განლაგებულია სიღრმეში, ან მარწუხისებურად. მასთან მიახლოებისას ტარიელმა გაშალა თავისი შემჭიდროებული კარე 125 ნაბიჯის სიგრძეზე:

ერთსა წავსწვდი უტევანსა, წავგრძელდი და წავე გრძელად (445).—

გვაცნობებს სარდალი. მან ჯერ მტრის მთავარ ძალებს დაარტყა:

მუნ მივკმართე მკლავ-მაგარმან, საღ უფროსი ჯარი დგესა (446).

და შედეგიც სასურველი მიიღო:

ერთობ სრულად ამოვწყვიდე წინა კერძო რაზმი ორი (447),

ამბობს ტარიელი.

მტერი ახერხებს ძალების შემოკრებას: ერთგული რჩება მის მიერ არჩეული გარემოცვის ტაქტიკისა და პირველი დაბნეულობისა და უმოქმედობის შემდეგ განახორციელებს კიდეც მას:

ერთობილნი მომეხვივნეს, მრგვლივ შეიქმნა ომი დიდი (448), —

გვიამბობს სარდალი.

მაგრამ მტერს არც ამ ხერხმა უშველა.

ტარიელი ტყუილად არ აღნიშნავს, წავე დიდითა სწრაფითაო (441). მან იერიში ისეთი სისწრაფით და ენერგიით წარმართა, რომ შმაგადაც კი ჩათვალეს:

აბლოს მივე, შემომხედეს, შმაგიაო, ესა თქვესა (446)...

ეს სისწრაფე და ფიცხელი შეტევა ტარიელის ტაქტიკის ძირითადი მომენტია. ასეთი შეტევის ბრწყინვალე ნიმუში სამხედრო ხელოვნებისა ისტორიას იულიუს კეისარმა უჩვენა 48 წელს ჩვ. წ-მდე თესალიაში ვარსალთან პომპეუსის წინააღმდეგ ბრძოლაში, თუმცა პირველი მოუ-

¹ Г. Жомини, т. II, стр. 12—13.

ლოდნელი და სწრაფი თავდასხმა დაკავშირებულია ეგვიპტელ ტუტმოს III-ის სახელთან, პირველ სარდალთან ისტორიაში, რომელმაც განახორციელა გეგმაშეზომილი შეტევა. სისწრაფე საერთოდ დამახასიათებელია იულიუს კეისრის მიერ ჩატარებული ყველა სამხედრო ოპერაციისათვის და შემდეგი დროის გამოჩენილი სარდლები არაერთხელ მიმართავენ ხოლმე მას.

სწრაფმა, ფიცხელმა და მოულოდნელმა შეტევამ გასკრა. თუ ბრძოლის დაწყებისას რამაზის ჯარი „წყნარად დგეს და აუშლელად“, ე. ი. დისციპლინირებულად. პირველივე შეტაკების შემდეგ მასში თავი იჩინა სრულმა დეზორგანიზაციამ. ტარიელი გვიამბობს:

ხითაც ვიყვი, გამექციან, მათ შექმნიან ჩემი რიდი (448).

ამრიგად, ბრძოლა თითქოს დამთავრდა ტარიელის გამარჯვებით. მაგრამ სარდალი, ეტუობა, სხვაგვარად ფიქრობს. მოსალოდნელია მტერმა ძალა მოიკრიბოს და თავისი რიგები შეავსოს და აღადგინოს, რასაც შეიძლება მოჰყვეს გამოუსწორებელი შედეგი. ვის არ ახსოვს ნაპოლეონის დამარცხება ვატერლოოსთან. რაშიაც გადაწყვეტი როლი შეასრულა ნაპოლეონის მიერ არა ბოლომდე განადგურებულმა ბლუხერის არმიამ. ჯერ კიდევ ბერძენმა ეპაშიონდმა ნათელყო და თვით დღევანდელი ტაქტიკაც აღიარებს, რომ მოწინააღმდეგის ძალთა მოსპობა ან პარალიზება, ე. ი. სრული გამარჯვება მტერზე შეიძლება მხოლოდ მისი მთავარი ძალების განუწყვეტელი კვალდაკვალ დევნის შედეგად უმთავრესი მიმართულებით.

განავითარა რა ბერძნული სამხედრო ხელოვნების პრინციპები, ალექსანდრე მაკედონელმა ნათელყო მეორე დიდი პრინციპი, რომლის მიხედვითაც ცხენოსანი ნაწილების შეტევა უნდა დაწყებულ იქნას ყოველთვის, როცა მოწინააღმდეგე მზად არ არის ორგანიზებული წინააღმდეგობისათვის, როცა მისი თავდაცვის სისტემა დარღვეულია.

თითქოს ამ პრინციპებს იცავს და მით ხელმძღვანელობს ტარიელა. მან შეტაკება სრულ გამარჯვებამდე მიიყვანა:

სიღამო ეამ დაიზახა ქედით მათმან დარაჯამან:
სულარა დგათ, წაედითო, კვლა მოგვხედნა რისხვით ცჷმან.
მოვა მტვერი სამინელი, შეგვაშინა ამაღ ამან,
ხუთუ. სრულად ამოგვწყვიდნეს უთვალავმან ბევრმან სჷამან (449).

გვიამბობს ზატაელთა შესახებ: სარდალი.

საიდანაა ეს მტვერი და რატომ „მოხედნა რიცხვით ცამან“ ხატე-
ლებს, საიდან გაჩნდა ეს უთვალავი სპა მტრისა, რომელიც ბრძოლაში
ჩაბმას აპირებს? ახსნას სარდალი მომდევნო სტროფში გვაძლევს:

ჩემნი ლაშქარნი, რომელნი წარმომეტანნეს მე არა,
რა ეცნა, წარმოსულიყენეს, ლამე-წამორთვით ეარა,
ვერ დაიტევდა მინდორი და არე მთათა ეარა,
გამოჩნდეს, სცემდეს ტაბლასა, ბუქმან ხმა გააზუარა (450).

ამრიგად, ბრძოლის ველზე მოწინააღმდეგის ახალი ძალების გამო-
ჩენის შემდეგ ხატელები სამარცხვინო კაპიტულაციასზე წასულან. მათ
მოუხსნიათ ფრონტი. ტყვედ ჩავარდა თვით რამაზ მეფე, შართალია,
გაათრებული ორთაბრძოლის შემდეგ:

რამაზ მეფე ჩამოვადე, ერთმანერთსა გავეხრმლენით, (451), —
გადმოგვეცემს ტარიელი.

მაგრამ როგორია დამარცხებულ ხატელთა ლაშქრისადმი გამარჯ-
ვებული ინდოელების დამოკიდებულება?

მისნი სპანი ყვილაკანი დავიპყრენით, არ მოკლენით (451), —

შენიშნავს ტარიელი.

ასეთი ჰუმანიურობის მიუხედავად, ტარიელი ერთი წუთითაც არ
ივიწყებს სამხედრო ამოცანებს და სარდლის მოვალეობას. ამიტომაც,
რომ ინდოეთის ლაშქრის მთავარ ძალებს შეტაკება მიჰყავთ მტრის
ფრონტის და მთავარი ძალების საბოლოო პარალიზაციამდე:

უკანნიცა ლაშქარნი მოესწრნეს მათ, გაქცულთა,
დაუწყეს პყრობა, ჩამოყრა, შეშინებულთა, ძლელთა (452), —

გვიდასტურებს ტარიელი.

ბრძოლის დამთავრების შემდეგ, სალამო ჟამს, ტარიელმა მოაწყო
აღლუმი, საზეიმო პირობებში წარუდგნენ მას სარდლები, ჯარის ნაწი-
ლები, და მიიღო მათგან შილოცვები და მისალმებანი:

მას აღვილსა ნომარსა გარდავხედით მოსევენებად,
ჩემნი სპანი მოვიდიან საკვრეტლად და ჩემად ქებად,
იერ იტყვიან ვერ მიმხედარნი ქებისაცა მოხსენებად (453).

გენერალური ბრძოლის შემდეგ მთავარსარდალმა განაიარაღა ან
დაამარცხა მოწინააღმდეგის ცალკეული დანაყოფები და ჯგუფები, თუ

პარტიზანული რაზმები, ზოგიერთი ქალაქები კი მას უბრძოლველად დანებდა. აკი ტარიელი გვიამბობს:

... გავგზავნენ ყოვლგნით ლაშქარნი...

ჩემთა მებრძოლთა სისხლითა შინდორი შევალებინე,

არ ვბრძოლე, კარი ქალაქთა უომრად გავალებინე (455).

ამრიგად ტარიელმა მოწინააღმდეგის ძალების სრულ პარალიზაციას მიაღწია და რამაზისაგან სრული მორჩილება მოითხოვა:

სიმაგრეთა ნუ ამაგრებ, ყველა ხელთა მომთვალე,

თვარა შენი შეცოდება შემცა ზედა რად წავსთვალე (456).

რამაზი უსიტყვოდ ასრულებს გამარჯვებულის ბრძანებას, მან უთხრა ტარიელს:

... აღარ არის ამის მეტი ჩემი ღონე:

ერთი ჩემი დიდებული მომეც, ზედა მპატრონე,

ციხოვანთა გვეუგზავნო, საუბარი გამიგონე,

ხელთა მოვცემ სიმაგრეთა, განაღამცა შენ გაქონე (457).

მართლაც, მან რამაზს, მისივე თხოვნით თუ წინადადების თანახმად, დაუნიშნა ახალი პრემიერი, რადგან ძველს, რომელმაც ინდო-ხატაელთა კონფლიქტი ომამდე მიიყვანა, ტარიელი, ალბათ, არ ენდობოდა, რაც იცოდა რამაზმა. ესეცაა, რომ დიდი ნდობა ტარიელს არც ახალი ვაზირის მიმართ გამოუჩენია. ასეა თუ ისე შემთხვევითი არაა, რომ მას დაუნიშნა ინდოელი ხელქვეითები, სინამდვილეში — უმალლესი ემისარი და ხელისუფალი:

მივეც ერთი დიდებული, თანა ყმანი წაუტანენ (458), —

გვიამბობს გმირი და განაგრძობს:

კლიტენი საკურკლეთანი მომართენეს დაუმაღავად (459).

მშვიდობიან სამოქალაქო მოსახლეობას კი მან სპეციალური ბრძანებით მიმართა და მისცა უშიშროების გარანტიები:

ქვეყანა ჩავსხი, ვუბრძანე: იყენით თქვენ უკრძალავად,

მზემან არ დაგწვენ, იცოდით, დაგყარენ დაუგვალავად (459).

ამის შემდეგ მან დაარჩია საუკეთესო და უძვირფასესი საჩუქრები ინდოეთის მეფისა და ნესტანისათვის, დატვირთა „ჯორ-აქლემი ათჯერ

ასი“ (462) და გაუგზავნა მეფეს გამარჯვების მილოცვად. მხოლოდ ამის შემდეგ, „რა ყველაი დავიურვე“ და „რაცა მწადდა, ვყავ-რე“ (464). დიდძალი ალაფით დატვირთული გავემართე ინდოეთისაკენ, და თან წავიყვანე დატყვევებული რამაზიო (463), — მოგვითხრობს ტარიელი. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ხატაეთში მან დატოვა საოკუპაციო ჯარი და თავისი მომხრე მთავრობა. ინდოეთის მეფე დიდი პატივით შეეგება გამარჯვებულ ტარიელს. მან საკუთარი ხელით გაუხსნა და შეუხვია ვმირს ომში მიღებული ჭრილობა (465), რითაც გამოხატა თავისი უდიდესი პატივისცემა სამშობლოს დიდებისათვის მებრძოლისადმი, ხოლო ტყვეთა, კერძოდ, რამაზის მიღება და ალღუმი მეორე დღისათვის დანიშნა (467).

ძვირად დაუჯდა იგი ხატაეთის მეფეს:

ხარაჯა დასდეს, შეჰკვეთეს დარაკიანი ასკერ ასია,
კვლა ხატაური ათასი, სხვა სტაერა, სხვა ატლასია... (471).

შემდეგ, გულუხვად დაასაჩუქრა რა ხატაეთის მეფე და მისი მხლებელი, გააუქმა ხატაეთის ანექსია, დაუბრუნა ტახტი მეფეს და შეწყვიტა ნარებული გაგზავნა სამშობლოში:

მერმე ყველაი დამოსა იგი და მისი ხასია,
შეწყალებული გაგზავნა, უყო რისხვისა ფასია (471).

ორ მეზობელ ქვეყანას შორის კი დაიღო ზავი და საუკუნო მეგობრობის პირობა (472).

განსაკუთრებული ყურადღებით უნდა შეეჩერდეთ ფრიდონის სამშობლოს გაერთიანებისათვის გადახდილ ბრძოლაზე. ეს გრანდიოზული ხასიათის საზღვაო და სახმელეთო ბრძოლა მკვლევართა შორის, შეცდომით, ნაკლებ მნიშვნელობის ბრძოლადაა მიჩნეული.

ფრიდონს და მის ბიძა-ძეთ ურთიერთშორის დავა აქვთ კუნძულისათვის, რომელიც გაყოფისას პაპამ ფრიდონს არგუნა. მაგრამ ნათესავებმა არ იცნეს ფრიდონის უფლებები კუნძულზე და განახორციელეს სადავო ტერიტორიის ოკუპაცია, ან არ დასცალეს, არ გაიყვანეს მისგან გაყოფისას იქ მდგარი თავისი ჯარის ნაწილები: „თვით ბიძასა ჩემსა მიჰხვდა“ (601) კუნძულით, უამბობს ფრიდონი ტარიელს. თავის

მხრივ, არც ფრიდონი ცნობს ბიძა-ძეთა უფლებებს კუნძულზე: „არ მივსცემდი, მომერჩოდეს-ო“ (601), — აღნიშნავს იგი. ასეთი პოლიტიკური და სამხედრო ხასიათის წანამძღვარები დაედო საფუძვლად ფრიდონის შეტაკებას ბიძაშვილებთან, რასაც მოჰყვა ფრიდონის სამშობლოს გაერთიანება.

ერთხელ ფრიდონი გამოვიდა სანადიროდ ზღვის პირზე, იქვე დატოვა მსლებელი სპა და თვით მხოლოდ ხუთი ბაზიერის თანხლებით დაედევნა ქორებს (602). მან ნავით გადაქრა სრუტე და გადავიდა სადავო კუნძულზე, ისე რომ ანგარიშიც არ გაუწია მტრის სანაპირო დამცველ რაზმებს, მესაზღვრეებს, ანუ „გამყოფთ“:

არ ამოვკრეფდი გამყოფთა, ვთქვი, ჩემთა რად დავპრიდო, და (603)...

მაგრამ ბიძაშვილთა მესაზღვრეებმა იწყინეს ეს დემარში:

მართლად იჯარეს, წუნობა მათი თუ ესე ხმდა ვითა (604),

და ფრიდონის ასეთ „სტუმრობას“ მათ დემარშით უპასუხეს:

გამომპარნეს ლაშქარნი, გზანი შემიკრნეს ნავითა.

ამრიგად, სარდალი მოწყვეტილი აღმოჩნდა ლაშქარს. რითაც ისარგებლა მოწინააღმდეგემ:

თვით ბიძა-ძენი ჩემნიცა შესხდეს მათითა თავითა,
ჩემთა გაუხდეს ლაშქართა ომად მათითა მკლავითა. (604).

როცა ფრიდონმა ეს დაინახა, მან, როგორც ჰგავს, გაარღვია მტრის შემხვედრი რაზმის წინააღმდეგობა, ჩაჯდა ნავში და გაემართა ბიძაშვილებისაკენ: „ნავი ვსთხოვე მენავეთა... ზღვასა შევე“ (605), — გადმოგვეცემს იგი. მტრის საზღვაო ძალებმა მას აქაც გზა გადაუჭრეს: „მომეგება მეომარი, ვითა დელვა“ (605), — გვიამბობს გმირი. მოწინააღმდეგეს სურდა უვნებელეყო ფრიდონი, სანამ იგი შეუერთდებოდა თავის რაზმს, მაგრამ ეს ვერ მოახერხა:

სწაღდა, მაგრა ველარა ქმნეს ჩემი ზედა წამოქელვა (605), —

ამბობს ფრიდონი და ცოტა ქვემოთ იმეორებს: „ერთგნით ვერ მომერჩოდესო“ (606). მაშინ მოწინააღმდეგემ გამოიყენა თავისი რიცხობრივი უპირატესობა და ფრიდონისაკენ ზურგის მხრივ დასძრა ახალი ძალები:

კლა სხვანი დიდნი ლაშქარნი უკანა მომწეოდეს (606).—

გვიამბობს იგი. ამრიგად, ფრიდონი მარწუხში მოექცა, რასაც თვითვე აღნიშნავს ხაზგასმით: „იქით და აქით მომხიდეს“ (606) ბიძაშვილებიო. მტერმა ვერ გაბედა პირისპირი, ხელჩართული შეტაკება. ფრიდონი აცხადებს:

არ მომწუროდეს წინანი, ზურგით მესროდეს მეოდეს (606).

მტერი, რომელმაც მნიშვნელოვანი ტაქტიკური უპირატესობა მოიპოვა, ორმხრივ აწვებოდა ფრიდონს და მარწუხის პირს თანდათან ავიწროვებდა. ბოლოს და ბოლოს საქმე ხელჩართულ ბრძოლამდე მივიდა, რადგან, ალბათ. შორიდან დაშენილი ისრებით ფრიდონს ვერაფერი დააკლეს: ფრიდონი თავს გაშმაგებით იცავდა. მაგრამ მას ისარი დაელია, ხმალი გაუტყდა (606) და მხლებელნიც დაუხოცეს (607). ბოლოს თვითონაც დაიჭრა. მას უკვე ტყვედ ჩავარდნის საფრთხე ელოდა, მაგრამ იხსნა მისმა შესანიშნავმა მეჩანმა (607).

როდესაც ბიძაშვილებთან შეტაკებაში დაჭრილი ფრიდონი გამოკეთდა, მან და ტარიელმა გადაწყვიტეს რევანში აეღოთ:

მოჯობდა, ომი შეეძლო, ხმარება ცხენ-აბჯარისა,
დაეკაზმეთ ნავი-კატარა და რიცხვი სპათა ჯარისა (613).

გაილაშქრეს. მოწინააღმდეგეც დიდი მასშტაბის საზღვაო ბრძოლისათვის შეზადებულია. ტარიელი აცხადებს:

ნავი წინა მომეგება, არა ვიცი, იყო თუ რვა (614).

ამრიგად, ამ საზღვაო ომში ძალთა შეფარდება დისპროპორციულია მტრის სასარგებლოდ — 8:1, მაგრამ ტარიელმა მაინც გაიმარჯვა. რატომ?

თუმცა ტარიელი დიდი ფიზიკური ძალის მქონე გმირია, მაგრამ რუსთაველი, მხატვარი-რეალისტი, არ დაუშვებს ისეთ ჰიპერბოლას. რომ ტარიელმა მთელი ხომალდები ქუსლით დალეწოს, ან ხელით ააყიროს და ზღვაში დაღუპოს. მართალია, ამ ომშიაც ტარიელმა გამოიჩინა დიდი სამხედრო ტალანტი, გამბედაობა და სწრაფი ორიენტირების უნარი, რაც მუდამ იყო, არის და იქნება ყოველი მებრძოლის დამამშვენებელი თვისება და სამხედრო ხელოვნებაში ერთ-ერთი გადამწყვეტი ფაქტორი, მაგრამ ომის ბედი აქ სხვა გარემოებებმა განსაზღვრა.

ტარიელმა ერთი საბრძოლო ერთეული — შეიარაღებული ხომალდი ანუ კატარა გაიყვანა ზღვაზე. ზღვაზე ბრძოლა აქ აბორდაჟის სახეს მიიღებს, როცა მებრძოლი ხომალდები უშუალოდ მიადგებიან ერთმანეთს და გაჩაღდება შეტაკება. ტარიელის სიტყვები: „ქუსლი ვჰკარ“ (614) — ნიშნავს ტარანი ვაძგერე მტრის ხომალდს, ხოლო „მოვჰკიდე ხელი ნავისა ბაგესა“ — (615) — ნავამწით (ВОРОН) ავაყირავე მტრის ხომალდიო. ამგვარი ნავსამსხვრევი დანადგარების სრულ დახასიათებას რუსთაველი გვაძლევს ავთანდილის ზღვის მეკობრეებთან ბრძოლის სურათში:

გამოჩნდა ნავი მეკობრე დროშითა მეტად გრძელითა,
მას ნავსა ნავთა სალუწად სახნისი ჰვია ძელითა (1037).

როდესაც მეკობრეები მიუახლოვდნენ ავთანდილის ნავს,

აძგერეს ბელი, რომელსა ზედა სახნისი ჰგებოდა (1042).

ასეთ ყოველმხრივ აღწერას ტარიელის ხომალდისას, მართალია, რუსთაველი არ გვაძლევს, მაგრამ სამაგიეროდ ტარიელი გვეუბნება: „დავკაზმეთ კატარა“. მოწინააღმდეგეს კი მხოლოდ ნავეები (ჩვეულებრივი სამგზავრო ხომალდები) ჰყავს, თუმცა მათი რიცხვი ბევრად ჰარბობს ტარიელის საბრძოლო ერთეულთა რიცხვს. ამგვარად, კატარად, უეჭველია, დიდი როლი შეასრულა ამ საზღვაო ომში.

რა თქმა უნდა, არც მხოლოდ კატარას შეეძლო გადაეჭრა საკითხი ტარიელის სასარგებლოდ.

ამ ბრძოლაში მტერმა დაუშვა ტაქტიკური შეცდომა. მან ვერ ისარგებლა თავისი რიცხობრივი უპირატესობით და ტარიელისაკენ წამოვიდა უსისტემოდ შეჭვფუფეული, ან გაფანტული სახით, რასაც ეჭვიმითანლად ადასტურებს ტარიელის მოწმობა:

ნავი წინა მომეგება, არა ვიცი, იყო თუ რვა (614).

მტერი რომ კილვატერით, გაშლილი სწორი ხაზით (ფრონტალურად), ნამგლისებურად (ნაზევარწრედ), ან ირიბულად (პელენგით) წამოსულიყო, რაც მას შესაძლებლობას მისცემდა ტარიელის ხომალდები სწრაფად გარემოეცვა და განეხორციელებინა ეს გარემოეცვა, სარდალი ამას უსათუოდ საგანგებოდ აღნიშნავდა, როგორც უკვე აღ-

ნიშნა ხატაელთა ასეთი ტაქტიკის შესახებ სახმელეთო ომში (448). მაშინ ტარიელი ხომალდების დათვლასაც მოახერხებდა. მტერმა ვერც „თავნი ორგნით აქარაუნა“. ვერც „იქით და აქით მოუხდა“ ტარიელს, როგორც ეს განახორციელა ფრიდონმა პირველი შეტაკებისას. ერთი სიტყვით, შეიძლება განზრახული ჰქონდა ტარიელის გარემოცვა ბრძოლის პროცესში, მაგრამ ტარიელისაყენ იგი უთუოდ უსისტემოდ დაიძრა, რაც მისი დიდი შეცდომა იყო. ტარიელმა ისე სწრაფად შეუტია, რომ გარემოცვის შესაძლებლობა მოუხპო: „ფიცხლად ზედა შევაჯახე“, (614), „კვლა სხვასა მივე“ (615), — გვიამბობს ტარიელი. მტერიც დაიბნა, მისმა ხომალდებმა „დაიწყეს ამაოდ ცურვა“, „დაიზახეს დიაცურ ვა“ (614), გაიქცნენ. ბრძოლას გაერიდნენ და „მიჰმართეს მათ მათსა საქულებაგესა“ (615), ალბათ, ნავსადგურებს.

ტარიელმა გაიმარჯვა ზღვაზე, მაგრამ ომი ჯერ არ დამთავრებულა. ახლა საჭიროა ხმელეთზე გადასვლა, რასაც დესანტს უწოდებენ, და მოწინააღმდეგის ტერიტორიის დაკავება.

დესანტი ეწოდება მტრის ტერიტორიაზე ზღვით ან ჰაერით ჯარის გადასხმას. მას მეტად იშვიათად განახორციელებენ ხოლმე, რადგან რთულ ოპერაციად ითვლება, თუ მას ადგილი აქვს კარგად მომზადებული მოწინააღმდეგის ტერიტორიაზე.

მთავარსარდალმა ბრწყინვალედ განახორციელა დესანტი და მოწინააღმდეგის ტერიტორიაზე გადასხა თავისი ქვეითი ჯარის ნაწილები: ზღვა გავიარეთ, გავედით (616), — გვიამბობს სარდალი. ეს ნაწილები, მოზიდული ტერიტორიაზე კატარღის მეშვეობით, არ შეიძლება უფრო მეტი იყოს, ვიდრე ბიძაშვილთა ტერიტორიული ჯარი.

მაგრამ მოწინააღმდეგის ტერიტორიაზე უეჭველად გადასხმულ იქნა ქვეითი ნაწილები, რასაც ადასტურებს ტარიელის სიტყვები: დაკვამეთ ნავი. კატარღა, და რიცხვი სპათა ჯარისა (613).

ერთ კატარღას მაშინდელი წყალწყვისა არ შეეძლო დაეტია ისეთი რაოდენობის ცხენოსანი ჯარი, როგორიცაა „რიცხვი სპათა ჯარისა“. ამას გარდა, სხვაგან რუსთაველი ყოველთვის ხაზგასმით აღნიშნავს ცხენოსანი ჯარის სახეობას. ასე, მაგალითად, ხატაეთზე გალაშქრების წინ მან ნახა აღლუმი, მეკეთა „ტიიჭთა მათთა სიმალე“, ჩემი ლაშქრის ცხენების სიფიცხეო, ამბობს ტარიელი. ქაჯეთშიც გმირები:

თვით სამასსა ცხენოსანსა წაიტანდეს გმირთა დარსა (1389).

ტარიელს რომ მოწინააღმდეგის ტერიტორიაზე მხედრობა გადაეყვანა, იგი ამას უსათუოდ აღნიშნავდა, როგორც მის მიერ განხორციელებულ რთულ ოპერაციას. ამრიგად, არავითარი ექვი არაა, რომ ტარიელმა სადავო კუნძულზე გადასხა ქვეითი ჯარი.

მაგრამ მტერი მზად არის დესანტის გასანადგურებლადაც, თუ თავდამსხმელმა მოახერხა ხმელეთზე გადასვლა, რისთვისაც ტარიელურიდონის ქვეით სადესანტო ნაწილებს მან ცხენოსანი ლაშქარი შეაგება: „გავედით, შემოგვეტიეს ცხენია“ (616), — გვიამბობს სარდალი.

ამრიგად, აქ დასტურდება სამხედრო ხელოვნების თეორიაში საერთოდ ძნელად მიჩნეული, ხოლო ისტორიაში — იშვიათი შემთხვევაა: ქვეითი ნაწილების შეტაკება ცხენოსან ჯართან.

ჯერ კიდევ 490 წელს ჩვ. წ-მდე, ბერძენ-სპარსელთა ომებში, მართონთან, ბერძნებმა ნათელყვეს, რომ კარგად გაწვრთნილი და შეიარაღებული ქვეითი ნაწილებისათვის ცხენოსანი ნაწილები საშიში არ არის. უფრო მეტიც, კარგად გაწვრთნილ და დისციპლინიან ქვეით ნაწილებს არა მარტო შეუძლიათ უკუაგდონ ცხენოსანი ნაწილების შემოტევა, არამედ გაიმარჯვონ კიდევ ამ ბრძოლაში. პომეაშიც ქვეითი ნაწილების შეტევა ცხენოსანი, ჯარისადმი ამ უკანასკნელის სრული დამარცხებით დამთავრდა: „მათნი ლაშქარნი გაგვექცეს... გაცავფანტენით... წაუღეთ ქალაქი“ (618),

ფრიდონ ნახნა საჰურბუნნი და ბექედნი მისნი დასხნა,
თვით ორნივე ბიძა-ძენი დაპყრობილნი წამოასხნა (619),—

გვიამბობს ტარიელი.

მაგრამ როგორ? ე. ი. რა ტაქტიკური ხერხით იქნა წარმოებულ ბრძოლა და რა იარაღით იქნა გადაწყვეტილი მთელი ამოცანა?

რუსთაველი ყოველთვის გვიჩვენებს იმ ტაქტიკურ ხერხებს, რომელთა მეშვეობითაც აწარმოებენ ბრძოლას მოწინააღმდეგეები. ეს ხერხები ყოველთვის სხვადასხვაა, თუმცა თვით ტარიელის ტაქტიკას ახასიათებს ძირითადი საერთო პრინციპი, რომელსაც სარდალს კარნახობს საკუთარი ძალების სტრატეგიული ვითარება: იგი თითქმის ყოველთვის მცირერიცხოვანი რაზმით იბრძვის მრავალრიცხოვანი მტრის წინააღმდეგ. ძალთა ასეთი შეფარდებით დაიწყო ბრძოლა თვით ხატავთშიაც კი, თუმცა იქ ტარიელს დიდი ლაშქარი ახლდა. ამიტომ მისი ძირითადი ტაქტიკური ხერხია არაზანტი, სწრაფი და ფიცხელი შეტევა.

ეს ტაქტიკური ხერხი გამოიყენა ტარიელმა საზღვაო ომშიც, და ასევე მოიქცა იგი, როცა ბრძოლა ხმელეთზე გადაიტანა:

მათი ლაშქარი გაგვექცეს, ვეცენით, გააუფანტენით, ფიხლად წავუღეთ ქალაქი, არ თავნი გავანანტენით (616).

რა იარაღით იქნა გადაწყვეტილი ეს ბრძოლა?

რუსთაველი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს ჯარის ტექნიკურ შეიარაღებას, რადგანაც პოეტმა იცის, რა როლს ასრულებს იარაღი ბრძოლაში. ცნობილია, რომ ამა თუ იმ ომის ტაქტიკა და სტრატეგია დიდად არის დამოკიდებული იმაზე, თუ როგორი სახის იარაღით და ტექნიკური საშუალებებით წარმოებს ბრძოლა, და რომ იარაღის შეცვლა და გაუმჯობესება იწვევს სტრატეგიისა და ტაქტიკის პროგრესულ ცვლებადობას.

აღარ ჩამოვთვლით იარაღებს ან მათი დამხმარე ნაწილების სახელებს, რომელთაც ვხვდებით პოემაში. აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ აქ არ გვხვდება არც ცეცხლმსროლელი იარაღი — თოფი, დამბაჩა, ზარბაზანი, არც სახმელეთო ომში სახმარი რაიმე რთული სახის ცივი სასროლი მანქანა, ან მანქანა-დანადგარი, საომარი ეტლები, მეომარი სპილოები და სხვა, რასაც ძველი ქვეყნები იყენებდნენ ხოლმე ბრძოლაში ველზე, ციხის ალყის დროს, ან ალყის გასარღვევად თუ სხვა საჭიროებისათვის.

პოემის გმირები ომში მხოლოდ მარტივი სახის ცივ ნაჭედ იარაღს იცნობენ და მითვე აწარმოებენ გიგანტურ ბრძოლებსა და ომებს. სამაგიეროდ რუსთაველი უდიდესი ყურადღებით ეკიდება იარაღის ხარისხს.

როცა ხატაეთზე ვალაშქრების წინ ტარიელმა ნახა აღლუმი, მოეწონა „ლაშქართა მოკაზმულობა“ და „აბჯართა ხვარაზმულობა“. ბრძოლაში, მართალია, მისი „შუბი გატყდა“, მაგრამ იმიტომ, რომ ტარიელს ვერ გაუძლო. ხმალს კი იგი აღტაცებით მიმართავს: „ვაქებ, ხრმალო, ვინცა გლესაო“ (446). და აღფრთოვანებით გაიძახის: „ვჰკერი რასაცა, ვერ დამიდგის“ (448).

უფრო მეტი ყურადღებით ჩერდება რუსთაველი გმირთა იარაღსა და ხარისხზე, როცა ისინი ქაჩეთზე სალაშქროდ ემზადებიან. ტარიელმა ქვაბში მთელი ზარადხანა იპოვა, „აბჯარისათვის სახლად ქმნილი“, ანუ იარაღის საწყობი, და „შიგან ერთი კიდობანი“, რომელსაც

ზედა ეწერა: აქა ძეს აბჯარი საკვირველიო,
ჯაკვ-მუნზარადი — აღმასი, ხრმ:ლი — პასრისა, მკრელიო“ (1368).

გმირებმა

კილობანი გახსნეს, პოვეს მუნ აბჯარი სამი ტანი,
რასაცა ვით შეიმოსენ შემოარნი სამნი უმანი,
ჯაკვი, ხრმალი, მუნზარადი, საბარკული მათი გვანი (1369).

მათ ეს იარაღი ჩაიცვეს, აისხეს და გამოსცადეს:

ხრმალი რკინასა მოჰკრიან, ვით ბაბბის მკედსა, სკრილიან (1370).

სწორედ ამ იარაღითა და ხმლით იყო, რომ ტარიელი ქაჯთა „აბ-
ჯარსა ფრეწდის“, რომლის წინაშე „გაცუდდის სიმაგრე ჯავშან-ქაფი-
სა“ (1416). გასაკვირიც არ არის, თუ ეს იარაღი „მათ უღირს ყოვლად
ქვეყნად“, თუ ამ იარაღს მთელი ქვეყნის ფასადაც „არ გაჰყიდიან“
(1370).

მაგრამ რუსთაველი მხოლოდ გაცვრით იხსენიებს იმ ნაჭედ იარაღს,
რომლითაც ტარიელმა ფრიდონის სამშობლოს გაერთიანებისათვის
ვადანდილი ბრძოლა მოიგო და სრულეზით არაფერს ლაპარაკობს ამ
იარაღის ხარისხის შესახებ. იქ ნათქვამია მხოლოდ, რომ ფრიდონს
„შეეძლო ხმარება ცხენ-აბჯარისა“ (613): რომ მტერი „ხრმლითა ჩა-
მოყარანა“. ეს მხოლოდ იმით შეიძლება აიხსნას, რომ ცივ ნაჭედ ია-
რადს ამ ბრძოლაში ძალიან მცირე როლი აქვს დაკისრებული. ეს
ბრძოლა სრულიად სხვა იარაღით (საშუალებით) იქნა გადაწყვეტილი.

ტარიელის, როგორც მთავარსარდლის წინაშე დგას ამოცანა: გამო-
აცალოს მტერს უპირატესობა და ამრცვად ან გააწონასწოროს მებრ-
ძოლი ძალები, ან გამოიწვიოს მტრის რიგებში არეუ-დარევა, შიში,
დაბნეულობა და ხელთ იგდოს ინიციატივა. მოწინააღმდეგის უპირა-
ტესობა აშკამად ცხენებია. ტარიელმაც მათ წინააღმდეგ მიმართა ია-
რადი, რასაც თვითვე აღნიშნავს:

ქვითა დავკლწეთ წვივები, ჩვენ იგი გავანატენით (618).

ერთი შეხედვით, აქ გარკვევით არ არის ნათქვამი, ვისი წვივები
დალევს ქვით მებრძოლებმა, რადგან ცხენები მოხსენებულია ნაც-
ვალსახელით „იგი“. მაგრამ ამ სტროფის პირველ ორ ტაეპში ლაპა-
რაკია იმაზე, თუ რა ტაქტიკური ხერხით იქნა აღებული ქალაქი. ეს

არის სწრაფი, ფიცხელი, არაზნატი შეტევა. მესამეში კი ავტორი გვაცნობს იმ საშუალებას, რომლითაც დამარცხებულ იქნა მტრის ცხენოსანი ნაწილები მანამდე, სანამ ისინი მოახერხებდნენ ტარიელ-ფრიდონის ქვეითი ნაწილებისათვის შემოტევას და მათთან უთანასწორო ხელჩართული ბრძოლის გამართვას: ჩვენ ქვით დავლევთ (ცხენთა) წვივები, ისინი ნატებად ვაქციეთო. ნატი ქვეშაგებად დამუშავებულ ცხოველის ტყავს ეწოდება. შდრ. მაგ:

მან ქალმან ქვეშე დაუგო ვეფხის ტყავისა ნატები,
მას მახედა დაჯდა იგი ყმა (267).

მეტაფორულადაც არ შეიძლება ადამიანის გადაქცევა ქვეშაგებ ტყავად. ამასთანავე, ამხედრებულ მეომართა წვივების ქვით დალევვა შეუძლებელია: გასროლილი ქვა ან ცხენებს მოხვდება, ან მეომრების ზედატანს.

ამგვარად დაამარცხა ტარიელ-ფრიდონის სადესანტო ქვეითმა ჯარებმა მტრის ცხენოსანი ნაწილები.

ამ ანალიზის შემდეგ, ვფიქრობთ, მცდარად უნდა ჩაითვალოს რუსთაველმცოდნეობაში გამოთქმული მოსაზრება, თითქოს პოემაში ჩვენ გვქონდეს ორი დიდი—ინდო-ხატაელთა და ქაჯეთის ბრძოლების სურათები. როგორც ვხედავთ, ფრიდონის სამშობლოს გამაერთიანებელი ბრძოლა არა ნაკლებ საყურადღებო ბრძოლაა!

I თვით რუსთაველის დროს „რიჩარდ ლომგულს თავს დაესხა დაახლოებით 7000 მამულეკი და ქურთი, მაშინ როცა... მას ჰყავდა 55 რაინდი, რომელთაგან მხოლოდ 15 იყო ცხენოსანი, 2000 კი ქვეითი მოისარ-შურდულოსანი გენუელი—პიზელი მებრძოლები. მან შექმნა შურდულოსანთა ზანი, რომლებმაც დაიჩოქეს ცალ შეხლზე და დაუნაშნეს შურდულეები (მოწინააღმდეგეთა) ცხენებს მკერდში. მათ უკან დადგნენ მოისარნი, რომელთაც ებრძანათ, დაეშინათ (ისარნი) განუწყვეტლად... ამირგალ: ისრები ცვიოდა სეტყვისებურად... მოძრავ ცხენებიდან გამოგზავნილ ისრებით (ქურთ-მამულეკებმა) ვერაფერს მიაღწიეს, თვით კი განიცადეს დიდი დანაკლისი... ასე ბრძოლა გავრცელდა... ბოლოს თურქებმა დატოვეს რა ბრძოლის ველზე 700 კაცი და 1500 ცხენი, დაიხიეს, მაშინ, როცა ჯვაროსნებმა დაკარგეს მხოლოდ 2 კაცი („ჰანს დელბრუკი“ სამხედრო ხელოვნების ისტორია, რუსული თარგმანი, მოსკოვი, 1938. ტ. 3, გვ. 299). ეყრდნობა რა ომანს, ასე აკვირებს სამხედრო ხელოვნების გერმანელი ისტორიკოსი ჰანს დელბრუკი 1292 წელს იაფასთან მომხდარ ბრძოლას და თან დაუსაბუთებლად ეკვს გამოთქვამს ამ ფაქტების სინამდვილისადმი. მაგრამ დელბრუკი უარყოფს მთელ რუსულ სამხედრო ხელოვნებასაც, თუმცა სწორედ ამ რუსულმა სამხედრო ხელოვნებამ გაფანტა და მტვრად აქცია ჰანს დელბ-

გადავიდეთ ქაჭეთის ეპოპეაზე. მოწინააღმდეგე ძალები აქ ერთმანეთს ხედებიან არა გაშლილ ველზე, ან ზღვაზე: ძმადნაფიცებმა უნდა აიღონ მიუვალ კლდეზე აღმართული ციხე-სიმაგრე.

ციხის აღების სამი ძირითადი გზა არსებობს. პირველია იერიში, მეორე — ალყა, ალყა ხშირად მეციხოვნეთა კაპიტულაციით დასრულდება ხოლმე, ხანდახან კი მას მოჰყვება იერიშიც. ამგვარად, მესამე გზა ციხეზე კომბინირებულ დაწოლას მოითხოვს.

ცხადია, ამ გზების არჩევა დამოკიდებულია იმაზე, თუ რა სახის საბრძოლო ობიექტი არის ასაღები, როგორია მოწინააღმდეგე ძალთა შეფარდება, საბრძოლო საშუალებანი, ეკონომიური რესურსები და სხვ. ეს, როგორც ჩანს, იცის ავთანდილმა: ქაჭეთის ციხის აღებისათვის საჭიროა მისი გულდასმით შესწავლა, რაც დაუყოვნებლივ დაიწყო მან, როგორც კი ნესტანის კვალს წააწყდა.

ქაჭეთზე პირველად ლაპარაკია ფატმანის სასახლეში. პირველად ფატმანმა გააცნო ავთანდილს ქაჭეთი:

ქაჭთა ქალაქი აქამდის მტერთაგან უბრძოლველია:

ქალაქსა შიგან მაგარი კლდე მაღალი და გრძელია,

მას კლდესა შიგან გვირაბი, ასაბრძოლელი ხერელია (1242).

ეს გვირაბი არის დედა-ციხეში შესასვლელი ერთადერთი გზა.

გვირაბის კარსა ნიადაგ მოყმე სცაეს არ პირ-ნასებო.

ათი ათასი კაბუჯი ღვას, ყველაკაი ხასებო,

ქალაქის კართა სამთავე ციხის გალავანში შესავალ სამივე კარებს სამათას-სამათასები (1243) იცავენ. ავთანდილის შეკითხვაზე: „ქაჭნი რას აქნევენ ქალსო“ (1246). ფატმანი პასუხად გვაძლევს ქაჭეთის და ქაჭების უფრო დაწვრილებით დახასიათებას. ირკვევა, რომ ქაჭნი ნამდვილი ადამიანები არიან. მაგრამ ცხოვრობენ მიუვალი კლდეებით შემოზღუდულ სიმაღლეზე და აქვთ საკვირველებამდე განვითარებული ტექნიკა, ანუ არიან „გახელოვნებულნი“. ამიტომ, ფატმანის აზრით, შეუძლებელია მათი დამარცხება:

მათნი შემბმელნი წამოვლენ დამბრმალნი, დაწბილებულნი (1247).

რუკის ქვეყნის და მისი ქარების ყბადღებული უძლეველობის მითი. ასევე, იმავე 1192 თუ 1193 წელს ქართველების წინააღმდეგ ქ. ბარდაუში „წარმოდგეს ბანსა ზედა და შუკთა შინა ისრის მსროლელნი და ქვის მტყორცნელნი“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. 2, 1959, გვ. 59, ივ. ჯავახიშვილი, „საქართველოს ისტორია“, ტ. II, გვ. 599).

მაგრამ ავთანდილი ვერ შეაქროთ ქაჩეთის უძლეველობის მითმა, ქაჩეთის ტექნიკამ და საიდუმლოებებმა. იგი არ კარგავს იმედს, რომ ქაჩეთი ალებულ იქნება. საქირაო მხოლოდ ოპერაცია ჩატარებულ იქნას რაც შეიძლება ფრთხილად და დიდი სტრატეგიული დაზვერვის, მოწინააღმდეგის ყოველმხრივი შესწავლის შემდეგ. ამიტომ ის თხოვს ფატმანს. როგორმე მოახერხოს, რომ ხესტანმა „გვაცნობოს მართალი“, რათა „გქმნათ მისი გამორჩეული“ (1267).

აქ ავთანდილმა პირდაპირ დააყენა ქაჩეთის სტრატეგიული დაზვერვის საკითხი. ქაჩეთის ციხეზე მისული გმირები ბრძოლის წინა დამეს აწყობენ ქაჩეთის ტაქტიკურ დაზვერვასაც. ასეთ დაზვერვითა პირველი კლასიკური მაგალითები სამხედრო ხელოვნებას ალექსანდრე მაკედონელმა უჩვენა, რომელიც პირადად ხელმძღვანელობდა ორივე სახის დაზვერვას. ასევე, იულიუს კეისრის კამპანიის გეგმა ყოველთვის გამოდიოდა რეალური ვითარებიდან, იგი თავის პირველ ამოცანად აუცილებელი ცნობების შეგროვებას სახავდა.

სხვათა შორის, ინდო-ხატაელთა და ფრიდონის სამშობლოს გაერთიანებისათვის გადახდილ ბრძოლებში ტარიელს არც დაუყენებია, არც გადაუჭრია მოწინააღმდეგის ტაქტიკური და სტრატეგიული დაზვერვის ამოცანა. ადვილად შესაძლოა, ტარიელს რომ რამაზ მეფის მოციქული არ დახმარებოდა, რომელიც თავისი სურვილით გამოცხადდა ინდოეთის სარდლობის მთავარ ბანაკში, მთელი ხატაეთის კამპანია ტარიელის დამარცხებით დამთავრებულიყო. არ შეიძლება დავივიწყოთ, რომ ბრძოლის ბედი ხატაეთში საბოლოოდ გადაწყვიტა რეზერვის (აქ მთავარი ძალების) ომში ჩაბმამ, იმან, რომ ბრძოლის ველზე დროულად გამოცხადდა „უკანანიცა ლაშქარნი“. ეს მოხდა ხატაელი ჯაშუშის ინფორმაციის კვალობაზე. მაგრამ იგი ხომ თავისი ნებით გამოცხადდა ტარიელთან. ფრიდონის მოწინააღმდეგეებიც კარგად მოეპოვებინნენ ბრძოლისათვის, მაგრამ ტარიელს არც ამის შესახებ შეუკრებია ცნობები. ორივე ეს ბრძოლა ტარიელმა მოიგო თავისი შესანიშნავი ტაქტიკური უნარის მეშვეობით. ტარიელი არ უარყოფს გამბეობის ერთგვარ მნიშვნელობას ბრძოლაში. როდესაც ხატაელმა აცნობა, რამაზი 130000-იანი ლაშქრით გელოდება ჩასაფრებულო, მან განაცხადა:

რაცა იქმნების, იქმნების, ყოელი თათბირი სწორია (437),

ე. ი. წინასწარ გადაწყვეტილებებს ბრძოლაში არ აქვთ გადამწყვეტი მხიშვნელობა, და 300 კაცით დაიძრა 130000-იანი ჩასაფრებული ლაშქრის წინააღმდეგ. ამრიგად, ტარიელი ფიქრობს, რომ ომში გადამწყვეტია ბრძოლის ველი და იქ განხორციელებული ნაბიჯები. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ტარიელის ასეთი გამბედაობა და გადაწყვეტილებანი არასოდეს არ გადადის ავანტიურაში. ეს ის გამბედაობაა, რომლის შესახებაც უომინი წერდა: „ეს ის კეთილმოქმედი ფაქტორია, ურომლისოდაც ვერც არმია დაიშსახურებს პატივისცემას და არც სახელის მოპოვება შეიძლება“¹. ავთანდილის აზრით კი, გამარჯვების უზრუნველსაყოფად აუცილებელია მოწინააღმდეგის ძალთა შესწავლა:

ჩვენ ამისთვის ესე მონა გამოვგზავნეთ თქვენსა წინა:
ვცნათ ამბაეი ქაჭეთისა, მოსრულანცა ქაჭნი შინა?
მანდაურთა მეომართა ანგარიში წერილად გვინა,
ვინ არიან მცველნი შენნი, ან თავალი მათი ვინ ა?
რაცა იცი მანდაური, მოგვიწერე, გაამელავენე (1273, 74), —

მისწერა ავთანდილის დავალებით ფატმანმა ნესტანს. გამოდის, რომ ავთანდილში ჭარბობს სტრატეგი, ტარიელში — ტაქტიკოსი.

დაუბრუნდეთ ქაჭეთის ბრძოლის გაანალიზებას. ნესტანმა შესანიშნავად გაიგო თავისი ამოცანა:

აჲ აჲ სრულთა ქაჭთაგან ვარ ასრე დანამჭირები,
ერთსა მცაეს ერთი სამეფო, ბევრჯელ ათასი გმირები (1286);
ქაჭთა მეფე არ მოსრულა, არცა მოჰლენ ქაჭნი ჯერე,
მაგრა სპანი უთვალავნი მცვენ (1287), —

სწერდა იგი ფატმანს, ტარიელს-კი აცნობებდა:

ციხეს ვზი იზომ მაღალსა, თვალნი ძლივ გარდასწვდებიან,
გზა გვირახბითა შემოვა, მცველნი მუნ ზედა დგებიან,
დღისით და ღამით მოყმენი ნობათსა არ დასცდებიან (1300).

მაგრამ ნესტანის აზრით, სრულიად ზედმეტია ქაჭეთის აღებაზე ფიქრიც კი:

რასა ჰქვიან ძებნა ჩემი? არ ეგების, დაიჯერე! (1287).
ვინცაღა ჩემი მძებნელი მოსრულა, ეულ მაშვარალია (1288), —

სწერს იგი ფატმანს და სთხოვს: ტარიელიო

ნუ წამოვა ძებნად ჩემად, მიუწერე, შეცასთვალე (1289).
ვერას ვინ მარგებს, დასტურად ვიცი, არ რამე ჰკორითა (1290).

6. მ. მახათაძე.

თვით ტარიელი კი შეიძლება მსხვერპლი გახდეს ქაჯებისაო. ასევე სწერდა იგი ტარიელსაც (1299, 1300, 1301).

ასეთ კაპიტულანტურ თვალსაზრისზე ღვანან პოემის გმირი ქალები, კერძოდ, ნესტანიც (რატომ — ამაზე ქვემოთ). მაგრამ ავთანდილის გადაწყვეტილება მტკიცეა. მან ამ მიწერ-მოწერით უკვე შეაგროვა მისთვის საჭირო ცნობები ქაჯეთის ტოპოგრაფიული ვითარებისა და მდგომარეობის, მცველი ძალების რაოდენობისა და ხასიათის, სარდლობის და სხვათა შესახებ, და ჯერ კიდევ მანამდე, სანამ მოითათბირებდეს ტარიელთან და ფრიდონთან, უკვე მტკიცედ გადაწყვიტა ქაჯეთზე გალაშქრება, რაც მისწერა კიდევ ფრიდონს (1320).

შემდეგ ქაჯეთზე ლაპარაკია ფრიდონთან, მან უთხრა ძმადნაფიცებს:

აწ ყოვნა არ ვარგა, წასვლა სჯობს გზისა გრძელისა,
თუ ქაჯნი მოგვესწრებიან, საეჭვი არს სიძნელისა (1386).

ამრიგად, სტრატეგიული დაზვერვით მიღებულ ცნობათა მიხედვით უკვე გადაგმულია პირველი ნაბიჯი.

ფრიდონი კარგად იცნობს ქაჯეთს, აქ იგი აღრეც ყოფილა:

კოვლგნით კლდეა, გარეშემო მტერი ვერა მოადგების (1388).

ფრიდონიც, რა თქმა უნდა, ქაჯეთზე გალაშქრების მომხრეა, თუმცა იერიშით ან ალყით ციხის აღება მასაც შეუძლებლად მიაჩნია:

თუ იღუმალ არ შევეუვალო, ცხადად შეგმა არ ეგების (1388).

ამრიგად, ფრიდონს სურს ქაჯეთის ტექნიკას და ჰაიდუმლოებებს დაუპირისპიროს ასეთივე საშუალებანი. ამიტომ,

მით ლაშქარი არად გვინდა, რაზმი მალვით ვერ მოგვეყვების. (1388).
დიდთა რას ვაქნევთ ლაშქართა, კარგი გვინდა და ცოტანი,
სამასი კაცი გვეყოფის, წავიდეთ მართ მეოტანი (1387)...

გმირებიც „დაემოწმნეს ამა მისსა ნაუბარსა“ (1389) და მხოლოდ სამასი მძიმედ შეიარაღებული მეომრის თანხლებით გადალახეს ზღვა, ღლისით და ღაძით იარეს, და როცა ქაჯეთს მიუახლოვდნენ,

ფრიდონ თქვა: „ეახლაეთ არეთა, ჩვენ, ქაჯეთს მიახლებულთა,
აქათგან ღამით ვლა გვინდა, მით არას გამქლავებულთა“ (1390).
ამა ფრიდონის თათბირსა სამნივე ერთგან ჰზმიდიან,
რა გაუთენდის, დადგიან და ღამით ფიცხლად ვლიდიან,
მოვიდეს, აჩხდა ქალაქი, მცველთა ვერ დასთვალვიდიან (1391).

ჯერ კიდევ გულანშაროში ავთანდილს აინტერესებდა, არიან თუ არა ქაჯნი — მეფის ძენი ქაჯეთში, ან ვინ არის ნესტანის მკველი ჭარის თავადი, ე. ი. ხარდალი (1273). ნესტანიც იწერებოდა:

ქაჯთა მეფე არ მოსულა, არცა მოვლენ ქაჯნი ჯერე (1287).

ავთანდილმა სიხარულით გადასცა ეს ცნობა ფრიდონს (1320), ხოლო ეს უკანასკნელი გმირებს აფრთხილებს: ვისწრაფოთ, ვისარგებლოთ ამ შემთხვევით, თორემ

თუ ქაჯნი მოგვესწრებიან, საეჭვი არს სიძნელისა (1386).

აქედან ჩანს, თუ რა უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებენ რუსთაველის გმირები სარდალს, სარდლობას, რითაც ისინი სამხედრო თეორეტიკოსთა რიგებში დგებიან. თვით ქაჯეთს გმირები, როგორც უკვე ვნახეთ, ღამით მიადგნენ და სწორედ აქ

თქვეს: ვითათბიროთ ვითა ექმნათ, აწ გამორჩევა ძნელია, ასი ათასსა აჯობებს, თუ გამორჩევით მქმნელია (1392).

სანამ დასახელებული თათბირის გარჩევას შევეუდგებოდეთ, ზედმეტი არ იქნებოდა შევჩერებულებით საკითხებზე, თუ რა მნიშვნელობას ანიჭებენ სამხედრო თეორეტიკოსები ოპერაციის მომზადებას მტრისათვის საიდუმლო ვითარებაში, ჭარების გადაჯგუფება-განლაგებას და სხვ., მაგრამ აქ მხოლოდ ერთ საკითხზე შევჩერდებით. ქაჯეთის ზღურბლთან გმირებმა განაცხადეს:

ასი ათასსა აჯობებს, თუ გამორჩევით მქმნელია...

ეს კოლექტიური განცხადება ადასტურებს, რომ გმირები სამხედრო საქმეს, ომსა და ბრძოლას განიხილავენ, როგორც სამხედრო ხელოვნებას, რითაც თავიანთ მაღალ თეორიულ მომზადებას ამჟღავნებენ. მათ კარგად იციან, რომ მეზობელი მასების უბრალო, პირდაპირი, შუბლური ურთიერთ შეტაკებისას დამარცხებული აღმოჩნდება (ან უნდა აღმოჩნდეს) მცირერიცხოვანი მხარე. ამავე დროს მათ კარგად ესმით, რომ „კამეჩის ტაქტიკა“ პირდაპირი, შუბლური დაწოლისა, ან შუბლის ცემა მტრის სიმაგრეზე ხელოვნება არაა, რომ ამა თუ იმ ბრძოლის წარმოებისას საჭიროა გამორჩევა, ბრძოლის ხერხების, საშუალებების, ფორმების შერჩევა, ანუ ბრძოლისა და ომის წარმოებისას კონკრეტული საორიენტაციო საოპერაციო გეგმის შედგენა და მის მიხედვით ბრძო-

ლა, ისეთი სტრატეგიით და ტაქტიკით ბრძოლა, რომელიც მოცემულ გეოგრაფიულ და ტოპოგრაფიულ გარემოში, ძალთა თანაფარდობაში, ტექნიკისა და შეჭურვილობის ვითარებაში, პოლიტიკურ და ეკონომიურ პირობებში, ე. ი. მოცემულ საბრძოლო სინამდვილეში უზრუნველყოფს გამარჯვებას. ასეთი გზის გამოძებნა ადვილი არაა, „აწ გამორჩევა ძნელია“. აცხადებენ გმირები. ამავე დროს ისინი დარწმუნებული არიან, რომ „ასი ათასა აჯობებს, თუ გამორჩევით მქმნელია“...

რუსთაველის ეს ბრწყინვალე თეორიული შეხედულება უდიდესი სიახლეა მისი ეპოქის სამხედრო ხელოვნებაში. მაშინ, როცა მთელს აღმოსავლეთში გამარჯვების უქველ საწინდარად რიცხობრივი უპირატესობა და დიდი ლაშქარი ითვლებოდა, რუსთაველმა წამოაყენა დღეს საყოველთაოდ აღიარებული მეცნიერული პრინციპი მცირერიცხოვანი ძალების მრავალრიცხოვან მტერზე სრული გამარჯვების შესაძლებლობისა. სწორედ ესაა, რუსთაველის აზრით, ხელოვნება. ნაპოლეონიც კი ამბობდა, დიდი არმიები ყოველთვის მართალი არიანო. მაგრამ იგივე ნაპოლეონი თავის მიერ გადახდილ ბრძოლებში ყველაზე საუკეთესოდ აუსტერლიცის ბრძოლას თვლიდა. ცნობილია ის დიდი შეფასება, რასაც ამ ბრძოლას აძლევდნენ მარქსიზმის კლასიკოსები — მარქსი და ენგელსი. აუსტერლიცთან კი ნაპოლეონმა დაამარცხა საფრანგეთის წინააღმდეგ გამოსული ევროპის კოალიციის ჯარები, რომელთა რაოდენობა ბევრად ჭარბობდა საფრანგეთის ძალებს.

ქაჩეთი მიუვალი და მიუდგომელი ციხეა, მისი დამცველნი კი — აღჭურვილნი გასაოცარი საბრძოლო ტექნიკით. შემთხვევითი არაა, რომ პომის გმირი ქალები, კერძოდ, ნესტანიც კი, ქაჩეთის ციტადელის ძალით დამხობის საკითხში კაპიტულანტურ თვალსაზრისზე დგანან. ამით რუსთაველმა ხაზი გაუსვა, რომ არსებობს ქაჩეთის უძლველოების აზრი. ციტადელი დაეცა გამორჩევის საფუძველზე მოქმედების შედეგად. არ არსებობს სიმაგრე, რომელიც ადამიანის გონების შეტევას გაუძლებს. ასეთია რუსთაველის აზრი.

ფრიდონი თავის მიერ ერთხელვე აღიარებულ გეგმას იცავს: მას სურს ქაჩეთის ტექნიკას, საიდუმლოებებსა და გრძნეულებას დაუპირისპიროს თავისი მუშაითობა (ჯამბაზობა). მან შემოიტანა წინადადება, გაეჭიმათ გრძელი საბელი ციხეზე. ფრიდონი გაივლიდა ზედ მთელი საბრძოლო შეკაზმულობით, ჩახტებოდა ციხეში, გააღებდა კარებს და წარმატებაც გმირების მხარეზე იქნებოდა (1393-96).

ავთანდილი არ იზიარებს ფრიდონის გეგმას: ქაჯებს უკეთესი ტექნიკა აქვთ, მოსალოდნელია მტერმა გადაჭრას საბელი, რაც ფრიდონის აუცილებელ დაღუპვას გამოიწვევს და მთელ კამპანიას ჩაშლის. იგი ფიქრობს, რომ ქაჯეთის ტექნიკა და საიდუმლოებები უნდა დაძლეული იქნეს მოტყუების გზით. ამიტომ უმჯობესი იქნება, თუ ავთანდილი ვაჭრულად ჩაცმული შეიპარება ციხეში, ერთი ჯორით შეიტანს საჭურველს და სხვ. (1397—1401).

ცნობილია, რომ თათბირზე მიღებულ იქნა ტარიელის გეგმა.

სამხედრო ხელოვნებაში უშესანიშნავესი იერიში ციხეზე, „ვეფხისტყაოსანის“ ავტორის სამხედრო გენიის კონცენტრირება და შემოქმედებითი შედეგრი, — ეს არის ქაჯეთის ეპოპეა. იგი მწვერვალია ტარიელის სამხედრო მოღვაწეობაში. მართალია, ინდო-ხატაელთა ომში ტარიელმა მტრის 130 000-იანი ლაშქარი დაამარცხა, მაგრამ როგორი მაღალი კლასისაც არ უნდა იყოს ამ ომში ტარიელის ტაქტიკა და ოპერატიული ხელოვნება, ბრძოლის ბედი საბოლოოდ მაინც იმ გარემოებამ გადაჭრა, რომ მასში ჩაბმულ იქნა ინდოელთა უზარმაზარი ცოცხალი სამხედრო ძალა (402).

პოემის მეორე დიდ ომში საზღვაო ბრძოლის ბედი არა მარტო ტარიელის ტაქტიკამ ან მტრის ტაქტიკურმა შეცდომამ გადაჭრა, არამედ მასში დიდი როლი შეასრულა კატარღამაც. თუმცა მტრის საბრძოლო ერთეულთა რაოდენობა მკვეთრად ჰარბობდა ტარიელისას. რიცხობრივად არათანაბარი ძალები შეხვდნენ ერთმანეთს ამ ბრძოლაში ხმელეთზეც. პოემაში თუმცა ეს ნათქვამი არ არის, მაგრამ სადესანტო ჯარები, ცხადია, უფრო მცირერიცხოვანი იქნებოდა, ვიდრე ფრიდონის ბიძაშვილთა მთელი სახმელეთო ძალები. მაინც შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ეს განსხვავება უფრო მცირეა, ვიდრე ქაჯეთში მეტრძოლ ძალთა თანაფარდობა, რადგან განაყოფებს ასე თუ ისე ერთმანეთზე ცოტათი მეტ-ნაკლები ძალების გამოყვანა შეეძლოთ.

სხვა მდგომარეობაა ქაჯეთის ციხის ზღურბლთან. აქ ძმადნაფიცების განკარგულებაშია მხოლოდ 300 რჩეული მხედარი. ამ ძალის მეშვეობით მათ უნდა აიღონ მიუვალ მწვერვალზე აღმართული ციხე, რომელსაც 19 000 მეომარი იცავს. მოწინააღმდეგე ძალთა დისპროპორცია აქ უკიდურეს საზღვარს აღწევს.

რიცხობრივი უპირატესობა, როგორც აღვნიშნეთ, სამხედრო ხელოვნებაში მუდამ ითვლებოდა და ითვლება გამარჯვების ერთ-ერთ უძირი-

თადეს ფაქტორად. მე-19 საუკ. სამხედრო ხელოვნების ზოგიერთი წარმომადგენელიც კი აღიარებს, რომ რიცხობრივად ორჯერ მეტი ძალების დამარცხება, თუ სხვა ფაქტორები თანაბარი ძალისა და უნარის არიან, არ შეუძლია თვით საუკეთესო და უნიჭიერეს სარდალსაც კი. რუსთაველიც აღიარებს, რომ თუ ბრძოლა მიმდინარეობს შეუსწავლელ და გაუთვალისწინებელ ვითარებაში და რიცხობრივი თანაფარდობა მეტად დისპროპორციულია, მაშინ, ბოლოს და ბოლოს, რიცხობრივი უპირატესობა თავისას გაიტანს:

რა ერთსა გვემდენ ათასნი, ეგრეცა მოგერევიან (435).

უთხრეს ტარიელს.

ადვილი გასათვალისწინებელია, რა სიძნელეთა წინაშე დგას ტარიელი. მაგრამ ქაჯეთის აღების სიძნელეს არა მარტო მისი მცველი გარნიზონების მრავალრიცხოვანობა განაპირობებს. მას 19000 მეომარი იცავს, არა უბრალო, ჩვეულებრივი, არამედ გასაოცარი ტექნიკური საშუალებებით. ქაჯები ხომ არიან გ ა ხ ე ლ ო ვ ნ ე ბ უ ლ ნ ი ისე, რომ

იქმენ რასმე საკვირველსა, მტერსა თვალსა დაუბრძობენ,
ქართა აღძრვენ საშინელთა, ნავსა ზღვა-ზღვა დაამხოზენ,
ვითა ხმელსა, გაირბენენ წყალსა, წმიდად დააშრობენ,
სწადღეს, ღღესა ბნელად იქმან, სწადღეს, ბნელსა ანათობენ (1248).

და ეს მაშინ, როცა ძმადნაფიცებს დრო საშუალებას არ აძლევს ასეთ განვითარებულ თავდაცვით ტექნიკას დაუპირისპირონ არა თუ განვითარებული, არამედ ციხის უბრალო საიერიშო ტექნიკაც კი.

თანაც ქაჯეთი განსაკუთრებული სიმაგრეა. მისი დაცემის სიძნელე მარტო იმაში კი არ მდგომარეობს, რომ მას 19000 მეომარი იცავს, რომ იგი მიუვალა კლდეებითაა შემოზღუდული, რომ ქაჯეთის ტექნიკას განცვიფრებაში მოჰყავს ყველა. ამ დაბრკოლებათა გადალახვა ასე თუ ისე შეიძლება. ქაჯეთის აღების მთელი სიძნელე იმაში მდგომარეობს, რომ ქაჯებს შეუძლიათ არც ჩაებან პირისპირ ბრძოლაში. ალყა კი, როგორც ზანგრძლივიც არ უნდა იყოს იგი, ქაჯების წინააღმდეგობას ვერ გასტეხს. მაშინ მთელი კამპანია განწირული აღმოჩნდება ყოველგვარი შეტევისა და შეტაკებათა გარეშეც:

ათას წელ ვერსით შეეუვალო, თუ ზედ დაგვიხშან კარია (1393), —

აღიარებს, როგორც მწარე სინამდვილეს, ფრიდონი.

ამრიგად, ცხადია, ქაჩეთი შეიძლება დაეცეს მხოლოდ მაშინ, თუ ისინი ჩაებმებიან ბრძოლაში, თუ გამოვლენ საბრძოლველად. ამის გამო მთავარსარდლის წინაშე დგას ამოცანა: გამოინახოს ტაქტიკური ხერხი, რომელიც აიძულებს ქაჩებს ჩაებან ბრძოლაში, და მოიგოს ეს ბრძოლა.

ბრძოლაში ხშირად ერთი მოწინააღმდეგე მხარე აიძულებს მეორეს, გადადგას ისეთი ნაბიჯი, რომელიც ამა თუ იმ თვალსაზრისით ხელსაყრელია პირველისათვის. ეს მანევრირებაა, რაც უდიდეს პასუხისმგებლობას აკისრებს სარდალს, რადგან მის ჩაშლას შეუძლია გამოიწვიოს გამოუსწორებელი შედეგები: მთელი კამპანია მომანევრე მხარის სრული განადგურებით დამთავრდეს.

ტარიელმა გადაწყვიტა ერთგვარი მანევრირება, რომელსაც მტერი აუცილებლად ბრძოლით უპასუვნებს. ამისათვის საჭიროა შეყვანილი იქნას მტერი შეცდომაში თავდამსხმელი მხარის მცირერიცხოვანობით, რომლის პოტენციალური შესაძლებლობის შესახებ მას არ შეიძლება ჰქონდეს რაიმე წარმოდგენა.

მტერს რომ თავდამსხმელი ძალა უმნიშვნელოდ ეჩვენოს, ამისათვის ტარიელმა გადაწყვიტა, თავისი ისედაც მცირერიცხოვანი მხედრობა სამ გუნდად გაჰყოს და თვითუღს დააკისროს დამოუკიდებელი ამოცანა: იერიში თითო კარზე. მაგრამ იერიში მიტანილი უნდა იქნეს ერთსადაც იმავე დროს სამივე მხრიდან, და უთუოდ განთიადისას. განიხილა რა ტარიელმა ფრიდონისა და ავთანდილის გეგმები, რომლებიც მან, სხვათა შორის, დაიწუნა სუბიექტური თვალსაზრისით („ესე მე დამსერის“... წინააღმდეგ შემთხვევაში იტყოდა მე შევიპარებო) და არა როგორც ობიექტურად უვარგისი სამხედრო გეგმები (სინაჰდვილეში ორივე მათგანი ერთ კაცს აკისრებს ციხის კარების გაღების უძნელეს და სახიფათო ამოცანის გადაჭრას), თქვა:

მაგა თათბირსა ეგე სჯობს, ექმნათ ჩემი მონახსენები:
გაეიყოთ კაცი ას-ასი, რა ღამე ჩნდეს ნათენები,
სამთავე სამგნით მიეკმართოთ, ფიცხლად დაესხლიტოთ ცხენები,
მოგვეგებვიან, ვემცრობით, ჩვენ ხრმალსა მივსცეთ მძლე ნება (1404).

ამ უაღრესი გაბედულებით მოხაზული სამხედრო ოპერაციის განხორციელებაში ტარიელი მთელ იმედებს ფიცხელ, სწრაფ შეტევაზე ამყარებს, რომლის გამოც მტერი, თუ მან კარები გააღო და ბრძოლაში

ჩაება, ველარ მოასწრებს მათ დახურვას და ბრძოლაც ძმადნაფიცების გამარჯვებით დამთავრდება: „ფიცხლად დავსხლიტოთ ცხენები“, ამბობს იგი და განაგრძობს:

ფიცხლად შევებნეთ, შეესჯარნეთ, ვერ მოგვასწრებენ კარებსა (1405).

ტარიელი აქაც თავისი პრინციპის — ფიცხელი შეტევის ერთგული რჩება, და რადგან არ შეიძლება მტერი რიცხოზრევად ან პოტენციალურად ყველგან თანაბარი სიძლიერისა იყოს, ამიტომ სამთავან ერთი შევეუვალობო, აცხადებს ტარიელი:

აუცილებელია აღვნიშნოთ, რომ, ავალებს რა სარდლებს რთულ ამოცანებს, ტარიელი ანიჭებს მათ სრულ თავისუფლებას მოქმედებაში:

ფიცხლად შევებნეთ, შეესჯარნეთ, ვერ მოგვასწრებენ კარებსა,
სამთავან ერთი შევეუვალო, სხვა გარეთ ვსცემდეთ გარებსა,
მან ერთმან შიგნით შიგანნი მიესცნეთ სისხლისა ლეარებსა,
ხელი კვლავხადოთ აბჯარსა, მას ჩვენგან მძლედ ნახმარებსა (1405).

როგორც ვხედავთ, ტარიელი არ ავალებს სარდლებს, მიაწოდონ მას ბრძოლის მსვლელობის შესახებ ინფორმაციები, მოიქცნენ მისი დირექტივების თანახმად და სხვ. ეს, რა თქმა უნდა, შემთხვევითი არაა.

თათბირზე, როგორც ცნობილია, მიღებულ იქნა ტარიელის გეგმა. გმირებმა,

დაასკენეს იგი თათბირი, ტარიას განაზრახები,
გაიყვეს კაცი ას-ასი, ყველაი გმირთა სახები,
ცხენებსა შესხდეს, აიღეს მათ მათი ჩაბლახები (1408).
გარდახდეს და დაეკაზმნეს, უკეთესთა შესხდეს ცხენთა (1407).

შემდეგ მათ —

სამთავე სამად გაიყვეს თითომან თითო კარები...

და ქაჭეთს,

მას ლამით უქმნეს საღარო, უცრუო, ანაჩქარები (1412),

ანუ მოაწყვეს ქაჭეთის ადგილობრივი, ტერიტორიული, ტაქტიკური დაზვერვა. ამრიგად, ოპერაციის დასაწყებად ყველაფერი მსადაა, და როცა

გათენდა, გაჩნდეს, მიჰმართეს, თავის-თავ ჰქონდა ფარები (1412).

შეტევა დაიწყო.

პირველ ამოდ მიდიოდეს, მგზავრთა, რათმე მაგიერად.
მათ შიგანთა ვერა უგრძნეს, ვერცა დახვედეს გულხმვიერად,
გულსა შიში არა კჳონდა, ამოდ დგეს და ნებიერად.
მიდგეს გარე, მუზარადნი დაიხურეს ეამიერად (1413).

„ანაზღად ცხენი გაქუსლეს, მათრახმან შექმნა წრიალი“ (1414). „რა ნახეს“ ქაჯებმა, რომ მათ თავს დაესხა ასე მცირერიცხოვანი მტერი, მოტყუებდნენ, ციხის „კარნი გაახენეს“ და ქალაქიდან გამოისმა ზრიალი. მათ, ქაჯებმა, სამთავე თავდამსხმელს „სამგნით მიჰმართეს“ და სწორედ ამით უყვეს თავს რიალი, დაიტუნეს თავს უბედურება, შეეძლოთ, არ გაეღოთ კარნი და განადგურებას გადაარჩებოდნენ. ისინი პირიქით მოიქცნენ:

იკრეს ნობსა და დაბდაბსა, შეიქმნა ბუკთა ტყრციალი (1414).
მაშინ ქაჯეთს მოიწია უსაზომო რისხვა ღმრთისა...
ველნი მკვდართა ვერ იტყედეს, გალიადა ჭარი მკვდრისა (1415).

სამივე ვაჟკაცი ერთნაირი სიმამაცით იბრძვის, სამივენი ერთდროულად შეიჭრნენ ციხის გალავანში სამი კარიდან:

სამგნითვე კართა შესჯარნეს, კირნი არ ნახნეს კაფისა,

რადგან გალავნის კარები თვითონ ქაჯებმა გააღეს. მაგრამ ბრძოლა მაინც სასტიკი გაჩაღდა. სწორედ ამ ვითარებაში,

კაცსა უკრავად დაბნედლის ხმა ტარიელის ხაფისა.
აბჯარსა ფრეწდის, გაცუდდის სიმაგრე ჭაფან-ქაფისა...

როცა ძმადნაფიციები სამივენი „ქალაქსა შეხედეს“, „შეიქმნა სიხარკე ციხეს სწრაფისა“ (1416), რადგან იქ, დედაციხეში, ეგულებათ ნესტანი. მაგრამ იქ ყველას ტარიელმა და მისმა რაზმმა შეასწრო: ავთანდილმა და ფრიდონმა „ციხისა კარსა მიჰმართეს... ნახეს რიყე აბჯრისა, ნალეწი ხრმალთა წვერისა, ათი ათასი ნობათი უსულო“ (1418)...

ციხისა მკველი ყველაი იღვა მართ ვითა სნეული...
ციხისა კარნი განხმულნი, კართა ნალეწი სრუელი...
გზანი დახედეს შეკაფულნი, შევიდეს და გაძერეს ხერელსა,
ნახეს, მზისა შესაყრელად გამოეშვა მთვარე გველსა (1419, 1420).

გმირებმა ბრწყინვალედ გაიმარჯვეს:

მონახეს და არ აცოცხლეს, რაცა მბრძოლი დარჩომოდა (1425).

მშვიდობიან მოსახლეობას კი ხელი არ ახლეს. ამის შემდეგ

მონახეს ჯორი, აქლემი, რაცა ვით კპოვეს მალეზი,
სამი ათასსა აკილდეს მარგალიტი და თვალეზი...
იგი მზე შესევს კუბოსა, არს მათგან განაქრძალეზა (1426).
სამოცი კაცი დაავდეს, ქაჯეთის ციხის მკველია,
წამოიყვანეს იგი მზე...
ზღვათა ქალაქსა დაჰმართეს...

თქვეს: ფატმან ენახოთ, მუქათა გვაქვს მისი გარდუხდელია. (1427).

ასეც მოიქცნენ. ქაჯეთით წამოღებული სიმდიდრე ტარიელმა ფატ-
მანს აჩუქა, ქაჯეთი კი გულანშაროს მეფეს.

ამრიგად, ქაჯეთის სამეფოს დამოუკიდებლობა გაუქმდა.

ზედმეტი არაა ჩვენ მიერ გაანალიზებული ბრძოლები შევადაროთ
ერთმანეთს მიზანდასახულობის თვალსაზრისით.

სამხედრო ხელოვნების ისტორიკოსები აღნიშნავენ, რომ მტრის
ცოცხალი ძალის სრული მოსპობა ითვლებოდა სამხედრო ხელოვნების
უმაღლეს სახედ. ეს უფრო უახლოესი ეპოქის თვალსაზრისია. მე-16—13
საუკ. კი, იმავე ავტორთა მოწმობით, ომებს აწარმოებდნენ არა მოწი-
ნააღმდეგის ცოცხალი ძალის სრული განადგურების, არამედ მისი შე-
ბერტყვის ან სტრატეგიული გამოფიტვის გეგმით.

ორივე აღნიშნული პრინციპი დღესაც ცოცხალია სამხედრო ხელოვნ-
ებაში. გერმანელ ფაშისტ დამპყრობთა ვაი-„სტრატეგია“ ითვალისწი-
ნებდა საბჭოთა არმიის სრულ მოსპობას. ძვირად დაუჯდათ ფაშისტ
უაჩალებს ასეთი ოცნება.

ძნელი არაა გამოვიტანოთ დასკვნა, რა აზრისაა ამ საკითხზე რუს-
თაველი: რამაზის

სპანი ყველაკანი დავიპყრენით, არ მოვკლენით (451).

ღ-უწყეს პყრობა, ჩამოყრა, შეშინებულთა ძლეულთა (452) —

რამაზის ჭარისკაცებს ჩემმა მებრძოლებმაო, გვიამბობს ტარიელი. ხოლო
ფრიდონის და მისი ბიძაშვილების შესახებ კი გადმოგვცემს:

თვით ორნივე ბიძა-ძენი მისნი ხრმლითა ჩამოყარნა,
ხელნი წმიდად დაევეთნეს, იგი ასრე ასაპყარნა,
მოიყვანნა მხარდაკრულნი, ერთმან ორნი არ დაყარნა.
მათნი ყმანი აატირნა, მისნი ყმანი ამაყარნა (617).
მათნი ლაშქარნი გაგვექცეს, ეცნით გაცუფანტენით (618).

როგორც ვხედავთ, ტარიელს არც ერთ ამ ომში მიზნად არ დაუსაბავს და არც უწარმოებია მოწინააღმდეგის ხოცვა-ჟლეტა და ცოცხალი ძალის განადგურება. რა თქმა უნდა, შემთხვევითი არაა, რომ თუ ხატაეთის ომში „ერთობ სრულად ამოვწყვიტე წინა კერძო რაზმი ორიო“, გვიამბობს ტარიელი, მულღაზანზარის გამაერთიანებელ ომში არ დაცულა არც ერთი მებრძოლი არც ერთი მხარიდან, გარდა ბიძაშვილებისეულ ხომალდთა მეზღვაურებისა. განა ნათელი არაა, რომ რუსთაველის გმირები აქ ფეოდალური ეპოქის რაინდული მორალის თვალსაზრისზე დგანან?

ქაჩეთში კი, როგორც ვნახეთ, გმირები სხვაგვარად იქცევიან. რატომ? პასუხი ნათელია: ქაჩეთი მშვიდობიანობის მუდმივ საფრთხედ აღმართულიყო, მძარცველთა და მოძალადეთა ორგანიზაციას წარმოადგენდა. ამიტომ გმირებმა არა მარტო მთლიანად ამოჟლიტეს ქაჩეთის მებრძოლი ძალები, არამედ მისი სრული ანექსია განახორციელეს: იგი მელიქ-სურხავს აჩუქეს. გამოდის, რომ რუსთაველი იცნობს როგორც მტრის სრული მოსპობის, ისე მისი შებერტყვის ტაქტიკას.

დაგვრჩენია აღვნიშნოთ, რომ ჩვენ არაფერი გვითქვამს ისეთი, რაც პოემის ტექსტიდან არ გამომდინარეობს. ამის გამო ჩვენ გვერდი ავუარეთ საკითხს, თუ როგორ ესმის რუსთაველს ლაშქრის მომარაგება, აღალი, ღამის ბრძოლები, საკომუნიკაციო გზები, დაჭრილ-დაზოცილთა მოვლა-პატრონობა და სხვ. შესაძლოა პოემისეული ბატალური მონაცემების უფრო ღრმა ანალიზმა ამ მხრივაც რამე საყურადღებო დასკვნა მოგვეცეს.

3. დ ა ს კ ვ ნ ე ბ ი

გავაანალიზოთ რა რუსთაველის ბატალური სურათები, ვფიქრობთ, შესაძლოა ამ თავში ცალკე შევჩერდეთ ზოგად დასკვნებზე, ე. ი. აღვნიშნოთ და ჩამოვაყალიბოთ რუსთაველის სამხედრო ხელოვნების პრინციპები და ზოგიერთი შეხედულება. რომელთაც პრინციპული მნიშვნელობა ენიჭებათ რუსთაველის სამხედრო სისტემაში.

1. ომი, რუსთაველის აზრით, არის არა „ღვთაებრივი მოვლენა“, ან შემთხვევითი, უორგანიზაციო ბანდების ყაჩაღური თავდასხმები და ძარცვა-რბევა, არამედ პოლიტიკის გაგრძელება იარაღის საშუალებით,

პოლიტიკისა, რომელსაც ატარებენ მმართველი კლასები, რუსთაველი-სათვის—ფეოდალური კლასები გარკვეული ეკონომიური და პოლიტიკური პრობლემების გადასაჭრელად (ასეთი მიზეზები და ამოცანები დაედო საფუძვლად სამივე ომს).

2. ომს წინ უნდა უძღოდეს სადავო პრობლემების მშვიდობიანი გზით გადაჭრის ცდა. თუ ამ გზით არაფერი გამოვიდა — ომის გამოცხადება, რასაც უნდა მოჰყვეს მოწინააღმდეგე მხარის „დაპირება“, ე. ი. თანხმობა (ინდო-ხატაელთა და მულღაზანზარის ომები). თუ ომი თავისი სამართლიანობით განსაკუთრებულია, თუ ის მიზნად ისახავს მშვიდობიანობის მუდმივი საფრთხის მოსპობას, შეიძლება ომი დაიწყოს მოულოდნელი და გაუფრთხილებელი თავდასხმით (ქაჯეთის ბრძოლა).

3. ომი უნდა წარმოებულ იქნას არა ყაჩაღურად, თვითნებურად. მზაკვრულად, არამედ „წესისა და რიგის“ მიხედვით, ე. ი. საერთაშორისო სამართლის პრინციპების შესაბამად.

4. მშვიდობიანობის პირობებში სახელმწიფო ინახავს მუდმივ ჯარს, რომლის სამხედრო გაწვერთა-მომზადებას დიდი ყურადღება ეთმობა (ინდოეთი, ქაჯეთი, ხატაეთი).

5. ომის დაწყებას წინ უძღვის ლაშქრის შეკრება და მობილიზაციის გამოცხადება, რაც მოსახლეობას ეცნობება საგანგებო მარზაპანების და შიკრიკების მეშვეობით (ინდოეთში ჩატარებული მობილიზაცია); საჭიროების შემთხვევაში მობილიზაცია და გალაშქრების სამზადისი უნდა ჩატარდეს საიდუმლოდ (სამზადისი ქაჯეთზე გალაშქრებისათვის).

6. საომარი ვითარების დასაწყისად ითვლება საზღვრის გადალახვა, ან დესანტი; ამდენად — საზღვარი ხელშეუხებელია (ინდო-ხატაელთა და მულღაზანზარის პირველი ბრძოლები).

7. ომის დაწყებას წინ უძღვის ჯარის საბრძოლო მზადყოფნის შემოწმება და საგანგებო ალღუმები (ინდოეთში გამართული ალღუმი).

8. როგორც მუდმივი, ისე მობილიზაციის წესით შეკრებილი ჯარი ექვემდებარება მტკიცე ორგანიზებულ დისციპლინას: („ფიცულად მოვიდეს“ ლაშქარი დაძახილზეო, გვიამბობს ტარიელი; ყველა შემომარი მხარეების ლაშქარი).

9. ჯარი ორი სახეობისაა: ქვეითი (ხატაელთა ჯარის ერთი ნაწილი, ტარიელის დესანტი, ქაჯეთის დამცველი ჯარი) და ცხენოსანი (ტარიე-

ლის ლაშქარი ხატაეთში, ფრიდონის ბიძაშვილთა ლაშქარი, ქაჯეთის ციხესთან მებრძოლი ჯარი).

10. ტაქტიკური ერთეულია რაზმი და დასი, რომელთა შენაერთები იძლევა ლაშქარს (ყველა ბრძოლები).

11. ჯარი ორგანიზებულია თემობრივ — ტერიტორიული პრინციპით (ინდოეთის ლაშქარი).

12. სახელწიფოს სამხედრო უწყების — საზღვაო და სახმელეთო ძალების სათავეში დგას ამირბარ-ამირაპასალარი (აღმირალი და მთავარსარდალი), რაც ინდოეთში ერთი პირის სახელისუფლოა, და ამირსპასალარი (უმადლესი მთავარსარდალი არაბეთში), რომელთაც ემორჩილებიან უფრო მცირე დანაყოფების სპასპეტნი (სარდლები), რომლებიც მონაწილეობენ „ვაზირობაში“. სარდლები და მრჩეველ-ვეზირები ქმნიან ლაშქრის ერთეულ შტაბს (ინდოეთის ლაშქარი).

13. იარაღის საერთო სახელია აბჯარი. ცეცხლმსროლელი იარაღი პომეში არ გვხვდება, გვხვდება ცივი, მარტივი ნაჭედი იარაღი. სასროლი იარაღია მშვილდ-ისარი. ხდება ქვის გასროლაც (მულლაზანზარი), მაგრამ არ ჩანს — რით.

იარაღი ორგვარია: შეტევის და თავდაცვის. შეტევის იარაღებია, სინონიმებიანად — ხრმალი. შუბი, ლახვარი, მშვილდ-ისარი, კაპარჭი. როგორც გამონაკლისს, ტარიელი იყენებს იარაღად მათრახს, ავთანდილი — დანას და რკინის კეტს. ლახტი პომეში მხოლოდ ერთხელ გვხვდება გამოყენების გარეშე (1109), რაც გადაჭრით მიუთითებს მის არარუსთაველურობაზე სტროფში; მეორე „ლახტიანი“ სტროფი (655) კი მთლიანად ყალბია. თავდაცვის იარაღებია, ასევე სინონიმებიანად: ჯაჭვი, ჯაჭვი საყურტაქე, ჯავშანი, ქაფი, საბარკლული, ჩაბალახი, მუზარადი, ფარი და სხვ.

14. შიიარაღება ორგვარია: მძიმე (ტარიელის ავანგარდი ინდო-ხატაელთა ბრძოლაში, ფრიდონის რაზმი ქაჯეთთან, ქაჯები) და მსუბუქი (ტარიელის ლაშქარი, ხატაელები).

15. ბრძოლის დაწყებას წინ უძღვის „შტაბების“ თათბირები, რომელთაც ხელმძღვანელობენ მთავარსარდლები; სარდლები და მრჩეველები (ვაზირები) ესწრებიან სათათბირო უფლებით (ტარიელის თათბირი ხატაეთსა და ქაჯეთში). მთავარსარდალი თავისუფალია მოქმედებაში. იგი უფლებამოსილია გადადგას დამოუკიდებელი ნაბიჯი. მიიღოს დამოუკიდებელი გადაწყვეტილება და განახორციელოს იგი „შტაბთან“

შეუთანხმებლად (ტარიელი აგრძელებს ლაშქრობას ხატაეთში, როცა გამოირკვა ახალი ვითარება, და ამის შესახებ არავის ეკითხება).

16. ომისა და ბრძოლის შემთხვევაში ჯარების მოძრაობა და ადგილგადანაცვლება ხდება სწრაფად, უმოკლესი, თუნდაც უგზო გზებით, რათა მოწინააღმდეგეს არ მიეცეს შემზადების დრო (ტარიელის ლაშქრობა ხატაეთში), ან მტრისთვის სრულიად საიდუმლოდ და მოულოდნელად (გმირების ლაშქრობა ქაჭეთზე).

17. ბრძოლა წარმოადგენს ფრონტზე საბრძოლო განლაგებაში დაპირისპირებული მასების შეტაკებას.

18. ბრძოლის დაწყებას წინ უძღვის, თუ ეს გამოწვეულია საჭიროებით, სტრატეგიული და ტაქტიკური დაზვერვა (ავთანდილის მიერ ჩატარებული სტრატეგიული დაზვერვა ქაჭეთისა, იმავე ქაჭეთის ტაქტიკური დაზვერვა).

19. ბრძოლას ხელმძღვანელობს მთავარსარდალი, რომლის ბრძანებას უსიტყვოდ ემორჩილებიან დანარჩენი სარდლები და ყველა ჯარისკაცი (სამივე ბრძოლა). ცალკეული რაზმების, დანაყოფების თუ შენაერთების სარდლები დაკისრებული ამოცანის გადაწყვეტისას თავისუფალი არიან მოქმედებაში (ქაჭეთის ბრძოლა).

20. ომში, გარდა გადაწყვეტი ფაქტორებისა, განსაზღვრულ როლს ასრულებენ ჯაშუშები, მზვერავები, სიგნალთა სისტემა, მთავარსარდალის ბრძანებანი და მოწოდებანი, მიმართული ჯარებისადმი საბრძოლო სულისკვეთების ასამაღლებლად და სხვ. ყველა ამ მეორეხარისხოვანი მომენტების დროულ და მოხერხებულ გამოყენებაზე შეიძლება დამოკიდებული იყოს მთელი ოპერაციის წარმატებაც კი (ინდო-ხატაელთა ომი).

21. ბრძოლის მსვლელობაში შეიძლება ამოტივტივდეს მოულოდნელი გართულებანი და სერიოზული საფრთხე, რამაც შესაძლოა დასცეს ჯარის საბრძოლო სულისკვეთება (ხატაელთა ჯაშუშის ცნობები; მთავარსარდალის დაკრა ინდო-ხატაელთა ბრძოლაში), სარდალი მოვაჭლეა ასეთი მოულოდნელობანი და საფრთხე დაჰფაროს, „ვითა ჭორია“.

22. ომში უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება სარდლობას („თავადი მათი“, ე. ი. ნესტანის მცველი ჯარის სარდალი, ვინააო, ჰკითხულობს ავთანდილს). სარდლობის უნარიანობაზე, სხვა ხელშემწყობ გარემოებებთან ერთად, დამოკიდებულია მთელი ოპერაციის ბედის: „თუ ქაჭნი მოგვესწრებიან, საეჭვი არს სიძნელისა, — აცხადებს ფრიდონი (1386).

23. ბრძოლა წარმოებს როგორც 100000-იან ლაშქართა, ისე მცირე

რე შენაერთთა და რაზმებს შორის, საერთოდ, ძალთა თანაფარდობის ვითარებაში (ინდო-ხატაელთა ბრძოლა). მაგრამ ხშირია ბრძოლები, რომლებშიც ეს თანაფარდობა ძალზე დისპროპორციულია (ბრძოლა ქაჭეთისათვის, ტარიელის ავანგარდის შეტაკება ხატაეთის მთავარ ძალებთან). ასეთ შემთხვევაში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება რიცხობრივ უპირატესობას: „რა ერთსა გცემდენ ათასნი, ეგრეცა მოგერევიანო“, არწმუნებენ ტარიელს. ასევე უდიდესი მნიშვნელობის ფაქტორია ტექნიკა, დახელოვნება, როგორც ამას დაჟინებით ამტკიცებენ ფატმანი და ნესტანი; მცირე მნიშვნელობის ფაქტორი არ არის გეოგრაფიულ-ტოპოგრაფიული ვითარება.

მიუხედავად ამისა, ომის და ბრძოლის ბედს წყვეტენ არა ეს ფაქტორები: მათ არა აქვთ თავისთავადი და გადაწყვეტი მნიშვნელობა. მთავარია გამორჩევა, ტაქტიკა, სტრატეგია, ხელმძღვანელობა: „ასი ათასსა აჯობებს, თუ გამორჩევით მქმნელია“.

24. ბრძოლა წარმოებს მგავსი ფორმირების ჯარებს შორის: ცხენოსანი — ცხენოსანთან, ქვეითი — ქვეითთან (ინდო-ხატაელთა ბრძოლა). მაგრამ ადგილი აქვს ქვეითი ნაწილების შეტაკებას ცხენოსან ჯართან (ბრძოლა ხმელეთზე მულაზანზარში).

25. ბრძოლის დაწყების წინ ხდება სწრაფი „ჩაცმა აბჯრისა“ (საბრძოლოდ შეიარაღება) და საბრძოლო სამარშო გადაჯგუფება, დაწყობა (ტარიელის ბრძანებანი ხატაეთში ბრძოლის წინ, ქაჭეთთან ბრძოლა). უშუალოდ იერიშის წინ ხდება მებრძოლი რაზმების გაშლა საიერიშოდ, ფრონტის ხაზის სიგრძის შესაფერისად (ინდო-ხატაელთა ბრძოლაში ტარიელის რაზმისა ერთ უტევანზე).

26. აბსოლუტურად დაუშვებელია ძალების დაქსაქსვა და უზრო დანაწილება (ტარიელის ბრძანება თავისი ლაშქრისადმი ხატაეთში: ახლოს მოჰდევდითო)...

27. როდესაც მიღებულია საბრძოლო გადაწყვეტილება, აუცილებელია მთელი ძალების თავმოყრა გადაწყვეტ უბანზე (ტარიელის ბრძანება უჯანა ლაშქრისადმი: „ფიცხლად წამოდით, მოგრაგნეთ მთა და გორია“).

28. როგორც აგრესიული, ისე თავდაცვითი, მოგერიებითი ომები და ბრძოლები ხდება წინასწარ დამუშავებული გეგმების (დისპოზიციის). მიხედვით, რადგან შემთხვევითობაზე დაყრდნობა და ბედისადმი მინდობა სახიფათოა (რამაზის დისპოზიცია, ტარიელის თათბირები ხატაეთსა და ქაჭეთში).

29. მიუხედავად ამისა, ომში უდიდესი მნიშვნელობის ფაქტორია გმირული გამბედაობა და ვაჟკაცური შემართება (ტარიელის გადაწყვეტილება ხატაეთში ახალი ვითარების გამოაშკარაების შემდეგ); შეტევის მიმართულებას და ობიექტს, მდგომარეობის შესაფერად, განსაზღვრავს სარდალი („მუნ მივმართე, სად უფროსი ჯარი დგესა“).

30. მოწინააღმდეგის მდგომარეობის წინასწარი დაზვერვა, მის განზრახვათა გამოცნობა, ყოველმხრივი შესწავლა, კარგად შედგენილი სამომარი გეგმა, ერთი სიტყვით, სტრატეგიული და ტაქტიკური გააზრება ომისა თუმცა უდიდესი მნიშვნელობის მომენტიცა, მაგრამ ეს მნიშვნელობა შეიძლება ნულამდე დავიდეს, თუ სარდალმა თვით ფრონტზე, ბრძოლაში, შეტაკებაში ვერ გამოიჩინა სწრაფი ორიენტირება და ჯარების ხელმძღვანელობის უნარი, ვერ დაიჭირა და ვერ გამოიყენა მტრის სუსტი მხარეები და შეცდომები, ვერ მიიღო მდგომარეობის შესაფერი გადაწყვეტილებანი, და სხვა; ერთი სიტყვით, ბრძოლის ბედი თვით ფრონტზე, ბრძოლაში უნდა გადაწყდეს. მანამდე კი, პოლოს და ბოლოს „ყოვლი თათბირი სწორია“, ყოველგვარი (ტაქტიკური) გადაწყვეტილება პირობითია.

31. თავდაცვისათვის მზადება ხდება გულდასმით: მზადდება საგანგებო დისპოზიციები, წარმოებს მოსახლეობის, ლაშქრის, სარდლობის, რესურსების სრული მობილიზაცია და ომის ინტერესებისადმი დაქვემდებარება (ხატაელთა სამზადისი).

32. თავდამსხმელის გასანადგურებლად თავდამცველი მხარე მტერს ჩაუსაფრდება საგანგებოდ შერჩეულ, მისთვის ხელსაყრელ ადგილებში (ხატაელთა სამალავებში განლაგებული ჯარები).

33. ჯარის საბრძოლო წყობაში გამოირჩევა ავანგარდი, რომელიც მძიმედ შეიარაღებული რაზმისაგან შედგება (ტარიელის ავანგარდი ხატაეთში), მთავარი ძალები (ტარიელის „უკანა ლაშქარი“, ხატაელთა „უფროსი ჯარი“, ქაჭეთის „ათიათასი ჭაბუკი“), ფლანგები (ხატაელთა „ორგნით“ შემტევი ნაწილები).

34. თავდამსხმელი ჯარების განადგურების საუკეთესო ტაქტიკურ ხერხად მიჩნეულია გარემოცვა, რაც ხორციელდება ჩასაფრებული მთავარი ძალებისა და ერთდროული ორმხრივი საფლანგო შემოვლის მეშვეობით, როცა რკალი თანდათან ვიწროვდება (ხატაელთა თავდაცვითი ომი ან ისეთი უპირატესობის გამოყენება, რაც მოცემულ კონკრეტულ შემთხვევაში, თავდასხმისას, მტერს შეიძლება არ გააჩნდეს (ქვეითი სადესანტო ნაწილების წინააღმდეგ — ცხენოსანი ლაშქარი მულღა-ჯანჯარში).

35. შეტევა წარმოებს ფრონტალურად, თუ ეს მიზანშეწონილია, ე. ო. გამოწვეულია აუცილებლობით (ტარიელის შეტევა ხატაეთის მთავარ ძალებზე). მტრის გარემოცვისათვის წარმოებს მისი შეტყუება ორმხრივ ჩასაფრებულ განლაგებაში, რკალის თანდათან შევიწროებით.

36. ბრძოლა, როცა იგი გადაწყვეტილია, იწყება განსაკუთრებით შერჩეულ, ხელსაყრელ მომენტში, უმეტეს შემთხვევაში — განთიადისას, ან დილით, როცა მოწინააღმდეგე მზად არ არის თავდაცვისათვის. ბრძოლის დაწყება განთიადისას შეპირობებულია სხვა ამოცანებითაც: იგი ერთი ძირითადი პირობაა ოპერაციის დაღამებამდე დამთავრებისა (ბრძოლები ინდო-ხატაელთა, ქაჭეთისა). თავდასხმა, ბრძოლა და შეტაკება ზოგჯერ იწყება და წარმოებს მოწინააღმდეგისათვის სრულიად მოულოდნელად (ქაჭეთის ბრძოლა).

37. შეტაკება ხდება როგორც ხელჩართული (ინდო-ხატაელთა, ქაჭეთის ბრძოლები), ისე გარკვეული დისტანციის დაცვით. უკანასკნელ შემთხვევაში ბრძოლა წარმოებს გასროლილი ისრებისა და ქვების მეშვეობით (პირველი საზღვაო ბრძოლა, ხმელეთზე ბრძოლა მულღაზან-ზარში).

38. მებრძოლი მხარეების მთავარი ამოცანა — ეს არის მოპირდაპირის ცოცხალი ძალის მოსპობა, ან პარალიზება; ომი წარმოებს სამი ტაქტიკით: მოწინააღმდეგის ცოცხალი ძალის სრული მოსპობის (ქაჭეთის ბრძოლა), მოწინააღმდეგის შებერტყვის (ინდო-ხატაელთა) ან მისი ტერორიზირების ტაქტიკით (ბრძოლები მულღაზან-ზარში).

39. გამარჯვების ბოლომდე შენარჩუნების უზრუნველსაყოფად, რათა ადვილი არ დაურჩეს მდგომარეობის შებრუნებას, შესაძლოა საჭირო გახდეს რეზერვების თუ მთავარი ძალების ჩაბმაც ბრძოლაში (ინდო-ხატაელთა ომი). უუქცეული და ტყვედ დანებებული მტრის ქლექა არ წარმოებს (იგივე ბრძოლა), გარდა განსაკუთრებული შემთხვევისა (ქაჭეთი).

40. საზღვაო ბრძოლა წარმოებს სრუტეებში და გაშლილ ზღვაზეც (პირველი და მეორე საზღვაო ბრძოლები) ჩვეულებრივ ნავებსა, კატარღებსა და შეიარაღებულ სამხედრო ხომალდებს შორის აბორდაჟის (ზღვაზე ბრძოლა ტარიელის მონაწილეობით) ან დისტანციური წესით (ფრიდონის პირველი შეტაკება ზღვაზე ბიძაშვილებთან).

41. ზღვაზე ბრძოლის ძირითადი ტაქტიკური პრინციპია მტრის ხომალდის გარემოცვა, ან მარწუხში მომწყვდევა (პირველი საზღვაო

ბრძოლა), და იერიში ცალკეულ ხომალდებზე (მეორე საზღვაო ბრძოლა).

42. საზღვაო ბრძოლას უნდა მოჰყვეს ქვეითი ნაწილების სადესანტო ოპერაციები და ბრძოლა ხმელეთზე.

43. ციხის ალების ძირითადი მეთოდებია ალყა და გარემოცვა; რომლის დროსაც სხვადასხვა ხერხებს მიმართავენ: ცოცხალი ძალის გადასხმა ციხეში (ფრიდონის თათბირი), ციხეში მებრძოლთა ჯგუფების, თუ ინდივიდების შეგზავნა (ავთანდილის თათბირი), ან გაშლილი იერიში ყოველი მხრიდან (ტარიელის თათბირი).

44. დამცველი ჯარის დამარცხებას მოჰყვება მისი მხარის მშვიდობიანი მოსახლეობის არა ტერორიზირება და ჟლეტა, როგორც ამას ადგილი ჰქონდა აღმოსავლეთში, არამედ გამარჯვებული სარდლის მხრივ სპეციალური ბრძანებანი უშიშროების გარანტირებით და მოქალაქეთა საკუთრების და უფლების დაცვა.

45. ომის დამთავრებას მოჰყვება:

ა) დამარცხებული ქვეყნის დროებითი ოკუპაცია და დროებითი ხელისუფლის დანიშვნა (მდგომარეობა დამარცხებულ ხატაეთში), შემდეგ — დაზავება, სამშვიდობო ხელშეკრულებანი და ოკუპირებული ტერიტორიების დაცლა; დამარცხებული ქვეყანა იხდის ხარკს და ასწორებს ომის ხარჯებს ინდოეთ-ხატაელთა ომის შემდგომი ურთიერთობა);

ბ) გამარჯვებული მხარის ძალაუფლების დამყარება და სადავო ტერიტორიის სრული შემოერთება, თუ ომი გამაერთიანებელია (ფრიდონის მიერ ბიძაშვილთა სამთავროს შემოერთება);

გ) სახელმწიფოს დამოუკიდებლობის გაუქმება და მისი ტერიტორიის ანექსია, თუ ამ სახელმწიფოს თავისუფალი არსებობა მუდმივ საფრთხეს წარმოადგენს მშვიდობიანობისა და პროგრესისათვის (ქაჯეთის დამოუკიდებლობის გაუქმება).

46. რუსთაველი განასხვავებს ტაქტიკას და სტრატეგიას. ყოველ შემთხვევაში, ავთანდილი მომხრეა ომის სტრატეგიული გაანგარიშებისა და გათვალისწინების („რაცა იცი მანდაური, მოგვიწერე“)... ტარიელი კი ომის ბედს ბრძოლის ველს უკავშირებს („რაცა იქმნების, იქმნების; ყოველი (წინასწარი) თათბირი სწორია“)...

47. რუსთაველი განასხვავებს ომს ბრძოლისაგან: ომი მთელი კამპანიაა, ბრძოლა — ერთი შეტაკება.

48. რუსთაველის მიერ ასახული სამხედრო ხელოვნება, ძირითადად ფეოდალური, თუმცა ბევრი რამით უახლოვდება ახალი ეპოქის სამხედრო ხელოვნებას, პოემიდან არ ჩანს, როგორ ხდება და ითვალისწინებს რუსთაველი დიდი ლაშქრის მომარაგებას, კომუნიკაციებს, დაჭრილთა მოვლას და სხვ.

4. ვეფხისტყაოსნისეული სამხედრო ხელოვნების სადაურობისათვის

ჩვენ შევეცადეთ გადმოგვეცა „ვეფხისტყაოსნისეული“ ომების შინაარსი და სამხედრო ხელოვნების ძირითადი პრინციპები ისე, როგორც იგი წარმოდგენილია პოემაში. აქა-იქ ვცადეთ, აღვვინებთ, სად და როდის იქნა პირველად დადგენილი ეს პრინციპები, რომლებიც დიდი ხანია ცოცხლობენ სამხედრო ხელოვნებაში.

მაგრამ „ვეფხისტყაოსანი“ ქართული ნაწარმოებია, წარმოშობილი ქართულ ნაციონალურ ნიადაგზე, განსაზღვრულ ისტორიულ ეპოქაში და იგი უეჭველად გვაძლევს თავისი წარმომშობი ეპოქის მხატვრულ უკუფენას. ამიტომ „ვეფხისტყაოსნის“ სამხედრო ხელოვნების მკვლევარს არ შეუძლია გვერდი აუაროს ქართულ სამხედრო ხელოვნებას, რომლის მეცნიერული ისტორია, სამწუხაროდ, ჯერ არ დაწერილა, რაც შესაძლებლობას გვართმევს ვისარგებლოთ მზა დასკვნებით და შევეფარდოთ მას პოემისეული სინამდვილე. ამის გამო მკვლევარი იძულებულია მხოლოდ პირველწყაროებს დაეყრდნოს და პოემის ბატალური სურათები და სამხედრო ხელოვნება პირდაპირ შეადაროს ისტორიული ფაქტების, საერთოდ, ქართული სამხედრო ხელოვნების მატიანიეულ ინტერპრეტაციას, სიგელ-გურჯების ცნობებს, მატერიალური კულტურის ნაშთებს, ან სხვანაირად — ისტორიის ნედლ მასალას.

რა თქმა უნდა, შეცდომა იქნება ისტორიული და ლიტერატურული ფაქტების ურთიერთ შედარება უკანასკნელში „ისტორიული ელემენტების ამოშიფვრის“ მიზნით, ან ამ ფაქტების ურთიერთ ნებისმიერი შედარება, თვით პოემის შექმნა არ შეიძლება 1210 წელზე ადრე და 1212 წელზე გვიან მომხდარიყო. ამიტომ შესაძარებალად და პარალელებისათვის ჩვენ უმთავრესად ავიღებთ შამქორის (1194 — 1202 წ.), ბასიანის (1206) და ქართველ-სპარსელთა 1210 წლის ომებს. ესენი სახმელეთო ომებია და თუ ყველაზე მნიშვნელოვანი არა, დიდი მნიშვნელობის

მაინც არიან მონგოლთა შემოსევამდე გადახდილთა შორის. ამ ომებით დასრულდა ქართული სამხედრო ხელოვნების კლასიკური ხანა¹. ამიტომ ინდო-ხატაელთა და ქაჯეთის ომების შედარება მე-12 — 13 საუკ. ომებთან არ არის მოკლებული ერთგვარ საფუძველს. მაშინ აღმოჩნდება, რომ გენიალური შემოქმედი რეალური სინამდვილიდან იხატავდა თავისი პოემის პატალურ სურათებს, რომ პოემაში დახატული ომების პოლიტიკური და ეკონომიური მიზეზები, დიპლომატიური მიწერ-მოწერა და მოლაპარაკებანი ომის წინ, ჯარის ორგანიზაცია თემობრივ-ტერიტორიული პრინციპის დაცვით, დიდ შენაერთებად და რაზმებად დაყოფა ჯარისა; მისი შეკრების წესი შიკრიკების, მალემსრობლთა და მარზაპანების მეშვეობით, მუდმივი ჯარის არსებობა, ომში მონაწილე ძალთა რაოდენობა და შეფარდება, აღლუმები, სამხედრო გასართობები და ცერემონიალი დროშებით, ჯარის სამწყობრო გაწვრთნა-მომზადება, ტაქტიკური თვალსაზრისით ხელსაყრელი ადგილების შერჩევა და ექ ჩასატრება; ომის წარმოების ტემპი. მხვერავთა ინსტიტუტი, სწრაფი და ფიცხელი შეტევა, რეზერვის გამოყოფა და მისი დროული ჩაბმე ომში, ჯარის ნაწილების საბრძოლო გადაჯგუფება, მოწინააღმდეგეთა გარემოცვა და მარწუხში მომწყვდევა, მოწოდებით მიმართვა ჯარისადმი, მთელი ლაშქრის და მეფე-მთავართა დატყვევება, მილოცვანი და გამარჯვების აღსანიშნავი ზეიმები, ქალაქთა გასაღებების ჩაბარება, სამხედრო ხარკის და დავლა-ალაფის აკრეფა, სამშვიდობო ბრძანებანი ომის დამთავრების შემდეგ, მახარობელთა და დავლა-ალაფის გაგზავნა სამშობლოში, გამარჯვებულთა საზეიმო მიღება მეფისა და სამშობლოს მიერ, დამარცხებულთა შეწყალება, ან — იერიშები ციხეზე, მანევრირება და მოწინააღმდეგის შეცდომაში შეყვანა მცირერიცხოვანი, მაგრამ დიდი პოტენციური ძალის მქონე ლაშქრის მეშვეობით; თათბირები და საომარი გეგმების შედგენა ბრძოლის წინ, ფიცხელი შეტევა გან-

---

¹ მონგოლთა შემოსევისას ქართულმა სამხედრო ხელოვნებამ, სხვადასხვა მიზეზების გამო, სწრაფი დაცემა განიცადა. შემდგომ ეპოქათა დიდი სარღლების — გიორგი ბრწყინვალის, სააკაძის, ერეკლე მეორის ხელმძღვანელობით სამხედრო ხელოვნებამ თუმცა მაღალ წარმატებებს მიაღწია, მაგრამ მის კლასიკურ სრულყოფას ხელს უშლიდა ქვეყნის პოლიტიკური დაქვემდებარება, ეკონომიკის ჩამორჩენილობა, უგუნურ ფეოდალთა რეაქციური და ანტიინაციონალური საქმიანობა, აგრეთვე თვით მეფეებისა და ქვეყნის მესვეურთა ცალკეული პოლიტიკური შეცდომები.

თიადისას, სტრატეგიული და ტაქტიკური დაზვერვა, ჯარის სახეობა, შეიარაღება, — ყველაფერი ეს ზოგიერთი გამონაკლისით, ან სხვა, აქ აღუნიშნავი მომენტები, სამხედრო და ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ტრადიციები, სამხედრო ტექნიკა და მთელი სამხედრო ხელოვნების ვითარება, რომელსაც ვხვდებით პოემის ინდო-ხატაელთა და ქაჭეთის ომების სურათებში, ქართული სამხედრო ხელოვნების, ქართულ სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში დადგენილი სამხედრო ტრადიციების მხატვრული უკუფენაა, ხოლო ზოგიერთი დეტალი ამ ომებისა შეიძლება გადახატული იყოს ახლო აღმოსავლეთის სინამდვილიდან.

მაგრამ მე-12 — 13 საუკ. ომების ყოველმხრივი შედარება პოემისეულ ომებთან დიდ ადგილს დაიჭერდა. ამიტომ შესაძლოა მხოლოდ მთავარ მომენტებზე მითითებებით დავკმაყოფილდეთ.

დავიწყოთ ინდო-ხატაელთა ომის მიმოხილვით.

აკად. ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს, რომ „შარვანშა... დავით აღმაშენებლის დროიდან საქართველოს მეფის ყმადნაფიცი იყო და საქართველოს მფარველობის ქვეშ იმყოფებოდა“¹, ადარბადაგანის მფლობელმა ამირ-ბუბქარმა დაამარცხა შარვანშა და მისი სიძე ამირ-მირმანი, წაართვა მათ სამფლობელოები და „თვით დარჩა განდიდებული და განლაღებული“².

ხელყოფა ყმადნაფიცი მეფის სახელმწიფოს ტერიტორიისა და უარი ხარკზე, რომელსაც ცხადია, იტყოდა გაძლიერებული ამირ-ბუბქარი, საქართველოს სამეფო კარსა და ადერბაიჯანის სახანოებს შორის ისტორიულად დადგენილი ურთიერთობის დარღვევას ნიშნავდა. აპასთანავე, ისეთი დიდი და გაერთიანებული სახელმწიფოს არსებობა ჩვენს მეზობლად, როგორც ამირ-ბუბქარმა შექმნა (მან ხელში ჩაიგდო თითქმის მთელი ჩრდილოეთი სპარსეთი) თვით საქართველოს ძლიერებას საფრთხით ემუქრებოდა. ამიტომ, როცა გარდახვეწილთა დესპანებმა საქართველოს მეფეს დახმარება სთხოვეს, მან „უბრძანა იმედი შუელისა და ხელის-აპყრობისა“ მაძიებელთ³. სხვაგვარად ვერ წარმოვიდგინებთ ამ

¹ „ქართველი ერის ისტორია“, II, გვ. 602.

² „ქართლის ცხოვრება“, II, 1959, გვ. 63.

³ იქვე, გვ. 64.

„შუელისა და ხელისაპყრობის“, ანუ ამირ-ბუბქარისთვის ომის გამოცხადების მიზეზს. პოემაშიაც ვკითხულობთ:

ხატაეთს მყოფნი ყველანი ჩვენნი სახარაჯონია,
აჲ მათნი ჭავერნი ჩვენზედა ჩვენგან არ დასათმონია (377).

ამის შემდეგ მეფემ „განსცა ბრძანება და წარავლინნა შიკრიკნი და მალემსრბოლნი წუევაჲად ლაშქრისა იმერეთით და ამერეთით“¹. პოემაშიც:

ვუბრძანე წიევა ლაშქართა, გავგზავნე მარზაპანია (402).

მემატინით, ამ ბრძანების შემდეგ მეფენი „დიდთა ლაშქართა შემყრელნი დადგეს დასითა, რომლისა სიმაგრითა და სიმრავლითა აღიესნეს მტკურის პირი, ალგეთის პირი, კციის პირი და ქურდ-ვაჭრის პირი, ესე ოთხივე მდინარენი, ტფილისით ყარალაჯამდის“². ტარიელი კი მოგვითხრობს: ბრძანების გაცემის შემდეგო,

იგი ვარსკვლავთა ურიცხვი მოკრბეს ინდოთა სპანია,
შორით და ახლოთ ყველაი მართ ჩემკენ მონასხპანია,
ერთობ ლაშქრითა აიესო მინდორი, კლდე, კაპანია (402).

მატინით, ლხინისა და ზეიმების შემდეგ, რომლებიც საქართველოში ჩამოსულ უცხო სტუმრებს — შარვანშას და ამირ-მირმანს გაუმართეს, მოხდა რაღაც ამზანაგური შეჯიბრი სტუმრების ამაღასა და ქართველებს შორის, რომელშიაც გამარჯვებულნი ქართველები გამოსულან³. მაგრამ მემატინე შენიშნავს: ამ გამარჯვებით გამოწვეულ „სიხარულსა და შუებასა შინა ეკაზმოდეს და ემზადებოდეს დამასკუნელნი შუღლისანი-ო“⁴. აქ უკვე სამხედრო ხასიათის სამზადისზეა ლაპარაკი, როგორც ჩანს, ასეთი შეჯიბრებანი, მანევრები, სამხედრო ხასიათის სამზადისი და აღლუმები წინ უძღოდა ყველა ლაშქრობას, თუ იგი ჩვეულებრივს პირობებში ტარდებოდა. ასეთი აღლუმის საუკეთესო, კლასიკურ სურათს და მისგან მიღებულ შთაბეჭდილებას მემატინე ქართველთა სპარსეთში გალაშქრების სამზადი-

1. ქართლის ცხოვრება, გვ. 64.

2. იქვე.

3. იქვე, გვ. 67.

4. იქვე.

სის აღწერისას გვაძლევს: „დაასკუნეს ლაშქრობა და იწყეს კაზმა... მოვიდეს თბილისს მეფის წინაშე. გაინახნა სპანი... და ისილნა აბჯართა კეთილითა და პატიოსნითა და მოეწონა აბჯარი და ცხენ-კეთილობა მათი, სიდიდე და სიმხნე სპათა მისთა... და მოიღო ღროშა სუიანად ხმარებული“¹. პოემაშიც სწორედ აღლუმის კლასიკური სურათია წარმოდგენილი. ტარიელი გადმოგვცემს, ხატაეთზე გალაშქრების წინო

აღლუმი ვნახე, მეკეთა ლაშქართა მოკაზმულობა,
სიჩაუქე და სიკეთე, კეკლუცად დარაზმულობა,
ტაიქთა მათთა სიმალე, აბჯართა ხვარაზმულობა (403).
ავმართე ღროშა მეფისა, აღმითა წითელ-შავითა (404)...

მატიანით, ამირ-ბუბქარი განძიდან შამქორს მოეგება ქართველებს. მემატთანე მოგვეთხრობს, რომ ამირ-ბუბქარი საომრად „სამე გამორჩევითა და გაზრახვითა მოსრულ იყვნეს ადგილსა. მას, შამქორის მახლობლად „პირველ იმედითა სიმრავლე — აურაცხელებსათა. მერმე ხევისა და სიმაგრისა შეუზღუდველობისა“², რამაზი ჩაგისაფრდაო აცნობა პოემაშიც ტარიელს ერთ-ერთმა მოციქულმა:

რომე ცულადა არ მოქდორდე, ისიკენი გლაატობენ,
ერთგან შენთვის დამალულნი სპასნი ასჯერ ათასობენ,
ვკლა სხეავან ვიოქს სამი ბევრი, ასრე ტიცხლად მით ვიხზობენ (434).

ახლოს დგანან ერთმანეთთან ბრძოლის შემდგომი სურათებიც. მემატთანე გვიამბობს: „წარემართეს და წარვიდეს სიახლესა შანქორისასა... და განყო რაზმი მიმახლებელმან ქალაქისამან“ მეფე დავითმაო³. პოემაშიც ტარიელი გადმოგვცემს:

მათ ლაშქართავან სამასი კარგი მოყმენი, ქველანი,
თანა წამოყვეს, წაცავე, დავყარენ სპანი ყველანი (427).

ბრძოლა დაიწყო. „მაშინ აღიჭურა... მეფე და შეჯდა ზერდაგსა“. აქ მატთანისეული ტექსტი ძალზე დამახინჯებულია, და აღსადგენდაც ერთ-ერთი ურთულესი ადგილი:

„განმზნობელნი ურთიერთისანი... მოიხსენებდეს ურთიერთისა სიმხნესა, მარჯუებულობასა პაპათა და მამათასა და სპასხეტნი სპათანი მე-

¹ ქართლის ცხოვრება, III, გვ. 104.

² იქვე, გვ. 68.

³ იქვე, II, გვ. 70.

ტყუელნი თუ: „ვინმე მაშინ იყვნეს მძებარნი სახელთანი და დამდებნი თავისანი და ტრფიალნი ისტორიის ქებისა შესხმათანი? აწ ჩუენცა ვუსწოროთ და გარდავსტაცოთ ქება მაქებელთა და შემსხმელთა. დავაძუელნეთ და დავარცხუინეთ ხსენება ომთა მათთა... აჰა, ჩუენცა ხელნი ხრმლად და სულნი ღმრთისადა“¹. მემატინე გადმოგვეცემს: ლაშქარი ერთმანეთს ამხნევებდა და მოუწოდებდა სამშობლოსა და მეფისათვის თავდადებისაკენ, მსგავსად წინაპართა. სარდლებმაც მოწოდებით მიმართეს ლაშქარს: ისტორიაში საქებრად დავტოვოთ ჩვენი სახელი, დივსცეთ ხელი ხმალს და სული ღმერთსო.

პოემაშიც ტარიელი მოგვითხრობს: როცა დავინახე ხატაელნიო,

მაშინ ვუთხარ სპათა ჩემთა, სახე დიდი დავუსახე (439).

ვთქვი თუ: „ძმანო, ისი კაცი ჩვენ ლალატსა გვიდგებიან;

მკლავთა თქვენთა სიმაგრენი ამისთვისმცა რად დალბიან!

ვინცა მოკვდეს მეფეთათვის, სულნი მათნი ზეცას რბიან.

აწ შევებნეთ ხატაელთა, ხრმალნი ცუდად რას გვაბიან“ (440).

ამის შემდეგ მემატინე მოგვითხრობს, რომ ქართველებმა „ჰკრეს სპერმურთა... დააწყუეს რაზმი წესისაებრ“² და მიუახლოვდნენ შამქორს. ტარიელიც გადმოგვეცემს:

რაზმი დავაწყუე, მივკმართე, წავე დიღითა სწრაფითა (441).

მთავარსარდალმა გადაწყვიტა, მცირერიცხოვანი რაზმით შემოევილო მტრის მთავარი ძალისათვის, რათა მისთვის მარჯვენა ფლანგით დაერტყა: „თვით მეფე, რაზმითა დამგდებელი მარჯუენით შანქორისა, მოსწრაფე იქმნა განსვლად წყალსა, შანქორისა კერძოსა“³. გაჩაღდა ბრძოლა თვით მტრის ზღუდეებთან: „უმცირესითა რაზმითა კართა ზედა და ხიდთა შეიქმნა ომი და სროლა“. ბრძოლამ გააფთრებული ხასიათი მიიღო. მაშინ ბრძოლაში ჩაერია მხარგრძელების სარეზერვო ნაწილები: „ცნეს მხარგრძელთა... წარმომართეს, ვითარცა ვეფხთა ფრთოსანთა, და მოუსწრნეს კნინლა დაჭირებისაგან უკუირიდებულთა“⁴. ამასობაში მოვიდა მეფეც: „მომხედველთა იხილეს: მოახლებოდა მეფე

¹ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 69—70.

² იქვე, გვ. 20.

³ იქვე, გვ. 70.

⁴ იქვე.

და მისი რაზმი“. და სწორედ ამ მომენტამდე, „ვიდრე მეფისა მოსვლამდე გამაგრდა რაზმი ათაბაგისა. და რაჟამს იხილეს მეფე, დაეცა რისხუა ღმრთისა უხილავი... აოტეს და გააქციეს, დაითვრნეს ისარნი სისხლითა... და მეფე იქცეოდა მსგავსად აქილევისა“¹.

განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ერთი პარალელი.

აკად. ივ. ჭავჭავიძე, ეხება რა დავით აღმაშენებლის მიერ დიდგორთან გადახდილ უდიდეს ბრძოლას, მის დასაწყისს უცხოელ მემართიანეთა მიხედვით ამგვარად გვიხატავს: „200 ყივჩაყი ჩამოვიდა თურმე და მაჰმადიანთ რაზმისაკენ გაემართა; მაჰმადიანთ ეგონათ, ყივჩაყნი ალბათ შეწყალებისა და დანდობის სათხოვნელად მოდიანო. მაგრამ ისინი უეცრად მაჰმადიანთა ჯარში შეიჭრენ და ხოცვა დაუწყეს“². ძნელი არ არის შევნიშნოთ ნათესაობა ამ სამხედრო ხერხისა და ტარიელის მიერ ხატაეთში გადახდილი ბრძოლის დასაწყისისა. მაგრამ ასევე ადვილია შევნიშნოთ, რომ რუსთაველი ისტორიულ ფაქტებს არც აქ იმეორებს შიშვლად, არამედ მხატვრულად ასახავს მოვლენებს.

პოემითაც ბრძოლას მოწინავე რაზმი იწყებს, მაგრამ მას თვით მთავარსარდალი მეთაურობს (446). მას პირდაპირი იერიში მიაქვს მთავარ იალღებზე, და არა საფლანგო, მარჯვენა, ან მარცხენა მხრიდან:

მუნ მიჰმართე მკლავ-მაგარმან, საღ უფროსი ჯარი დგესა. (446).

ამრიგად, ამ ორი ბრძოლის ტაქტიკური ხერხები განსხვავდება ერთმანეთისაგან, მაგრამ პოემაშიც ბრძოლა მთავარსარდალის პირადმა უმაგალითო გმირობამ დაასრულა გამარჯვებით:

ერთობ სრულად ამოწყვიდე წინა კერძო რაზმი ორი (447).

და როგორც მემართიანე შენიშნავს: „რაჟამს იხილეს მეფე, დაეცა რისხვა ღმრთისა უხილავი... აოტეს და გააქციეს... და მეფე იქცეოდა მსგავსად აქილევისა-ო“, პოემაშიც ტარიელი გვეუბნება:

სითცა ვიყვი, გამეკციან, მათ შექმნიან ჩემი რილი (448).

ბასიანის ომში კი მთავარსარდალს, „მეფესა დავითს უნდოდა, რათა ზედამიჰმართა, სადა დაბანაკებულ იყო სულტანი, ბასიანისა ადგილსა,

¹ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 71.

² ივ. ჭავჭავიძე, ქართველი ერის ისტორია, II, 1948, გვ. 203.

ბოლოკერტად წოდებულსა“¹, ე. ი. სადაც დაბანაკებული იყო მტრის მთავარი ძალა.

როგორც ვნახეთ, შამქორის და ასევე ბასიანის ომებში მონაწილეობა მიიღეს მხარგრძელთა სარეზერვო ნაწილებმა. ტარიელმაც აღრევე შეამზადა და დროულად ჩააბა ბრძოლაში რეზერვი:

ჩემნი ლაშქარნი, რომელნი წამოშეტანნეს მე არა,
რა ეცნა, წამოსულიყვნეს, ღამე წამორთვით ეარა...
გამოჩნდეს, სცემდეს ტაბლასა, ბუქმან ხმა გაიზეარა...
რგი ნახეს, გასაქცევლად გაეპართნეს, შევკვიღენით (450—51).

ტარიელმა დაატყვევა რამაზ მეფე:

რამაზ მეფე ჩამოვადე, ერთმანერთსა გავეხრმლენით (451),

მატიანით კი ათაბაგი „მწოლოდ განერა ერთითა მონითა“², მაგრამ ბასიანის ომშიო, მოგვითხრობს ლაშა გიორგისდროინდელი მემატიანე: „მოასხნეს სულტანნი და ამირანი ტუედ ერზინკელი, შამელი და ბივრიტელი“³. „ისტორიანი და აზმანი“ კი ამავე ბრძოლის ფინალის შესახებ მოგვითხრობს: „ვიდრე ღამემდე დევნა უყვეს და ჰხოცდეს, ჩამოჰყრიდეს და იპყრობდეს“ მტერს ქართველებიო⁴. პოემაშიც ტარიელი გადმოგვცემს რამაზის შესახებ:

მისნი სპანი ყველაკანი დაეიპყრენით, არ მოკლენით...
უქანნიცა ლაშქარნი მოესწრნეს მათ გაქცეულთა,
დაუწყეს პყრობა, ჩამოყრა შეშინებულთა, ძლეულთა (451 — 52).

ბრძოლისა და მტრის რაზმების დევნის დამთავრების შემდეგ, მატიანით, „შემოიქცა მეფე... მაშინ მოვიდეს დიდებულნი... და სპასალარნი და სპასპეტნი, თვით შარვანშა და ამირ-მირმან პირითა მხიარულითა, გარდამოხდეს, თაყუანი სცეს, დალოცეს და ჭება შეასხეს (მეფეს) ბუმბერაზთა მისთა“⁵. პოემითაც, ბრძოლის შეწყვეტის შემდეგ, გადმოგვცემს ტარიელი:

მას ადგილსა ნომარსა გარდავჰხედით მოსვენებად...

¹ ივ. ჭავჭავიძე, ქართველი ერის ისტორია, II, 148.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 71.

⁴ ქართლის ცხოვრება, I, 1955, გვ. 268.

⁵ იქვე, II, გვ. 73.

ჩემნი სპანი მოვიდიან საქვრეტლად და ჩემად ქებად,
ვერ იტყვიან, ვერ მიმხედარან ქებისაცა მოხსენებად (453).

მემატინით, „ვითარცა გათენდა, მოვიდეს შანქორელნი და მოართვის კლიტენი; და ამღებელმან ქალაქისამან და ყოველთა მისთა მიმდგომთა ქალაქთა და ციხეთამან, ითაყუანა ამირ-მირან“¹. ტარიელიც გადმოგვცემს: ბრძოლის შემდეგ

გავგზავნენ ყოვლგნით ლაშქარნი, ალაფი ავალებინე...
არ ვპბრძოლე, კარი ქალაქთა უომრად გავალებინე (455).
მაშინლა შევე ხატაეთს, მოვლად და მოსათვალავად,
კლიტენი საქუტრკლეთანი მომართვნეს დუშალავად. (459)...

მემატინით, დავითმა შამქორში დარბაზობა და ზეიმი მოაწყო და გაემართა განძას, რომელიც უბრძოლველად დანებდა. აქაც მან გადაიხადა უდიდესი ზეიმი, რის შემდეგაც საქართველოში „წარმოგზავნეს მახარობლად... ჭიაბერი“². პოემაშიც:

წიგნი დავწერე: „მეფეო, სევმეა არს თქვენი სვიანად!..
ჩემი ამბავი დასტური აჰად გაცნობე გვიანად“ (463).

როდესაც ქართველი მხედრობა შამქორიდან დაბრუნდა, მეფემ დიდი პატივით მიიღო გამარჯვებულნი, დარბაზობა გამართა და „შეიწყალა“ ლაშქარი და ქვეშევრდომნი: „მივიდეს სრასა და მოვიდა მეფე და წინაშე ლაშქარნი, სავსენი... სახელითა მიუწოდომელითა და სარგებელითა გამოუთქმელითა. მოიღეს ნიჭი, არმალანი და განძი აურაცხელი: კაცი, — ხელმწიფე-აზნაურითგან მონამდის, — ათორმეტი ათასი, ავაზა ორმეოცი, ცხენი ოცი ათასი, ჯორი შვიდიათასი, აქლემი ათხუთმეტი ათასი, დროშათა სხუათა სიმრავლეთა საქუტრკლეთა, ოქროთა და ლართა ვინაიცა იქმნა ამარი“³.

პოემითაც ტარიელმა დიდძალი დავლა და ალაფი გაგზავნა ინდოეთს: „დავსერები, თუ დავსთვალვიდეო“, და მოკლედ დაამთავრა:

ჯორ-აქლემი ათჯერ ასი, ყველაკი წვიმ-მაგრობდა,
დატვირთული გაუგზავნე (462)

მეფესო. ხოლო როდესაც ტარიელი ინდოეთში დაბრუნდა, მას მეფე დიდი პატივით მიეგება. მეორე დღეს კი

¹ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 72.

² იქვე, II, გვ. 73.

³ იქვე.

მეფემან ბრძანა: „ლაშქარნი უხმენით, შემოქარენით,
დღეს ხატაელი მიჩვენეთ, ტუენიცა შემომგვარენით“ (467).

განსაკუთრებული პატრიოტული აღზაფრენით და სიხარულით ბატავს მემპტიანე იმ ზეიმს, რომელიც დავით სოსლანმა გადაიხადა განძას სულთანის სასახლეში: „მაშინდელი ზარი და ზეპიმი ვისნამცა ენამან გამოთქუა... შეიქმნა პურობა, ნადიმობა შესატყვისი ჟამთა და მის დღისა“¹.

ასეთივეა ინდო-ხატაელთა ომის ფინალიც. გამარჯვებულთა ინდოეთში დაბრუნების შემდეგ:

შეიქმნა სმა და პურობა, მსგავსი მათისა ძალისა;
სხვა გახარება ასეთი არს უნახავი თვალისა (483).

და უსაზღვროა მეფე-დედოფლის სიხარულიც. ასეთია ინდო-ხატაელთა და შამქორ-ბასიანის ომების ზოგიერთი შეხვედრის წერტილი, ან პარალელი.

გადავიდეთ ქაჩეთის ციხის და ქაჩეთის ბრძოლის საკითხზე, რომელიც დიდხანია რუსთველოლოგთა გაცხოველებული მსჯელობის საგნად იქცა.

ქართველ-სპარსელთა 1210 წლის ომებში პირველი იერაში მიტანილ იქნა მარანდაზე, რომლის ტოპოგრაფიული თავისებურებისა და ადგილმდებარეობის რელიეფის შესახებ მემპტიანეს ძვირფასი ცნობები მოეპოვება: „ქართველები „წარემართნეს სპარსეთედ... და აღვივდეს მარანდსა, ხოლო მარანდელნი, ამისნი მცნობელნი, შეივლტოდეს კლდეთა შინა“. ქართველთა 500 კაცისაგან შემდგარმა რაზმებმა „აღვლეს აღმართნი მარანდისანი, აღვივდეს ვაკესა, თავსა მარანდისასა და დადგეს მთასა მას ზედა... იხილეს მთით მარანდელთა, რომელნი შელტოლვილ იყვნეს ღირღალთა და კლდეთა მაღალთა, რომელ არს ზედა — კერძო თავსა მთისა, მარანდისასა, უმაღლეს სხუათა მთათა, სავსე ქვითა და კლდითა“...² „ვეფხისტყაოსანშიც“ თვალში გვეცემა ქაჩეთის „კლდე მაღალი და გრძელი“ ((1242). ქაჩები „მინდობიან კლდესა სალსა“ (1246). ნესტანი ქაჩეთიდან იწერებოდა: „ახლოს მახლვან დიდნი კლდენი-ო“ (1303). ფრიდონის მოწმობითაც ქაჩეთი

¹ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 73.

² იქვე, გვ. 104.

კოვლანთ კლდეა, გარეშემო მტერი ვერა მოადგებისა (1388).

და ავტორიკ აღნიშნავს, რომ ქაჯეთი „გარე კლდე იყო“ (1391).

მარანდაზე ვიწრო მისასვლელი გზა არსებობს, რომლითაც მიაღდა მას ქართველთა ლაშქარი: „შევლეს ვიწრო იგი ხევი დარადღუზისა და აღვიდეს მარანდასა“... „ვეფხისტყაოსანშიც“ ფატმანი უამბობს ავთან-დილს:

ქალაქსა შიგან მაგარი კლდე მალალი და გრძელია,
მას კლდესა შიგან გვირაბი ასაძრომელი ხერელია (1242).

აგრეთვე, „გზა გვირაბითა შემოვა-ო (1300), — წერდა ნესტანი ტა'ი-ელს, ხოლო რუსთაველი შენიშნავს:

გვირაბის კარსა ქაბუკი ათითასი მცველია (1392).

დასასრულ, ქაჯეთის ციხეში ავთანდილს და ფრიდონს

გზანი დახედეს შეკაფულნი, შევიდეს და გაძერეს ხერელსა (1420).

ამგვარად, მარანდაზე „ვიწრო იგი ხევი დარადღუზისა“, პოემაში „გვირაბი“...

ყველაზე მეტი ყურადღების ღირსია ქაჯეთის ციხის აღების ხერხი, რომელიც მე-12 საუკუნის პირველ ათეულში გადახდილი ომების და განსაკუთრებით — მარანდის დაკავების თითქმის ანალოგიურია.

არდაველის სულთანი ანისის ასაოხრებლად „წარმოვიდა... აღვლო რახსის პირი და უგრძნობლად მოვიდა ანისსა, გზა-გზა არავის ავნო“¹, და ააოხრა ანისი. როდესაც ეს ამბავი გაიგეს მხარგრძელებმა, „პრქუეს მეფესა... მეფეო, ამცენ სპათა შენთა, მზა იყვნენ არდაველისა სულტანსა ზედა: წავიდეთ ანისს და, ვინ სადა ვპოვოთ სპარსთაგანი, მოვინადიროთ. ნუ დიდნი წარვალთ, რათა არა სცნან, გარნა მცირენი, რომელ თუ დიდნი წარვალთ, სცნობენ და სიმაგრეთა შევლენ“, ამიტომ „მცირითა ლაშქრითა შემეწიე-ო“². აგრეთვე, როდესაც ქართველი ჯარები მარანდაში მივიდნენ, „დაარჩიეს ხუთასი მხედარი და რჩეული აზნაური... და წარემართნეს“ მთად³.

1 ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 100.

2 იქვე, გვ. 101.

3 იქვე, გვ. 104.

პოემაშიც ქაჩეთის ალების შესახებ ფრიდონმა ჯერ კიდევ მულა-ზანზარს განაცხადა:

თუ იღუმალ არ შეეუვალო, ცხადად შებმა არ ეგების,
მით ლაშქარი არად გვინდა, რაზმი მალვით ვერ მოგვეყვების (1388)...
დიღთა რას ვაქნევთ ლაშქართა, კარგი გვინდა და ცოტანი,
სამასი კაცი გვეყოფის, წავიღეთ მართ მეოტანი (1387).

გმირებიც სწორედ ამ რჩეული რაზმით გაემართნენ, და როცა ქაჩეთს მიუახლოვდნენ, ფრიდონმა კვლავ შემოიტანა წინადადება:

-ქათგან ღამით სლვა გვინდა, მით არას გამელავნებულთა (1390).

რუსთაველიც შენიშნავს:

რა გაუთენდის, დადგიან და ღამით ფიცხლად ვლიდიან (1391).

მარანდის მალლობზე ზაქარია ამირსპასალარმა გაგზავნა 500 კაცი თაყიდან თმოგველის მხედართმთავრობით, რომელსაც უბრძანა: „არავის ბრძოლოს... თუ დიდი ლაშქარი ნახონ, აცნობონ“ ზაქარიას და რაიცა მან „ჰრქუას, ყონ“¹. ამრიგად, ამ ოპერაციას დაზვერვითი ხასიათიც აქვს. პოემაში:

ზას ღამით უქმნეს საღარო, უცრუო, ანაჩარები (1412).

ქალაქი ანისი არდაველის სულთანის მიერ აოხრებულ იქნა აღდგომა დილით: „ვითარ ცისკარი მოეახლა და ჰკრეს ძელსა და განახუნეს ვარსი ქალაქისანი“ ანისელებმა, მაშინ არდაველის სულთანის ლაშქარი „მიეტევნეს კარსა ქალაქისასა, შეუტევეს ცხენი... შევიდეს ქალაქად, იწყეს ხოცად, კლვად და ტყუენად“.

პოემაშიც ტარიელი მოითხოვს: შევეუტიოთ, „რა ღამე ჩნდეს წათენები-ო“². (1404), რაც განახორციელეს კიდევ (4112).

არდაველის სულთანის ლაშქარმა ანისზე ისე სწრაფი და მოულოდნელი იერიში მიიტანა, რომ ანისელებმა „ვერ მოასწრეს დახშუად კარნი“², რის გამოც ქალაქი დაეცა. პოემაშიც ტარიელმა მოითხოვა:

ფიცხლად შევებნეთ, შევსჯარნეთ, ვერ მოგვასწრებენ კარებსა (1405).

¹ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 100.

² იქვე.

არდაველია სულთანს განთიადისას „ყოვლგნით ცხენი შემოუტი-
ვეს მხარგრძელთა“ და არდაველიც დაეცა. პოემაშიც ტარიელმა მოი-
თხოვა: „სამთავე სამგნით მოვჰმართოთ-ო“ (1404), ე. ი. ყველა მხრი-
დან შემოვერტყათო. ასეც მოიქცნენ:

სამთავე სამად გაიყვეს თვითოზან თვითო კარები (1412)...

მაგრამ კარდინალური მნიშვნელობა მაინც ქაჯეთის ციხის აღების
ტაქტიკურ ხერხს უნდა მიეცეს.

ქართველმა 500 კაციანმა რაზმმა მარანდის მალლობი დაიკავა უბრ-
ძოლველად, მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ მარანდა აღებულთა: მარანდელ-
თა ცოცხალი ძალა ჯერ ხელუხლებელია. მართლაც, მარანდელებმა,
რომლებიც „შელტოლვილ იყვნეს ღირღალთა და კლდეთა მალღალთა...
იხილეს მცირე ლაშქარი, აღიჭურნეს, მოუხდეს ზარითა და ამბოხებითა
მარანდელნი, რამეთუ საწუნელ უჩნდეს ჰიმცროსთვის“ ქართველნი¹.
ქართველთა ლაშქარი მარანდელებს მცირერიცხოვანობის გამო დაუწუ-
ნიათ. ამიტომ ისინი სიმაგრეებიდან გამოსულან და ბრძოლა გაუმარ-
თავთ. ტარიელმაც თათბირზე განაცხადა: ქაჯეთს განთიადისას ას-ასი
კაცით შევეუტიოთ სამივე მხრით, მაშინ

მოგვეგებოან, ვემცრობით, ჩვენ ხრმალსა მოვსეთ მძლე ნებო-ო (1404).

ასეც მოხდა და ქაჯეთის ციხეც დაეცა.

ასეთია ქაჯეთის ეპოპეის შეხვედრის წერტილები არდაველის სულ-
თანზე და მარანდაზე. ლაშქრობის მატეიანისეულ ინტერპრეტაციასთან,
რაც დიდ განსხვავებათა მიუხედავად, უფლებას გვაძლევს დავასკვნათ,
რომ ქაჯეთის ციხის ტოპოგრაფიული თვისებების, მისი აღების ტაქტი-
კური და სტრატეგიული ხერხების, საერთოდ — მთელი ეპოპეის შექმ-
ნისას პოეტმა შეაძლოა ისარგებლა ჩამოთვლილ ლაშქრობათა და
ბრძოლების, კერძოდ, მარანდის ბრძოლის ზოგადი სურათებით და სა-
ბრძოლო ხერხებით.

ზედმეტი არ იქნებოდა „ვეფხისტყაოსნის“ სამხედრო ბელოვნების
შედარება „ილიადას“, „შაჰ-ნამეს“, „ნიბელუნგების“ და სხვა დიდ
ეპოპეათა შესაბამ მონაცემებთან. ყველა მათგანში ომი და ბრძოლა წარ-
მოდგენილია ან დიდი მასების პირდაპირ შეჯახებად, ან გმირთა და ჭა-
ბუკების ინდივიდუალურ შეტაკებად. ეს დოკუმენტები არ იცნობენ ამ

¹ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 105.

ზოვლენის ისეთ მაღალ კლასს, როგორსაც „ვეფხისტყაოსანი“ და მათი სამხედრო საქმე არ ასულა ვეფხისტყაოსნეულის დონემდე. მაგრამ ჩვენი პოემის ამ მხრივ სრული შეფასება, ან იმის განსაზღვრა, თუ რა შეიტანა ქართველმა ხალხმა მსოფლიო სამხედრო ხელოვნებაში, პატარა წერილის ფარგლებს სცილდება და მონოგრაფიულ გამოკვლევას საჭიროებს. ამიტომ აქ მხოლოდ ზოგიერთი მომენტის აღნიშვნით დავკმაყოფილდებით.

რუსთაველის სამხედრო ხელოვნება ისე, როგორც ქართული, მაღლა დგას საშ. საუკუნეთა და ფეოდალური ეპოქის სათანადო მონაცემებზე. მაგრამ საზღვაო ბრძოლა, ჩვენი ქვეყნის განსაკუთრებული გეოგრაფიული პირობებისა გამო, არ იცის საქართველოს ისტორიამ. ამიტომ პოემაში შემოტანილი საზღვაო ბრძოლის ბრწყინვალე სურათი იმის მაჩვენებელია, რომ რუსთაველის სამხედრო ხელოვნება მოიცავს როგორც კლასიკურ, ისე საშუალო საუკუნეთა ყველა მიღწევას სამხედრო ხელოვნებაში.

მაგრამ „ვეფხისტყაოსანში“ დადასტურებული სტრატეგიული და ტაქტიკური პრინციპები — სწრაფი გადასვლა, ფიცხელი შეტევა, ჩასაფრება, ტერიტორიული გარემოცვა, რეზერვის გამოყენება და სხვ. დღესაც ცოცხალია სამხედრო ხელოვნებაში.

ზედმეტად არ მიგვაჩნია ცალკე დასკვნებით დავამთავროთ წინამდებარე თავიც. ვფიქრობთ, დადასტურებულად უნდა ჩაითვალოს, რომ

1. „ვეფხისტყაოსანში“ ბატალური სურათები შესულია, შეტანილია არა მარტო როგორც თვითმიზნური ეპიზოდები, სიუჟეტის გართულების საშუალება, ან მხატვრული სამკაული, არამედ როგორც მისი წარმომშობი ეპოქის სამხედრო ხელოვნება, მთელი ფეოდალური სამხედრო სინამდვილის მხატვრული ასახვა და გამოვლინება.

2. კერძოდ კი პოემაში ასახულია XI — XIII საუკუნეთა ქართული სამხედრო ხელოვნება და მთელი სამხედრო სინამდვილე. ამაჲ ადასტურებს როგორც რუსთაველური ცალკეული ბატალური სურათების შედარება კონკრეტულ ისტორიულ ფაქტებთან, რომელთაც ადგილი ჰქონდა XI — XIII საუკუნეების ქართულ სინამდვილეში, ისე ლაშქრის ორგანიზაციის წესები, ბრძოლათა მასშტაბები, სტრატეგია, ტაქტიკა, საბრძოლო წყობა, ბრძოლის წარმოების ხერხები, შეიარაღება და რუსთაველური სამხედრო ხელოვნების სხვა მონაცემები, რომლებიც იგივეობაშია შესაბამ ქართულ მონაცემებთან.

3. ამავე დროს „ვეფხისტყაოსანში“ ასახვა უპოვია ახალი ქვეყნების და შუა საუკუნეთა სამხედრო ხელოვნებას საერთოდ, რასაც ადასტურებს პოემისეული საზღვაო ბრძოლების შესანიშნავი სურათები, საზღვაო ბრძოლებისა, რომელთაც არ იცნობს საქართველოს ისტორია, და შესანიშნავი სურათი მულღაზანზარის ბრძოლისა, — ქვეითი ჯარის შეტაკება ცხენოსან ლაშქართან, — რომელიც მახლობელ აღმოსავლეთში რუსთველის დროს მომხდარ ბრძოლაში პოულობს პარალელს.

4. ყველაფერი ეს უფლებას არ გვაძლევს პოემაში „ისტორიული ელემენტის“ ან ქართული სამეფო სასახლის თავგადასავლის ამომიფერა ვცადოთ; ასეთი ცდები არ შეიძლება მეცნიერულად ჩავთვალოთ, რადგან პოემა მხატვრული ფაქტია და არა საისტორიო ქრონიკა.

5. უდავოა მხოლოდ, რომ რუსთველი, როგორც ყველა ქვეყნისა და ეპოქის დიდი მხატვარი, თავის პოემაში გარემო სინამდვილიდან იხატავდა ფაქტებს, სახეებს, სურათებს, ეპოქის სოციალურ, პოლიტიკურ, კულტურულ ტენდენციებს, კლასების, წრეების, ხალხის მიწწრაფებებს, აზუსტებდა მათ, აფერადებდა. წმენდდა მეორეხარისხოვანი, შემთხვევითსა და უმნიშვნელოთაგან, და მოჰყავდა ეს მოვლენები თავისი სოციალური იდეოლოგიისა და მხატვრული კონცეფციის და ინტერესების შესაბამის ფორმაში.

6. რუსთველის სამხედრო სისტემა, ძირითადად ფეოდალური, ბევრად უსწრებს თავის ეპოქას და შეიცავს ახალი ეპოქის სამხედრო სისტემების მონაცემებს. ამ უკანასკნელ გარემოებას განაპირობებდა XI — XIII საუკ. ჩვენი ქვეყნის განვითარებული სოციალ-პოლიტიკური სინამდვილე და ქვეყნის სამეურნეო-ეკონომიური შესაძლებლობანი.

1942 წ.

მედიცინა ვეფხისტყაოსანში

უკანასკნელ ხანებში გაძლიერდა ინტერესი ქართული მედიცინის ისტორიისადმი. ამას ადასტურებს, გარდა აწ განსვენებული ექ. ლ. კოტეტიშვილის ძვირფასი შრომებისა და გამოცემებისა¹, პროფ. მ. სააკაშვილისა და დოც. ა. გელაშვილის², აკად. ივ. ბერიტაშვილის³, დოც. შენგელიას⁴ და სხვ. ფუნდამენტური შრომები და ნარკვევები. მათთვის, ვინც ქართულ მხატვრულ ლიტერატურას, საისტორიო ქრონიკებსა, მატინანებს, ეთნოგრაფიას და სახალხო მკურნალობას დაჰკვირვებია, მოულოდნელი აღარაა ის საამაყო სინამდვილე, რასაც აღნიშნულ ნაშრომებში ვეცნობით, მაგრამ მეცნიერებისათვის იგი დღემდე, მაინც terra incognita-ს წარმოადგენდა. შეიძლება გადაჭრით ითქვას, რომ დასახელებულმა მკვლევარებმა მეცნიერების ახალი დარგი შექმნეს. მათ თავი მოუყარეს ჩვენი საისტორიო, მხატვრული თუ სპეციალური სამედიცინო ლიტერატურის, აგრეთვე სხვა ხასიათის პირველწყაროთა მონაცემებს, განაზოგადეს ისინი და სისტემაში მოიყვანეს, რაც ადვილი საქმე არ არის. სხვათა შორის, მათ ისიც აჩვენეს, თუ რა ძვირფას და ამოუწურავ მასალებს გვაწოდებს ამ საკითხზე ძველი ქართული მწერლობა და კერძოდ „ვეფხისტყაოსანი“⁵.

ჩვენი შენიშვნები „ვეფხისტყაოსნის“ სამედიცინო მონაცემებზე,

¹ წიგნი საექიმო. თბილისი, 1936; „უსწორო კარაბადინი“, თბილისი, 1940 და სხვ.

² საქართველოს მედიცინის ისტორია, საქმედგამი, თბილისი, 1956 (ტ. III).

³ მოძღვრება ადამიანის ბუნების შესახებ საქართველოში, თბილისი, 1957.

⁴ ნარკვევები მედიცინის ისტორიიდან საქართველოში, თბილისი, 1957.

⁵ მ. სააკაშვილი და ა. გელაშვილი, საქართველოს მედიცინის ისტორია, გვ. 147, 149, 174, 247, 269, 390 და სხვ.; ივ. ბერიტაშვილი, მოძღვრება ადამიანის ბუნების შესახებ საქართველოში, გვ. გვ. 197 — 242; ლ. კოტეტიშვილი, საექიმო იღებები ვეფხისტყაოსანში, ჟურ. საბჭოთა მედიცინა, თბილისი, 1937, № 11—12 და სხვ.

რომლებიც მის ძირითად ნაწილში ამ თორმეტიოდე წლის წინათ მოხსენდა ალ. წულუკიძის სახ. ქუთაისის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის ქართული ლიტერატურის კათედრას (ფიქსირებულია ინსტ. სხდომათა ოქმებში), ხოლო აქ წარმოდგენილი სახით — 1957 წ. ოქტომბერში ქუთაისის ექიმთა სამეცნიერო საზოგადოების საჯარო სხდომას, დამყარებულია პოემის ტექსტის პრეცედულ ანალიზზე: ჩვენ არ გამოვვითქვამს (არც გავვიმეორებია) ერთი მოსაზრებაჲ კი, რომელიც დასაბუთებული არ არის პოემისეული სტროფებით, ტაეპებით თუ მონაცემებით.

დასასრულ, სასიამოვნო მოვალეობად მიგვაჩნია ღრმა მადლობა მოვახსენოთ დამსახურებულ ექიმებს ს. ჩიქოვანსა და აკ. გაბუნias, და ასეთივე მადლობით მოვიხსენიოთ აწ განსვენებული ექიმი პლ. იოსელიანი, რომლებსაც ამ ნარკვევზე მუშაობისას არაერთგზის ვივმართეთ კონსულტაციისა და რჩევისათვის.

ვ. ი. ლენინი წერილში „ლევ ტოლსტოი, როგორც სარკე რუსეთის რევოლუციისა“, წერს, რომ ტოლსტოი არის „გენიალური მხატვარი, რომელმაც მოგვცა არა მარტო რუსეთის ცხოვრების უბადლო სურათები, არამედ მსოფლიო ლიტერატურის პირველხარისხოვანი ნაწარმოებნიც“; ვ. ი. ლენინი აღტაცებით აღნიშნავდა, რომ ტოლსტოის „უადრესად ფხიზელი რეალიზმი, ყველა და ყოველგვარი ნიღაბის ჩამოგლეჯა“ არის მისი შემოქმედების ძვირფასი, პროგრესული, ფასდაუდებელი მხარე, რომ „ტოლსტოი ასახან გულში დაგროვილი სიძულვილი, მომწიფებული მისწრაფება უკეთესისაკენ, წარსულისაგან თავის დაღწევის სურვილი“¹ მისი ხალხისა.

ლენინის ეს შეხედულება ტოლსტოის შემოქმედებაზე მარქსისტულ-ლენინური ლიტერატურათმცოდნეობის ქვაკუთხედიანია. ამ განსაზღვრის მიხედვით უნდა დავასკვნათ, რომ ლიტერატურული მოვლენა იმდენად იმსახურებს კლასიკურის სახელს, რამდენადაც უბადლოდ იძლევა ცხოვრების სურათებს, რამდენადაც ფხიზელი რეალიზმის ნიღაბზე დგას მხატვარი, რამდენადაც სრულყოფილად ასახავს იგი ხალხის მისწრაფებებს.

ტოლსტოი და რუსთაველი სხვადასხვა ეპოქათა და კულტურის შვი-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 15, სახელგამი, 1950, გვ. 237, 238, 244; ხაზი ყველგან ჩვენია.

ლები არიან. მაგრამ რუსთაველიც, საყოველთაო აღიარებით, გარდასული ეპოქების იმ დიდ შემოქმედთა ჯგუფს ეკუთვნის, რომელთა ნაწერებიც, როგორც მარქსი ამბობს, „ახლაც ესთეტიკურ სიამოვნებას გვაგრძნობინებენ და გარკვეული აზრით; ნორმისა და მიუწვდომელი ნიმუშის მნიშვნელობას ინარჩუნებენ“¹.

ამის ერთ-ერთი მიზეზი, ცხადია, სწორედ ის გარემოებაა, რომ ეს შემოქმედნი ახერხებენ, — და მით უკეთ, რაც დიდია მათი შემოქმედებითი უნარი და დიაპაზონი, — ასახონ თავისი ხალხის „მომწიფებული მისწრაფება უკეთესისაკენ“, მოგვცენ თავისი წარმომშობი ხალხის „ცხოვრების უბადლო სურათები“, მოიმარჯვონ „ფხიზელი რეალიზმი“.

„ვეფხისტყაოსანი“ მდიდარი და მაღალი ტრადიციების მქონე ქართული ლიტერატურის ყველაზე სრულყოფილი ძეგლია. მასში დიდმა მგოსანმა სწორედ რომ ასახა თავისი წარმომშობი ხალხის მომწიფებული მისწრაფებანი უკეთესისაკენ, მოგვცა ცხოვრების უბადლო სურათები და ყველაფერი ეს—ფხიზელი რეალიზმის პოზიციებიდან, მასში სწორედ რომ ასახულია მთელი სოციალური, პოლიტიკური, ეკონომიური, კულტურული სინამდვილე მისი წარმომშობი ეპოქისა და ხალხისა.

თქმა არ უნდა, რომ ერთი უტყუარი მაჩვენებელთაგანი ერის, ხალხის ცივილიზებულობისა და კულტურულობის იყო, არის და იქნება მისი სამედიცინო განათლება, მისი წარმოდგენა ადამიანზე, როგორც ასეთ თუ ისეთ არსებაზე, ავადმყოფის მოვლა-პატრონობის ცოდნა-ჩვევები, დიაგნოსტიკა, მკურნალობა, რომელიც დამკვიდრებულია ერის ყოფა-ცხოვრებაში.

ისიოი ხასიათის ეპიკურ ნაწარმოებში, როგორც არის „ვეფხისტყაოსანი“, ცხადია, ასახვას იპოვიდა ჩვენი ხალხის სულიერი და მატერიალური ცხოვრების ეს მხარეც, მკურნალობის საქმე საქართველოში. მაგრამ რუსთაველს არ შეეძლო ზედმიწევნით სისრულით გადმოეცა მთელი ის ცოდნა, ან ჩვევები, რაც მისი ეპოქის ქართულ სინამდვილეს გააჩნდა მედიცინისა და მკურნალობის დარგში, რადგან იგი მხატვრულ ნაწარმოებს ქმნიდა და არა სამედიცინო ხასიათის თხზულებას. რუსთაველი ამ სინამდვილეზე საუბარშიც ინარჩუნებს შესანიშნავ მხატვრულ ალღოს. მხატვრული ზომიერების გრძნობას, ტაქტს. მას სამედიცინო სამყაროდან პოემაში შემოაქვს მხოლოდ ის მინიმუმი, რაც სჭირდება

¹ კ. მარქსი, პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის, სახელგამი, 1953, გვ. 297.

თავისი ჩანაფიქრის მხატვრული განსახიერებისა და მიზნის იდეური სრულყოფისათვის. ამიტომ მის პოემაში ჩვენ ვერ ვპოულობთ ავადმყოფობათა სტატისტიკურ აღრიცხვებს, გაჭიანურებულ აღწერებს, მკურნალობათა დაწვრილებით რეცეპტებს, წამლეულობათა სიებსა და სახელებს და სხვ. ხატავს რა ცხოვრების სურათებს, მას ბუნებრივად, თავთავის ადგილას შემოაქვს პოემაში ამა თუ იმ გმირის ავადმყოფობის, დაჭრა-დაკოდვის, ტრავმული ფსიქიკური მდგომარეობის, მკურნალობის და სხვ. სურათები, რამდენადაც ამგვარ მოვლენებს ადგილი აქვს ადამიანის ცხოვრებაში. ხანდახან იგი საგანგებოდაც შეჩერდება განსაზღვრულ ავადმყოფობაზე და გვიჩვენებს მისი მკურნალობის მეთოდებს. ზოგჯერ სრულიად სხვა მოვლენებზე საუბრისას მეტაფორებში თუ შედარებებში მიუთითებს სამედიცინო თვალსაზრისით მეტად საყურადღებო წვრილმანებზე, აქა-იქ კი რომელიმე ბრძნულ აფორიზმში მომხიბლავი სისადავით ჩამოაყალიბებს უაღრესად მნიშვნელოვან ზოგად მოსაზრებას მედიცინისა და მკურნალობის საკითხებზე, ისეთებს, რომლებიც სამედიცინო მეცნიერებათა და საქმის განვითარების დღევანდელ საფეხურზეც კი დაურღვეველ ჭეშმარიტებად გვევლინება და საექვოა ოდესმე გადაიქცეს საპირისპირო ჭეშმარიტებად. ერთი სიტყვით, ამ უზარმაზარ მხატვრულ ტილოზე გაფანტულია რუსთაველის სამედიცინო შეხედულებანი, ცოდნა, წარმოდგენები. ერთად თავმოყრილი და გაანალიზებული, ეს შეხედულებანი გვევლინება მთლიანობად, რომელსაც გაბედულად შეიძლება რუსთაველის სამედიცინო სისტემა ვუწოდოთ.

„ვეფხისტყაოსანში“ წარმოდგენილია ჯეროვანი ცოდნა ადამიანის ანატომიისა და სასიცოცხლო პროცესებისა. მასში ბუნებრივად, მხატვრული სიმართლით არის გაბნეული ადამიანის ორგანიზმის თუ სხეულის სხვადასხვა ნაწილის, ორგანოების თუ ფიზიოლოგიური პროცესების, ინტელექტუალური თუ ფსიქიკური ყოფიერების აღმნიშვნელი ტერმინები და ცნებები. თვით ადამიანის წარმოშობის შესახებ პოემა ბიბლიურ შეხედულებას იცავს. მისი გაგებით, ადამიანი ა და მ ის ტომის (195), ა და მ ის შვილი, ა და მ ის შთამომავალია (183) და ორი საწყისისაგან, ხორცისა და სულისაგან, შედგება:

სიცრუე და ორპირობა ავნებს ხორცსა, მერმე სულსაო (789).

ვკითხულობთ ავთანდილის ანდერძში. ადამიანი იწოდება აგრეთვე უღიერად, კაცად, ხორციელად, სულდგმულად. სავადასხვა სტროფში ვკითხულობთ: „კაცი ვარ, ადამიანი“ (233); „ხორციელი არვინა გყავს შენად სწორად“ (130). „აქა კაცი ხორციელი კვლავოფილა არაოდეს“ (196). „სულიერი კაცი არსად არ ენახა“ (194). „არვის ვუთხარ სულიერსა“ (114). „არვის გავენდევ სულდგმულსა“ (437) და სხვ.

ადამიანის სხეულის მთავარ ნაწილთაგან პოემაში ნახსენებია: თავი, ტანი, ხელი, ფეხი (ფერხი, ორი უკანასკნელი — ზედა და ქვედა კიდურების აზრით). ასე, ტარიელს

თავსა და ტანსა ემოსა გარე-თმა ვეფხისტყაეია (204) ო.

ავთანდილმა რომ ვაჭრები გადაარჩინა,

მოგებნეს, აკოცებდეს თავსა, პირსა, ფერხთა, ხელსა (1049).

თავის ნაწილებიდან გვხვდება სახე, პირი, თხემი, შემოსილი თმით; ტანისა ცალ-ცალკე იხსენიება: მკერდი, ზურგი, მუცელი, წელი, მხარი, თეძო, ნაკი; ხელი შედგება მკლავისა, მაჯისა, ნებისა და თითებისაგან; ფეხის ნაწილებია. მუხლი, წვივი, ტერფი, ქუსლი, სახეზე აღნიშნულია: თვალი, იგივე სახედავი (1023), წარბი, წამწამი, ყური, ბაგე, დაწვი. ზოგიერთი სახე არის

ჯერო უწერული, სადარო ბროლ-მინა საცნობარისა (40).

ზოგიერთი — „ულვაშ-აშლილი, წვერგამო“ (227), ხოლო ზოგიერი „წვეროსან“ სახეზე წვერი ისე დგას, რომ მეფე როსტევეანმა, მაგალითად, „წვერსა გლეჯით გააკვირნა მისნი მჭკრეტნი“ (821). პირის ღრუში მოძრაობს ენა, გვაქვს კბილები, ყელი (კისრის მნიშვნელობით) და სხვ.

მაგრამ პოემაში არა გვაქვს ადამიანის სხეულის ყველა გარეგანი ორგანოს. ისევე, როგორც ყველა შინაგანი ორგანოს, დასახელება, ეს გასაგებია: რუსთაველი ანატომიის სახელმძღვანელოს კი არ ადგენს. შინაგანი ორგანოებიდან ყველაზე ხშირად დასახელებულია გული, ორ-

* მრავალი შესაძლებლობიდან ვიმოწმებთ მხოლოდ თითო-ორი სტროფს.

ჯერ—ნავლელი (363, 1293), მართალია, ორივე შემთხვევაში — მეტაფორულად. აღსანიშნავია, რომ, თუმცა პოემაში შინაგანი ორგანოები შედარებით ძუნწად გვხვდება, ტვინი მაინც იხსენიება.

სასიცოცხლო ფიზიოლოგიური და ფიზიკური პროცესებიდან პოემაში გვხვდება: სუნთქვა, გულის ფეთქვა, მაჯა (გულისცემის მნიშვნელობით), ძილი, ღვიძილი, დგომა, წოლა, ჯდომა. სიარული, რბოლა, ანუ რბენა, ჭამა, ცოხნა და სხვ. შეგრძნებათა და განწყობილების გამომხატველ ცნებათაგან გვხვდება: ჰერეტა, ხედვა, ყნოსვა, სმენა, სიმძიმე, სიხარული, სიამე, სიმწარე, დანავლლება, სიცილი, ტირილი და სხვ. სხვადასხვა ადგილას ვკითხულობთ:

ყმასა გულმან გაუფეთქხა (867).

ეყნოსა სული ალვისა (227).

რად შეცვალე სიხარული სიმძიმეილად (561).

სიამისა სიმწარითა დანავლლება (99).

ვითა სიცილი ტირილსა, ვაგლახი მიჯობს მღერასა (235)

და სხვ.

ჯანმრთელობისა და ანატომიურის მხრივ ნორმალური ხომ პოემის ყველა გმირები არიან, მაგრამ თხზულებაში გვხვდება ხსენება (არ) საპყართა (286) და საპყრობისა (131), დავრდომილთა (829) და ბრმათა (983). ავთანდილმა კი ანდერძში თავისი ქონების ნაწილი გაითვალისწინა ხანაგათა ასაგებადაც (804).

პოემაში საუბარია ადამიანის შობაზე, ზრდაზე. სიყმაწვილეზე, მომწიფებაზე, ჰაპუკობაზე. ხანდაზმულობასა და სიბერეზე.

დედოფალმა „შობა ქალი“ (322) და

წიგნი წიგნსა ეწეოდა, დედოფალი ოდეს შობდა (323).

თინათინი „რა გაიზარდა, გაივსო“ (34). „მუნ იზრდებოდეს ტანითა“ (331) ნესტანი, ხოლო ტარიელის შესახებ „მეფემ ბრძანა: შეილად გავზიდო“ (318). „სიყმაწვილე გარდგვივლიაო“ (508), — განაცხადეს ინდოეთის მეფე-დედოფალმა და როსტევანმაც თქვა: „დავლიენ სიყმაწვილისა ღღენიაო“ (62). „მოვიწიფე, დავემსგავსე მზესა თვალად“ მე (319), ხოლო იგი, ნესტანი, „ასრე მოიწიფა, მე შემეძლო შესლება ომ-

საო“ (328), — აცხადებს ტარიელი; ჭ ა ბ უ კ ი რ ა ი ნ დ ს ა ც ხ ი შ -
ნავს, მაგრამ, როცა რუსთაველი ლაპარაკობს სამი გმირის შესახებ:

იგი ჭაბუკნი შუქითა ვნახენ მზისაჲ მეთითაო (1409),

ცხადია, აქ ლაპარაკია ახალგაზრდობის შუქზე, რომელსაც გამოსცემდ-
ნენ გმირები. სიბერე კი პოემაში გადაჭრით უპირისპირდება სიუმაწვი-
ლეს: როგორც როსტევეანი, ისე ინდოეთის მეფე-დედოფალი ერთგვა-
რად მწუხარებით აღნიშნავენ:

სიბერე მასლავს, დაელიენ სიუმაწვილისა დღენია (62).

ჟამი ვვახლავს სიბერისა, სიუმაწვილე გარდგვივლია (508).

ჩვენ გაკვრით ვაჩვენეთ რუსთაველის ანატომიური, ფიზიოლოგიუ-
რი და ფსიქოლოგიური ლექსიკა როგორც ერთგვარი აუცილებელი
შესავალი ჩვენი თემისა. რაც შეეხება პოემაში წარმოდგენილ ანატომი-
ურ, ფიზიოლოგიურ და ფსიქიკურ სამყაროს, იგი ცალკე კვლევის
საგანია.

მაგრამ აქ აუცილებელია, მოკლედ შევჩერდეთ რუსთაველის ძი-
რითად ანატომიურ და ფიზიოლოგიურ შეხედულებებზე.

ს ი ც ო ც ხ ლ ე, რუსთაველის აზრით, არის ს უ ლ დ გ მ უ ლ ო ბ ა.
„სიცოცხლე და სულდგმულობა“ (1214), პოეტის გაგებით, სინონიმე-
ბია. ამ სიცოცხლის, სულდგმულობის მქონე ადამიანის, კაცის, ზორცი-
ელის, სულიერის დამახასიათებელი არის არა მარტო მისი ხ ო რ ც ი
ე ლ ო ბ ა, ს უ ლ ი ე რ ო ბ ა, ს უ ლ დ გ მ უ ლ ო ბ ა, არამედ გ ო ნ ი
ე რ ე ბ ა ც, გ ო ნ ე ბ ი ს, ჭ კ უ ი ს მ ფ ლ ო ბ ე ლ ო ბ ა ც, ც ნ ო ბ ი ე რ ო
ბ ა ც: ადამიანი არის ა რ ს ი (1232) გ ო ნ ი ე რ ი, ც ნ ო ბ ი ე რ ი,
ანუ ც ნ ო ბ ი ლ ი, ჭ კ უ ი ა ნ ი: თინათინი და ნესტანი არიან „წყნარი
და ცნობილი“ (48, 327), ავთანდილი არის „ცნობა-სრული“ (1311) და
სსგ.

თვით სიცოცხლე, რუსთაველის აზრით, არის, წარმოადგენს მატერია-
ლურის და სულიერის კავშირს, ჰარმონიას, შეერთებას, სულისა და
სხეულის რაღაც ურთიერთობას, სიკვდილი კი ამ ურთიერთობას
დაშლავს:

ჩემი ლხინია სიკვდილი, გაყრა ზორცთა და სულისა (274), —

ამბობს ერთგან ტარიელი.

რომ სიკვდილი არის „გაყრა ხორცთა და სულისა“, ამას რუსთაველი სხვაგანაც აღნიშნავს: ინდოეთში ხანის

თუ ეცადო დაყოფასა, ხორცთა შენთა სული გაყო (528).

ემუქრება ნესტანი ტარიელს.

მაგრამ წარმოდგენა სიკვდილზე, როგორც სულის გაყრაზე ხორცისაგან, როგორც სულისაგან ხორცის უარყოფაზე, ხორცის დატოვებაზე. თუ სუბსტანციად სული იგულისხმება, რელიგიურ-დეისტური შეხედულება და უხსოვარი დროიდან მომდინარეობს. აქ აღსანიშნავია სხვა გარემოება.

რუსთაველის გაგებით, ხორცი სიცოცხლის მატერიალური საფუძველია; სიკვდილს იწვევს მატერიალურისა და სულიერის ურთიერთ კავშირის დაშლა. სული და სხეული ამ თვალსაზრისით ორი დამოუკიდებელი სუბსტანციაა. სიცოცხლეს პირველის მეორეში გადასვლა კი არ წარმოადგენს, არამედ მათი კავშირი:

დამშლიან ჩემნი კავშირნი, შეეპრთვივარ სულთა სირასაო (884), —

ამბობს ერთგან ტარიელი. სიცოცხლის მატერიალურ საფუძველზე მსჯელობა კი რუსთაველის მხრივ დიდი გამბედაობა იყო მე-12 საუკუნე. საქართველოში, რომელშიც ქრისტიანობა ესოდენ წარმატებით ემსახურებოდა გაბატონებულ კლასებს და სრულად გამოხატავდა მათ იდეოლოგიას.

სიკვდილს იწვევს ფიზიოლოგიური, ტრავმული, ფსიქიკური პათოლოგიური მოვლენები. ასე, პოემიდან არა ჩანს, რით გარდაიცვალა ტარიელის მამა, მეფე სარიდანი, რადგან ლაპარაკი არ არის მის ავადმყოფობაზე. ტარიელი მხოლოდ მამის სიკვდილის ფაქტს აღნიშნავს:

მამა მომიკვდა, მოვიდა ღლე სიკვდილისა მისისაო (334).

უნდა ვივარაუდოთ, რომ სარიდანი რაღაც შინაგანი სნეულებით, ან უეცარი დამბლით გარდაიცვალა. ყველაზე ხშირად სიკვდილს იწვევს ტრავმული დაზიანებანი, ომებში მიღებული სასიკვდილო ჭრილობანი. აღსანიშნავია, რომ პოემაში გვხვდება თვითმკვლელობის შემთხვევაც. თავი მოიკლა მეფე ფარსადანის დამ დავარმა:

ღანა დაიცა, მოცაკვდა, დაეცა, გასისხლმდინარდა (582).

ტარიელი სიკვდილის მიზეზად (რაც, მართალია, არ შესრულებუ-

ლა), ასახელებს ფსიქიკურ-ემოციურ ტრავმებს. როსტევეანი კიდევ თავისი მომავალი გარდაცვალების მიზეზად ასახელებს სიბერეს:

მე ვარღვესულვარ, სიბერე მჭირს, ჰირთა უფრო მნელია.
დღეს არა, ხელე მოკვდები, სოფელი ასრე მქნელიაო (36).

რუსთაველის აზრით, ადამიანი, კაცი არის სულიერი (172, 194, 1130, 1144, 1153, 1154), გონიერი (215, 539, 904, 928, 1191), ცნობიერი (894) ანუ იგივე ცნობილი (48, 327, 893, 919, 934), ჰკუთახი (861), ჰკუთის მფლობელი (347) არსი (1, 92, 861, 1030, 1168). ამაზე ჩვენ უკვე გვექონდა საუბარი.

რუსთაველის აზრით, ადამიანის მთავარი სასიცოცხლო ორგანო არის გული. თუ ადამიანის სიცოცხლეს საშიშროება მოელის, თუ ვისიმე სიცოცხლე უკიდურეს საფრთხეშია, ეს იგივეა, რომ მისი „გული მეს საგნად ისრისა“ (708); თუ ეს ისარი გულს სწვდა, თუ ადამიანს „ჰკრეს ლახვარი გულსა შუა“ (848), ეს უექველი სასიკვდილო ჰრილობაა. ამის გამოა, რომ პოემის გმირები, რომლებიც სიცოცხლის ფიქვეშ იძლევიან სიტყვას თუ პირობას, ან სიკვდილს ნატრობენ, დანას თუ მახვილს ყოველთვის გულს უმიზნებენ ხოლმე: თუ გილალატო, „გულსა დანა ასაქმარი“ (133), ასაქმე, გულზე დანა დამეციო, უთხრა თინათინმა ავთანდილს, აგზავნიდა რა მას უცხო მოყმის საძებრად. ამ ძებნაში, გაჭირვებისა გამო, ავთანდილს

ნოუნდის გულსა დაემა, ზოგჯერ მიჰმართის დანასაო (179), —

გვეუბნება რუსთაველი. თვით ავთანდილიც ერთგან გაიძახის: „ხამს თუ დანა გულსა ვიციო“ (746), ნესტანიც თავის მცველ ხადუმებს აფრთხილებს:

უცილოდ თავსა მოვიკლავ, კულსა დავიკემ დანასაო (1194).

დღევარმა კი, როგორც უკვე აღნიშნული გვექონდა, „დანა დაიცა“, რის შედეგადაც „მოცაკვდა, დაეცა, გასისხლმდინარდა“.

ასეთი ადგილების დამოწმება მრავლად შეიძლება. ნათელია, რომ რუსთაველი გულს, ქართული წყაროებით — „ასოთა ხელმწიფეს“¹, სასიცოცხლო ცენტრად თვლის.

¹ იალიგარ დაუდი, თბილისი, 1938, გვ. 12.

მაგრამ ამით ყველაფერი არ მთავრდება. რუსთაველს წარმოდგენა აქვს მეტად მნიშვნელოვან პროცესებზე და მოვლენებზე.

ერთი იმ ხატაელთაგანი, რომლებმაც ავთანდილს ტარიელი დაანახეს, „თავსა იყო დაკოდილი“ (197) იმ უცნობი ქაბუყის მიერ, და არა, ვთქვათ, გულში. მაგრამ მისთვის „შებინდა სისხლსა გული“ (197). ამრიგად, ხატაელი დაკრილია თავში, კრილობა მდებარეობს თავზე. მაგრამ ამ კრილობიდან სისხლის დენა იწვევს გულის შებნედას და ზოგჯერ, ცხადია, სიკვდილსაც. ხატაელი მთავრები ხომ მეტად შემუფთვებული არიან ძმის მდგომარეობით. მათ უთხრეს ავთანდილს:

...დაგვიწყნარდი, გვიშველე რა, ცეცხლი ავსენ,
ვერა გვარგო, მოგვიმტკიენე, ჰირნი ჰირთა მოგვისავსენ,
სატირელნი მოგვიტირენ, ლაწენი შენცა დამიხავესენო (198).

ბრძოლებში დაკრილთა დახოცვის ძირითადი მიზეზიც სწორედ სისხლის დვარული დენაა: „დამიხოცა ლაშქარი, სისხლი აღინა დვარული“ (111), ვიღაც მოყმემო, მწუხარებით აცხადებს როსტევეანი. ავთანდილი კი ქაჩეთის კედლებთან ამაყად გაიძახის:

ღმერთმან ქნას, უხვად ვაღინო შიგან სისხლისა რუებიო (1400).
ტარიელიც ამასვე იმეორებს:

ნან ერთმან შიგნით შიგანნი მოვსენეთ სისხლისა ლეარებსაო (1405).

ამრიგად, დიდი სისხლისდენა, თუნდაც კრილობა ძალზე დაშორებული იყოს გულის მიდამოებსაც კი, იწვევს გულის შებნედას და სიკვდილს. რატომ? რუსთაველის აზრი ნათელია: გული ვერ იცოცხლებს სისხლის გარეშე, სისხლი მისი საკვებია, სისხლის მიმოქცევაში მონაწილეობა მისი მთავარი ფუნქციაა, ან ის, გული, არის ამ მიმოქცევის მთავარი ორგანო, რეგულატორი.

მაგრამ არის კი სისხლი მიმოქცევაში, ხდება მისი ცირკულაცია? უ ე-
ქ ვ ე ლ ა დ. ამას გადაჭრით ადასტურებს ტარიელის განცხადება:

კვლა დავეცი დაბნედილი, გულსა სისხლი გარდმეთხია (250).

და თ ხ ე ვ ა თ ხ ე ვ ა, რომელიც პოემაში ერთხელ კიდევ გვხვდება. როგორც კომპოზიტიის კომპონენტი (ცრემლ-დათხუელი) (4), და დ ვ-
რ ა ს, და ქ ც ე ვ ა ს ნიშნავს. სულხან ორბელიანიც თ ხ ე ვ ა ს გან-
მარტავს, როგორც ნ ო ტ ი ო თ და ქ ც ე ვ ა ს, სა თ ხ ე ვ ლ ი ა შეთხე-
ვას. ამ მომენტში ტარიელი არ არის დაკრილი. ამის გამო იგი ვერ

იტყვის: გულიდან სისხლის დენამ, დაქცევამ, დათხევამ შემიღონა გულიო. პირიქით, არა გულიდან დაქცევამ, არამედ გულზე სისხლის გადათხევამ შემიღონა გულიო, ამბობს ტარიელი. ამრიგად, ტარიელის აზრით, გულმა არ მიიღო სისხლი, რის გამოც იგი, სისხლი, მას გულზე გ ა რ დ ე თ ხ ი ა. მაგრამ აქედან გამოდის, რომ საღ, ნორმალურ ვითარებაში გული კარს უღებს სისხლს, იგი მიიღებს მას, და ცხადია, გასცემს კიდევ. გულის შეღონებისას კი იგი უარს ამბობს სისხლის მიღებაზე. მართალია, გულის შეღონება ისეთი მოვლენა არ არის, როგორც იგი ტარიელს წარმოუდგენია, მაგრამ ეს სხვა საკითხია: საკვირველი სწორედ ის იქნებოდა, რომ რუსთაველსა და მის გმირებს ფიზიოლოგიური პროცესების და პათოლოგიურ მოვლენათა ყოველმხრივ ჩვენგვარი ახსნა გააჩნდეთ.

ამრიგად, რუსთაველის აზრით, სისხლი მიმოქცევაშია და ამ საქმეში თუ ამ საქმესთან გული მჭიდროდ არის დაკავშირებული.

მეორე მთავარ სასიცოცხლო ორგანოდ რუსთაველი ტ ვ ი ნ ს მიიჩნევს. მან იცის, რომ თავის (ე. ი. ტვინის) ზოგიერთი ტრავმული დაზიანება იწვევს სიკვდილს, თუმცა შეიძლება ამ დაზიანებას ერთი წვეთი სისხლიც არ მოჰყვეს. ასე, აეთანდღილმა ჭაშნავიძის კარის მცველ ორ მონას

თითო ხელი ყელსა შიკო, მუნვე მისცა სულთა ხდასა,
თავი თავსა შეუტაკა, გაურია ტვინი თმასა (1114).

თუ აქ საქმე გვაქვს სიკვდილის რალაც კომბინირებულ მიზეზებთან, ტარიელი ხვარამზელი სასიძოს შესახებ ძალიან მკაფიოდ ლაპარაკობს:

უსისხლოდ მოკვალ იგი ყმა, თუცა ხმა სისხლია დენითო (557),

და იქვე განმარტავს, თუ როგორ მოხდა ეს უ ს ი ს ხ ლ ო მკვლელობა:
ყმასა ფერხთა მოვეკიდე, თავი სვეტსა შევუტაკეო (558).

ადამიანის სიკვდილი, პოემის მიხედვით, შეიძლება სხვა გარემოებებმაც გამოიწვიონ (დაზრჩობა, დაკვლა, დაწვა და სხვ.), მაგრამ ამაზე სიტყვას აღარ ვაგრძელებთ.

რა ფუნქციები აქვს დაკისრებული ტვინს, ან აქვს თუ არა მას რაიმე ფუნქცია? რუსთაველი ამ კითხვაზეც გარკვეულ პასუხს გვაძლევს.

პოემაში უ ჭ კ უ ო, შ მ ა გ ი, რ ე ტ ი (1106, 1501) ერთი და იგივეა, ერთი და იგივეა, აგრეთვე უ ც ნ ო ბ ო და რ ე ტ ი (216), ისევე, როგორც ერთი და იგივეა შ მ ა გ ი, შ ლ ე გ ი (759).

რეტი (ანი), უცნობო, რუსთაველის გაგებით, ისეთი კაცია. რომლის ტვინიც გამოსულია ნორმალური ვითარებიდან, მდგომარეობიდან. საეჭვო არაა, რომ რუსთაველს არ გააჩნია თანამედროვე წარმოდგენა ცენტრალურ ნერვიულ სისტემაზე, დიდი ტვინის ქერქის როლზე და სხვ. მაგრამ ადამიანის ცნობიერების, საერთოდ ინტელექტური და ფსიქიკური ცხოვრების ორგანოდ რომ იგი ტვინს მიიჩნევს, ეს უუქველია.

აქ საჭიროა ხაზი გავსვას რამდენიმე გარემოებას.

პოემაში გონება ორი მნიშვნელობით იხმარება, მაგრამ „სიმფონია-ში“ ეს მოვლენა ფიქსირებულია ბუნდოვნად. მასში 1) გონება. ratio, разум, рассудок, გრამატიკულად — განყენებული სახელი და 2) გონება. (მო)გონება, გრამატიკულად — უარული აპექტის მასდარი (საწყისი, სახელზმნა), არა ერთჯერადი ფაქტის, აქტის, არა სტატიკური ვითარების, დასრულებული მოვლენის, არამედ პროცესის, მდინარების აღმნიშვნელი ტერმინი, ანალოგიურ საწყისთა: ღონება, ღრეჯა, ყოვნება, კეთება, დევნა, ხვევნა და სხვ., დაჯგუფებულია ერთად, რაც ქმნის შთაბეჭდილებას, რომ ეს ორი სხვადასხვა გრამატიკული კატეგორიის მოვლენა გაგებულია ერთი კატეგორიისად. მაგრამ ამის უფლებას არ მოგვცემს ტექსტი. აქ ვკითხულობთ: „ენა, გონება, დათმობა“ (23) სჭირდება მიჯნურსო; აქ გონება მხოლოდ იგივეა, რაც рассудок. „უნახავ ქმნის გონება ყოველთა კაცთა მნახისა“ (688) ტარიელმაო; ეს გონება ც შეიძლება იყოს მხოლოდ разум, рассудок, ratio.

მეორე მხრივ, პოემაში ვკითხულობთ ავთანდილის შესახებ: ტარიელთან

ხვალ გაყრისა გონებამან სხვა უმატა ჰირსა, ჰირი (941).

კვლა თინათინის გონება ავსებს უფროვე ჰირითა (953).

არს თინათინის გონება მისად სალხენად გულისა (1025).

აქ სამივე გონება ნიშნავს: მოგონება, მოგონებანი.

ამ დაპირისპირებას ნათლად აჩვენებს აგრეთვე პოემის „გონებასა გავეშმაგე“ (567), რაც ნიშნავს: მოგონებას გავეშმაგებიწ, გავეხელე-ბინე და „გონებანი გამიშმაგანა“ (569), რაც ნიშნავს: გონება ამირია. ამრიგად, გონება და გონიერება, როგორც ადამიანის კუთვნილება და თვისება, პოემაში დადასტურებულია მრავალჯერ.

პოემაში გულიც, მსგავსად გონებისა, რამდენიმე მნიშვნელობით იხმარება. პირველი მნიშვნელობით იგი ადამიანის შინაგანი, სისხლის

მიმოქცევის ანატომიური ორგანოა. აღნიშნული გარემოება, როგორც ვნახეთ, ბევრი ზემოთდამოწმებული ტაეპით დასტურდება. გული—ორგანო იგულისხმება, ცხადია, გამოთქმებში: „გული მი და მო მიაარდა“ (380), „გული მი და მო კრთებოდა“ (512), „ხამს, თუ დანა გულსა ვიცი“ (746), „გულსა დაეციემ დანასა“ (1194), „ყმასა გულმან გაუფეთქნა“ (867) და სხვ.

გულის მეორე მნიშვნელობა არის მკერდი, გულის ფიცარი; პოემაში ვკითხულობთ: „მკერდსა წყალი დააპკურა“ (326) ასმათმა ტარიელს, ავთანდილი ადგა,

მან პოვა სისსლი ლომისა. . მკერდსა დაახხა (1345)

ტარიელსა და გონზე მოიყვანაო. მაგრამ ერთგან რუსთაველი ამბობს: „ასმათ ასხა გულსა წყალი“ (322) ტარიელსო. ცხადია, აქ გული მკერდის მნიშვნელობის მქონეა.

მესამე მნიშვნელობა გულისა არის: ხასიათი, განწყობილება, ხალისი, სურვილი, მისწრაფება, ლტოლვა, წყურვილი. ამ მესამე მნიშვნელობით პოემაში გული ბევრჯერ გვხვდება. დაეიგოწმებთ მხოლოდ ისეთ ტაეპებს, რომლებშიც ეს მოვლენა მკაფიოდ გამოსჭვივის.

გული მისკე მიმიბრახდა (609).

გულსა ჰქონდა ჰქუნვა ღადი (819).

გითა სწადდა მისსა გულსა (1045) და სხვ.

ამ თვალსაზრისით საყურადღებოა პოემის: „ვჯდი უგულოთა გულითა“ (1211), „უგულო კაცი ვერ კაცობს (848)“,

იგი უგულო მოელის მართ ღღეთა შემოკლებისა (847) და სხვ.

მხოლოდ ამ გარემოებათა გათვალისწინებით შეიძლება აიხსნას პოემის ცნობილი, ერთი შეხედვით ერთმანეთის საწინააღმდეგო შინაარსის შემცველი ორი სტროფი. პოემაში ერთგან ავთანდილი თინათინის მისამართით ამბობს:

რათგან შენ დაგრჩა გონება, გული შენკენვე დაბრუნდეს (833).

მეორეგან კი, 14-ოდე სტროფის შემდეგ, იკითხება საკმარისად ცნობილი სტროფი:

გული, ცნობა და გონება, ერთმანეთზედა ჰკიდიან,

რა გული წავა, იგიცა წავლენ და მისკე მიდიან,

უგულო კაცი ვერ კაცობს, კაცთაგან განაკიდიან (848).

მაგრამ შეუძლებელია დავუშვათ, რომ რუსთაველმა ჯერ გონება გამოაცხადა გულის მბრძანებლად და მერე, რაღაც 14-იოდე სტროფის შემდეგ, პირი გვიშალა, ან თავისი ნათქვამი დაივიწყა და გული გამოიყვანა გონების მბრძანებლად. რით ავსხნათ ეს მოჩვენებითი წინააღმდეგობა?

გონება ორივე სტროფში უქველად ratio-ს, разум-ს ნიშნავს (ცნობა — ცნობიერებას, ე. ი. იმავე გონიერებას), გული კი ჩვენ მიერ აღნიშნული მესამე მნიშვნელობის მატარებელია. ცნობა და გონება აქ განყენებული საგნის აღმნიშვნელი ტერმინებია და ასეთსავე საგანს გულისხმობს მსჯელობის მეორე კომპონენტიც (გული). იგი აქ დასახელებულია არა როგორც რისიმე, კერძოდ, ფსიქიკური ცხოვრების ორგანო, არამედ როგორც გრძნობადობა, მნიშვნელობით — განწყობილება, ხალისი, მისწრაფება. გული აქ იმასვე უდრის, რასაც ექვსი საუკუნის შემდეგ ნ. ბარათაშვილის წერილში გრ. ორბელიანისადმი: რაც მამამ უნივერსიტეტში გაგზავნაზე უარი მითხრა, „ამის შემდეგ გული აღარ იყო, რომ კიდევ შემეწუხებინა მამა ჩემის თხოვნით“. რუსთაველი 848-ე სტროფში გვესაუბრება ინტელექტისა და ფსიქიკის როლზე ადამიანის ცხოვრებაში, ინტელექტისა და ფსიქიკის გავლენის შესახებ ადამიანის ქცევაზე. ამის გამო ამ სტროფთა შორის არავითარ წინააღმდეგობას ადგილი არა აქვს. რუსთაველი უდიდესი მხატვარია და უდიდესი მცოდნეც ადამიანისა. მისი აზრით, ადამიანს აქვს ფსიქიკა და ინტელექტი, ადამიანი „სულიერი“ და გონიერი არსებია. მაგრამ იგი თვლის, რომ თვით ადამიანი მთლიანია, ერთიანია და არა ფსიქიკური და ინტელექტუალური ნაწილებისაგან შემდგარი, არა გაყოფილი ფსიქიკურ და ინტელექტუალურ ნახევრებად: იგი თვლის, რომ ადამიანის ფსიქიკური და ინტელექტუალური ცხოვრება მთლიანი პროცესია, მაგრამ ამ მთლიანობაში ზოგჯერ ფსიქიკური დომინანტობს, ზოგჯერ — ინტელექტუალური. ეს დამოკიდებულია აღზრდაზე, ტიპზე, სიტუაციაზე და სხვ. განა შემთხვევითია, რომ თინათინის მისამართით ნათქვამი ფრაზით: „რადგან შენ დაგრჩა გონება, გული შენკენვე დაბრუნდეს“ ავთანდილი თავის ხასიათს ხსნის, ხოლო ფრაზაში: „რა გული წავა, იგიცა (ცნობა და გონება) წავლენ და მისკენ მიდიან“ წარმოდგენილია ასმათის მსჯელობა ადამიანზე ტარიელის ხასიათის მიხედვით? არა თუ ასეთი მნიშვნელოვანი მომენტი, პოემაში შემთხვევითი ერთი შორისდებულიც არაა.

რომ რუსთაველი ინტელექტუალური და სულიერი ცხოვრების ორგანოდ გონებას (ტვინს) მიიჩნევს, ამას ნათლად ადასტურებს რამდენიმე გარემოება.

უხზა დიდმან ხელმწიფემან უკუოსა, უსენს, მთვრალსა (1167),

სით მოიღებ ამ ძვირფასეულობასო, გვიამბობს ფატმანი. მთვრალს ახასიათებს კ ვ ე ხ ნ ა (1046), ის არის „ცქათი, უწრფელი, მსწრომელი“ (1165).

მაშასადამე, რუსთაველის გაგებით, გონიერება, უკუა, ცნობიერება იძენად არის საღი, ნორმალური, უნაკლო, რამდენადაც ადამიანის თავი (ტვინი) არაა გაბრუებული ალკოჰოლით. მეორე მხრით, ამასვე ადასტურებს ისეთი ტაეპები, როგორცაა:

სხვაგან ჰქრის მისი გონება (89).

ისმენდი, მოეც გონება ჩემთა ამბავთა სმენასა (310).

შენთვის დავსდებ გონებასა, სულსა, გულსა (902).

და სხვ. აქა-იქ კი რუსთაველი ფსიქიკურს პირდაპირ გონებას მიაწერს:

ტკბილნი გონებანი ჩემთვის მეტად გაამყიფნა (207).

გონებანი ჩქარნი ჩემთვის დააწყნარნა (245).

სიწყნარე გონებისა (არ უნდა) მოიძულოს, მოიძაგოს (2151) ადამიანმაო და სხვ.

ამრიგად, ეკვი არაა, რომ რუსთაველი ცნობიერების, გონიერების, ინტელექტუალური და ფსიქიკური ცხოვრების ორგანოდ თავს, ე. ი. ტვინს მიიჩნევს.

ამ მოსაზრებას, როგორც აკად. ივ. ბერიტაშვილი აღნიშნავს, არ ეწინააღმდეგება ის გარემოება, რომ რუსთაველი ფსიქიკურ და ინტელექტუალურ სინამდვილეს ზოგჯერ თითქოს გულიდან მომდინარე მოვლენად მიიჩნევს¹. პოემაში აქა-იქ მართლაც ვკითხულობთ:

გული უც მისთვის მწყრომარე (91).

გულსა შინა დაეუზრახე (363).

გული სრულად გამიშაგდა (649).

გული მისკე მიიბრუნდა (605).

დაეზრახა გულსა შინა (1091) და სხვ.

¹ მოძღვრება ადამიანის ბუნების შესახებ საქართველოში, გვ. 202.

გამოდის, რომ ინტელექტუალური სინამდვილისა და ფსიქიკური პროცესების ამსახველ-გამომხატველი ზოგიერთი რუსთაველური ტერმინი ეტიმოლოგიურად დაკავშირებულია ცნებასთან გულ ი. მაგრამ ეს ტერმინები შექმნილია არა რუსთაველის, არამედ ხალხის მიერ უხსოვარი დროიდან. აქ ჩვენ საქმე გვაქვს ოდესღაც ხამდვილი რწმენისა და წარმოდგენების ამსახველი ტერმინოლოგიის გამოყენებასთან და არავითარ შემთხვევაში — შეხედულებათა, წარმოდგენების, რწმენის ადექვატურ გამოხატვასთან. ჩვენს მეტყველებაში დღესაც მტკიცედ არის შემონახული გამოთქმები: გულით გამხარებია, გული მომივიდა, გულში გავიფიქრე და სხვ., იმდენად მტკიცედ, რომ არც ერთი ნერვოპათოლოგი, ფსიქიატრი ან ფსიქოლოგი არ იტყვის: ტვინით გამხარებია, ტვინწრფელად მოგახსენებ, ტვინი მომივიდა, ტვინში გავიფიქრე (მით უმეტეს, არავინ იტყვის — ტვინის ქერქით გამხარებიაო და სხვ.). მაგრამ განა ეს იმას ნიშნავს, რომ, ფსიქოლოგების აზრით, გულია ფსიქიკური ცხოვრების ორგანო? ვფიქრობთ, სფსიქოლოგები, ფსიქიატრები, ნევროპათოლოგები ერთნმად განაცხადებენ, რომ არა.

რუსთაველმა კარგად იცის, რომ ადამიანი, როგორც წესი, არის მრთელი (ჯანმრთელი, ჯანსაღი, კარგადმყოფი), სნეული კი (ავადმყოფი, დაავადებული), მრთელისაგან, მრთელობისაგან გადახრილია და ისე. რომ არაბუნებრივია, მრთელი სნეულივით კვნესოდეს:

ტყვეთა მრთელთაცა არ აკლდა კვნესა, მართ ვითა სნეულთა (452), —

ვკითხულობთ ერთგან პოემაში.

მ რ თ ე ლ ი ს სინომიმია — ჯ ა ნ ი, რაც ნიშნავს: ჯანმავარი, ჯანსაღი, ჯანმრთელი.

ასმათის მონა შემოდგა, მე ეჭე ლალი და ჯანი საღ, (517), —

ლაპარკობს ერთგან ტარიელი.

სნეული ეწოდება მას, ვისაც სენი სჭირს, ვინც შეპყრობილია რაიმე სენით: „სენი მე მჭირს, რაცა ჭირად“ (127). ადამიანი რა „დასნეულდეს“, მას „სხვამ უამბოს, რაცა სჭირდეს სენი“ (662). აწ სახლად მმართველს სენები“ მოხუცებულსო (822), — ამბობს როსტევეანი. ერთგანაც ნათქვამია, მე ამა და ამ „სენითა მთქვეს“ (349) შეპყრობილიო.

სენი სხვადასხვაგვარია. ავადმყოფი ტარიელის გვერდით პირდაპირ

9. მ. მახათაძე.

ისმება კითხვა: „ესე სენი რა გვარიაო“ (352). ყველა ისინი პოემაში სამი ძირითადი ჯგუფისად მოჩანს.

უკვე დამოწმებული სტროფების მიხედვით შეიძლება დავასკვნათ, რომ სნეულებათა ერთი სახე, ერთი გვარი შინაგანი სნეულებანი ა. „აწ სახლად მმართვეს სენებო“ (822), რომ მოსთქვამს მეფე როსტევეანი, აქ ლაპარაკია იმ დაავადებათა და სენტა შესახებ, რომელთაც იწვევს ორგანიზმის მოხუცება და ამ ნიადაგზე მისი სხვადასხვა ორგანოს გადაგვარება.

ზოგჯერ ადამიანს „სქირს წყლულობა“ (1473). მეტაფორულად — „გულისა წყლულობა“ (224), ანუ ზოგჯერ დაავადება, ავადმყოფობა, სნეულება გამოწვეულია წყლულებით, წყლულიანობაში მდგომარეობს: „მემატების წყლული წყლულსა“ (1306). რა შენგან სიშორეს ვიგონებო, წერდა ნესტანი ტარიელს ქაჯეთით და ტარიელიც აღნიშნავდა:

„ხელსა ხმლითა დავეკოდე, წყლულად მაჩნდა, არ ნალება“ (453)

ჩმლის ზედმოქმედების შედეგიო.

ამგვარ დაავადებათა მიზეზი ხშირად არის გარედან მიღებული ფიზიკური ტრავმები: დაკოდევა, ანუ დაქრა, მოტეხილობა და სხვ. ავთანდილს რომ ხატაელი მთავრები შეხვდნენ, ერთი მათგანი, უწვევრული, „თავსა იყო დაკოდილი“ (197). „ვისცა არ დაჰკოდეს, ყმა მისი (როსანისა) ვერავის დაუკოდია“ (1221). „დაკოდილნი მკვდართა შინა იმაღვიან“ (1044). „მოდო, მარიხო, დამჰქერ ლახვართაო“ (960), — ვკითხულობთ პოემაში. ერთგანაც ფრიდონის დიდებულები აცხადებენ: „წყლულსა, მისგან დაკოდილსა“ (1454) მისგანვე (ღვთისგანვე) მოელის ბედი თუ უბედობაო. მოტეხილობათა შესახებ კი პოემაში ვკითხულობთ: ტარიელმა „ზოგთა მხარ-თეძო დაჰლენაო“ (994).

ამრიგად, დანაკოდი იწოდება წყლულად. მაგრამ წყლული ყოველთვის არ არის გამოწვეული გარედან მიყენებული ტრავმებით. ზოგჯერ მისი წარმოშობის, გაჩენის მიზეზები გაურკვეველია. ასეთი წყლულების შესახებ საუბარი გვექნება ქვემოთ. უკვე ნათქვამის მიხედვით კი შეიძლება დავასკვნათ, რომ დაავადებათა მეორე ჯგუფს შეადგენს ქირურგიული სნეულებანი. საინტერესოა, როგორც აღვნიშნეთ, რომ დამოწმებული სტროფით მხარ-თეძოს მოტეხილობა, დაღეწვაც კი, სასიკვდილო ტრავმად არ ითვლება.

ზოგიერთი ავადმყოფობა, კერძოდ, წყლულები, იწვევენ ტკივილის

შეგრძნებებს: „მას თურე წყლული სტკიოდა“ (593). „წყლულნი გტკი-
ვიანო“ (1397), --- ცკითბულობთ პოემაში.

ავადმყოფობათა, სნეულებათა მესამე გვარი, ჭგუფი, თუ სახე არის
ფსიქო-ნერვული დაავადებანი თუ აშლილობანი. ამ დაავადებათ პოე-
მაში ეწოდება ხ ე ლ ბ ა. შ ლ ე გ ო ბ ა, ს ი შ მ ა გ ე, ხოლო ამგვა-
რი ავადმყოფობით შეპყრობილთ — ხ ე ლ ი, შ ლ ე გ ი, შ მ ა გ ი.

აქ საჭიროა ყურადღება შევაჩეროთ ერთ გარემოებაზე.

პოემაში არც ერთი ნამდვილი სულით ავადმყოფი გმირი არ გვხვდე-
ბა. მართალია, თხზულების მთავარი გმირი აქა-იქ თავის თავს ხ ე ლ ს
უწოდებს, მაგრამ ამით მას იმის თქმა სურს, რომ ტანჯვისაგან ის მი-
სულია ხელობამდე, ქცეულია ხელად. ზოგჯერ კი მას ეჩვენება, რომ ის
ხელია, სინამდვილეში კი მხოლოდ ავზნებულ ნერვულ მდგომარეობა-
შია, როგორც მაგალითად. ლომთან და ვეფხთან ბრძოლის შემდეგ ტა-
რიელს ავთანდილი ეუბნება:

ბრძენი ხარ და გამორჩევა არა იცი ბრძენთა თქმულებ (876).

არ იცი, ვარდნი უეკლოდ არავის მოუკრებიან? (877).

ტარიელი კი უპასუხებს:

ბრძენი, ვინ ბრძენი, რა ბრძენი, ხელი ვითა იქნა ბრძობასა.

ეგ საუბარი მაშინ ხამს, თუცაღა ვიყო ცნობასა (886).

და ქვაბშიც განაგრძობს:

რაცა კმართვს გონიერთა. ერთხელ ვიყავ მეცა მქნელად.

აწ ნობათი ხელობისა მომხედლომია, მით ვარ ხელადო (928).

მაგრამ ასეთი მსჯელობა ნამდვილი ხ ე ლ ი ს ა თ ვ ი ს, რა თქმა უნ-
და, დამახასიათებელი არაა და თვით რუსთაველმაც ძალიან კარგად
იცის, რომ ტარიელი სულით ავადმყოფი და ხელი არ არის: პირიქით.
ის გვარწმუნებს, რომ ტარიელის შინაგანი სულიერი სამყარო მ რ თ ე-
ლი ა, ხელუხლებელია. ჭანსალია, ძლიერია, შეუღასხავია, მდიდა-
რია. იგი იშვიათი ემოციური ძალის მეტაფორით გამოხატავს ამ, თუ
შეიძლება ითქვას, ტარიელის ხასიათის გასაღებს:

ტარიელის ვარდი იყო დათრთვილული, არ დაზრული (284).

მისი ფსიქიკა არ იყო დაშლილი, დარღვეული, იგი მხოლოდ დეპრესირებული იყო იმედდაკარგულობისა გამო. ამით აიხსნება, რომ როცა მას ავთანდილი გაეცნო, ახალგაცნობილის ვინაობისადმი სალი ინტერესი გამოიჩინა,

ყმასა უთხრა: მესწროფების, მითხარ შენი დაფარული,
ვიო ხარ, ახუ სით მოსრულხარ, სადაური, სით მოსრული (284).

ეს, რა თქმა უნდა, არ ნიშნავს, რომ პოემის ავტორს წარმოდგენა არ აქვს სულით ავადმყოფობასა და მის სახეობებზე, ნერვიულ დაავადებებზე და სხვ.

ამრიგად, ავადმყოფობათა მესამე ჯგუფი ფსიქო-ნერვოლოგიური დაავადებანია.

პოემაში სნეულებათა სხვა სახეების, ვთქვით, ბავშვთა, ქალთა, კანის და ა. შ. შესახებ ცნობები არ გვხვდება, მაგრამ ავტორს ამათ შესახებაც უნდა ჰქონდეს წარმოდგენა: იგი ლაპარაკობს, მაგალითად, ტარიელის ჯანსაღ ბავშვობაზე.

სხვათა შორის, პოემა განასხვავებს სნეულებათა ორგვარ მიმდინარეობას: ესენია მწვავე და ქრონიკული ხასიათი და მიმდინარეობანი სნეულებათა. ერთს ახასიათებს მაღალი სიცხიანობა, მწვავე და აუტანელი ტკივილები, ნერვული აღზნებადობა და სხვ. სიმპტომები; მას ზოგჯერ თან ახლავს ცნობიერების დაკარგვა, უგრძობადობა, გულის წასვლა; მეორეა ქრონიკული სნეულებანი, ან სნეულებათა ხანგრძლივი მიმდინარეობა ნელი ტკივილებით, დაბალი სიცხიანობით და სხვ. პოემაში თუმცა ყველაფერ ამაზე ლაპარაკი არ არის ისეთი სტილით, როგორც ამას ადგილი ექნებოდა „კარაბადინებში“, ან შინაგანი, ქირურგიული და სხვ. ხასიათის სნეულებათა სახელმძღვანელოებში, მაგრამ მთელი რიგი მეტაფორები, თუ პოეტური მეტყველების სხვა ხერხები, რომლებიც გადმოცემულია პოემის გმირთა მდგომარეობა-განწყობილებანი, ამას გადაჭრით მიუთითებენ. ასეთებია: „სიცხე გულისა ნიადაგ მწვავეს“ (1026) „სენი, ცეცხლთა მომდებარი“ (662). „სიცხე სწვავეს“ (1347), „ცეცხლნი უშრეტნი მწვიდიან“ (351). „მომემატა ცეცხლთა სიცხე“ (629). „ედებოდა ცეცხლი ნელი“ (1435) და სხვა პოეტური მეტაფორები.

რუსთაველის აზრით, ზოგი ავადმყოფობა, სნეულება, განკურნებადი, წარმავალია, დროებითია. ზოგი — არა. შეწუხებული როსტევეანი ერთგან უიმედოდ აცხადებს: ღმერთმა

სიკვდილამდის დამაწყულა, ვერვის ძალ-უც განკურნება (99)

ჩემიო. გულანშაროელი დიდებულები კი სხვა აზრის არიან:

წყულუსა, მისგან დაკოდილსა, მასვე ძალ-უც განკურნებაო (1454).

ერთგან ავთანდილიც აცხადებს:

ღმერთსამცა ვით არ შეეძლო კვლა განკურნება წყულუსაო (929).

ამრიგად, თუმცა პოემაში ზოგჯერ ნათქვამია, რომ კონკრეტულად ამა და ამ ქირის, სენის თუ წყულუს განკურნება შეუძლებელია, ან „არვის ძალ-უც“, საერთოდ სნეულებანი, წყულულები თუ სხვ. დაავადებანი განკურნებადი, წარმავალი მოვლენებია. წინააღმდეგ შემთხვევაში, მკურნალობას არავითარი აზრი აღარ ექნებოდა, მაშინ საჭირო იქნებოდა მხოლოდ მოვლა და ავადმყოფისათვის მდგომარეობის შემსუბუქება.

იმას, ვინც ავადმყოფს მკურნალობს, მოარჩენს, განკურნავს, ეწოდება მკურნალი, ექიმი და დასტაქარი. „მკურნალნი და დასტაქარნი“ (526) მკურნალობდნენ ტარიელს. „რა აქიმი დასნეულდეს“, „მან სხვა უხმოს მკურნალიო“ (662), — ვკითხულობთ პოემაში, ტარიელი კი აცხადებს: „ერთი მონა დასტაქარი მყვა“ (198) და მან დაჭრილ ფრიდონს მოუარაო. ამრიგად, მკურნალი ორი ძირითადი სპეციალობისაა: შინაგან სნეულებათა და ქირურგიულ დაავადებათა.

თვით ექიმის შრომა-საქმიანობას, პროცესებს, მანიპულაციებს, რეჟიმს, რომელთაც ატარებს და ნიშნავს ექიმი და რომელთა შესრულების შედეგადაც ავადმყოფი უნდა განიკურნოს, ეწოდება აქიმობა და მკურნალობა: ასმათმა არ გამიცინა, ატირდა.

ამით უფრო დამაწყულა, არა წყულთა შიქიმნდაო (519), —

ამბობს ტარიელი. მეორეგან ნათქვამია: „სამკურნალო არა სქირს რაო“ (352).

პოემაში ხაზგასმულია სამედიცინო მორალის, ეთიკის, ტრადიციების

ღირებულება და მნიშვნელობა. გვხვდება უკვდავი, მარად ცოცხალი სამედიცინო ქეშმარიტბანიც. რუსთაველი გვასწავლის:

რა აქიო დასნეულდეს, რაზომ გინდა საქებარი.
მან სხვა უხმოს მკურნალი და მაჯაშისა შემტყუებარი.
მან უამბოს, რაცა სჭირდეს სენი, ცეცხლთა მამდებარი:
სხვისა სხვამან უკეთ იცის, სისარგებლო საუბარი (662).

სტროფის მიხედვით ბევრი რამ ირკვევა.

ექიმი, რაზომ საქებარი არ უნდა იყოს, თავის თავს ვერ უმკურნალებს:

ზოგი ექიმი საქებარია, ზოგი, იგულისხმება, სხვაზე ნაკლებ მცოდნეა.

მკურნალისა წარმოებს ავადმყოფის ბინაში გამოძახება, მიწვევა.

ღიაგნოზის დადგენაში გარკვეულ როლს ასრულებს მაჯისცემის ხასიათი, პულსაცია.

ზოგიერთი სენი მიმდინარეობს ტემპერატურით, „ცეცხლთა მომდებარია“. ექიმები, როგორც წესი, მკურნალობენ მარტონი, საკუთარი პასუხისმგებლობით და სხვ.

ყველაფერი ეს ღლესაც ცოცხალი და გარდუვალი ქეშმარიტბანია.

პოემაში ნაჩვენებია კონსილიუმებიც, მკურნალთა ერთობლივი, შეთანხმებული დასკვნები და მოქმედება ავადმყოფის საწოლთან: „აქიმნიცა იკვირებდეს“ (352) ჩემს ავადმყოფობას და „მკურნალთა დამიწყეს მოსლვა მრავალთა“, თუმცა „მათ ვერა მარგეს“, ოღონდ ესა და ეს, „დამწამესო“ (362), გვიამბობს ტარიელი.

მკურნალობაში ძირითადი მომენტია ღიაგნოზი. რუსთაველის ექიმებიც ავადმყოფის საწოლთან, უპირველეს ყოვლისა, კითხვას აყენებენ: „ესე სენი რა გვარია“ (352)? ჯერ უნდა გაირკვეს, „რაცა სჭირდეს ჭენი“ (662) ავადმყოფს. მხოლოდ ამის შემდეგ შეიძლება „მკურნალმა ჰკურნოს“ მას.

ავადმყოფობის გამოცნობის ორი გზაა ნაჩვენები: ავადმყოფის (ან მის მახლობელთა) ჩვენება. ე. წ. ანამნეზი და ობიექტური მონაცემები, რაც ვლინდება გასინჯვით.

მას მკურნალმან რაგვარ ჰკურნოს, თუ არ უთხრას, რაცა სჭირდეს (1083),

ვკითხულობთ პოემაში¹. ჩვენ ეს--ეს არის, დავიმოწმეთ სტროფი, რომელშიც რუსთაველი აღნიშნავს, რომ საუკეთესო ექიმმაც კი, თუ დასნეულდა, „სხვა უხმოს მკურნალი და მაჯაშისა შემტყეებარი“ (662). მაჯაზე დაკვრევებით იწყება, როგორც ჩანს, გასინჯვა. ეს უკანასკნელი, უნდა ვივარაუდოთ, მრავალი მომენტისაგან შედგება.

როგორ და რა საშუალებებით წარმოებს მკურნალობა? ეს საშუალებებია: რეჟიმი, წამლობა, დანა და შთაგონება. დავიწყოთ რეჟიმი.

მოვლა და რეჟიმის დაცვა დღესაც ავადმყოფის განკურნების ძირითად პირობად ითვლება. ეს ცოდნია რუსთაველსაც. ავადმყოფი ტარჩელის მოვლისა მეფე-დედოფალმა მკაცრი რეჟიმი დააწესეს: ნება არ მისცეს მოჯობინებისთანავე ფეხზე დადგომისა და გავლისა (335). ავადმყოფის საწოლთან სიჩუმე, სიმშვიდე, სიწყნარე მეტობს (363) და სხვ. მაგრამ წოლა არ არის ერთადერთი გამოსავალი. ზოგჯერ საჭიროა სხვაგვარი რეჟიმი. ხანდახან ავადმყოფი თვითონ ეძებს გართობას. ავადმყოფი ტარჩელი სთხოვს მეფეს:

ცხენსა შეჯღომა მწაღიან, ვნახნე წყალნი და ველა (356).

ტარჩელის თხოვნა დაკმაყოფილებულ იქნა. მოკეთებული ტარჩელი შემდეგ გართობის მიზნით ამხანაგებსაც შეჰკრებს შინ და აუფრას შეექცევა (369).

უკიდურესად დეპრესიულ ვითარებაში მყოფ ტარჩელს ავთანდილმა მშვენიერი რეჟიმი დაუწესა:

სადაცა გწადდეს, მუნ იყავ მითვე წესითა მავითა:
გწადდეს გულითა ბრძენითა, გწადდეს ცნობითა შმაგითა,
მაგა ქვევითა ტურფითა, ანაგებითა ნაგითაო (935).

ასეთ თავისუფლებას ავთანდილი „ანიჭებს“ ტარჩელს იმის გამო, რომ შეზღუდვამ, მის მიერ ავთანდილისათვის არაბეთში გაბრუნებისას მიცემულმა პირობამ, ქვაბში დაგხვდებო (667), უარყოფითი შედეგი გამოიღო. ტარჩელმა პირდაპირ უთხრა ავთანდილს შემდეგ:

შენ მოგელოდი, მიმპირდა მოლოდინითა შენითა,
ქვაბს ველარ გავებლო (906).

ამრიგად, ჰაერზე ყოფნა, გასეირნებანი, გართობა ბუნების წიაღში

¹ შდ. მ. სააკაშვილი. ა. გელაშვილი, III, გვ. 238.

დასვენება ზოგჯერ მაცოცხლებელ გავლენას ახდენს ავადმყოფ, დაღლილ თუ დეპრესიულ მდგომარეობაში მყოფ ადამიანზე. პოემის გმირებს საერთოდ დილაც უყვართ ბუნება და აქვთ უნარი ღრმად განიცადონ მისი სილამაზე, დასტკბენ მისი სიმშვენიერით. როსტევეანი და ავთანდილი ნადირობის დამთავრების შემდეგ

თამაშობდეს და უქვრეტდეს წყალსა და პირსა ტყეთასაო (83), —

გვეუბნება რუსთაველი.

ავადმყოფის მოვლა-პატრონობის რეჟიმს უნდა ექვემდებარებოდეს მისი კვებაც. ზოგჯერ აუცილებელია საკვების შერჩევა, დიეტა. ავადმყოფობისას „მახვრიტეს სახვრიტელიაო“ (351), შენიშნავს ჭარბიელი. სახვრეტელი ბულიონია, ან საზოგადოდ — სუპეული, მსუბუქი საკმელი. მახვრიტეს სახვრეტელია ნიშნავს ბულიონი მასვესო. სრულიადაც შემთხვევით არ არის რუსთაველის ეს შენიშვნა. ამის ნათელსაყოფად ის გარემოებაც კმარა, რომ მას პოემისეულ კულინარიაში უპირისპირდება: მწვადი (923); „ჭამა ხორცისა შემწვრისა შეუქნელისა“ (268), მოუხარშავისა, აგრეთვე „ხორცისა ხმელობა“ (1496), რომლითაც იკვებებოდა ასმათი ქვაბში ცხოვრების დროს, და რომლითაც ტარიელი აპირებს გაუმასპინძლდეს ძმადნაფიცებს იმავე ქვაბში, ისევე როგორც სნეული და უგუნებო ადამიანის მოკრძალებულ და უხმაურო თუ დიეტურ პურობას, ან გარდახვეწილთა „უპუროდ პურობას“ (სიმფონია, გვ. 931, 932) უპირისპირდება პოემის მეფე-მთავართა სასახლეების სამეფო სუფრები, ბანკეტები და ნადიმები. ასეთი ნადიმები პოემაში ხშირად გვხვდება და მათზე სიტყვას აღარ გაეაგრძელებთ. აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ იქ

ჯამი და ქიქა—ყველაი ფეროზისა და ლალისა (483)

ტრიალებს, ხდება „მღერა მუტრიბთა“ (485), „სმა და მღერა“ (488). რომელიც ხანდახან დილამდე გრძელდება ხოლმე, „ნადიმობა, ბარბითი და ჩანგთა უღერა“ (იქვე). ისე რომ

სხვა გახარება ასეთი არს უნახავი თვალისა (483).

რახან სიტყვამ მოიტანა, ბარემ ისიც აღვნიშნოთ, რომ ერთის მხრივ ასეთი დიდი მასშტაბის ბანკეტების, მეორე მხრივ — განმარტობით პურის ჭამისაგან განიარჩევა ვიწრო მეგობრული წრისათვის გაშლილი

მცირე მასშტაბის სალხინო სუფრა, რომელსაც ვხვდებით ტარიელის სასახლეში (369) და ტკბილეულითა და ხილით დაფარული მაგიდა. რომლითაც ნესტანი უმასპინძლდება ტარიელს (418).

დაეუბრუნდეთ ავადმყოფის მკურნალობის საკითხებს.

ჩვენი შენიშვნები რეჟიმის მნიშვნელობის რუსთაველური გაგების შესახებ ამომწურავი არ იქნებოდა, თუ უყურადღებოდ დავტოვებდით რუსთაველის დამოკიდებულებას სანიტარიისა და ჰიგიენის საკითხებისადმი. რუსთაველს მათ შესახებ საგანგებო საუბარი არა აქვს. მისი საერთო ყურადღება კი ამ საკითხებისადმი ჩვენთვის საგულისხმო დასკვნას გვაძლევს.

რუსთაველის გმირები კოლექტიური ნადირობისას, როცა დიდძალ მხევს მოინადირებენ ხოლმე, ბანაკს უსათუოდ მდინარის პირას დასცემენ. ეს ბუნებრივია: მოკლულ ნადირს ესაჭიროება დამუშავება, გარეცხვა, მონადირეებს — დაბანა, დასუფთავება.

როცა ნესტანთან პირველი შეხვედრის დროს შევწუხდი, გონს მოსულმა ვნახე, რომ

შიგან ეწევ დიდთა დარბაზთა, ტურფითა საგებელითაო (349),

გვიამბობს ტარიელი.

ავთანდილს, როცა მან ღამე გაათია ფატმანთან, დილას

ღიაცმან უძღვნა მრავალი კაბა, ყაბაჩა, რიდები,

მრავალი ფერი სურნელი, ტურფა პერანგი, წმიდები:

„როცა გწადსო, ჩაიცვიო“ (1255).

ნესტანის ახლად აგებულ სასახლის აბანოში „მრავლად იყო სარაჯები ვარდის წყლისა“ (341), ხოლო ფრიდონმა თავისი მეგობრები

აბანოს, ბანანა, აავსნა შესამოსლისა ძღნობითა (1385).

ვფიქრობთ, არ შეეცდებით, თუ რუსთაველის გმირებს სანიტარიისა და ჰიგიენისადმი უყურადღებობას არ დაეწამებთ არც ავადმყოფის საწოლთან.

მკურნალობის მეორე საშუალება არის წამლობა.

მკურნალნი და დასტაქარნი წამალსაყე მოგიტანდესო (526), —

უთხრა ნესტანმა ტარიელს.

წამალი არსებობს სხვადასხვა დაავადებისა და ორგანოებისათვის.

ნახსენებია „წამალი გულისა“ (153. 704), „წამალი ხელისა“ (257), „წყლულისა“ (274). ზოგჯერ ეს წამლები არანივთიერი, სიმპოლიკურია, მაგრამ ასეთი ნამდვილი წამლები, ცხადია, არსებობენ: სწორედ მათ მაგივრობას უწევენ პოემის გმირები ერთიმეორეს.

წამლები დღესაც ორი (ძირითადი) სახისაა: შინაგანი და გარეგანი, ანუ დასალევი და არა დასალევი (ინექციური, დასაფარებელი, დასახელო, წასასმელი). პოემაშიც „ავთანდილ დამდვა წაჰალო“ (1521), — ამბობს ტარიელი. ეს გულისხმობს გარეგან სახმარი წამლის არსებობას. „წამალი გულისა“, „წამალი ხელისა“ კი ადასტურებენ, რომ ყოფილ-შინაგანი წამლებიც.

დასტაქარნი კი არა მარტო წამლებით მკურნალობენ.

პოემით დასტაქარნი მკურნალობენ დაკოდილობათ. სიმსიენეებს და ამათ გარდა, უნდა ვივარაუდოთ, ძვლების ტრავმებს: მოტეხილობათ, ამოვარდნილობებს და სხვ. ტარიელს რომ დასტაქარი მონა ჰყავდა, მან დაჭრილ ფრიდონს „ისრის პირნი ამოუხენა“, ისრები ამოულო ჭრილობებიდან ისე, რომ „დაკოდილნი არ ატკივნა“ (598).

დაჭრილთა მკურნალობის გარდა დასტაქარნი დანას, ეტყობა, თვითონაც მარჯვედ ატრიალებენ, და იმდენად მარჯვედ, რომ ხანდახან ისეთ წყლულებსაც გაჰკვეთენ, რომელთაც დანა დღესაც ვერ ამარცხებს. ასეთი ავთვისებიანი წყლულებისა და სიმსიენეების და მათი დანით მკურნალობის შესახებ ლაპარაკობს, ცხადია, რუსთაველი, როცა შენიშნავს:

წყლულსა დანა ვერა ჰკურნებს, გაჰკვეთს, ანუ გაამსიენებსო (956).

მაგრამ თვით გამოთქმა „წყლულსა დანა ვერა ჰკურნებს“ ადასტურებს, რომ ეს დანა მხოლოდ ზოგიერთ დაავადებას ჰკურნავს.

წყლულების, ჭრილობათა, მოტეხილობათა გაკვეთისა და დამუშავების შემდეგ, რასაც დასტაქარები ცდილობენ უმტკივნეულოდ ჩაატარონ (598), ხდება შეხვევა. ფრიდონს ხსენებულმა დოსტაქარმა „წყლულნი შეუხვივნა“ (598). ტარიელი, რომელიც გვიამბობს: ხატაელებთან ომში „ხელსა ხმლითა დავეკოდევო“ (459), საგანგებოდ აღნიშნავს:

ინდოეთს მივე, მეგება ჩემი გამზრდელი ტყბილია...

ხელი გამიხსნა, შემომკრა მან სახეველი ლბილიაო (465).

სხვათა შორის, ამით გამოხატა ინდოეთის მეფემ ნაამაგდარევე ტარიელისადმი უსაზღვრო მადლობა: მეფე პირადად მოემსახურა სამშობ-

ლოსა და ტახტის კეთილდღეობისათვის ბრძოლაში დაქრილ ტარიელს.

თუ შესაძლოა, სხეულის ასეთი დაზიანებული ადგილისა ხდება იმობილიზაცია:

ნაოპარსა, დაკოდილსა ხელი ყელსა ჩამომებო (48). —

შენიშნავს ერთგან ტარიელი !.

ქირურგიულ დაავადებათა და კრილობათა მკურნალობაზე საუბრის დროს არ შეიძლება უყურადღებოდ დავტოვოთ პირველადანმარების, სწრაფი დახმარების ცნება, რომელსაც ვხვდებით პოემაში.

პოემის გმირებმა, როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა, იციან, რომ ბევრი სისხლის დაკარგვა იწვევს ავადმყოფის (დაქრილის) დაღუპვას. პოემაში აღნიშნული სიკვდილის ყველა შემთხვევა, გარდა ერთისა, ვიმეორებთ, გამოწვეულია სწორედ სასიკვდილო კრილობებით და ტრავმებით.

რათა ასეთი გამოსავალი აცილებულ იქნას, საჭიროა კრილობიდან სისხლის დენის შეჩერება რაც შეიძლება სწრაფად. ეს მშვენივრად იციან არაბებმა: როცა ტარიელმა იმავე მათრახით დახოცა და დაასახიჩრა როსტევეანის მონები, მეფე და ავთანდილი მას დაედევნენ, ხოლო

ლაშქარნი მკედართა სტიროდეს, სწრაფა აქეს წყულთა ხვევისა (98).

ამრიგად, პოემაში საუბარია სასწრაფო დახმარებაზე, კრილობათაგან სისხლის დენის სასწრაფო შეჩერების, შეწყვეტის აუცილებლობაზე.

მაგრამ ხატაელი მთავრები მეტად უვიცად და გამოუცდელად იქცევიან. იმ პირობებში, რომლებშიც ისინი აღმოჩნდნენ. გარდა კრილობის შეხვევისა და ამ საშუალებით სისხლის შეყენებისა, ავადმყოფის გადარჩენის ერთადერთი გზა არის მისი მოსვენება, უმოძრაობა, სიმშვიდე. ხატაელმა მთავრებმა ეს არ იციან: მათ დაქრილ ძმას არც კრილობა შეუხვიეს და არც მოსვენების საშუალება მისცეს (იგი სადღაც, გაურკვეველი მიმართულებით მიჰყავთ). ამის გამო ეუბნება მათ ავთანდილი:

ჩრდილსა გარდასვით, მაშვრალი მიეცით მოსვენებასო (213).

ეს ნიშნავს: მოასვენეთ დაქრილი...

1 საქართველოს მედიცინის ისტორია, 111, გვ. 269.

მკურნალობის შემდგომ. არანაკლებ მნიშვნელოვან საშუალებად პოემაში მიჩნეულია შთაგონება.

თუ რუსთაველის თერაპიული და ქირურგიული მკურნალობა, როგორც ჭეიწით ვნახავთ, ეპოქიანათვის ძალიან მდიდარი, ღღევანდელთან დაპირისპირებით მაინც ღარიბად უნდა ჩავთვალოთ, ასე არ ითქმის შთაგონების რუსთაველურ გამოყენებასა და გაგებაზე. შთაგონება, ესაა ფსიქიკური თუ ფსიქოლოგიური ზემოქმედება ერთისა მეორეზე. შთაგონების პროცესი გულისხმობს, ერთი მხრივ, ძლიერ პიროვნებას, ავტორიტეტს, მეორე მხრივ, აპათიურ, ფლეგმატურ, უიმედობით. სკეპსისით, მელანქოლიით შეპყრობილ პიროვნებას, აკვიატებული აზრების მქონეს, ერთი სიტყვით, რაიმე მიზეზით დეპრესირებულ, დაღდასმულ. სულიერად დაკეპულ, რწმენადაკარგულ „მეს“, რომელიც საჭიროებს აღდგენას. შთაგონების უმთავრესი გზაა საუბარი, რომელიც მიზნად ისახავს და შეძლებს დარწმუნებას, დაჯერებას, რწმენის განახლების მეშვეობით პიროვნების აღდგენას.

შთამაგონებელი საუბრები, თანამედროვე ფსიქიატრიის თვალსაზრისით, არ საჭიროებს ლოგიკურობას, ფაქტების სიმტკიცეს, მეცნიერულობას. მაგრამ როგორც ერთხელ უკვე აღვნიშნეთ, ტარიელი არ არის მართლა სულით ავადმყოფი, რომელსაც არ გააჩნია განსჯის, აწონგაზომვის, ანალიზის უნარი.

ტარიელის თავგადასავლის გაცნობამ, იმასთან ერთად, რაც უკვე იცოდა მის შესახებ, ავთანდილი მსწრაფლ დაარწმუნა, რომ სწორუპოვარი ვაჟაკის გაგარეულების მიზეზი არის უიმედობა, რწმენის დაკარგვა. საჭიროა მისი აღდგენა. ამ მიზნით მან იმავე წუთიდან დაიწყო ტარიელის შეგნებულის პიკირება. მისი პირველი პასუხი, რეაგირება ტარიელის თავგადასავლისადმი ვაჟაკის საქციელის კრიტიკულ შეფასებას შეიცავს:

მართალა ვითხრობ, ამისი კადრება ნუ გეწყინების:

შენ ვისთვის ჰყვდები, მაგითა მას არა არ ელხინების (661).

ამას მოსდევს ცნობილი „რა აქიმი დასნეულდეს“. მომდევნო სტროფში კი იგი უკვე უზოდროდ უწუნიებს ტარიელს გულფიცხობას:

კარგად ვერას ვერ მოივლენს კაცი ეგრე გულფიცხელიო (663),

ამბობს იგი და თავის მტკიცე მსჯელობას იმედით აგვირგვინებს:

ღმერთსა უნდეს, ვისთვის ჰყვდები, მისთვის ეგრე არ გატირო (665).

ავთანდილის სიტყვამ გასჭრა: ტარიელმა პირობა მისცა მას, რომ ქვაბში დაელოდება. ეს ნიშნავს, რომ მას გაეღვიძა ნესტანის აღმოჩენის იმედი.

სრულიად განსაკუთრებული და განსაცვიფრებელია ავთანდილის შთამაგონებელი საუბარი და მოქმედება ტარიელის მიერ ლომისა და ვეფხის დახოცვის ეპიზოდში. ავთანდილის შთამაგონებელი სიტყვის ძალა და შინაარსი აქ ყველა შესაძლებლობას, ყველაფერ მოსალოდნელს აჭარბებს... ავთანდილმა შემოაბრუნა, სიცოცხლისადმი ინტერესი განუახლა სიკვდილის პირად მდგარ, სიკვდილის მოლოდინში მყოფ ტარიელს. იგი დამორჩილდა ავთანდილს. ისინი გაემართნენ ქვაბისაკენ,

გველსა ხვრელით ამოიყვანს ენა ტკბილად მოუბარი (901).

უკეთესი განსაზღვრა შთამაგონებელი სიტყვის ძალისა შეუძლებელია. ეს ადგილი საერთოდ შთაგონების აპოთეოზია, მაგრამ ავთანდილი აქ წერტილს არ სვამს. მან იცის, რომ ტარიელი თვითმკვლევლობის ზღვართან დგას; მან იცის, რომ კიდევ ერთი ასეთი ძლიერი ტრავმა ლა შეიძლება ყველაფერი კატასტროფით დამთავრდეს. ამიტომ ის ქვაბში აგრძელებს „სენანს“ და სწორედ იქ სცემს მას განსაკუთრებული ძალის გამაფხიზებელ შოლტს:

რაცა მიწვრთხიარ, იწვართუ; გკადრო, უწვრთელი ვირია (931),

ესე კმარის სწავლა სწავლადო (932).

ამით ვამთავრებთ პოემისეული მკურნალობის მეთოდებზე საუბარს. ესენია, როგორც ვნახეთ, რეჟიმი, წამლობა, ქირურგიული მანიპულაციები, შთაგონება.

ახლა უნდა დავაყენოთ კითხვა: რა კონკრეტულ ავადმყოფობათ და პათოლოგიურ ვითარებებს ასახელებს რუსთაველი იმათ გარდა, რასაც გავეცანით?

ავადმყოფობათა, დაავადებათა თუ სხვა ხასიათის ტრავმებს შორის, რომელთაც იცნობს პოემა, უნდა დავასახელოთ: თავის ტკივილი, გულის ტკივილი, გულწასულობა, წყლულები, კრილობანი, მოტეხილობანი, დამწვრობა, დამღულრულობა, მოშხამულობა (გველნაკბენობა), „თავისისა სისხლის ხვრეტა“, ფსიქო-ნერვიული დაავადებანი, ცხრო და თრთოლა და სხვ. ბევრი მათგანის რუსთაველისეულ გაგებაზე ჩვენ უკვე გვქონდა საუბარი. საინტერესოა ზოგიერთი მათგანის შესახებ რუსთაველის წარმოდგენა.

„მას წამავალსა ვკითხვედი, დამწკარსა, ცეცხლ-მოდებულსა“ (851),

ავთანდილი რომ მობრუნდეს, როგორ მოიქცეს, დამიბარეო, — უთხრა ასმათმა ავთანდილს. აქედან ჩანს, რომ დამწერობა ცეცხლის ზედმოქმედებით გამოწვეული პათოლოგიური მდგომარეობაა. პოემაში ბევრჯერ გვხვდება აგრეთვე კომპოზიტი, რომლის ერთი კომპონენტიც არის მღვლარე, რაც ადასტურებს, რომ დამწერისაგან განასხვავებდნენ დამღვლარულს. არც ერთის მკურნალობის მეთოდებსა და საშუალებებზე ლაპარაკი არ არის, მაგრამ ასეთი მეთოდები და საშუალებანი, ცხადია, იცოდნენ, რადგან მათ შესახებ ლაპარაკია იმავე მეტაფორული სახეებით: ამგვარ ვითარებაში მყოფთა განკურნებას იწვევს პოემის გმირთა ურთიერთდახმარება, ზედმოქმედება და სხვ.

ბევრჯერ გვხვდება პოემაში საუბარი თავის ტკივილებზე. ავთანდილი ეუბნება ასმათს პირველი შეხვედრისას: მიჭირს და იმიტომ დავეძებ იმ „ტან-სარო, პირ-ბაკმიან“ (233) ჰაბუქს, ამიტომ ვარ გადმოხვეწილი, გადამაქვს ამდენი ტანჯვა და დამცირება.

თვარ ვისმსა ექმნა გორლითა შეკრვა თავია მრთელისაო (257).

მრთელი ნიშნავს საღს, უტკივარს, დაუზიანებელს. ავთანდილი ამბობს: უტკივარ თავს ვინ შეიხვევსო. თავის არამრთელობა, ტკივილები შეიძლება მდგომარეობდეს იმაში, რომ იგი დაჭრილია, გატეხილია, ან ავადაა შიგნით, ნერვიული ტკივილებით, სიმსივნეებით, სკლეროზული მოვლენებით, ან გრიპოზული და ანთებითი პროცესების შედეგად, და სხვ. ასეთ შინაგან ტკივილებს უნდა გულისხმობდეს ავთანდილი. ამას ადასტურებს იმავე ავთანდილის მიმართვაც ტარიელისადმი: „თავსა მრთელსა რად შეიკრავო“ (876). ერთი სიტყვით, თავის ტკივილი ავადმყოფობაა, ატკივებულ თავს იხვევენ ხოლმე, მაგრამ არა ჩანს, რათ და როგორ მკურნალობენ.

დაკრთები ამა ამბავსა, მართ ვითა გველ-ნაებენიაო (1261), —

ეუბნება ერთგან ავთანდილი ფატმანს. ერთგან კი რუსთაველი აფორისტულად შენიშნავს:

ჯურნელმანცა ვერა კურნოს თავისისა სისხლის მხერგტსა (1106).

დამოწმებული ტაეპი განსაკუთრებული ყურადღებით შესწავლას მოითხოვს: ხომ არ შეიცავს იგი აზრს, რომ კაციჰამიობა განუკურნებელი სენია?

აქვე აღვნიშნავთ, რომ პოემაში ნაჩვენებია არაა ყველა ზემოთდასახე-
ლებული ავადმყოფობის მკურნალობა, მაგრამ იცოდნენ. არსებობდა და-
თი მკურნალობის მეთოდები და საშუალებები, რასაც ადასტურებს ის
გარემოება. რომ განკურნების შესახებ ლაპარაკია მეტათორულად:
მორჩენას იწვევს მეგობართა მიერ დაღებულ (დაფარებულ) თუ მი-
წოდებულ წამლები, დახმარება, ზემოქმედება და სხვ. ასეთ დაავა-
დებათა თუ ტრავმების მკურნალობა პოემაში სურათებად გაშლილი
არაა: სურათად გაშლილია ტარიელის პირველი ხანგრძლივი დაბნედას
(ტრავმის) ამბავი და მკურნალობა. შევჩერდეთ მასზე ყურადღებით.

დავინახე რა ნესტანი, „დავეცი, დავბნდი“ (348). „სამ დღემდის ე-
ყავ უსულო“ (351),

სამსა დღესა დარბაზს ვიყავ, არ ცოცხალი, არცა მკვდარი (353). —

გვიამბობს ტარიელი.

ტარიელის მდგომარეობა სერიოზულია. მას, როგორც ახლა იტყვიან.
სასახლემ თავზე დაასია ექიმები. მთელი ინდოეთის (თუ მისი დედაქა-
ლაქის) სამედიცინო პერსონალი ფეხზე დადგა: „მკურნალთა დამაწყვეს
მოსლვა მრავალთაო“ (361), და ცოტა საყვედურით შენიშნავს: „მათ
ვერა მარგესო“, ბოლოს „სისხლი დამწამესო“. მეფემაც თურმე „პრძა-
ნა გახსნევა ხელისა“ (362). ტარიელი, თუმცა, მისი აზრით, ეს არასა-
სარგებლო მანიპულაციაა, დათანხმდა: „გავიხსენ ფარვად პატიყთა“
(362), ხელი გავიხსენი, რათა ჩემი ტანჯვა (და ამ გზით — ჩემი სა-
დუმლო) დამეთარაო. ამას მოსდევს სტროფი, რომელშიც ნაჩვენებია
„ხელგახსნილი, სევდიანი“ ტარიელი საწოლში მარტო, „თავის წინა“
(363). ამ უკანასკნელ სტროფში წარმოდგენილ განწყობილებას არა
მარტო მედიცინის მუშაკები, არამედ კარვად იცნობს ყველა, ვისაც
ერთხელაც არის საქმე ჰქონია ვენის გახსნასთან როგორც ავადმყოფს;
თუ როგორც დამსწრეს.

აქ რუსთაველი ვენის გახსნის გზით სისხლის მაღალი წნევის მკურ-
ნალობის უადრესად რეალისტურ სურათს გვიხატავს. ერთ სტროფში
ეს ეპიზოდი გადმოცემულია სიტყვის მაქსიმალური ეკონომიით. ტარიე-
ლი გვიამბობს:

კაცი მოვიდა მეფისა: „სწადსო ამბისა სმინება“.

მოყვანა ვუთხარ, ებრძანა: „ქმნაცა სისხლისა დინება“?

მე ვკადრე: „ხელი გავიხსენ, დამიწყო მოჭობინება“ (366).

არაქიმ მკითხველისათვის იქნებ საინტერესო აღმოჩნდეს ის გარემოება, რომ გ. ლანგის ცნობილი შრომა *Гипертоническая болезнь*, რომელსაც პირველი ხარისხის სახელმწიფო პრემია მიენიჭა ავტორის გარდაცვალების შემდეგ (მას იგი გამოუქვეყნებელი დარჩა), შემდეგი სიტყვებით იწყება: *Понятие о кровяном давлении и представление о возможности его изменений при патологических состояниях* стало известно врачам сравнительно недавно ¹. აქვე უნდა გავიხსენოთ, რომ სისხლის გაღება ზოგჯერ დღესაც ერთადერთი გზა ჰიპერტონიის წინააღმდეგ.

რამდენად სწორი შეიძლება იყოს ექიმების დიაგნოზი? მათ ავადმყოფობის წარმოშობის მიზეზი ზედმიწევნით სწორად განსაზღვრეს:

სამკურნალო არა სჭირს რა, სევდა რამე შემოპყრიაო (352), —

აცხადებენ ისინი. ამრიგად, ექიმებმა ტარიელის ავადმყოფობა როგორც არაპათოლოგიური, არაორგანული წარმოშობის, ემოციურ ნიადაგზე მიღებულ წნევად ჩათვალეს, რაც საერთოდ შესაძლებელი და დასაშვებია. მაგრამ ტარიელის ავადმყოფობა მაინც უფრო სხვა ხასიათის მოვლენაა. სანამ მის ანალიზზე გადავიდოდეთ, საჭიროა შევჩერდეთ მის შესახებ რუსთაველმცოდნეობაში უკვე გაბოთქმულ მოსაზრებაზე.

ექიმი და მკვლევარი ლ. კოტეტიშვილი ფიქრობდა, რომ მკურნალებმა ტარიელის ავადმყოფობა ბნელად (ეპილეფსიად), მტერდაცემულობად ჩათვალეს და მკურნალობა ვენის გახსნის მეშვეობით ჩაატარეს ². მაგრამ ეს სწორი არაა. ტარიელის ავადმყოფობა მტერდაცემულობად მიიჩინეს არა ექიმებმა, არამედ, როგორც ვნახავთ, სულ სხვა კასტის აღამიანებმა. ექიმებმა ტარიელს ბნელად კი არ დასწამეს, არამედ ს ი ს ხ ლ ი, ს ი ს ხ ლ ი ს სიჭარბე: „სისხლი დამწამესო“, ამბობს ტარიელი. ეს პოემით, სულ სხვა ავადმყოფობაა. „იადიგარ დაუღშიც“ ვკითხულობთ: „კაცსა თუ სისხლი სჭარბობს... ეს კაცი სისხლისაგან არის ავად... უნდა მკლავი გაუხსნან და... კოტოში მოჰკიდონ“ (გვ. 101). დღევანდელი ტერმინოლოგიით ეს არის წნევა. ბნელას, რაც „იადიგარ დაუღით“ არის სარი, მკურნალობენ არა ხელის გახსნით და სისხლის გამოშვე-

¹ Г. Ф. Ланг, *Гипертоническая болезнь*, Медгиз, 1951, стр. 3.

² „საექიმო იდეები „ვეფხისტყაოსანში“, საბჭოთა მედიცინა, 11 — 12, 1937 წ. გვ. 21.

ბით, არამედ სხვა მეთოდებით და საშუალებებით (იქვე, გვ. 270 --- 271).

დავუბრუნდეთ ახლა ტარიელის ავადმყოფობის ხასიათის გარკვევას. მისი ისტორია და შედეგები ასეთაა.

ტარიელმა მოულოდნელად მოჰკრა თვალი ნესტანს. მისმა სილამაზემ მოხიბლა ჭაბუკი. იგი გულშემოყრილი დაეცა: „დავეცი, დავბნდიო“, მოგვითხრობს, როგორც ვნახეთ, თვითონ. „სამ დღემდის ვიყავ უსულლო“, „სამსა დღესა... ვიყავ არ ცოცხალი, არცა მკვდარი“, ვითა შმაგი, ვკრთოდი, ზოგჯერ შმაგად წამოვიჭრებოდი ხოლმე, „სიტყვა მცდარი წამერიანო“. მიღებულმა ზომებმა (აისხლის გამოშვება, გასეირნებანი და სხვ.), უფრო კი საკუთარ თავზე ძალდატანებამ და ხელოვნურმა გართობამ (367, 8, 9) ტარიელზე ასე თუ ისე დადებითად იმოქმედა, ხოლო ნესტანთან სანუგეშო მიწერ-მოწერამ და მასთან შეხვედრებმა ტარიელი სრულიად გამოაჯანსაღა.

მავრამ აი, დაიკარგა ნესტანი, ტარიელს ამოდ ჩაუარა ხანგრძლივმა ძებნამ და გაქრა ნესტანის პოენის ყოველგვარი იმედი. მის შეზღვევ თუ ყოველი გახსენება არა, ზოგიერთ ვითარებაში ნესტანის მოგონება, მისი სახელის დასახელება, მასთან განხეთქილების მოგონებაც კი იწვევს ტარიელის დაზნედას:

მოდი, მოჭე, თანა წყალი მოძიტანე,
დაბნდილსა მაპყურებდი (307). —

გააფრთხილა მან ასმათი, სანამ თავისი თავგადასავლის თხრობას შეუდგებოდა. მართლაც:

ყმა დაბნდა, რა სახელისა ხსენებასა მიეწერა (326).

შემდეგ, გაიხსენა რა ნესტანისაგან. სამკლავის გამოგზავნა, „პირსა დაიდვა, დაცაბნდა“ (497).

ჩვენ უკვე გვქონდა საუბარი იმ ღრმა გულწასულობაზე, რომელშიც იპოვა ავთანდილმა ტარიელი ლომისა და ვეფხის დახოცვის შემდეგ.

ამრიგად შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ერთხელ მიღებულმა ძლიერმა ფსიქიკურმა ტრავმამ დატოვა კვალი, შექმნა ადგენებადი ცენტრები, რის გამოც ამის შემდეგ ტრავმის გამომწვევი მსგავსი ან გვერდითი გამლიზიანებლის აქტივობაც იწვევს იმავე მოვლენას. როცა გამლიზიანებლის ზემოქმედება აღკვეთილია, გულისწუხილი ქრება, მაგრამ საკმაოდ. მ. შახათაძე.

რისია გამლიზიანებელთა აქტივობის აღდგენა და რეაქცია ცოცხლდება.

დღეს უკვე გარკვეულია, რომ აქ საქმე გვაქვს პირობით რეფლექსებთან. უვიცობა იქნება რუსთაველის შეხედულებათა მოდერნიზაცია მოეახდინოთ, ან მას მივაწეროთ პირობითი რეფლექსების მოძღვრების ავტორობა. რეფლექსოლოგიურ მოძღვრებას რუსთაველი, რასაკვირველია, არ იცნობდა. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ მის დროს არ არსებობდა იმგვარი მოვლენები, რომელთაც მეცნიერული გაშუქება შემდგომში მიიღეს. რუსთაველმა, როგორც ადამიანის უდიდესმა მცოდნემ და მისმა უბადლო მხატვარმა, დახატა სურათი, რომელიც მთლიანად თავსდება პირობითი რეფლექსის ჩარჩოებში¹.

აღსანიშნავია, რომ ტარიელის სრული განკურნების საშუალებად თვითონ რუსთაველი სახავს არა მკურნალობას, არამედ სრულიად სხვა პირობას: უნდა მოიხსნას თვით გამლიზიანებელი. მართლაც, პირველი შეტევების შემდეგ, ნესტანისაგან საიმედო წერილისა და მასთან შეხვედრების ვითარებაში, ტარიელი სრულიად გაჯანსაღდა. მერე, როგორც ვიცით, მას აქვს გულშემოყრის შემთხვევები. მაგრამ ვაიგო თუ არა ნესტანის ადგილსამყოფელი, ე. ი. დაუბრუნდა თუ არა იმედი ნესტანთან შეერთებისა, მასში წარმოუდგენელი ძალის რწმენამ, ენერგიამ, პრძოლის უნარმა იფეთქა და იგი კვლავ მებრძოლი ტარიელი გახდა. ეს საუკეთესო მაჩვენებელია იმის, რომ „ტარიელის ვარდი იყო“ მართლაც „დათრთვილული, არ დაზრული“. ეს ვარდი რომ დაზრული ყოფილიყო, იგი საბრძოლველად კი არ მოემზადებოდა, დაიძახებდა: მომიყვანეთ ნესტანო. იგი მხოლოდ ერთხელ შეწუხდა მოულოდნელი დიდი სიხარულის გამო,

მერმე ტარიელ ამბავსა ჰკითხავს, აღარა ბნდებოდა...
მართ ვითა ლალსა მზისაგან, მას ფერი ეზარდებოდა,
ვის ღირს ა. თუცა წყალობით ცა მიწვივ მობრუნდებოდა (1352).

დაგვრჩენია რუსთაველის სამედიცინო სისტემის საერთო შეფასება, ოღონდ ჭერ აუცილებელია გავითვალისწინოთ რუსთაველის შეხედულება კულტის მსახურთა როლსა და მაგიურ საშუალებათა გამოყენებაზე მკურნალობაში.

¹ ამის შესახებ ერცლად იხ. აკად. ივ. ბერიტაშვილი, „მოძღვრება ადამიანის ბუნების შესახებ საქართველოში“, გვ. 208 — 209.

რომ კულტის მსახურნი მათივე გაჩენის დღიდან ეჩრებიან მკურნალობის საქმეში და რომ ყველა ხალხი უსხოვარი დროიდან მიმართავდა ავადმყოფის განსაკურნავად მაგიურ საშუალებებს, მეცნიერებაში ეს კარგად არის ცნობილი. საყურადღებო მართო ის კი არ არის, რომ პოემით ტარიელის საწოლთან კულტის მსახურნიც ჩანან, არამედ რუსთაველის დამოკიდებულება მათდამი.

ტარიელის ასეთი უეცარი და უცნაური ავადმყოფობის დასაძლევად სასახლემ კულტის მსახურთაც მიმართა. ისინი მუსაფით (ყურანიით) ხელში შემოხვევიან ტარიელის საწოლს, კითხულობენ, ე. ი. ულოცვენ ტარიელს და ამ გზით ცდილობენ მის განკურნებას: „მუყრნი მოესუნეს“ (349),

სრულნი მუყრნი და მულიძნი მე გარე შემოძკვიდიან,
მათ ხელთა ჰქონდა მუსაფი, ყოველნი იკითხვიდიანო (351). —

გვიამბობს ტარიელი.

როგორია მათი დიაგნოზი? „მტერ-დაცემული ვეკონეო“ (351). ამბობს ტარიელი მათ შესახებ.

მტერდაცემული, მტერიანი, ძველი ქართულით ავზნიანს, ეპილეპტიკს ნიშნავს. მაგრამ ტერმინის ეტიმოლოგია ცხადყოფს, რომ ეს ავადმყოფობა ითვლებოდა არა ცენტრალური ნერვული სისტემის, ან ფიზიოლოგიური პროცესების აშლილობად, არამედ გარედან მიღებულ, მანე სულეების ზემოქმედებით გამოწვეულ დროებით მოვლენად, თვალნაკარობის, გათვალულობის, გადაღვის შედეგად. ამას გადაჭრით ადასტურებს ის გარემოებაც, რომ პოემით მუყრნი და მოლუბი ტარიელის ავადმყოფობას პირდაპირ ბელზებელს უკავშირებენ: მათ „სენითა მთქვეს გამაბელზებელითაო“. (349), — აცხადებს ტარიელი, და მუსაფისა თუ ყურანის ძალითა და მეშვეობით ცდილობენ ავადმყოფის სხეულიდან გააძეონ ავი და ბოროტი სულეები.

მაგრამ ტარიელი მათ „შრომა-საქმიანობას“ და მსჯელობას ზედმიწევნით სწორად აფასებს: „არ ვიცი, რას ჩმახვიდიანო“ (351), და რაც გადაჭრით გვიჩვენებს რუსთაველის დამოკიდებულებას კულტის მსახურთა და მაგიურ საშუალებათა ძალისა და როლისადმი მკურნალობაში.

ამით ვამთავრებთ. ოღონდ ზედმეტად არ მიგვაჩნია დავიმოწმოთ ერთი ერთეული ამონაწერი მწერალ ი. ა. ბუნინის ძვირფასი მოგონებე-

ბიდან, რომელიც მან დატოვა გამოჩენილი ა. პ. ჩეხოვის შესახებ. იგი წერს:

Меня поражает как он моложе тридцати лет мог написать „Скучную историю“, „Княгиню“, „На пути“, „Холодную кровь“, „Тиню“, „Хористку“, „Тиф“... Кроме художественного таланта, изумляет во всех этих рассказах знание жизни, глубокое проникновение в человеческую душу в такие еще молодые годы. Конечно, работа врача ему очень много дала в этом отношении. Он всегда говорил мне и профессору Россолимо, что благодаря ей область его наблюдений расширилась и обогатила его знаниями, настоящую цену которых для него, как писателя, может понять только врач. „Знание медицины меня избавило от многих ошибок, которых не избег сам Толстой, например, в „Крейцеровой сонате“¹.

როგორც ვხედავთ, დიდი რუსი მწერალი ა. პ. ჩეხოვი, განათლებით და პროფესიით ექიმი, ცნობილი რუსი მწერლისა და მისი პირადი მეგობრის ი. ა. ბუნინის მოწმობით თურმე ხშირად აღნიშნავდა, რომ საპედიცინო განათლება მას დიდად დაეხმარა სინამდვილის სწორად ასახვაში; ხოლო ის გარემოება, რომ ლ. ნ. ტოლსტოი მოკლებული იყო ასეთ განათლებას, ა. პ. ჩეხოვის აზრით, ყოფილა მიზეზი გენიალური მხატვრის ზოგიერთი შეცდომისა, რაც მან დაუშვა სინამდვილის ასახვისას, როგორც, მაგალითად, „კრეიცერის სონატაში“, უთქვამს თვით ა. ჩეხოვს.

ლ. ტოლსტოის შემოქმედების ზოგიერთი მომენტის ან. ჩეხოვისეული შეფასება, რომელზეც აქ ლაპარაკობს ი. ბუნინი, მეტად საინტერესოა. დიდი მწერლის უარყოფითი, სექპტიკური დამოკიდებულებებისა თვის მედიცინისადმი მეორე დიდ მწერალს შეცდომაც კი უწოდებია. სხვათაშორის, ეს „შეცდომა“ აიხსნება დიდი ჰუმანისტის განუზომელი სიყვარულით ადამიანისადმი, რომელსაც კრიტიკულ მომენტში მედიცინა ყოველთვის ქმედით დახმარებას ვერ უწევს. ლ. ტოლსტოის მთელ შემოქმედებაში იგრძნობა ამით გამოწვეული გულისწყრომა მედიცინისადმი.

ჩვენთვის ი. ბუნინის მოწმობა საინტერესოა სხვა მხრივ. გამოდის,

¹ Бунин о Чехове, Литературная газета, 14 сент. 1957 г.

რომ თვით ან. ჩეხოვის აზრით 'რუსულ მხატვრულ ლიტერატურაში' აისახა სამედიცინო სინამდვილე ორგვარად: ლ. ტოლსტოის თვალსაზრისით და ან. ჩეხოვის თვალსაზრისით.

რომელი მათგანის მხარეზეა რუსთაველი? ეს ნათლად ჩანს ამ ნარკვევის დასკვნიდანაც.

რუსთაველი ერთმანეთისაგან განასხვავებს ადამიანის ანატომიურ-ფიზიოლოგიურ და ფსიქიკურ-ინტელექტუალურ სინამდვილეს და მეორის საფუძვლად პირველს აღიარებს. მისი აზრით, ადამიანი შედგება ჩონჩხისა, ხორცისა და სისხლისაგან და სულიერობა, სულდგმულობა მხოლოდ ხორციელ არსს შეუძლია. მან იცის ჩონჩხის შედგენილობა „ტერფით თხემამდი“ (1360), შინაგანი ორგანოები, სისხლი, და არსად ლაპარაკობს, რომ სითხეებიდან უმთავრესი სასიცოცხლო ფუნქციის მატარებელი ადამიანის ორგანიზმში სისხლთან ერთად არის ლორწო, ყვითელი ნალექი და შავი ნალექი, ანუ ბალდამი, ზაფრა და სევდა, როგორც ფიქრობდა მედიცინის მამამთავარი ჰიპოკრატე. რუსთაველი ადამიანის ორგანიზმში სითხეებიდან მხოლოდ სისხლს ცნობს სასიცოცხლო ფუნქციის მქონედ. ეს, რა თქმა უნდა, არ ნიშნავს, რომ რუსთაველი არ იცნობს, ან არ ცნობს ავტორიტეტებს. მისი შეხედულებანი ტვინისა და გულის ფუნქციებზე, მკურნალობაზე, რეჟიმზე, დიეტაზე და სხვა, ზოგადად ენათესავება ჰიპოკრატე-გალენის მონაცემებს, თუმცა არაფერს ისეთს არ შეიცავს, რომელიც მას არ შეეძლო თავისი ხალხის წიაღიდან ამოეღო და ქართული მედიცინიდან შეეთვისებინა. რასაც ადასტურებს, მაგალითად, მის პოემაში ნაჩვენები წნევის მკურნალობა სისხლის გამოშვების მეშვეობით.

მაგრამ ჩვენი აზრით, რუსთაველის სამედიცინო სისტემა და ანატომიურ-ფიზიოლოგიური შეხედულებანი მაინც განსხვავდება ჰიპოკრატე-გალენისეულისაგან. საკმარისია აღვნიშნოთ, რომ ვალენი აღიარებს არა სისხლის სრულ ცირკულაციას. არამედ, მისი აზრით, ღვიძლიდან მომდინარე უხეში სისხლი გაივლის გულში, გაიწმინდება და მიედინება არტერიებით ორგანიზმში, სადაც მთლიანად იხარჯება. ეს შეხედულება ევროპაში მე-17 საუკუნემდე ბატონობდა, სანამ მისი სრული მცდარობა არ ნათელყო ინგლისელმა ანატომმა ჰარვეიმ, რომელმაც აჩვენა, რომ სისხლი ადამიანის ორგანიზმში კი არ იხარჯება, არამედ მიმოქცევაშია. განიცდის ცირკულაციას. ჩვენ უკვე ვნახეთ, რომ რუსთაველის შეხედულებით ადამიანის ორგანიზმში ხდება სისხლის მიმოქცევა გულის მე-

შევობით, გულში გავლის გზით, და არა მისი ხარჯვა. რუსთაველი არაფერს ლაპარაკობს სისხლის ხარჯვაზე, რაც, ცხადია, შემთხვევითი არაა. რუსთაველის „სისხლი დამწამეს“ და „ხელი გავიხსენ“ აშკარად წხეებასა და მისი ვენის გახსნის გზით მკურნალობაზე ლაპარაკობს. მედიცინის დასახელებულ მამამთავრებს ბევრი ავადმყოფობის აღწერა მოეპოვებათ, მაგრამ რეფლექსურ გულისშეღონებათა სურათი მათ შრონებში არ გვხვდება. რუსთაველის შემოქმედებაში ასახული ქართული სამედიცინო აზროვნება თავისუფლად უტოლდება თავისი ეპოქის სამედიცინო სისტემებს. იგი უფრო მატერიალისტურია, ვიდრე იდეალისტური, რეალისტურია და არა დეისტურ-დემონოლოგიური, მეცნიერულია და არა საკულტო-სატაძრო და მაგიური, რაციონალურია და არა მისტიკური. რუსთაველი მეცნიერული (რეალისტური) მედიცინის მხარეზეა.

1960 წ.

ნადირობა ვეფხისტყაოსანში

ფრ. ენგელსი თავის „ოჯახის, კერძო საკუთრების¹ და სახელმწიფოს წარმოშობაში“ პ. მორგანზე დაყრდნობით მიუთითებს, რომ ნადირობა ადამიანმა დაიწყო პრეისტორიულ ხანაში, კერძოდ, მისი პირველი პერიოდის, ველურობის მესამე, ე. წ. ზედა საფეხურზე, მას შემდეგ, რაც მან მშვილდ-ისარი გამოიგონა, რის წყალობითაც ნანადირევი მუდმივ საკვებად იქცა¹.

აქედან მოკიდებული, რა თქმა უნდა, განსაზღვრულ ეპოქამდე, განუზომლად დიდი იყო ნადირობის მნიშვნელობა ადამიანის სამეურნეო ცხოვრებაში. ეჭვი არაა, ასეთივე იქნებოდა მისი მნიშვნელობა ქართველი ტომების ცხოვრებაშიც. ნადირობას აადვილებდა და ხელს უწყობდა ქვეყნის გეოგრაფიული მდებარეობა, რელიეფი, ფლორა და ფაუნა ჯერ კიდევ მაშინ, როცა ქართველი ტომები მისი დღევანდელი ტერიტორიის სამხრეთით ცხოვრობდნენ. მაგრამ განსაკუთრებით ხელსაყრელი პირობები ნადირობისათვის შეიქმნა მომდევნო ისტორიულ ხანაში. როცა ქართველმა ტომებმა ჩრდილოეთით დაიხიეს და თავი ტყეებით დაფარულ კავკასიონის კალთებსა და ნაყოფიერ დაბლობებს შეაფარეს. სადაც აუარებელი ნადირი და ფრინველი ბინადრობდა.

დროთა ვითარებაში ნადირობას, გარდა ძირითადი, ეკონომიური მისიისა, ახალი ფუნქციები გაუჩნდა: სასპორტო-სანახაობითი და სამხედრო-ალმზრდელობითი. ნადირობა ახალგაზრდობისათვის პირისპირ მომხედურ მტერთან ბრძოლის სკოლა გახდა. ამრიგად, გაფართოვდა ნადირობის როლი და ფუნქციები საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და იგი განსაკუთრებული ზრუნვის საგანი გახდა თვით საზოგადოებისათვის. თავი რომ დავანებოთ მატერიალური კულტურის ნაშთებს, ხელოვნების დოკუმენტებს, რელიგიურ შეხედულებებსა და გადმოცემებს, საკულტო

¹ ფრ. ენგელსი. „ოჯახის წარმოშობა“, თბილისი, 1932, გვ. 23.

ძეგლებს და სხვ., რომლებშიც აღბეჭდილია ხალხის განსაკუთრებული მზრუნველობა და ყურადღება ნადირობისადმი, ამას მთელი სისრულით მიუთითებს ორი გარემოება: ძველ საქართველოში ნადირობა რეგლამენტირებული ყოფილა როგორც სახელმწიფოს, ისე ეკლესიის მიერ. თუ სახელმწიფოს მიერ ნადირობის ასეთი თუ ისეთი რეგლამენტაციის ფაქტი ცნობილი იყო „ხელმწიფის, კარის გარიგებით“ და „აზმანით“, რომელიც იხსენიებს ფილოპატებს¹ — ხელოვნურად გაშენებულ და დაიწყო ტყეებს მეფეთა სანადიროდ, ერთგვარ ნაკრძალებს, ეკლესიის დამოკიდებულებას ამ საქმიანობისადმი ფარდას ხდის აკად. კ. კეკელიძის მიერ აღმოჩენილი რიტუალი ნადირობისა, მე-12 საუკ. ძეგლი, მკვლევარის განცხადების თანახმად, უმაგალითო შემთხვევაა სხვა ქრისტიან ხალხთა საეკლესიო პრაქტიკასა და მწერლობაში². რომელშიც წარმოდგენილია ნადირობის ლიტურჯიკა.

ამის გამო მოულოდნელი აღარ არის ის ცხოველი დაინტერესება, რომელსაც ჩვენი მწერლობა იჩენს ნადირობისადმი: ჩვენამდე მოღწეულ პირველსავე ლიტერატურულ დოკუმენტში, „შუშანიკის წამებაში“, უკვე ლაპარაკია ნადირობაზე: სცემა რა პირველად ვარსქენმა შუშანიკს, „ბრძანა... სენაკსა ერთსა შეყვანება და კრძალულად დაცვა მისი... და თვით ნადირობად წარვიდა“³.

ნადირობის თემას ქართული საეკლესიო მწერლობა, კერძოდ, ჰაგიოგრაფია, ძალიან ხშირად ეხება ე. წ. სასწაულებთან დაკავშირებით. გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში, მაგალითად, კვითხულობთ, რომ გრიგოლმა არა ერთხელ იხსნა მონადირეთაგან ლტოლვილი ირემი, გარეული თხები⁴ და სხვ. ასეთსავე ამბავს გვაუწყებს აგრეთვე ცხოვრება დავით გარეჯელისა⁵ და სხვ.

¹ „ვისმანცა... ენამან აღმოთქუნა ქებანი... კოშკთა და ფილოპატანი“ (ისტ. აზმ. 1941, გვ. 102).

² კ. კეკელიძე, ეტიუდები ძვ. ქართ. ლიტ. ისტორიიდან, თბილისი III, 1955, გვ. 145.

³ შუშანიკის წამება, ილია აბულაძის რედაქციით, თბილისი, 1938, გვ. 20 — 21.

⁴ ცხოვრება გრ. ხანძთელისა, ძვ. ქართ. ლიტერ. ქრესტომათია, შედგენილი ს. ყუბანეიშვილის მიერ, თბილისი, 1946, I, გვ. 141 — 142; აღნიშნულ ადგილებს პ. ინგოროუკა ბაგრატი ერისთავთ-ერისთავის დანართად მიიჩნევს. იხ. ცხოვ. გრ. ხანძთელისა, თბ., 1949.

⁵ ძვ. ქართ. ლიტ. ქრესტომათია, I, გვ. 165.

ნადირობას ფართო ყურადღებას უთმობს ჩვენი კლასიკური პერიოდის საერო მწერლობაც. ვის არ ახსოვს „ამირანდარეჯანიანის“ აბესალომ ინდოთ მეფე, რომელსაც „ედგა ასი ავაზა და ექუსასი ქორი თეთრი და მწყაზარი, ჰყვა სამი ათასი დიდებული“... და ეს მუქთახორა „ხუთშაბათსა, პარასკევსა და შაბათს ნადირობდის“ ათას-ათასი დიდებულის თანხლებით, სამ დღეს ქეიფობდა, და მბოლოდ „კვირიაკესა... სამეფოსა საქმესა განაგებდის“¹. „ამირანდარეჯანიანის“ მეორე კარიც ნადირობის სურათით იწყება: „ნადირობასა ვიყვენით. ავაზასა ქურციკი შეეპყრა და ამირან დარეჯანის ძე ზედა მოდგომილიყო და ხედვიდაო“, — იწყებს ამბავს სავარსიმის ძე.

საეკლესიო-ჰაგიოგრაფიული დოკუმენტებისა და „ამირანდარეჯანიანის“ აქ დამოწმებულ სტრიქონების საფუძველზე, მიუხედავად იმისა, რომ ზოგიერთი მათგანი მეტად ფანტასტიკურ და დაუჯერებელ ამბებსადმოგვცემს, შეიძლება დავასკვნათ, რომ სინამდვილის ანარეკლიც გვხვდება. შეუძლებელი არ არის, რომ მონადირისაგან შემწინებულმა ნადირმა თავი შეაფაროს მისთვის ნაცნობ, უწყინარ ადამიანს, როცა დღესაც გვაქვს ამგვარი შემთხვევები, გამოწვეული სხვადასხვა გარემოებით (დიდი და გაუვალი თოვლი, დაღლილობა, იძულება და სხვ.). ავაზას რომ ქურციკი შეუპყრია, ეს კიდევ უფრო ჩვეულებრივი ამბავია. „ამირანდარეჯანიანის“ თვით ათას-ათასი დიდებულით სისტემატური ნადირობაც ყოველი კვირის მეორე ნახევარში თუმცა მყვირალა ჰიპერბოლაა, იგი ვუალირდება ამავე ნადირობათა დეტალებისა და მათი მოქდევნო სურათების რეალისტური ფერების ზეგავლენით.

ქართული ნადირობის შესახებ ვრცელ ცნობებს გვაწვდის ალორძინების მწერლობა. აქ ვხვდებით არა მარტო მშრალ მითითებებს ნადირობაზე. არამედ ნადირობის ვრცელ აღწერილობათ (არჩილი, ვახტანგ II, თეიმურაზ II); მე-19 საუკ. ქართული ნადირობის შესახებ საფუძველი ეყრება სამეცნიერო ლიტერატურას, ხოლო ჩვენს თვალწინ აღ-

¹ ძვ. ქართ. ლიტ-ის ქრესტომათია, II, 1949, გვ. 2.

ნიშნულ საკითხებზე მეტად საყურადღებო მონოგრაფიებიც იწერება¹.

მაგრამ იშვიათია ლიტერატურული ძეგლი, რომელშიც უფრო სრულად, დამაჯერებლად და მართლად, უფრო მხატვრულად იქნებოდა ასახული ნადირობა ძველ საქართველოში, მისი მნიშვნელობა, ხასიათი და სხვ., ვიდრე ყველაფერი ეს მოცემულია „ვეფხისტყაოსანში“. რუსთაველის მიერ შექმნილ ნადირობის სურათებში აღვილი არა აქვს ჰიპერბოლურობას, გამომგონებლობას, ფანტასტიკას; იგი დაკვირვებით, ღრმად ცოდნით, გაუზვიადებლად ქმნის ნადირობის ზუნებრივ სურათებს, გვიხატავს სინამდვილიდან აღებულ სიტუაციებს, დამაჯერებელ კოლიზიებს.

მაგრამ ეს ჯერ კიდევ ყველაფერი არ არის.

დიდი მხატვრის მიერ შექმნილი არც ერთი ნადირობის სურათი არ ატარებს ინტერმედიულ ხასიათს, არ არის მიკერებული ამა თუ იმ ეპიზოდზე უადგილოდ და თვითმიზნურად, არ არის ჩართული სიუჟეტის გასართულებლად: ყველა მათგანი მკაცრად მოტივირებულია.

საილუსტრაციოდ ავიღოთ ორი სურათი ნადირობისა.

ტარიელის საძებრად წასულმა ავთანდილმა.

ყოფილი პირი ქვეყანისა მოვლო, სრულად მოიარა,

ასრე რომე ცააა ქვეშე არ დაურჩა, არ იარა.

მაგრა იგი მის ამბიან მსმენელსაცა ვერ მიმხვდარა,

ამაშიგან წელიწადი სამი სამ თვედ მიიყარა (182).

რუსთაველი სწორუპოვარი რუსთაველური ტაქტით გვიხატავს ავთანდილის სულიერ განცდებს ამ მოგზაურობის დროს:

მოუნდის გულსა დაცემა, ზოგჯერ მიჰმართის დანასა (179).

რუსთაველს არ ავიწყდება გვიჩვენოს, თუ როგორი „საგონებელი

---

1 ა. რობაქიძე, შრომის ორგანიზაციის ფორმები ძვ. საქართველოს სახალხო მეურნეობაში, I; კოლექტიური ნადირობის გადმონაშთები რაჭაში, თბილისი, 1941 და სხვ.

უფრო დაწვრილებით ნადირობის ასახვაზე ძვ. ქართულ მწერლობაში იხ. აკად. კ. კეკელიძის ზემოთ დასახელებული წერილი, თავი, I; იხ., აგრეთვე, ვ. ნოზაძე, ბუნებათმეტყველება ვეფხისტყაოსანში.

მეექვანა“ ავთანდილს (186), თუ როგორი ანალიზი გაუკეთა მან შექმნილ მდგომარეობას...

მაგრამ რუსთაველი არ ახვედრებს ავთანდილს ცხრა და ასთავიან ღვეებს, გველებს, ნიანგებს, მხეცეპსა და ავსულებს. ავთანდილი არც კველემშაპს ჩაუყლაპავს და მას არც 100000-ანი ლაშქარი გაუყლეთია. როგორც ეს ჩვეულებრივია იმ ეპოქის ძეგლებში. გვიხატავს რა ავთანდილის სამი წლის განმავლობაში ხეტიალის ყოველმხრივ ბუნებრივ სურათებს, პოეტი დასასრულ შენიშნავს:

თუა მხეც-ქმნილი ავთანდალ გულ-ამოაჯვხით და კენესით ა.
ეგრეცა კაპა მოუნდის ადამის ტომთა წესითა;
ისრითა მოკლის ნადირი, როატომის მკლავ-უგრძესითა,
შამბისა პირსა გარდახდა, ცეცხლი დაავზო კვესითა (195).
ცხენსა მისცა საძოვარი, ვირე მწვადი შეიწოდეს (196)...

დამოწმებული სურათი და სიტუაცია არ არის დაკავშირებული პოემის სიუჟეტის განვითარებასთან; უკეთ რომ ვთქვათ, პოემის სიუჟეტის განვითარებაში მას არ უჭირავს აუცილებელი ადგილი. პოეტს შეეძლო სრულიად არაფერი ეთქვა ავთანდილის მიერ ნადირის მოკვლასა და მწვადის შეწვაზე. მას საშუალება ჰქონდა, გადმოზვეწილი რაინდი პირდაპირ, ნადირობის სცენის გარეშე შეეხვედრებინა ხატაელი ძმებისათვის. მაგრამ მაშინ ავთანდილის სამი წლის ხეტიალის და ცხოვრების ბრწყინვალე სურათი დაჰკარგავდა რეალისტურ სრულყოფილებას.

მეორე მხრივ, საჭირო იყო დასაბუთებულყოფილი ხატაელი ძმების უკაცრიელ ადგილებში ხეტიალი. ამიტომ ისინი აცხადებენ: „კარგი გვესმა სანადირო, ნადირობას წამოვედითო“, და უამბობენ ავთანდილს ჩატარებული ნადირობის შესახებ, რასაც, თურმე, მოჰყვა ვიღაც კუშტ: პირ-გამქუშავ, მოყმესთან შეხვედრა.

ანაზღად მოყმე გამოჩნდა, კუშტი, პირ-გამქუშავია.
ზედან ჯდა შავხა ტაიქსა, მერანი რამე შავია;
თავსა და ტანა ემოსა გარე თმა ვეფხის ტყავია.
ჯერო მისი მსგავსი შევენება კაცთაგან უნახავია (24).

მაგრამ ეს ხომ ყველა ნიშნებით სწორედ ის „უცხო მოყმეა“; რომელსაც აგერ სამი წელია უშედეგოდ ეძებს ავთანდილი...

ახლა განვიხილოთ ტარიელის მიერ ლომისა და ვეფხის დახოცვის შესანიშნავი სურათი. მისი ინტერპრეტაცია, რომელიც მოცემულია

დ. ბენაშვილის შრომაში¹, სამართლიანად იქნა გაკიცხული სალიტერატურო კრიტიკისაგან², და ჩვენ მის ხელახალ გარჩევას არ შევეუდგებით. აუშკა თვით სურათის ანალიზს ისევ დავუბრუნდებით. აქ კი გვინდა აღვნიშნოთ, რომ იგი რუსთაველმა შექმნა ორი აუცილებლობით.

ჯერ ერთი, მას სურდა ეჩვენებინა, რა თავდადებითა და გატაცებით უყვარს ტარიელს ნესტანი. ტარიელი ვეფხს მოეხვია არა როგორც ნესტანს, როგორც ჰფიქრობს დ. ბენაშვილი, არამედ იმის გამო, რომ ვეფხმა მას მოაგონა გაჯავრებული, გამწყრალი ნესტანი, როცა მან ტარიელს პირუმტიცობა წააყვედრა:

მომეგონა, ოდეს ჩემსა საყვარელსა წავეკიდე (912), —

ამაობს თვით ტარიელი. ამ სურათით რუსთაველს სურდა ეჩვენებინა, რა გამბედაობამდე, რა გმირობამდე მიჰყავს ზოგჯერ გაკრიული ტარიელი ნესტანის მხოლოდ მოგონებასაც კი. რაღა იქნება, თუ ტარიელი ნესტანს აღმოაჩენს?.. ეს სურათი ერთგვარი პრელუდიაა, ერთგვარი ვასალებია ქაჩეთის ეპოპეისა.

შეორე მხრივ, ამით პოეტმა შექმნა ნიადაგი იმ ბრწყინვალე დიალოგისათვის, რომელიც ტარიელის მოსულიერების შემდეგ გაიმართა მასსა და ავთანდილს შორის. ამ დიალოგის მნიშვნელობა ტარიელისა და ავთანდილის სახეთა გახსნის საქმეში დღეს გარკვეულია და ჩვენ მას ველარაფერს დაუმატებთ³.

ასე დასაბუთებული და მოტივირებულია პოემაში შემოტანილი ყველა 16 შემთხვევა; კოლექტიური, ჯგუფური თუ ინდივიდუალური სადირობისა; არც ერთი მათგანი არ არის ინტერმედიული ხასიათისა, თვითმიზნური, განკერძოებული. ყველა მათგანი ორგანულ კავშირშია სიუჟეტის განვითარებასთან და მასში რაღაც როლს ასრულებს, ან დაკავშირებულია ამა თუ იმ სიტუაციასთან, ხასიათთან, სახის თუ ეპიზოდის მთლიანობასთან.

მაგრამ გარდა იმისა, რომ პოემის ნადირობის სურათები ორგანულ კავშირშია სიუჟეტის მაგისტრალური ხაზის განვითარებასთან, ან ცალკეული ეპიზოდების მთლიანობასთან, თვით ნადირობა პოემაში ასახულია რეალისტურად.

¹ სახისა და ხასიათის პრობლემა ვეფხისტყაოსანში, თბილისი, 1954, გვ. 119—120.

² გ. მარგველაშვილი, წიგნი ვეფხისტყაოსანზე, ჟურ. „მნათობი“, 1955, № 9.

³ ალ. ბარამიძე, ნარკვევები, 1, 1945, გვ. 195 — 196.

შევეცადოთ წარმოდგენილი მოსაზრების დასაბუთებას.

როცა თინათინის გამეფების საბაბით გამართულ ერთ-ერთ უდიდეს ნადიმზე, „ნადიმად მსხლომთა ლაშქართა“ თანდასწრებით,

მეფემან თავი დაჰკიდა და ჰქონდა დარეჟილობა (56).

თავისი საქციელის მიზეზი მან ასე ახსნა:

კაცი არ არის, სითვანცა საბრძანებელი ჩვენია,
რომე მას ჩემგან ესწავლნეს სამამაცონი ზნენია-ო (62).

მეფე სწუხს იმის გამო, რომ მას არავენ ჰგავს „მ შ ვ ი ლ დ ო ს ნ ა დ .
ა ნ უ კ ვ ლ ა ბ უ რ თ ა ო ბ ი თ ა“ (63).

ავთანდილმა დიდი ყოყმანის შემდეგ მორიდებითა და მოკრძალებით ჰკადრა მეფეს:

მოსაპარებელ ვინ მგავსო, ცუდნილა უკუთქმანია,
გარდამწყვეტელი მისიცა ბურთი და მოედანია-ო (67)

და მეფე შეჯობრებაში გაიწვია.

გადაწყდა მოწყობა ნადირობია. რატომ მაინცა და მაინც ნადირობისა? ცხადია, იმიტომ, რომ სა მ ა მ ა ც ო ნ ი ზ ნ ე ნ ი, ვაჟკაცობა, ვმირობა, მშვილდოსნობა, მ ო ა ს პ ა რ ე ზ ო ბ ა ყველაზე უკეთ გამოჩნდება ნადირობისას. ჩვენ შემდეგ ვნახავთ, რომ ნადირობა მხოლოდ ისრითა და ხმლით წარმოებს. ამის გამო ნადირობისას გარემოელავნდება ვაჟკაცის ღირსებები: სიმამაცე, სისწრაფე, გამბედაობა და შემმართებლობა, მოხერხებულობა, ფიზიკური ძალ-ღონე, აქტიურობა, თვალის სისწორე. ხელის სიმტკიცე და სიმარდე... ამის გამოა, რომ გმირულ სანახაობებში, რომილოთაგანაც შედგება ასპარეზობა, ბურთაობა, ჭირითი, ჭიდაობა, ნიშანში სროლა და სხვ., ნადირობა ყველაზე საპატიოა, იმდენად საპატიო, რომ თავისი მნიშვნელობით იგი თითქმის გათანაბრებულა ლაშქრობასთან:

ლაშქრობა ჯა ნადირობა შენი ჩემსა დააახე-ო (157), —

უთხრა ავთანდილმა შერმადინს უცხო მოყმის საძებრად გამგზავრების წინ.

პოემაში თუმცა ნადირობა ზოგადად ძალიან ბევრჯერ არის ნახსენები, თვით ნადირობის ფაქტი ნაჩვენებია მხოლოდ თექვსმეტჯერ. ამათგან ინდივიდუალური, ან ორი-სამი ამხანაგის ნადირობის შემთხვევები რუსთაველს პოემაში ფართო სურათებად არ გაუშლია. ასეთ შემთხვე-

ვებში იგი მოკლედ, ლაპიდარულად შენიშნავს ხოლმე, როგორც უკვე ვნახეთ ავთანდილის ზაგალითზე (195), ან აქვე დამოწმებული ტაეპები მოგვეთხრობენ:

ცხენსა შეჯდეს, მოიარეს, თითო მოკლეს ველს ნადირი (941).
თხა მოკლეს და მიითრიეს, ცეცხლი შექმნეს ზღვისა პირსა (948)

ტარიელმა და ავთანდილმაო.

როგორც ვხედავთ, ინდივიდუალური ნადირობის ფაქტებს რუსთაველი სურათებად არ შლის, ან თუ შლის, ძალიან შეზღუდულად (ცხენსა შეჯდეს, მოიარეს... მიითრიეს, ცეცხლი შექმნეს). ასეთ შემთხვევაში რუსთაველი არსებითად მხოლოდ ნადირობის ფაქტის აღნიშვნით კმაყოფილდება ხოლმე.

შედარებით სისადავითვე ხასიათდება ჯგუფური ნადირობის სურათებიც ფარსადან-ტარიელისა (340 — 342), ფრიდონისა, რომელსაც მოჰყვა ბიძაშვილებთან კონფლიქტი (602) და სხვა, თუმცა ზოგიერთი მათგანი მეტად საყურადღებო ცნობებსაც შეიცავს.

რუსთაველის განსაკუთრებული ყურადღებით სარგებლობს კოლექტიური ნადირობა. კოლექტიური ნადირობისა პოემაში რამდენიმე სურათია შემოტანილი. სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ იმის შესახებ, რომ როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა, ყველა მათგანი მოტივირებულია. ასეთი ნადირობისა პოემაში შვიდი შემთხვევა გვხვდება. ესენია: 1. როსტევეანისა და ავთანდილისა პირველი (72—81); 2. ავთანდილისა და მის მოყმეთა ავთანდილის გამგზავრების წინ (170 — 173); 3. ხატაელი (ქურთი) ძმებისა (200 — 203); 4. უცნობი მეფე ვინმესი (270), 5. ფარსადანისა და ტარიელისა ხატაეთზე გამარჯვების შემდეგ (473 — 477); 6. როსტევეანისა და ავთანდილისა მეორე (720 — 722) და 7: ფრიდონის მეორე დიდი ნადირობა (977 — 983).

კოლექტიური ნადირობის აქ ჩამოთვლილ სურათებს ბევრი რამ აქვთ საერთო, მაგრამ ისინი ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან კიდევ. ამის გამო, თუ გვსურს წარმოდგენა ვიქონიოთ რუსთაველის კოლექტიურ ნადირობაზე ზოგადად, საჭიროა გათვალისწინებულ იქნას ამ სურათების ცალკეული მომენტებიც. დავიწყოთ აქედან.

პირველად შევჩერდეთ ნადირობის მასშტაბებსა და ხანგრძლიობაზე.

პოემაში მეტად დიდი მასშტაბის კოლექტიური ნადირობის სურათებს ვხვდებით.

როსტევეანისა და ავთანდილის პირველი ნადირობის დიდ მასშტაბს თუნდაც ის გარემოებაც განსაზღვრავს, რომ მასში მონაწილე „სპანიველთა დაჰვარვიდეს“ (73); ავთანდილის პირველი გამგზავრების დროსაც „ლაშქართა ინადირეს“ (173); ხატეელი ძმებიც უამბობენ ავთანდილს:

ნადირობას წამოვედით, გვეყვას ლაშქარნი უთვალავნი (200).

„დღეს ავეყარენით ლაშქარნი“ (202) და წასვლა ვუბრძანეთო (203):

„მეფე ვინმესაც“, რომელიც ტარიელს გარდეკიდა. „ჰყვეს ლაშქარნი უთვალავნი“ (270); ასევე, როცა ავთანდილი „მულაზანზარს მიეხალა“, მინდორს „ნახა სპა ლაშქართა“ (977), რომელიც სანადიროდ გამოსულიყო, ხოლო „მათ ლაშქართა ყოლბსა შუა“ (980) ორბი აფრენილიყო.

მონადირეთა კოლექტივების განსაზღვრა ტერმინებით ლაშქარი და სპა, ან სპალაშქართა, რაც პოემაში კიდევ ბევრჯერ დასტურდება, რა თქმა უნდა, ნადირობის უზარმაზარ მასშტაბებზე მიუთითებს. ამ მასშტაბებს ნათელყოფს სხვა გარემოებებიც. შეეჩერდეთ სხვა მაჩვენებელზე.

როსტევეანისა და ავთანდილის პირველი ნადირობისას

მოვიდა ჯოგი ნადირთა, ანვარიშ-მიუწვდომელი (75).

ხატეელი ძმებიც აღნიშნავენ: „ვხოცეთ მზეცი უსაზოგო-ო“ (200).

მაინც შეუძლებელია ნადირობის მასშტაბებზე წარმოდგენა ვიქონიოთ, თუ არ გავითვალისწინებთ სწორედ ეს შედეგები: რა რაოდენობის ნადირი დაეცემა ხოლმე ასეთი ნადირობის დროს?

როსტევეანმა და ავთანდილმა იმდენი ნადირი დახოცეს და ამოწყვიტეს, რომ „ცათა ღმერთი შეარისხეს-ო“ (77), გვიამბობს რუსთაველი. საინტერესოა, საბელღობრ — რამდენი.

„ვეფხისტყაოსნის“ ყველა მკათბველს ახსოვს, რომ როსტევეანს „მონათა ჰკადრეს“:

ორთავე ერთგან მოკლული ყველაი ასჯერ ოცია*,
მაგრამ ავთანდილს ოცითა უფროსი დაუხოცია (81).

ეს რაღაც კოლასალური რაოდენობაა დახოცილი ნადირისა...

ნადირობის ასეთსავე გრანდიოზულ ხასიათზე მიუთითებს ხატეელი ძმების დაბეჭითებული განცხადებაც:

დავხოცე მზეცი, მფრინველი, რაცა ზე გარდაგვეჭრენია-ო (203).

* იყოს თუნდაც ათჯერ ოცი...

და ტარიელის ზოგადი შენიშვნაც:

მოსარწმუნებელი და ნადირნი ისარმან ჩემგან სრულმან (333).

ნადირობის მასშტაბებს კარგად განსაზღვრავს მისი ხანგრძლიობაც. თუ როსტევეანმა და ავთანდილმა ერთ დღეს 2000 სული ნადირი დაბოცეს, ადვილი წარმოსადგენია, რა შედეგს მოგვეცემდა ხატეული ძმების კოლექტიური ნადირობა, რომელიც ერთ თვეს გაგრძელდა და მონადირეთათვის მოსაწონარ ვითარებაში მიმდინარეობდა. აკი მათ განაცხადეს:

სანადირ მოგვეწონა, თვესა ერთსა არ წავედით (200).

ხანგრძლივი ნადირობა გაუმართავს უცნობ მეფესაც, რასაც ადასტურებს, ის გარემოება, რომ მას „ბარგი მძიმელ აეკიდა“ (270).

ახლა უნდა დაისვას კითხვა ასეთი მასშტაბების ნადირობათა მიზანდასახულობის შესახებ.

პოემში ხშირად (და არა ყოველთვის) კოლექტიური ნადირობა სასპორტო-სანაზაობით ხასიათს ატარებს, ასპარეზობის ერთ-ერთი კომპონენტია და საზეიმო ვითარებაში ტარდება. ასეთია ორივე ნადირობა როსტევეანისა, ფარსადანისა და ტარიელისა ხატეეთზე გამარჯვების შემდეგ, ფრიდონის მეორე დიდი ნადირობა და სხვ. ასე, პირველი ნადირობის მსვლელობისას რუსთაველი შენიშნავს: „ზეიმი და ზარი იყო-ო“ (73) შემდეგ, როცა ნადირობა გაუგემურდა, როსტევეანმა „არცადა ჰკრა ასპარეზსა“ (100) და ზეიმის მეორე ნახევარი ჩაშალა, რის გამოც მან ზოგი კიდეც „უზრახვიდა“. ასეთსავე საზეიმო ხასიათს ატარებდა ავთანდილის პირველი დაბრუნების შემდეგ არაბეთში გამართული ნადირობა: „მაშინდელი ზარი აწმცა ვით ითქმოდა-ო“ (1217), გვეუბნება რუსთაველი. ერთი ასეთი ნადირობის შემდეგაც

ალარ იბურთეს, ღაშლა ქმნეს თაიშობისა ორისა (477).

ამრიგად, ტარიელის ხატეულიდან გამარჯვებით დაბრუნების გამო გამართული ნადირობის დროს წინასწარ შედგენილი გეგმა, რომელიც თურმე რამდენიმე თაიშობასაც ითვალისწინებდა, მთლად ალარ შესრულდებულა. ამის მიხედვითაც აშკარაა, რომ პოემით ნადირობა ხშირად ატარებს საზეიმო ხასიათს და ეწყობა გასართობად.

ასეთი ხასიათის ნადირობა გარკვეული სოციალური შინაარსის ფაქტად გვევლინება, რამდენადაც იგი ყოველთვის დაკავშირებულია მეფეების, ან მსხვილ ფეოდალთა სახელებთან. კოლექტიური ნადირობის ორგანიზატორებად გვევლინებიან ან მეფეები: როსტევეანი, ფარსადანი, ფრიდონი და მეფე ვინმე, ან მსხვილი ფეოდალები: ავთანდილი, შერმადინი და ხატაელი ძმები. ეს უკანასკნელნი თავიანთ სოციალურ და პოლიტიკურ პრივილეგიებზე საგანგებოდაც კი მიუთითებენ:

ღია გვაქვს ციხე-ქალაქი ხატაეთს არე-მარეთაო (199).

აღსანიშნავია, რომ იმ კოლექტიურ ნადირობას, რომელიც რუსთაველს მხოლოდ ტარიელის ქვაბში მოულოდნელად აღრე დაბრუნების დასასაბუთებლად დასჭირდა, ვინმე (ვილაც), მაგრამ მაინც მეფე ხელმძღვანელობს. ამრიგად, პოემით კოლექტიური ნადირობა მეფე-მთავართა მონოპოლიური უფლების შემცველ მოვლენადაც კი გამოიყურება...

მაგრამ ეს გარემოებანი, კოლექტიური ნადირობის საზეიმო თუ იურიდიული ხასიათი, არა თუ არ გამორიცხავენ ამ სახის ნადირობათა ეკონომიურ ეფექტსა და მნიშვნელობას, არამედ ამ მნიშვნელობის უდიდეს წონასა და მასშტაბებზე მიუთითებენ. როცა რუსთაველი ნადირობის ისეთ მრავალრიცხოვან მსხვერპლზე ლაპარაკობს, როგორსაც გავუცანით, ამით სწორედ მის ეკონომიურ ეფექტსა და მნიშვნელობაზე მიუთითებს. მართლაცდა შეუძლებელია ეკონომიური დაინტერესების გარეშე უწყინარი ნადირის (ირემი, თხა და კანჯარი, ქურციკი...) ასე უწყალოდ ჟღერა. თუ რა ეკონომიური სარგებლობა მოაქვს ნადირობას, ამაზე ჩვენ კიდევ გვექნება საუბარი, აქ კი მხოლოდ იმას აღვნიშნავთ, რომ ხატაელი ძმები ეუბნებიან ავთანდილს:

ღღა ავყარნით ლაშქარნი, სავსენი ირმის ტყავითა (202)

და შინ გავისტუმრეთო.

ნადირობის ეკონომიურ მნიშვნელობასთან დაკავშირებულია ნადირობის ობიექტის საკითხი. გადავიდეთ ამ უკანასკნელის მიმოხილვაზე. პოემაში ნადირობის ობიექტია „ნადირი“ და „გარეული“ ფრინველი. ნადირს ხშირად „მხეცი“ (128 და სხვ.) ეწოდება, ხანდახან კი — „მნეცი და ნადირი“ (333) იხსენიება ერთადაც.

ღავხოეთ მხეცი, მფრინველი, რაცა ზე გარდაგვეფენიაო (203),

ამბობენ ხატელი ძმები. ფრინველთაგან პოემაში დასახელებულია, როგორც ნადირობის ობიექტი: ღურაჯი (342, 347, 367), კაკაბი (231), გნოლი (447), იხვი (623) და სხვ., ნადირთაგან კი „ირემი, თხა და კანჯარი, ქურციკი მალლა მხტომელი“ (75), რომელიც მოვიდა „ანგარაშ-მიუწვდომელი“ როსტევეანისა და ავთანდილის პირველ ნადირობისას. აღსანიშნავია, რომ თხა, როგორც ნადირობის ობიექტი, პოემაში, როგორც ვნახავთ, დასახელებულია რამდენიმეჯერ. ერთგან ავთანდილის შესახებ ნათქვამია:

ზინდორს თხა მოკლის, სადაცა ადგილი დახედის ქვიანი-ო (841).

მოკლის, დახედის მოქმედების მრავალგზისობაზე მიუთითებს: მოკლავდა ხოლმეო. ეს კი თავის მხრივ უნდა მიუთითებდეს, რომ თხაზე ნადირობა მეტად გავრცელებული ყოფილა, შეიძლება მისი სიმრავლისა გამოც. თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ლომებისა და ვეფხვების დახოცვას, რასაც პოემით ტარიელი აწარმოებს, სხვა მხეცებსა და ნადირზე ნადირობის შესახებ პოემაში ლაპარაკი არ არის.

ეს, რა თქმა უნდა, არ ნიშნავს, რომ სხვა ნადირზე ნადირობა არ წარმოებს.

გაძრევისა ტანსა ემოსნეს ყარყუმნი უსაპირონი (123)

თინათინსო, — შენიშნავს ერთგან რუსთაველი. აქ ლაპარაკია რამდენიმე ყარყუმის ტყავისაგან შეკერილ უსაპირო მოსასხამზე. ყარყუმის ტყავი უძვირფასეს ბეწვეულად ითვლება დღესაც, და, ცხადია, მისი მოპოება მაშინ მხოლოდ ნადირობით შეიძლებოდა. უსაპირო კიდევ იმას ნიშნავს, რომ ბეწვი თვით იყო საპირე და არა სარჩული, როგორც ზოგჯერ იყენებენ ხოლმე ძვირფას თუ ნაკლებ ფასიან ბეწვეულს. ამასვე ნიშნავს „გარე-თმა ვეფხის ტყავისა“ (85), რომელიც ემოსა ტარიელს: ვეფხის ტყავი ბეწვით გარედან, და არა პირუკუ, როგორც ატარებენ ხოლმე ბეწვიანი ტყავის ქურქებს, ზოგჯერ, მაგალითად, დღესაც კი. ტარიელსაც ასეთმა ქვაბში „ქვეშე დაუგო ვეფხის ტყავისა ნატები; მას ზედა დაჯდა“ (267) ტარიელი. ნატი საგებ-საფენად დამუშავებული გარეული ცხოველის ტყავია. ამრიგად, ნადირობა წარმოებს არა მარტო სახორცე ნადირზე, არამედ მტაცებელ მხეცებსა და უსურმაგზეც, რომელთა მხოლოდ ტყავსა და ბეწვეულს იყენებენ.

ვბურთობდი და ვნადირობდი, ვით კატასა, ვხოციდი ლომსა-ო (328), —

გვიამბობს ტარიელი.

მაგრამ რუსთაველი განსაკუთრებული ყურადღებით ჩერდება სა-
ხორცე ნაღირის მნიშვნელობაზე ადამიანის ცხოვრებაში. ნაღირობა:
პოემით ზოგჯერ ადამიანის არსებობის ერთადერთ წყაროდაც კი გვევ-
ლინება.

აღნიშნული გარემოება, რაც გამოწვეულია რუსთაველის გმირების
ყოფაცხოვრების განსაკუთრებული პირობებით, პოემაში ხაზგასმულია
შეტად მკვეთრად. ანუ, მიემგზავრებოდა რა უცხო მოყმის საძებრად.
ავთანდილმა თავის მოყმეთ დაუბარა:

ცოტასა ხანსა ვარჩიევ გაქრა სმასა და მღერასა,
პურად და საჭმლად მივენდევ ჩემსა მშვილდსა და ცერასა-ო (166).

ეს ნიშნავს: ველად გაქრილი თავს ნანადირევით დავირჩენო. მართ-
ლაც, როგორც უკვე ვნახეთ, როდესაც „ქამა მოუნდის“, „ისრიტა მოკ-
ლის ნაღირი“ და მწვადის შეწვას „შეუღდის“; „მინდორს თხა მოკლის“:

შეწვის, ქამის და წავიდის პირმზე, გულ-მარიხიანი (841)

ავთანდილიო, გვეუბნება მეორეგან რუსთაველი. აქ, როგორც აღნიშ-
ნული გვქონდა, ხაზგასმულია მოქმედების მრავალგზისობა.

ასევე ნანადირევით იკვებებიან ტარიელი და ასმათი ქვაბში:

ვქამ, გლახ, მარტო ნაღირისა მისგან ხორცსა მონატანსა-ო, —

უთხრა ასმათმა ავთანდილს, გულისხმობდა რა ნაცვალსახელში მი ს-
გ ა ნ ტარიელს. ავთანდილიც ამასვე უამბობს ფრიდონს მათ შესახებ:

ქალი მარტო ქვაბსა შიგან ზის მტირალი, ცრემლ-ნაწთომი:
ყმა ნაღირსა უნადირებს, ლომის ლეკვსა ვითა ლომი,
მიართმევს და იმით არჩენს... (999).

სხვათაშორის, საჭიროა ყურადღება მივაქციოთ იმ გარემოებასაც,
რომ დამოწმებული ტაყების მიხედვით ქალი ნაღირობაში არ მონაწი-
ლეობს, ისევე, როგორც გარდახვეწილ-გაქრილნი მოპოებით მეურ-
ნეობას არ ეწევიან.

ნაღირობენ და ნანადირევს შეექცევიან ტარიელი და ავთანდილი,
როგორც უკვე ვნახეთ, ერთადაც (941, 948).

ყველა ასეთ შემთხვევაში ნანადირევი ერთადერთი საკვებია ადამია-

ნისა. რუსთაველი ერთგან ამას საგანგებოდაც კი შენიშნავს: ქვაბში „მუნ უპურობა პურობა, არ-სიდიადე ჭამისა-ო“¹ (923).

აღსანიშნავია, რომ ნანადირევი პოემით მეტად გემრიელ, და ამის გამო საპატიო კერძად ითვლება, იმდენად საპატიოდ, რომ ფარსადანი, მიჰყავს რა ტარიელი თავისი ასულის სასახლეში, მას წინადადებას აღლევს ხელი ნანადირევით დაიმშვენონ:

მეფემან ახმა ღურაჯთა მითხრა მიტანად ქალისა,

„გამოუხუხვენ (მხლებელთ ღურაჯები) და წავედით-ო“ (342), — გვიამბობს ტარიელი. ასევე, ხატეთიდან დაბრუნებულ ტარიელს თუმცა ჯერ დაპირილი ხელი ისევ შეხვეული აქვს, მეფემ შეუთვალა:

შენგან გაყრილვარ, მას აქეთ თვეო სამია,
მინდორს მოკლული ისრითა ნადირი არ მიჰამია,
არ დამაშერალხარ, წამოღი... (473)

და ვინადიროთო.

ზედპეტი არ იქნება აღინიშნოს, რომ პოემის გმირთა სუფრაზე ნანადირევი ყველაზე ხშირად შემწვარი მოდის ხოლმე. გარდახდა რა ავთანდილი „შამბისა პირსა“, „ცეცხლი დააგზო კვესითა“ (195) და

ცხენსა მისცა საძოვარი, ვირე მწვადი შეიწოდეს (196).

ქვაბშიც ასმათმა

ხელჰყო კვესითა გზება ცეცხლისა ნელისა,
ეგონა ჰამა ხორცისა შემწვარისა, შეუქნელისა (268).
მწვადი შეიწვეს, შეიქმნა პურობა, მსგავსი ჟამისა (923).

ქვაბშიო, — გვიამბობს რუსთაველი.

მაგრამ შეწვა არ არის ნანადირევის დამზადების ერთადერთი წესი. ერთგან ტარიელი, ეპატიჟება რა ძმადნაფიცებს ქვაბში, შენიშნავს:

მუნ გვიმასპინძლოს ასმათმან, მას უც ხორცისა ხმელობე-ო (1496).

მართლაც,

ამათს უც ხორცი ირმისა, იქმს მასპინძლობა-კვეთასა (1497).

აქედან ჩანს, რომ ხორციელის, კერძოდ, ნანადირევის, გახმობაც სცოდნიათ, ოღონდ, არა ჩანს, რა წესით და რეკეპტით.

¹ აკ. შანიძე, ვეფხისტყაოსნის სიმფონია.

რადგან სიტყვამ მოიტანა, ბარემ ისიც აღვნიშნოთ, რომ რუსთაველი წვნიან კერძებსაც ასახელებს, მაგრამ მათ უფრო დიეტური დანიშნულება უჩანთ: ავაღმყოფობის დროს „მახვიტეს სახვრეტელიო“ (356). გვაცნობებს ტარიელი. სახვრეტელი აქ სუბიექტის თუ ბულონის აღმნიშვნელია. პოემაში პური, პურობა ხშირად იხსენიება საუზმის, სადილის თუ ნაყოფიანი სუფრის აღსანიშნავად. მისი გმირები ღვინოსაც შეექცევიან (1077, 1259) და მათ სუფრაზე არც „ხილი რამე“ (418, 1160) არის უცხო და უცნობი. ყოფაცხოვრებითი სინამდვილისადმი ასეთი ყურადღებაც, რა თქმა უნდა, რუსთაველის შემოქმედებითი მეთოდის რეალისტურობის კიდევ ერთი საბუთია.

გადავიდეთ სანადირო იარაღებისა და ტექნიკის საკითხებზე.

„ვეფხისტყაოსნის“ ყველა მკითხველს ახსოვს ტარიელის მიერ ლომისა და ვეფხვის დახოცვის სურათი, აგრეთვე მისი შეხვედრა ნესტანის ადგილ-სამყოფელის აღმოჩენით გახარებულ აეთანდილთან. მაშინაც ხომ „ტარიელს ლომი მოეკლა“ (1334).

ამ გმირობას ტარიელი ზოგჯერ ხმლით ჩადის, ზოგჯერაც — შიმველი ხელებით. „ხრმალ-გამოწვდილი მიეუხე, მიეცე ლახვართა სობაა, თავსა გარდავკარ, მო-ცა-ვკალ“ ლომი, რომელსაც „დავუგმე ნაქმარი-ო“ (910), გვიამბობს გმირი. მეორედაც, როცა „ლომი მოეკლა, მით ხრმალსა სისხლი სცხებოდა“ (1334). ამრიგად, ეს ლომები ტარიელმა ხმლით დახოცა. ვეფხი კი მან სხვაგვარად მოკლა:

ხრმალი გატყორცე, გარდვიჰერ, ვეფხი შევიპყარ ხელითა (911),

მაგრამ

რაზომსაცა ვამშვილებდი, ვეფხი ვერა ღავამშვიდე,

გავგულისდი, მოვიქნიე, ეკარ მიწასა, დააწუვიდე-ო (912). —

ამთავრებს ტარიელი.

სრულიად ძალდაუტანებლად ისმება კითხვა აღნიშნული ფაქტების დამაჯერებლობის შესახებ, ე. ი. იმის შესახებ, თუ რამდენად რეალისტურად ასახავენ ეს ფაქტები სინამდვილეს, ნადირობის საქმეს, ადამიანურ შესაძლებლობებს.

დღეს უკვე მიღებული აზრია და ჩვენც არა ერთხელ აღგვინიშნავს სხვაგანაც და წინამდებარე წერილშიც, რომ რუსთაველის პოემაში ადგილი არა აქვს უპასუხისმგებლო ფანტასტიკას. რუსთაველი მოვლენათა ასახვისას რეალისტურ თვალსაზრისზე დგას. აქ წერეთელს, უნდა

რა გვიჩვენოს პატარა კახის, 16 წლის ერეკლეს გმირობა, იგი ხმალდა-
ხმალ მიჰყავს დაქრილ დათვზე.

ეგრე მტერს რომ შემოჰკრათ,
თვით ბუმბერაზსაც ჩამოაგდებთ ძირსო, --

ეუბნება მას გამზრდელი გივი. ხანჭლით მოჰკლა დაკოდლილი დათვი
აღ. ყაზბეგის მათიამაც, ხოლო ლერმონტოვის მწირი ხელდახელ მივი-
და ვეფხზე და გაიმარჯვა.

ასეთი ფაქტების დასახელება ლიტერატურიდან კიდევ შეიძლება,
ისევე, როგორც სინამდვილიდან. არ შეიძლება დაეუშვათ, რომ ყველა
ამ ავტორებს და მონადირეებს პირი შეუკრავთ ჩვენს მოსატყუებლად.
მაგრამ არ შეიძლება აღნიშნული ფაქტები ტიპიურ მოვლენებად ჩა-
თვალოთ. ალბათ ამის გამოც არის, რომ რუსთაველი ასეთ გმირობას
მხოლოდ ტარიელის სახელს უკავშირებს: მისი ღანარჩენი გმირები მხო-
ლოდ მშვილდ-ისრით ნადირობენ.

მართლაც, ჩვენ ზემოთ რამდენიმე ტაეპი დავიმოწმეთ, რომლებშიც
ლაპარაკია მშვილდ-ისრით ნადირობაზე (166, 195, 333, 473) და მათ აქ
აღარ გავიმეორებთ, მით უმეტეს, ქვემოთ მრავალი ამგვარი ტაეპი შე-
გვხვდება. აქ მხოლოდ ერთ ტაეპს დავიმოწმებთ.

გამოვიდნენ რა სანადიროდ როსტევეანი და ავთანდილი,

აჰა მშვილდი და ისარი და მკლავი დაუცხრომელი-ო (75), --

შენიშნავს რუსთაველი.

პოემაში რომ ცეცხლმსროლელი იარაღი არა გვხვდება, ეს ყველა
მის მკითხველს ექნება შემჩნეული. თოფის გამოგონებამდე კი მშვილდ-
ისარი თითქმის ყველა ხალხებისათვის აუცილებელი სანადირო იარაღი
იყო, მაგრამ არა ერთადერთი. სხვადასხვა ხალხები სხვადასხვაგვარ სა-
ნადირო იარაღებსაც ხმარობდნენ. ესენია: ქამანდი, გრძელი ოროლე-
ბი — შუბები, ხელით სატყორცილი მოლუნული ჯონები (ბუმერანგები)
და შუბები, ჰაერსატყორცილი იარაღები, სასროლი ბარჯები, კვილთები
და სხვ.

პოემაში ეს სანადირო იარაღები ნახსენები არ არის. თუმცა ერთგან
ტარიელი ლაპარაკობს: „ლომი მივეც ლახვართა სობასა-ო“, არა ჩანს.
საიდან გაჩნდა აქ ეს ლახვარი (შუბი), რომელსაც იგი ჩვეულებრივ არ
ატარებს. ამის გამო უნდა დავასკვნათ, რომ ტარიელმა აქ ხმალი გა-

მოიყენა შუბის მაგივრად, შუბურად. მართლაც, როგორც ვნახეთ, იგი
ლაპარაკობს: ლომს

ხრმალ-გამოწედილი მიეუხე, მივეც ლახვართა სობასა,
თავსა გარდაეკარ, მო-ცა-ვკალ (910).

ნადირობის თავისებურ სახედ შეიძლება ჩავთვალოთ ნადირობა მან-
ხეების მეშვეობით. პოემაში თუმცა მახეების დაგებასა და მათგან
ფრინველის ან ნადირის გამოხსნაზე ლაპარაკი არ არის, მაგრამ ნათქვა-
მია: აეთანდილმა ასმათი „დაბა, ვითა კაკაბი მახესა-ო“ (231). აქედან
ჩანს, რომ მახეებით ნადირისა და ფრინველის დაჭერა რუსთაველისთვის
უცნობი არ ყოფილა.

ამრიგად, ასეა თუ ისე, ძირითად სანადირო იარაღად პოემაში დასა-
ხელებულია მხოლოდ და მხოლოდ მშვილდ-ისარი.

სიტყვას მოჰყვა და შეიძლება აღინიშნოს, რომ რუსთაველი ახლოა
იცნობს ცხოველთა და ფრინველთ სამყაროს. ჩვენ აქ მხედველობაში
გვაქვს არა ის გარემოება, რომ „ვეფხისტყაოსანში“ ვხვდებით შინაური
და გარეული ცხოველებისა და ფრინველების ბევრ სახელს, არამედ ის
ზუსტი ცოდნა ცხოველთა თუ ფრინველთა თვისებების, ურთიერთობის
და სხვ., რომელსაც ამჟღავნებს მგოსანთ-მგოსანი. ცხოველთა სამყაროს
ეს დაკვირვებული ცოდნა გამოსკვივის იმ შესანიშნავ პოეტურ შედარ-
ებებში, რასაც ხშირად ვხვდებით პოემაში. ასე „ვითა კაკაბი აწივისა
ქვეშე მიდამო კრთებოლა“ (232) ასმათი აეთანდილის ხელთ, ამბობს
რუსთაველი, „შიგან ასრე გავერივე, ვნოლის ჭოგსა ვითა ქორი-ო“
(447), გვიამბობს ტარიელი მისი ბრძოლის შესახებ ხატაელებთან. „ვი-
თა ვეფხსა წაყარნა და ქვაბი აქვსო სახლად, მენად“ (700) ტარიელსა.
უამბობს აეთანდილი თინათინს. „ჩვენთა მგელთაცა დასქამენ, ინდონო,
თქვენი თხანია“ (421), იმდენად კეთილგანზრახვებით ვართ თქვენდამი
სავსეო, აცნობეს ლაშქრად ვიმაველ ტარიელს ხატაელებმა. „მისსა ხმა-
სა თანა ხმაცა ბულბულისა ჰგვანდის ბუსა-ო“ (966), აღნიშნავს პოეტი
მომღერალი აეთანდილის შეეახებ. პოემაში კი ხშირად არის ლა-
პარაკი ბულბულის მომხიბლავ გალობაზე. აეთანდილის ხმასთან შე-
დარებით ბულბულისა ქოტის (ბუს) ხმას ჰგავდაო, ამბობს რუსთა-
ველი.

ოღნავი დაკვირვებაც საკმარისია, რათა აქ დამოწმებული შედარე-
ბების ნიშანდობლიობა ვიცნოთ და მათი ესთეტიკური ზემოქმედება

განვიცადოთ. მაგრამ განსაკუთრებით უნდა გავსვას ხაზი ერთ შედარებას.

ქაჯი მონა ასე უამბობს ნესტანის შესახებ შემთხვევით შეხვედრილ მგზავრებს: იგი იყო

ვითა ასპიტი, მკვრეტელთა მისთა თვალითა მალაჲი (1231).

აქ ნესტანის გამოხედვა შედარებულია ასპიტის გამოხედვასთან, რომელიც, როგორც ცნობილია, თვალით იმორჩილებს და აბამს მსხვერპლს, აქცევს რა მათ ჰიპნოზის ქვეშ.

რუსთაველისათვის უცნობი არ ყოფილა ბუნებაში გავრცელებული ჰიპრიდიზაციის (მეტისაციის) მოვლენები, რის შესახებაც იგი გვიამბობს ლომისა და ვეფხის ლაღობისა და წაკიდების სურათებით. აქა-იქ რუსთაველი მეტაფორებისათვის იყენებს ხალხურ რწმენას მზის დაბნელების მიზეზების შესახებ: „მზე ვეშაჲსა დაებნელა-ო“ (1158), უამბობს ფატმანი ნესტანის შესახებ ავთანდილს. ან კიდევ:

ნახეს, მზისა შესაყრელად გამოეშუა მოყარე გეჲლა (1420)...

ახლა ისევ დავუბრუნდეთ „ვეფხისტყაოსნის“ ნადირობის ტექნიკას და ორგანიზაციის საკითხებს.

როგორც უკვე აღნიშნული გვექონდა, ფართო მასშტაბის კოლექტიურ ნადირობაში იმდენი ხალხი მონაწილეობს, რომ მას რუსთაველი ლაშქარს უწოდებს, ან ამბობს: ავთანდილმა სანადიროდ გამოსული „მინდორს ნახა სჲა ლაშქართა-ო“ (977). ამგვარ ნადირობაში ლაშქარს ზოგჯერ ს ა მ ზ ო დ, დამსწრედ, მაყურებლადაც გაიწვევენ ხოლმე, როგორც, მაგალითად, როსტევეანმა და ავთანდილმა პირველ ნადირობა-შეჯიბრებაში, გარდა მონაწილეთა, „ლაშქარნი სჲაზოდ აწვივნეს“ (71). 977 სტროფის „სჲა ლაშქართა“ კი „ნადირთა ჰგვანდეს მსყრელსა“.

ასეთი დიდი მასშტაბის ნადირობას წინ უძღვის დიდი წინასწარა სამზადისი. როსტევეანისა და ავთანდილის პირველი ნადირობის წინ მეფემ,

მონადირეთა უბრძანა: „მინდორნი მოიარენით, დასცევით ჭოგი ნადირთა, თავნი ამისთვის არენით“ (71).

ყურადღების ღირსია, რომ „ამირანდარეჯანიანშიც“ აბესალომ ინდოთ მეფემ „მნახავთა მადლი უბრძანა, ვითა: „ქარგთა სანადიროთა ში-

გან მანადირეთო“. კვლავ უბრძანა: „აწ, ჩემსა მზესა, წადით და ახლოს ნადირი მომიხახეთო“... „წავიდა მნახავი“ და სხვ.¹

ამრიგად, კოლექტიურ ნადირობაში ერთი პირველი ამოცანათაგანი ნადირის მოხახვა, შეგროვება, მორეკვა, დავალებული ჰქონია მონადირეთა გარკვეულ ჯგუფს. პოემაში მათ მრეკელი, მარეკი ეწოდება. ტარიელი უამბობს ასმათს:

მონადირე მეფე ვინმე გარდმეკიდა,
პევეს ლაშქარი უთვალავი, ბარგი მძიმედ აეკიდა,
იგი მინდორს ნადირობდა, დაეფანჩა მარეკი, და (270).

დაეფანჩა მარეკი ნიშნავს: გაეფანტა, გაეშალა ნადირის მომრეკავიო. ფრიდონი კი უამბობს ტარიელს: იმის გამო, რომ ფრინველზე ნადირობა მსურდა, „მრეკელი არ ვახშირე-ო“ (602).

კოლექტიური ნადირობისას პოემაში, გარდა მრეკელ-მარეკებისა, გამოყოფილი არიან მშვილდოსანნი ანუ მესროლნი: მეაბჯრენი, დამნახავნი, დამთვლენი და სხვ.

შევჩერდეთ მეაბჯრეთა ინსტიტუტზე.

ხატელი ძმები უამბობენ ავთანდილს: ვინადირეთ რა მთელ თვეს. დღეს

ვთქვით: გავაჩიხთ მართალი, ვინ ვსჯობთ თავისა მკლავითა-ო (202).

ამრიგად მათ გადაუწყვეტიათ შეჩიბრებოდნენ ერთმანეთს. აქინ გამო

ჩვენ ვიახლენით სამთავე სამნივე მეაბჯრენია,

დანარჩენები დავითხოვეთ და „ლაშქართა წასვლა ვუბრძანეთ-ო“ (203).

რა მოვალეობა აქვთ დაკისრებული მეაბჯრეებს, ამაზე მიგვითითებს როსტევეანის სიტყვები:

მონა თორმეტი შევსხათ ჩვენთანა მარებლად,
თორმეტი ჩვენად ისრისა მომრთმეულად, მოსახმარებლად (70).

თვით ნადირობის წინაც მეფემ ამ თორმეტ მონას უბრძანა:

მოდიოთ, ჩვენთანა ვლიდითა,
შვილდსა ფიცხელსა მოგვემდით, ისარსა მოგვართმიდითა (74).

ხოლო როცა ნადირობა დაიწყო,

¹ ძვ. ქართული ლიტ. ქრესტომათია, II, 1949, გვ. 2.

შეჯიბრებულთ. ეს მე ა ბ ჯ რ ე ნ ი მ ს რ ო ლ ე ლ თ ნადირობის დროს „უკანა ჰყევბოდეს“ (79). მათი მოვალეობაა, როგორც ვხედავთ. მესროლთ ანუ მშვილდოსანთ ნადირობის დროს მოშლილ-მოღუნებულ მშვილდისა და გასროლილი ისრის ნაცვლად მიაწოდონ ფ ი ც ხ ე - ლ ი მშვილდი და ახალი ისარი.

მეაბჯრეთა, ანუ ახალი ქართული სალიტერატურო ენით — საჭურველთმტვირთველთა მონაწილეობა ასეთ ნადირობაში სავსებით ბუნებრივია. თვით საუკეთესო მსროლელთაც კი მშვილდისა და ისრის მარაგი ხელს შეუშლის, რომ მიზანში მოაწვედროს, რაც დიდ მოქნილობას, სისწრაფეს, წონასწორობას, ორიენტირებას და სხვა მამაცურ თვისებებს მოითხოვს. ზურგზე, ან ცხენის ტახტაზე ჩამოკიდებული მშვილდისრის მარაგი კი, ცხადია, გარკვეულ დაბრკოლებას შეუქმნის მოისარს მიზანში სროლის დროს. ეს ხელისშემშლელი გარემოებანი მეაბჯრეთა მეშვეობით იხსნება.

კოლექტიურ ნადირობაში, როგორც ყოველგვარ ნადირობაში, ცენტრალური ფიგურა, ცხადია, არის თვით მსროლელი. თვით როსტევანი, როგორც ვნახეთ, მეაბჯრეთა და სხვათ ნადირობაში იწვევს მოსახმარებლად, დამხმარედ, ხელშემწყობად.

როსტევანისა და ავთანდილის პირველი ნადირობა, როგორც ვიცით. მოეწყო განსაკუთრებული მიზნით. ამის გამო თუმცა ლაშქარნი, სამზოდ მოსულნი, „ისროდეს და ერთგან სრვიდეს“ (73), მათ ამ ნადირობაში მცირე ყურადღება აქვთ დათმობილი. სამაგიეროდ ხატაელი ძმები, რომელთაც „ლაშქარნი უთვალავნი“ ახლდათ და დიდძალი ნადირი დახოცეს, აცხადებენ:

ჩვენ სამთა ძმათა ჩვენთანა მესროლნი დაეწბილენით-ო (201).

მესროლთა განსაკუთრებით დიდი ჯგუფი მონაწილეობს ფრიდონის მეორე კოლექტიურ ნადირობაში, ავთანდილთან შეხვედრისას.

როცა ავთანდილმა გაფრენილი ორბი ჩამოაგდო ისრით,

იგი რა ნახეს მესროლთა, სროლასა მოეშლებოდეს-ო (981),

შენიშნავს რუსთაველი და განაგრძობს: თვით ფრიდონს „ღირსი მას

თანა სროლასა ორმოცი კაცი“ ახლდაო- ამ ნადირობაში მონაწილეობენ სხვა მესროლნიც, მაგრამ ამაზე ქვემოთ.

პოემით, მსროლელთ, მთავარ მონადირეებს, და შეიძლება, განსაკუთრებით — მაღალ პერსონათ თან ახლავთ არა მარტო მე ა ბ ჯ რ ე ნ ი, არამედ დ ა მ ნ ა ხ ა ვ ნ ი ც. ხატეულ ძმებს გადაუწყვეტიათ, რათა გავარკვიოთ, თუ რომელი ჩვენგანი უკეთესი მსროლელი-მონადირეა, შევეჯიბროთ მარტონი,

თავსა ვ ე ა ხ ლ ნ ე თ მ ა რ ტ ო ნ ი, დაეღვთ თავისა თავითა,
თ ვ ი თ-ღ ა ნ ა ხ უ ლ ს ა მოვკლევდით, ნუ ვესვრით დ ა მ ნ ა ხ ა ვ ი თ ა-ო (202)

და მხოლოდ მეაბჯრენი უახლებიათ. ამრიგად მეაბჯრეთა გამოყვანა ასეთი ნადირობიდან არც ხერხდება.

კოლექტიურ ნადირობისას, ალბათ, განსაკუთრებით მაშინ, თუ ეს ნადირობა მოწყობილია შეჯიბრების მიზნით, ნანადირევის დათვლა-აღრიცხვაც წარმოებს. ამ დათვლა-აღრიცხვას აწარმოებენ მეაბჯრეები, რომლებიც აწოდებენ რა მსროლელთ ისარს, უფრო ადვილად დაადგენენ, თუ ვისი ისრით, ე. ი. ვის მიერ არის მოკლული ნადირი. როსტე-ვანმა ვისაც დაავალა, „შვილდსა ფიცხელსა მოგვემდით, ისარსა მოგვართმიდითა-ო“, მათვე უბრძანა:

ნაკრავსა შეადარებდით, ნასროლსა დასთვალვიდითა (74).

წინა დღესაც როსტევანმა ავთანდილს უთხრა: „მონა თორმეტი შევსხათ“ და ვიახლოთ, რომლებიც ისარს მოგვაწოდებენ, ისინივე

ნასროლ-ნაკრავსა სთვალვიდნენ უტყუვრად, მიუმცდარებლად (70).

შეჯიბრების შედეგების გამომანგარიშება-დადგენა სწორედ ამ ნასროლ-ნაკრავის გამოთვლის საფუძველზე ხდება: ისარი შეიძლება ნასროლი იქნას, მაგრამ ნაკრავი არ აღმოჩნდეს, გაცუდდეს, დასცდეს. მონებმა სწორედ ამის მიხედვით გამოთვალეს შედეგები და მეფეს მოახსენეს: ავთანდილს

არ დასცდომია არც ერთი, რაც ოდენ შეუტყორცია,
თქვენი მრავალი მიწითა დასერილი დაგვიხოცია (81).

ამრიგად, ნ ა ს რ ო ლ ი და ნ ა კ რ ა ვ ი მკვეთრად განსხვავდება ერთმანეთისაგან.

პოემისეულ ნადირობაში მონაწილეობენ გაწვრთნილი სანადირო ძალები, ავაზები, ქორები და შავარდნები, მაგრამ არა ყოველთვის. ავთანდილს და ტარიელს გარდახვეწილობაში ძალები და განსაკუთრებით, ქორ-შავარდნები არც შეიძლება ჰყავდეთ. ზოგიერთ კოლექტიურ ნადირობაში კი ეს დამხმარე ძალა საჭირო არ არის.

სანამ ნადირობისას მათ გამოყენებაზე სიტყვას გავაგრძელებდეთ, ზედმეტი არ იქნება შევხერდეთ თვით გაწვრთნის, დაგეშვის ფაქტსა და ხერხებზე. რუსთაველი ამათზე, ჩვეულებრივ, პირდაპირ არ ლაპარაკობს, მაგრამ ირიბლად საყურადღებო ცნობებს გვაწოდებს.

დაემშვიდობა რა ავთანდილი ხატაელ (ქურთ) ძმებს,

ვითა გავაზი გაფრინდა, არ გაშვებული ხეზითაო (214).

შენიშნავს რუსთაველი. გავაზი შევარდენია, ან მიმინო, ხეზი — ძაფი, რომელიც გამობმული აქვს შევარდენს ფეხზე საწვრთნელი გაფრინისას, და რომლითაც მას უკან მოზიდავენ დაქერილი ფრინველის ჩამოსართმევად, რათა ამ გზით ნანადირევის მონადირისათვის ჩაბარება ასწავლონ. სხვა ცნობებს ფრინველთა და ცხოველთა დაგეშვის შესახებ ვერ ვხვდებით, მაგრამ ესეც საკმარისია, რათა ნათელი წარმოდგენა ვაქონოთ ამ ფაქტზე.

გაწვრთნილ და დაგეშულ ცხოველებსა და ფრინველებს პირველად ვხვდებით იმ ნადირობაში, რომელიც მოეწყო ტარიელის ხატაეთიდან გამარჯვებით დაბრუნების შემდეგ. ტარიელი გვიამბობს: გამიწვია რა სანადიროდ მეფემ,

ღარბაზს მივე, დამხვდა ჯარი ავაზისა,
შევარდნითა სავსე იყო სრულად არე ღარბაზისა-ო (474).

ტარიელი განაგრძობს:

მოვინადირეთ მინდორი, ძირი მთისა და გორისა,
იყო სიმრავლე ძაღლისა, შევარდნისა და ქორისა (477).

ფრიდონი უამბობს ტარიელს:

ღღეს გამოვე ნადირობას, ზღვისა პირსა ვინადირე,
ქორის ღვენა მომნდომოდა-ო (602).

მეორედაც, „ზღვასა ზედა წაწურვილსა ქედსა“ იგივე ფრიდონი კვლავ უამბობს ტარიელს: ერთხელ, სანადიროდ გამოსული,

აქა ვეგ და თვალს ვუგებდი ქორსა, იქით წანაფრენსა-ო (623).

ხოლო როცა ავთანდილი არაბეთში პირველად დაბრუნდა, როსტევეანმა კვლავ ისეთი ნადირობა მოაწყო, რომ

მზესა ქორნი აბნელებდეს, ძალთა რბოლა მიდამოდა (721).

ე. ი. მზეს ქორები ფარავდნენ, მორბენალი ძაღლები კი მიდამოს მოსდებოდნენო.

დამოწმებული სტრიქონების მიხედვით აშკარა ხდება გაწერონილი ცხოველებისა და ფრინველების გამოყენება ნადირობაში. რუსთაველი მისთვის ჩვეული ლაკონიურობითა და სისადავით, მაგრამ ნათლად და სრულად გვიხატავს ნადირობის უაღრესი დაძაბულობის მომენტებს. მეფე ფარსადანი

შეკდა, ქორნი მოუტიენა, ღურაქები დაინაბა-ო (367).

როგორც ვხედავთ, აქ დიდი პოეტი ორიოდ სიტყვით ახერხებს ნადირობის დაძაბული აზარტული სიტუაციის გადმოცემას, მაგრამ დამოწმებული სტრიქონებიდან მრავალი სხვა დასკვნაც გამომდინარეობს.

მონადირენი ხშირად ნადირობენ ცხენებით, რაც ზოგიერთი ხალხის სანადირო ტრადიციებისათვის უცხოა. მონადირე ძაღლები უეჭველად მეძებარნი არიან, მაგრამ შეიძლება ნადირობაში მწვეარნიც მონაწილეობდნენ, რომელთაც ავაზებთან ერთად მიღტევენ ხოლმე გამოგდებულ ნადირს. აქ აღსანიშნავია, რომ თუ ძაღლებითა და ქორ-შევიარდენით ნადირობა ჩვენში არაფერს მოულოდნელს არ წარმოადგენს, ეს არ ითქმის ავაზებით ნადირობაზე. ჩანს, საქართველოში ამგვარ ნადირობაააც იცნობდნენ.

დამოწმებული ტაეპების მიხედვით ნადირობა წარმოებს „ზღვასა ზედა ნაწურვილსა“ ქედებზე, საერთოდ, ზღვის პირებზე, მინდვრებზე, მთისა და გორების ძირებზე, ალბათ — კალთებზეც. საერთოდ — ტყე-ღრეებში. ხატაელი ძმები უამბობენ ავთანდილს:

მოვინადირეთ მინდორი, ისი ტყენი და ღრენია-ო (203).

ნადირობა წარმოებს აგრეთვე „შამბისა პირსა“ (195), ანუ „შამბთა პირსა“ (866).

განსაკუთრებით ხშირად აღნიშნულია, რომ ნადირობას ადგილი აქვს

ველებსა და მინდვრებზე, მაგრამ ამის შესახებ ქვემოთ. აქ კი ორ გარემოებაზე მივუთითებთ.

ნადირობა წარმოებს საგანგებოდ შერჩეულ, ნადირით მდიდარ, ან ფრინველით განთქმულ ადგილებში. და შესაძლოა სეზონურადაც.

კარგი გვესმა სანადირო, ნადირობას წამოვედით...

სანადირო მოგვეწონა-ო (200), —

აღნიშნავენ ხატაელი ძმები, ხოლო როცა ფრიდონი ფრინველზე ნადირობს, ის უთუოდ ზღვის პირას ტრიალებს. ეს უკანასკნელი გარემოება გადაჭრით იმაზეც მიუთითებს, რომ ნადირობას სეზონური ხასიათი აქვს: ზღვაზე ნადირობა ხომ ხშირად დაკავშირებულია ფრინველის გადაფრენასთან.

ცალკე უნდა შევაჩეროთ მკითხველის ყურადღება ერთ გარემოებაზე.

ჩვენ ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ ასეთი რაოდენობით დახოცილ ნადირს, ცხადია, დამუშავება სჭირდება, ხოლო მონადირეებს და სალახებს — დაბანა-დასუფთავება. ამის გამო სავარაუდოა, რომ მონადირეთა ბანაკები წყლისა და მდინარის პირებზე ეწყობოდა ხოლმე. მართლაც, პოემაში აღნიშნულია, რომ როსტევეანი და ავთანდილმა პირველი ნადირობის შემდეგ წყლის პირას დასცეს ბანაკი, „მინდორსა იქით“, საცა „წყალი დის“. სწორედ აქ, ამ ადგილას,

იგი ორნივე საგრილად გარდახდეს ძირთა ხეთასა,

ლაშქართა შექმნეს მოღენა, მოღგეს უფროსი ბზეთასა...

თამაშობდეს და უქვერეტდეს წყალსა და პირსა ტყეთასა (83).

სავარაუდოა, რომ როსტევეანი და ავთანდილი დაბრუნდებოდნენ სასახლეში ადრე. ნანადირევის დამუშავება კი გაგრძელდებოდა. ასევე, ხატაელი ძმებიც ხაზგასმით აღნიშნავენ, სანადირო მოგვეწონა, ერთი თვეა ვნადირობთ, და ბანაკიც წყლის პირას გვეკონდა მოწყობილი, „წყლისა პირსა გარდავხედით-ო“ (200).

დაგვრჩენია, სანამ თვით ნადირობის სურათს მოვხაზავდეთ, ერთ საკითხსაც შევეხთ. ეს არის საკითხი სანადირო ჩაცმულობის შესახებ.

როდესაც გადაწყდა, რომ როსტევეანი და ავთანდილი შეეჯიბრებოდნენ ნადირობაში, და ღლეც დაინიშნა,

დილასა ადრე მოვიდა იგი ნაზარდი სოსანი,

ძონეულითა მოსილი, პირად, ბროლ-ბადახშოსანი:

პირ-ოქრო რიდე ეხვია, შეენოლა ქარქაშოსანო,
მეფესა გასლვად აწვევდა...
შეეკაზმა მეფე, შექდა, ნადირობას გამოვიდეს (72, 73).

ამრიგად, ავთანდილი ძოწეულითა მოსილი გამოცხადდა პირ-ოქრო რიდე ეხვია მას, მეფე კი შეეკაზმა...

მიუხედავად იმისა, რომ ავთანდილის ძვირფასი ჩაცმულობა შეიძლება არ მოგვეჩვენოს სპეციალურ სანადირო ჩაცმულობად, აქ უთუოდ სწორედ ამგვარ ჩაცმულობაზეა ლაპარაკი, ისევე, როგორც შეეკაზმა მეფე ამგვარსავე სპეციალურ სანადირო ტანსაცმლით მოკაზმვას გულისხმობს. ამას ნათელყოფს ამ სტროფების სხვა მომენტებთან დაპირისპირება. თინათინი, მაგალითად, მამამ გამეფების დღეს „შემოსა მეფეთა სამოსელითა“ (45). ხატაელებთან ბრძოლის დროს წყების წინო, გვიამბობს ტარიელი —

ვუბრძანე ჩაცმა აბჯრისა ლაღმან სიტყვითა ხაფიათა.
დაეეკაზმენით საომრად ჭაჭე-ჩაეშანითა, ქაფითა...
მიეეახლენით, შეგვატყვეს მათ ტანსა აბჯარ-ცმულობა-თ (441—442).

და სხვ. „მონა მონურად მოსილი, სხვანი მგზავრულებრ, ხამითა“ (1217) იყვნენ მგზავრები, რომელთაგანაც ფატმანმა ნესტანის ადგილსამყოფელი გაიგო, ხოლო ხატაეთით დაბრუნებულ ტარიელსა მეფე-დედოფალმა უთხრა:

თით შეიკერე რაცა გწაღს, ჩვენგან ნულარა გრცხენიან (486).

ამრიგად, პოემით ჩაცმულობა თუ სამოსელი სხვადასხვაგვარია: მეფეთა, სახელისუფლო, მონური, მგზავრული და სხვ. ამის გამო უთუოდ უნდა დავუშვათ, რომ „მეფე ქვე ჯდა შეკაზმული“ (474), აქ ნიჟნავს: მეფე ელოდებოდა ტარიელს სანადიროდ ჩაცმული, ხოლო „მეფე მინდორს ეკაზმოდა“ (720) იგივეა, რაც მეფე სანადიროდ ეწყობოდა, ემზადებოდა.

ამასვე ადასტურებს სხვა გარემოებანიც.

როცა ნესტანის ხილვით ელდანაცემი ტარიელი გაჰობრუნდა, ის მეფემ სანადიროდ წაიყვანა. ტარიელი აღნიშნავს:

ღარბაზს მივე. მეფე ბრძანებს: „ამის მეტსა ნუ იქ აბა!“
ცხენსა შემსვა უკაპარკო, წელთა არა არ შემბაბა-თ (367).

აქ გადაჭრით აღნიშნულია, რომ ამ ნადირობაში ტარიელი მეფემ გაიწვია, როგორც მასურებელი, გასართობად, რის გამოც წელთა

არა არ შეაბა მას, არ შეაიარაღა, არ მოკვაზმა. სანადიროდ მიმავალი ტარიელი ერთგან კიდევ აღნიშნავს, „შევეკაზმე, დარბაზს მივე-ო“ (474), საიდანაც ისა და მეფე სანადიროდ მიდიან. ოლონდ ტარაელი ამ ნადირობაში ვერ მიიღებს უშუალო მონაწილეობას: ის ამკამად დაჭრილია. აკი თვითვე აღნიშნავს:

ნამარსა, დაკოდილსა ხელი ყელსა ჩამომება-ო (481).

ცალხელა კაცი, ცხადია, ვერ ინადირებს. სხვაგან ტარიელი საგანგებოდ აღნიშნავს:

ომგარდახდილსა მშვენოღეს მე ენიანნი კაბანი-ო (478).

ამრიგად, 474 სტრ. შევეკაზმე ნიშნავს მოვეწყე, გამოვეწყე. მართლაც, ტარიელი ამ ნადირობიდან უნდა გაემგზავროს სასახლეში, ნადიმზე, სადაც მას მოელის ნესტანთან პირისპირ შეხვედრა. ამის გამო იგი სანადიროდ გამოცხადდა სადარბაზოდ მოკაზმული, და არა სანადიროდ ჩაცმული. როგორი იყო ეს სანადირო ჩაცმულობა, სამწუხაროდ, პოემიდან არ ჩანს.

შეიძლებოდა ზოგიერთ მცირე და წვრილმან საკითხებზე კიდევ შეეჩერებულებოდა. მაგრამ გადავდივართ თვით ნადირობის, მისი ჩატარების წესების საკითხებზე. მათ შესახებ ზოგიერთი რამ თუმცა უკვე ითქვა, ზოგიერთი კიდევ გარკვევას მოითხოვს.

ზემოთ ჩვენ ვნახეთ, რომ კოლექტიური ნადირობის დროს შრომა და მოვალეობანი დანაწილებულია. მრეკელთა ანუ მარეკთა პირველი, ძირითადი მოვალეობაა რაიმე საშუალებით მორეკონ, გამორეკონ ხოლმე ნადირი ერთი მიმართულებით, ან სანადირო ველზე. ეს საშუალებები უნდა იყოს ქოს-დაბდაბთა, დაბდაბ-ნობთა და, ალბათ, სხვა გრუხუნა, პყვირალა დოლებისა და საყვირების ხმაური, შიძახილები, კივილი, სტვენა და სხვ. ეს ხმაური შიშის ზარს დასცემს ნადირს და მას ერთი, მონადირეთათვის სასურველი მიმართულებით გამოდენის. როსტევანისა და ავთანდილის მეორე ნადირობის დროს „მოემზადა დაბდაბ-ნობი“ (720) და საჭიროებისას ისე ახმაურდა, რომ

ქოს-დაბდაბთა ცემისაგან ყურთა სიტყვა არ ისმოდა (721).

ასევე, როცა ავთანდილი „მულაზნანზარს მიეახლა“, ნახა, რომ ვილაცა დიდი ლაშქრის თანხლებით ნადირობდა. ავთანდილმა ერთ-ერთ შემხვედრს,

უბრძანა: ისი ვისია ხმა ზათქისა და ზარისა?

მან უთხრა: ფრიდონ ხელმწიფე, მეფე მელღაზანზარისა

ნადირობს, „შეუკრავს ნაპირი ველ-შამბნარისა-ო“ (978).

ასეთი ზათქისა და ზარის მეშვეობით მოერეკებიან ნადირს მრეკელნი.

ახლა, როგორ ხდება ნადირის დახოცვა.

როდესაც სათანადოდ შეკაზმულ-შემზადებული როსტევეანი და ავთანდილი სანადიროდ გამოვიდნენ, მათ ნახეს, რომ მრეკელთა თუ მარეკთა ლაშქარი,

მრგვლივ მინდორსა მოსდგომოდეს, ალყას გარე შემოკერიდეს (73).

მაშინ „დაიწყო მოსლვა ნადირმან“ (74) და მალე „მოვიდა ჯოგი ნადირთა“...

მას პატრონ-ყმანი გაუხდეს, კვრეტადმცა სჯობდა რომელი (75).

ცხენთა მათთა ნატერფალნი მზესა შუქთა წაუხშიდეს,

მიპხოცდეს და მიისროდეს, მინდორს სისხლსა მისსხმიდეს (76).

იგი მინდორი დალივეს, მართ მათგან განარბენია.

მინდორსა იქით წყალი დის და წყლისა პირსა კლდენია.

ნადირი ტყესა შეესწრნეს, სადა ვერა რბის ცხენია,

იგი მაშვრალნი ორჩივე მოსწყდეს, რაზომცა მხენია (78).

ნადირობაც დასრულდა.

უფრო ნათელი სურათის დახატვა შეუძლებელია. მრეკელებს, რომელთაც გარემოუცავთ სანადირო ადგილები, რკალის თანდათან, ალბათ ხმაურითა და ზათქით, შევიწროების, შეკუმშვის შედეგად ნადირი ალყაში მოუშწყვდევიათ. ნადირობის დაწყებისას მათ თვითვე გაუზანიათ ეს ალყა, ნადირისთვის გზა მიუციათ გაუვალი ტყისაკენ, რომელსაც მდინარე და კლდეები საზღვრავენ, და მხოლოდ ორი (თუ სამი) მხრით ნახევარწრედ, რკალისებურად შემორტყმიან მას. ლტოლვილ ნადირს კვალ-და-კვალ ელვით დადევნებია სროლაში შეჭიბრებული ორი გააფთრებული მშვილდოსანი...

ასეთია კოლექტიური ნადირობისას ნადირის ელვების ერთი მეთოდი, თუ ხერხი, სახე.

ნადირის დახოცვას სხვა სახით აწარმოებენ ფრიდონი და მისი მონადირენი.

როდესაც ავთანდილი მულღაზანზარს მიუახლოვდა, მან ნახა, რომ მონადირეთა ლაშქარს,

უოლგნით ალყა შემოეკრა, მოსდგომოდეს გარე ველსა (977).

როგორც ვნახეთ, მას კიდევ უთბრეს, ფრიდონ ზელმწიფეს „შეუქ-
რავს ნაპირი ველ-შამბნარისა-ო“.

ამ დროს ლაშქრის გარემოცვის შუაგულიდან, „უოლბსა შუა“ (980)
ორბი გადმოფრინდა, რომელიც ავთანდილმა ისრით ჩამოაგდო. მონა-
ღირეთა გაოცება უსაზღვროა:

იგი რა ნახეს მესროლთა, სროლასა მოეშლებოდეს,
ალყა დაშალეს, მოვიდეს (981).

ფრიდონს გაუკვირდა: „რა ქმნესო, მისთა სპათათვის წყრებოდა“ (982).

ფრიდონ მონა გამოგზავნა: წა, ნახეო ისი სპანი,
რა ქმნეს, ალყა რად მოშალეს, სად წაღიან, ვითა ბრმანი (983).

მხოლოდ ასე მკაცრად დაყენებული კითხვაც მოწმობს, როგორ ორ-
განიზებულად ტარდება კოლექტიური ნადირობა, რა მკაცრად იცავენ
მონაწილენი ნადირობის წესებსა და დისციპლინას.

მაგრამ დავუბრუნდეთ თვით სურათის ანალიზს.

სად არის ამ დროს ფრიდონი?

მინდორსა შიგან გორი დგა, ფრიდონ მას ზედა ჯგებოდა;
ღირსი მას თანა სროლასა ორმოცი კაცი ხლებოდა (982).

სურათი აქაც ნათელია: გარემოცულ, ალყაშემორტყმულ ნადირს
ისარს ესვრიან როგორც მოალყე-მრეკელნი, ისე მინდვრის შუაგულს
ამაღლებულ გორზე ჩასაფრებული ფრიდონი და მისი საუკეთესო
მსროლელნი. ნადირის დახოცვა, ისრის სროლა დაწყებულა ნადირის
შექუჩების, თუ შეიძლება ითქვას, შეგროვების, თავისმოყრის შემდეგ:
ამ ნადირობისას მონადირენი არა გზადაგზა „მიჭხოცდეს და მიისრო-
დეს“ ნადირსა და ისარს ლტოლვილი ნადირის სრბოლის მიმართულე-
ბით, არამედ,

ისვრიან და იზახიან, მხეცთა სპრიან, ვითა მქელსა (977) —

ცხადია, როგორც გარემომცველები, ისე ჩასაფრებულნი.

ასეთია ნადირის დახოცვის მეორე წესი.

მხეცსა და ნადირზე ნადირობის წესებისაგან განსხვავდება ფრინ-
ველზე ნადირობის წესები.

თუ მხეცებზე ნადირობისას ვხვდებით მარეკებს, მოალყებს, მშვილდოსანთა და მსროლელთ და სხვ., ფრინველზე ნადირობა უფრო ნაკლები რაოდენობის მხლებელთა და თანაონაწილეთ მოითხოვს. როგორც უკვე ვნახეთ, ფრიდონმა უთხრა ტაიელს: რადგან დღეს „ქორის დევნა“ მოვისურვე, ამიტომ „მრეკელი არ ვახშირე“-ო,

სათა ვუთხარ: „მომიყადე, მოვიდოდე მეცა ვირე“.

ხუთთა ოდენ ბახიერთა მეტი არა დაევირე-ო (602).

ფარსადანმაც ერთხელ, როცა „ქორნი მიუტევნა“, რის შედეგადაც „დურაჯები დაინაბა“, მხოლოდ „მშვილდოსანნი გასაგანნა“ (367), მშვილდოსანნი განარიგა, მაგრამ არა ალყად, ან ფრინველთა გარემოცვად: აზრად არავის მოუფა გარეული ფრინველის სასურველი მიმართულებით გარეკვა, ან გარემოცვა და ალყაში მოქცევა. შეცდომა არ უნდა მოგვივიდეს იმის გამო, რომ ერთ ნადირობაში, რომელშიც ქორ-მეძებრებიც გამოიყვანეს, „ქოს-დაბდაბთა ცემისაგან ყურთა სიტყვა არ ისმოდა“. ამავე სტროფის საფინალო ტაეპში ვკითხულობთ:

მას დღეს მათგან დანადვარი სისხლი ველთა მოესხმოდა-ო. (721).

დაკოდელი ფრინველის სისხლი, რა თქმა უნდა, ველს არ მოესხმებოდა (იმდენი არ იქნებოდა): ამ დღეს ნადირზეც უნადირნიათ. ამას გარდა, სავარაუდოა, რომ სანადირო ქორ-შეგარდენი და ძაღლები გავრთნილი არიან სწორედ ქოს-დაბდაბთა ხმაზე.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ამ ნადირობისას ფრინველს ქორებსაც მიუტევენ ხოლმე, მაგრამ მშვილდოსანნიც ესვრიან, და, ცხადია, მოინადირებენ კიდევც.

ასეთია პოემაში შემოტანილი სურათებისა და ცნობების მიხედვით ნადირობის ორგანიზაცია, ტექნიკა, ობიექტი, სანადირო ადგილების ბუნება და რელიეფი, ფლორა და ფაუნა, და ის ეკონომიური ეფექტი: რომელსაც იძლევა ნადირობა.

გადავიდეთ ამის შემდეგ ამ ნადირობის ზოგადი საკითხების მიმოხილვაზე.

როგორც მკითხველი თვით დარწმუნდებოდა, ჩვენი ანალიზი ემყარება მხოლოდ პოემის ტექსტს: ჩვენ გავშიფრეთ მხოლოდ პოემისეული სურათები და ცნობები. ამ ანალიზის მიხედვით შეგვიძლია დავასკვნაო.

რომ პოემისეული ნადირობა ქართული ნადირობის მსატყრულ ასახვას და უკუფენას წარმოადგენს.

აღნიშნული მოსაზრების სასარგებლოდ მეტყველებენ უაღრესად საყურადღებო ფაქტები. პირველი მათგანია თვით რუსთაველის შემოქმედებითი მეთოდი, რომლის მეოხებითაც უდიდესმა მხატვარმა სწორეუპოვარი ტაქტით და ზომიერებით ასახა მე-12 საუკ. საქართველოს სოციალური, პოლიტიკური, კულტურული სინამდვილის სხვადასხვა მხარეები და გამოვლინებები: პატრონ-ყმობა, სახელმწიფოს პოლიტიკური და ადმინისტრაციული წყობილება და მართვა-გამგეობა, სამხედრო საქმის დაყენება, იდეოლოგია და ფილოსოფიური შეხედულებანი და თვით სასახლეების თუ დაბალი სოციალური ფენების ყოფა-ცხოვრებითი კულტურა და ეთნოგრაფიული სინამდვილეც კი.

აღნიშნული გარემოებანი რუსთაველმცოდნეობაში დღეს ადარავისთვის საეჭვო აღარ არის. მაგრამ თუ რუსთაველმა ინდოეთის, არაბეთის და სხვ. ქვეყნების სოციალური, პოლიტიკური, კულტურული გარემოებანი ქართული სინამდვილის მიხედვით დახატა, შეუძლებელია ღაფუშვათ, რომ მან დასახელებული ქვეყნების ეკონომიკის დასურათებას საფუძვლად უცხო მხარეების სინამდვილე დაუდო. მე-12 საუკ. საქართველოს ეკონომიკაში კი, გარდა მიწათმოქმედებისა და მეცხოველეობისა (საერთოდ, სოფლის მეურნეობისა), განსაკუთრებული ადგილი ჰქონდა 1. ხარკებს, რომელიც სახელმწიფოს შემოსდიოდა დაპყრობილი ქვეყნებიდან, 2. ვაჭრობას, რომელსაც ქვეყანა აწარმოებდა საშინაო თუ გარე ბაზრებზე, 3. ნადირობას, რომელიც შედარებით მცირე შრომით უზარმაზარ ეკონომიურ ეფექტს იძლეოდა, და 4. ხელოსნობას.

რუსთაველის სახელმწიფოების ეკონომიკაში უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება სწორედ ამ სამ ეკონომიურ ფაქტორს: პოემის მკითხველს კარგად ასსოვს ინდოეთ-ხატაეთის ურთიერთობა, ვაჭრობის როლი გულანშაროს ცხოვრებაში და, დასასარულ, ჩვენ მიერ გაანალიზებული ნადირობის ეკონომიური ეფექტი. „არა არს ღონე დარჩომისა ჩვენისა. თვინიერ ლაშქრობისა და რბევისაო“. შოახსენეს ერთხელ თამარს. რა ახლოს დგას ამ განცხადებასთან ნესტანის პრეტენზიები ხატაეთის მიმართ:

ხატაეთს მყოფი ყველაი ჩვენნი სახარაჟონია,

აჲ მათნი ჟაერნი ჩვენზედა ჩვენგან არ დასათმონია (377).

პოემაში გვხვდება მეტად საყურადღებო შენიშვნები სოფლის მეურნეობის სწავდასწავა დარგების, მარცვლეული კულტურების თუ ბელანების შესახებ, მაგრამ მასში ნაკლებად არის გამახვილებული ყურადღება მათ ეკონომიურ მნიშვნელობასა და ეფექტზე. ეს არა იმიტომ, რომ მათ საქართველოს მეურნეობასა და ეკონომიკაში უმნიშვნელო ადგილი ეჭირათ, არამედ სწავა გარემოებათა გამო. ჯერ ერთი, სოფლის მეურნეობა და ბელანობა ჩვენი ქვეყნისათვის არ წარმოადგენდა სპეციფიკურს: მეურნეობის ამ დარგებს მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა ჩვენი მეზობელი ქვეყნების ეკონომიკაშიც. მეორე და მთავარი კი ის არის, რომ რუსთაველი ქალაქური ყოფის მხატვარია და არა სოფლის სინამდვილისა.

ამ თვალსაზრისით შეიძლება მნიშვნელობა ჰქონდეს ერთ გარემოებასაც: პოემაში არა თუ თევზჭერისა და მეთევზეობის შესახებ არაფერია ნათქვამი, თევზის სახელიც კი არ გვხვდება. მართალია, ნადირობა, ძველი ქართულით, თევზაობას, თევზის ჭერასაც გულისხმობს, მაგრამ პოემაში ამ ტერმინით აღნიშნულია მხოლოდ და მხოლოდ ნადირაა და ფრინველზე ნადირობა. თვით ფრიდონიც კი, რომელიც ხშირად ნადირობს ზღვასა და ზღვის პირებზე, მხოლოდ და მხოლოდ ქოჩ-შევარდნებით ნადირობაზე ლაპარაკობს, რაც, ცხადია, გადაჭრით გამორიცხავს თევზჭერას. ეს ფაქტი შეიძლება იმით აიხსნებოდეს, რომ თუ ჩვენი ხალხი მეთევზეობას მისდევდა, მას საქართველოს ეკონომიკაში მაინც არ ეჭირა სერიოზული ადგილი. ყოველ შემთხვევაში. ჩვენი საისტორიო წყაროები და მხატვრული ლიტერატურა მეთევზეობაზე და თევზჭერაზე საქართველოში ცოტას ლაპარაკობენ, მაშინ, როცა ნადირობაზე ვრცელი ცნობების მოწოდებას თითქოს თავის მოვალეობად თვლიან.

ამრიგად, შეიძლება დაბეჯითებით ვთქვათ, რომ პოემაში ნადირობის სცენებისა და სურათების შემოტანის ძირითადი მოტივი ქართულია და ქართული სინამდვილის ამახველადვე უნდა ჩაითვალოს პოემისეული ნადირობის ეკონომიური ეფექტიც.

მეორე მნიშვნელოვანი ფაქტი, რომელიც პოემისეული ნადირობის ქართულობას ადასტურებს, არის მათი იდენტურობამდე ურთიერთ მსგავსება.

მართლაც, არ შეიძლება მნიშვნელობა არ მიენიქოს იმ გარემოებას, რომ პოემისათვის უცხოა ყინულოვან ზღვებსა და ველებში, უდაბნოებ-

სა და ტროპიკებში, ან ტუნდრებსა და ტაიგებში ნადირობა თეთრ დათვებზე და სელაპებზე, მგლების ხროვასა და ტურების გუნდებზე, ნიანგებსა და ქვეწარმავლებზე, სპილოებსა და ბიზონებზე, მარტორქებსა და ბეჭემოთებზე, რასაც არ იცნობს ქართული სინამდვილე; პოემისათვის უცხოა ნადირობა ქამანდებით (ლასო), სპაროლი ბარჯებით, ჭვილთებით, სატყორცნი სწორი და რკალისებური შუბებით (ბუმერანგებით). საპაერო სატყორცნებით, ან სხვა ისეთი საშუალებებით, რაც უცხოა როგორც ქართული სინამდვილისათვის, ისე ქართველი მკითხველისათვის, მაგრამ გავრცელებული იყო სხვა ხალხებში მათი ქვეყნების გეოგრაფიული პირობების, ფლორის, ფაუნის და ნადირობის სხვა ხელშემწყობ გარემოებათა შესაბამისად.

სამაგიეროდ პოემაში მისი გმირები ზოგჯერ ცხენდაცხენ ნადირობენ, რაც დადასტურებულია მხოლოდ ზოგიერთი ხალხის, მათ შორის. ქართველი ხალხის სანადირო პრაქტიკაში; პოემით, ნადირობენ ირმებსა, ქურციკებსა, კანჯარსა და თხაზე. განსაკუთრებით ხშირად აღინიშნება ნადირობა თხაზე, განთქმულ კავკასიის ჯიხვზე, რაც ამ ცხოველის სიმრავლესა და მასზე ნადირობის პროდუქტიულობაზე მიუთითებს; ეს გარემოება ქართული ყოფის პირდაპირი ანარეკლია. პოემაში ნადირობენ არა მარტო ქორ-შეგარდნებითა და ძაღლებით, არამედ ავაზებით. ავაზებით ნადირობა კი ქართულ მოვლენად გამოიყურება, სხვა ხალხების ცხოვრებაში იგი ნაკლებად გვხვდება. ნადირობაში არ მონაწილეობს აგრეთვე ქალი, რაც სიმპტომატურ მოვლენად გამოიყურება.

სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ პოემისა და ქართული ნადირობის იდენტურობის სხვა მაჩვენებლებზე. როცა, მაგალითად, „ისტორიანი და აზმანი შარავანდელდანი“ გვიამბობს: „სანადიროთა ქორთა და ძაღლთა სიმრავლე და სიტურფე და მოკაზმულობა არაოდეს ვისგან ქმნილა“ უქეთესი, ვიდრე გიორგი მესამის კარზეო, ან, „იყო ნადირობა მთათა და ბართა-ო“, უნებლიეთ გავგონდებთ ზემოთ მრავალჯერ დამოწმებული ტაეპები.

მოვინადირეთ მინდორი, ძირი მთისა და გორისა,
იყო სიმრავლე ძაღლისა, შვარდნისა და ქორისა...

აქ მხოლოდ რუსთაველის სანადირო ლექსიკას ამოვწერთ. გარდა თვით ნადირობისა და მისგან წარმოებულთა (სანადირო, მონადირე და

სხვ.), ამ ზმნებით (ვინადირეთ, მოვინადირეთ, ნადირობს, ნადირობდა და სხვ.), პოემაში ნ ა დ ი რ ო ბ ა ს თ ა ნ . ნ ა ნ ა დ ი რ ე ვ თ ა ნ და-
კავშირებულია:

1. მშვილდი,	23. ვეფხის ტყავი,	43. ძაღლთა რბოლა,
2. ისარი,	24. ირმის ტყავი,	44. ხეზი,
3. მშვილდოსანი,	25. ქორი,	45. გნოლი,
4. მეროლი,	26. შავარღენი,	46. იხვი,
5. შეაბჯრე,	27. ძაღლი,	47. კაკაბი,
6. დამნახავი,	28. ავაზა,	48. ორბი,
7. მარეკი, მრეკელი,	29. მწვადი,	49. მერანი,
8. ალყა,	30. ხმელი ხორცი,	50. ტაიჭი,
9. მოალყე,	31. ტყე,	51. ცხენი,
10. ნაკრავი,	32. ველი,	52. ყოღბი,
11. ნასროლი,	33. მინდორი,	53. ქედი,
12. მხეცი,	34. მთა,	54. ზღვისპირი.
13. ფრინველი,	35. ძირი მთისა,	55. ტყორცნა (ისრი- სა).
14. ირემი,	36. გორი,	56. ლაზვართა სობა.
15. თხა,	37. ნობი,	57. დაცთომა (არ დას- ცთომია) ისრისა,
16. კანჯარი,	38. დბდაბი,	58. მიწითა დასვრილი (ისარი),
17. ქურციკი,	39. ქორი მიუტევენა,	59. დახოცვა და სხვ.
18. გავაზი,	40. ღურაჭები დაინაბა,	
19. ვეფხი,	41. თვალის გღება გა- ნაფრენი ქორისაღ- მი,	
20. ყარყუმი,	42. ქორი განაფრენი,	
21. ჯოგი ნადირთა,		
22. ღურაჯი,		

სამეცნიერო ლიტერატურაში სრულიად სამართლიანად აღნიშნუ-
ლია, რომ ნადირობის წესები და ტრადიციები ძალიან ნელა, ან სულაც
არ იცვლებიან. კიდევ უფრო ნელა იცვლება ნადირობის ლექსიკონა.
ყველა ქართველი მონადირე, განსაკუთრებით, რომელსაც მონაწილეო-
ბა მიუღია კოლექტიურ ნადირობაში, აქ თავის საქმიანობას და სანადი-
რო გარემოს იცნობს, თუ მშვილდ-ისრის ნაცვლად თოფს ივარაუდებს,
რადგან ამ უკანასკნელმა დიდი ხანია ხმარებიდან გააძევა მშვილდ-
ისარი.

გადავიდეთ დასკვნებზე.

1. პოემაში დიდი ყურადღებით, სიძარტლით და იშვიათი მხატვრული სრულყოფით არის ასახული მე-12 საუკ. ჩვენი ქვეყნის სოციალური, პოლიტიკური და კულტურული სინამდვილე. ასეთივე ყურადღებით ჩერდება პოეტი ქვეყნის ძირითადი ეკონომიური ფაქტორების ასახვაზე. ესენია: ხარკები, ვაჭრობა, ნადირობა.

2. პოემაში შემოტანილი ნადირობის 16 შემთხვევიდან არც ერთი არ არის თვითმიზნური, ინტერმედიული, განცალკევებული: ყველა მათგანი ორგანულ კავშირშია ან სიუჟეტის განვითარებასთან და მასში რაღაც ფუნქცია აქვს დაკისრებული, ან ამა თუ იმ სიტუაციასთან, ხასიათთან, სახის თუ ეპიზოდის მთლიანობასთან. ამავე დროს ნადირობას სურათებში ადგილი არა აქვს ფანტასტიკას, დაუჭერებელ კოლიზიებს: პოემაში წარმოდგენილია ნადირობის რეალისტური სურათები.

3. პოემაში ნადირობას ორგვარი მიზანი გააჩნია: წმინდ და ეკონომიური, როცა ზოგჯერ ადამიანის თვით არსებობაც კი დამოკიდებულია მხოლოდ ნადირობაზე, და სასპორტო-სანახაობითი, როცა ნადირობა ასპარეზობისა და ზეიმების კომპონენტია. მაგრამ არც აქ არის უგულვებლყოფილი მისი ეკონომიური ეფექტი და მნიშვნელობა. ასეთი ნადირობა გმირობისა და მშვილდოსნობის ერთგვარი სკოლა და ასპარეზია.

4. ნადირობა ორგვარად წარმოებს: ინდივიდუალურად, ან ორი-სამი ამხანაგისა ერთად, და კოლექტიური წესით. პოემაში ინდივიდუალური, ჯგუფური ნადირობის სურათები დიდ ტილოებად არ არის გაშლილი, კოლექტიური ნადირობა კი ავტორის უდიდესი ყურადღებით სარგებლობს.

5. კოლექტიური ნადირობის დროს, რომელიც უდიდესი მასშტაბებით ეწყობა, შრომა განაწილებულია მარეკთა, მოაბჯრეთა, ბაზიერთა, მსროლელ-მშვილდოსანთა, დამნახეთა და აგრეთვე კურძვალთა. მეზარგულეთა და ნადირობის სხვა მონაწილეთა შორის, რომელთაგან უკანასკნელნი პოემაში არ იხსენიებიან, მაგრამ უთუოდ იგულისხმებიან.

6. პოემაში ზაზგანსმულია ნადირობის უდიდესი ეკონომიური ეფექტი. როსტევანმა და ავთანდილმა ერთ დღეში 2000 ნადირი დახოცეს.

ხატეელი ძმები აცხადებენ: „ავყარენით ლაშქარნი, სავსენი ირპის ტყავითა“ და გავისტუმრეთ შინო.

7. ნადირობის ობიექტია როგორც მხეცი (უსურმაგი), ისე ნადირი და ფრინველი. ნანადირევისა ხორცის გარდა გამოყენებაშია ტყავი და ბეწვეული. ნადირთაგან, რომლის ხორციც იჭმება, დასახელებულია, როგორც ნადირობის ობიექტი, ი რ ე მ ი, თ ხ ა, ქ უ რ ც ი კ ი. ამათ შორის მომწყვდეული კანჯრის ხორციც, სავარაუდოა, იზმარებოდა საკვებად. ფრინველთაგან ნადირობა წარმოებს დურაჭებზე. ჩანს, რუსთაველი იცნობს კაკბების ჭერას მახეებით და ველებზე ქორ-შევარდნებით ნადირობას. ორბისა გამოყენებაშია ფრთები.

8. ნადირობა ხდება გაწვრთნილი ძაღლების, ავაზების, ქორებისა და შევარდნების გამოყენებით.

9. სანადირო იარაღია მშვილდისარი, და ზოგჯერ ხმალი. სხვა სანადირო იარაღი პოემაში არ გვხვდება, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ იმ გარემოებას, რომ ავტორი იცნობს ფრინველთათვის მახეების დაგების საქმეს.

10. ნადირობა ხდება საგანგებოდ შერჩეულ ადგილებში, ტყეებსა და ველებში, მინდვრებზე, მთებისა და გორების კალთებზე, ზღვის პირას და სეზონურად; ნადირობა ზოგჯერ მთელი თვეებით გრძელდება; ნანადირევის დამუშავება ხდება მდინარის პირებზე, სადაც ეწყობა ხოლმე მონადირეთა ბანაკები.

11. ოთხფეხზე ნადირობისას ერთ შემთხვევაში მრეკელნი ერთი მიმართულებით გაირეკავენ ხოლმე ნადირს; უკან ცხენით მიღვევებული მესროლნი კი „მიიპოცდეს და მიისროდეს“ ნადირსა და ისარს. ზოგ შემთხვევაში კი წარმოებს გამორეკილი ნადირის ალყაში მოქცევა, სადაც მას ესვრიან ალყის შუაგულში, ამადლებულზე დაბანაკებულ მესროლნი, და მოალყენი. ფრინველს, რომელზე ნადირობაც უფრო მცირე რაოდენობის მონაწილეს მოითხოვს, მიუტევენ ქორ-შევარდნებს, მაგრამ ესვრიან ისარსაც, და, ცხადია, მონადირებენ ამ გზითაც: ფარსადანმა ერთხელ „ქორნი მიუტევნა“ და როცა „დურაჭები დაინაბა“. მან „მშვილდოსანნი გასაგანნა“.

12. პოემაში არაფერი გვხვდება ნადირობის რიტუალსა და წესჩვეულებებზე: პოემაში ლაპარაკი არ არის აგრეთვე თევზაობის და თევზკერის შესახებ.

13. პოემისეული ნადირობის სურათებისა და მონაცემების შედარება და დაპირისპირება ქართულ და სხვა ხალხების ნადირობის მონაცემებთან უეჭველს ხდიან, რომ ამ სურათებში წარმოდგენილია ქართული ნადირობის მხატვრულ-რეალისტური ასახვა და ხაზგასმულია მისი უდიდესი სასპორტო-სანახაობითი და ეკონომიური მნიშვნელობა ხალხის ცხოვრებაში.

1956—61 წწ.

რუსთაველის ბიბლიოგრაფიისა და ბეჰსტის დაღვენის საკითხები

ბუსენისეული მასალების მნიშვნელობა ქართული ლიტერატურის ისტორიისათვის

უკანასკნელი ორი-სამი ათეული წლის მანძილზე ქართული ლიტერატურის ისტორია და კერძოდ, რუსთაველმცოდნეობა უმნიშვნელოვანესი მონაპოვრებით გამდიდრდა. ერთ-ერთი ამათთაგანია 1942 წ. ეცხნოეთში ფრ. ტუსენის მიერ გამოქვეყნებული „ნაწყვეტი“ რუსტუალ-ის „ვეფხისტყაისა“ და სხვა ქართველ პოეტთა თხზულებები. თუმცა ხსენებული მასალები და მათ შესახებ მოპოვებული ცნობები ისტორიულ-ბიბლიოგრაფიული მონაცემებით ღარიბია, მაგრამ არც იმდენად, რომ ამის გამო ამ მასალების მნიშვნელობის შესახებ მსჯელობა შეუძლებლად ან ნაადრევად ჩავთვალოთ, მით უმეტეს, რომ თვით ტექსტები, როგორც ლიტერატურული ფაქტები, მეტად მნიშვნელოვანი დასკვნების საშუალებას იძლევიან. ასეთ ვითარებაში ამ მასალების შესახებ ჩვენ მეტიც რომ ვერაფერი გავიგოთ, რაც ვიცით, მათი მნიშვნელობის საკითხი ქართული ლიტერატურის ისტორიისა და რუსთაველმცოდნეობისათვის მაინც უნდა გადაიჭრას.

ფრ. ტუსენის მიერ მოპოვებული მასალები ქართულ საზოგადოებრიობას 1949 წ. იანვარში გააცნო გაზ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“ (№ 246) ს. ფირცხალავას საინფორმაციო წერილით „რუსთაველის უცნობი ლექსი არაბულ ენაზე“. ავტორი გვატყობინებდა, რომ რამდენიმე წლის წინათ საფრანგეთში, ქ. მარსელში, ფრანგულ ენაზე გამოვიდა ორიენტალისტ ფრანც ტუსენის მიერ არაბულიდან ნათარგმნი „სიყვარულისა და ომის ისლამური სიმღერები“, კრებული, რომელშიც შეტანილია ოთხი ქართველი პოეტის ლექსების პროზაული ტექსტები და სხვ. თუმცა ცნობა გვერდს უვლიდა და უპასუხოდ ტოვებდა მთელ რიგ უძიარიადეს ისტორიულ-ბიბლიოგრაფიულ საკითხებსა და კითხვებს,

მის ავტორს მაინც დიდ დამსახურებად უნდა ჩაეთვალოს ის გარემოება, რომ ხსენებული უაღრესად საინტერესო და მნიშვნელოვანი ცნობა რუსთაველისა და მისი დღემდე უცნობი სტრიქონების შესახებ, სხვა საყურადღებო ცნობები, აგრეთვე ამ მასალების პირველი ქართული თარგმანი ქართულ პრესას პირველად მან მიაწოდა. ახლახან კი უფროსად „დროშაში“ (№ 11, 59 წ.) გამოქვეყნდა მ. მამულაშვილის წერილი თითქმის იმავე სათაურით: „რუსთაველის უცნობი ლექსი“, რომელიც საკითხის უფრო ღრმად შესწავლის საფუძველზეა დაწერილი. წერილში, გარდა თვით ფრანგული ტექსტის ანაბეჭდისა, გამოქვეყნებულია ხსენებულ ლექსთა იმავე ავტორის მიერ შესრულებული უფრო ზუსტი, სიტყვასიტყვითი თარგმანები. ფრ. ტუსენის ტრანსკრიპციით და რიგით ეს ავტორებია: თავადი ზუმალი, შავტალი, რუსტუალ და ერთი ანონიმი, რომელთა ლექსები, შესაბამისად, დასათაურებულია: „ვარდი“, „დაბრკოლება“, „ვეფხისტყავე“ (ნაწყვეტი), „ღამე“. აღნიშნული ლექსები შეტანილია განყოფილებაში „საქართველოს სიმღერები“, რაც კარგად ჩანს ხსენებული ანაბეჭდის მიხედვითაც.

მ მამულაშვილი აღნიშნავს, რომ მიუხედავად ენერგიული ღონისძიებებისა, რომლებიც მიღებულ იქნა ყველა საჭირო ცნობების შესაქრებად, ჯერჯერობით ტუსენის არაბული ორიგინალის შესახებ მხოლოდ ის ვიცოდ, რომ თვით ფრ. ტუსენის ჩვენების თანახმად, მისი კრებულის ქართული მასალების (თუ მთელი კრებულის) არაბული დედანი, რომელიც ეკუთვნის აბულ-ფარაჯს, ინახება კაიროს უნივერსიტეტის წიგნთსაცავში. აბულ-ფარაჯი კი, მ. მამულაშვილის აზრით, არის მე-13 საუკუნის მეორე ნახევრის სირიელი მოღვაწე აბულ-ფარაჯ ბარ ჰებრეუსი, რომელიც არაბულადაც წერდა და ერთხანს მეზობელ სომხეთშიც მოღვაწეობდა, როგორც ეპისკოპოსი.

ქაიროს ხელნაწერის წარმომავლობა (თვით აბულ-ფარაჯისეული ავტოგრაფია თუ მისგან მიმდინარე რომელიმე პირი), თარიღი, შედგენილობა (რამდენად ემთხვევა ტუსენის „სიმღერების“ შედგენილობას რაოდენობრივად და ცალკეული სიმღერების მოცულობით) და სხვა საკითხები ჯერჯერობით ჩვენთვის გაურკვეველია. მაგრამ შესაძლოა ქაიროს ხელნაწერი აღარც აღმოჩნდეს, ან მისი მიკვლევის შემთხვევაშიც ამაზე ბევრად მეტი ვერაფერი გვითხრას ჩვენთვის საინტერესო საკითხების შესახებ. ამის გამო აქვე უნდა გადაიჭრას ამ მასალებისადმი

ნდობის, ამ მასალების მეცნიერული ღირებულების საკითხი, რაც ამჟამად ხელთ გვაქვს, რა სისრულისაც არ უნდა იყოს ისინი.

საპწუხაროდ, აღმოჩენილან სერიოზული ადამიანები, რომელთაც ეს მასალები ეკვის ქვეშ დაუყენებიათ.

ექვის შეტანა ცნობილი ორიენტალისტის ფრ. ტუსენის აღმოჩენის სიმართლეში დიდი უმადურობა იქნებოდა ჩვენის მხრივ ღვაწლმოსილი ფრანგი მეცნიერის მიმართ, საექვო კი ისაა, რომ ვისიმე საამებლად, ან გამოჯავრებით სერიოზულმა მეცნიერმა და მთარგმნელმა თავისთავს ცრუმეცნიერისა და ყალბისმქნელის სამარცხვინო რეპუტაცია მოუპოვოს. მისი კრებულის დედანი სრულებითაც რომ გაქრეს, ანით მისი აღმოჩენისა და მის მიერ მოპოვებული მასალების ფასი და მნიშვნელობა ოდნავადაც არ შემცირდება, ისევე, როგორც დღეს არავის საექვოდ არ მიაჩნია რეალურობა და მნიშვნელობა ისეთი ძეგლისა, როგორიცაა „სიმღერა იგორის ლაშქრობის შესახებ“. ცნობილია, რომ მისი ძველრუსული ხელნაწერი, დედნის ერთადერთი ცალი, მოპოვებული მუსინბუშკინის მიერ, 1812 წელს მოსკოვის ხანძარში ჩაიფერფლა. ამის გამო ზოგიერთმა ურწმუნო თომამ ხსენებული „სიმღერის“ არსებობა გამოწვინაგონ ფაქტად მიიჩნია.

უკიდურეს სექტიკოსებს, ცხადია, შეუძლიათ სადავოდ აქციონ არა ფრ. ტუსენის მეცნიერული კეთილსინდისიერება, არამედ უნდობლობა გამოუტყადონ მის წყაროს, განაცხადონ, აბულ-ფარაჯმა შემოგვინახა არა რუსთაველის და სხვა ავტორთა ნამღვილი სტრიქონების თარგმანები, არამედ ჩაიდინა რაღაც სიყალბე; მოიგონა სახელები, მიაწერა მისთვის ცნობილ სახელებს თავისი; ან ვილაციის სტრიქონები, რომელთაც არაფერი აქვთ საერთო ქართულ ორიგინალებთან და სხვ.

მაგრამ შეუძლებელია დავუშვათ, რომ აბულ-ფარაჯმა მოიგონა ქართველი მწერლის რუსტალის სახელი, მიაწერა მას „ვეფხის ტყავის“ „ნაწყვეტის“ ავტორობა, რაც გულისხმობს, რომ იგი „ვეფხის-ტყავის“ დიდტანიან თზულებად თვლის, და ყველაფერი ეს ზუსტად დაემთხვეს სინამდვილეს; შეუძლებელია დავუშვათ, რომ აბულ-ფარაჯმა მოიგონა სახელი შავტალი, რომელიც დადასტურებულია უფრო ძველი ქართული წერილობითი წყაროებით, ვიდრე თვით რუსთაველისა; შეუძლებელია დავუშვათ, რომ აბულ-ფარაჯის მოგონილია სახელი პრინცი ზუმალი. იგი რომ გამომგონებლობის და სიყალბის გზას ადგეს,

ადვილად შეთხზავდა „ლამის“ ავტორის სახელსაც. მიზ. მამულაშვილმა აღნიშნა, რომ ტუსენის კრებულის სხვა მასალები საერთოდ არავითარ მეცნიერულ დაეჭვებას არ იწვევენ. ყველა ამ მოსაზრებათა გამო ტუსენისეული მასალების მიმართ ნდობის საკითხის დაყენება მოკლებული იქნებოდა ყოველგვარ საფუძველს.

აღნიშნული გარემოებანი, ვფიქრობთ, უფლებას გვაძლევენ გადავიდეთ ტუსენისეული მასალების, როგორც ყოველმხრივ სანდო წყაროს, მიმოხილვაზე.

რომ აბულ-ფარაჯის რუსტუალ და „ვეფხის ტყაი“, ნაწყვეტი“, რუსთაველს და მისი „ვეფხისტყაოსნის“ რომელიღაც ფრაგმენტს გულისხმობს, და შავტალი—შავთელს, როგორც აღვნიშნეთ, აქ ეკვის შეტანა შეუძლებელია. მაგრამ ვინდაა აბულ-ფარაჯ-ტუსენის პრინცი ზუჰალი, მ. მამულაშვილის თავადი ზუმელი?

ზუმალის ნაცვლად რომ ზუმელი უნდა წავიკითხოთ, ეს, როგორც მ. მამულაშვილმაც აღნიშნა, უეჭველია. აბულ-ფარაჯი წერს (თუ ტუსენი კითხულობს): რუსტუალ, შავტალი. ამრიგად, ქართული სადაურობის მაჩვენებელი ელ სუფიქსი უცხო წყაროში ორჯერ აღ სუფიქსად ქცეულა. ცხადია, მესამე ალ-იცი იგივე სადაურობის მაჩვენებელი სუფიქსია და თუ მის ქართულ ფორმას აღვადგენთ, როგორც პირველ ორ შემთხვევაში, მივიღებთ ზუმელს.

მაგრამ ასეთი მწერალი ქართული წყაროებით ცნობილი არაა. ამის გამო ბუნებრივად ისმება კითხვა: ხომ არ არის ზუმალი გარდაქმნილ-გადამახინჯებული სახელი რომელიმე ქართველი მწერლისა? არაბულ დამწერლობაში ხმოვნები მეტად თავისებურად აღინიშნება, რის გამოც არაბულად დაწერილი უცხო (გაუგებარი) სიტყვის ამოკითხვისას ძალიან ადვილია ხმოვანთა დაკარგვა, გაჩენა, ან ერთი ხმოვნის ნაცვლად მეორის ამოკითხვა. თუ შეცდომა დაშვებული იქნა თანხმოვანთა ამოკითხვა-გადაწერის ნიადაგზეც, სიტყვა თავის პირველ სახეს ადვილად დაშორდება.

საკმარისია თვალი გადავაავლოთ არაბულ ანბანს, რათა ცხადი გაზღეს, თუ საიდან შეიძლებოდა წარმომდგარიყო არაბული ზმლ. არაბული მ და ლ ასოების მოხაზულობა არც ერთი სხვა არაბული ასოს მოხაზულობას არ ჰგავს, რის გამოც აქ ასოთა შენაცვლება გადაწერის დროს მოსალოდნელი არაა. რჩება ასო ზ.

არაბულში, რომელიც ძალზე მდიდარია სპირანტებით, ზ ოთხი ნიშ-

ნათ იწერება. ექვთია მე-9, მე-11, მე-15, მე-17 აპოები (ზალ, ზა, ზად, ზაუ). ამათგან, თუ წინმავალ და მომდევნო ასოებთან გადაბმის კანონებისა ც გავითვალისწინებთ, დავინახავთ, რომ პირველ ორს (ზალ, ზა) ძალიან ჰგავს მე-3 ასო თ (თ), რის გამოც ამ უკანასკნელის (ასო თ-ს) ოდნავი დაზიანების შემთხვევაში ადვილად შეიძლებოდა ახალ ხელნაწერში იგი გადასულიყო, როგორც ზ, ე. ი. გადაწერისას თ ქცეულიყო რომელიმე ზ-დ.

იმავე დიდი მსგავსების ნიადაგზე და იმავე გადაბმის კანონების შედეგად ადვილად შეიძლებოდა მე-15 და მე-17 ზ (ზად და ზაუ), ახალ ხელნაწერში მე-16 ასო ტ-ს (ტაუს) ნაცვლად გაჩენილიყო. სიტყვას აღარ ვაგრძელებთ თ ტ-ს ფონეტიკურ ნიადაგზე ურთიერთ ადვილად შენაცვლების შესაძლებლობაზე, რაც შემდეგ ადვილად იჩინდა თავს დამწერლობაშიც.

ამრიგად, არაბულ ზმლ-ს ოთხი შესაძლო დაწერილობა ადვილად შეიძლებოდა წარმომდგარიყო ქართული თმლ დაწერილობიდან.

ამის გამო, თუმცა ჩვენ მოკლებული ვართ შესაძლებლობას დაბეჯითებით ვიცოდეთ, რომელი ზ იკითხება არაბულ ზმლ-ში, გადაჭრით შეიძლება ითქვას, რომ არაბული ზმლ შეიძლება მომდინარეობს ქართული თმლ-საგან, სულ ერთია, გადავიდა ქართული თმლ არაბულში ამავე, თუ ტმლ-ს სახით.

თ მ ლ კი მე-12 საუკუნის ცნობილი ქართველი მწერლის „დილარიანის“ ავტორსა და „ვისრამიანის“ მთარგმნელ თმოგველზე მიუთითებს. თმლ-ში გ (გან) არ გვხვდება, რადგან იგი არაბულ ანბანშიც არ გვხვდება, უ (უნი) კი არ აღინიშნება, ან დაიკარგა, როგორც ხმოვანი. ერთი სიტყვით, როგორც ეტყობა, ფრ. ტუსენის წყაროში (და შეიძლება თვით ტუსენის კრებულშიც კი) ზუმალი მოხედა მისი წინაპრის (დედნის) თუშალის თუ თუშელის ნაცვლად, რაც, თავის მხრივ, ქართული თმოგველის ფონეტიკურ მოვლენათა და არაბული დამწერლობის ნიადაგზე წარმოშობილ არაბულ სახესხვაობას წარმოადგენს.

ამ მოსაზრებას მხარს უჭერს, და მტკიცედაც, ერთი გარემოება.

ფრ. ტუსენის მასალებში გვხვდება სამი ქართველი ავტორის დასახელება. ორი მათგანი წარმოდგენილია ყოველგვარი ტიტულისა და წოდების გარეშე. ესენია რუსთაველი და შავთელი. და მხოლოდ ზუშქელის შესახებ არის აღნიშნული, რომ ის არის პრინცი ანუ თავადი.

ჩვენ არ ვიცით, რა სოციალური წარმოშობისა და მდვომარეობის პირია რუსთაველი. მასზე, როგორც პოეტზე, მისი ეპოქის წყა-

როები საერთოდ სრულებით არაფერს ლაპარაკობენ. შევთელს კი მემატინანე მრავალგზის იხსენიებს და ყოველთვის დიდი გულიხსმეირებით. იგი არის „კაცი ფილოსოფოსი და რიტორი, ლექსთა გამომთქმელი და მოღუაწებათა შინა განთქმული“, რელიგიური პიროვნება (მას ხშირად ახლავს ევლოგი და თვითონაც არის „ყოვლად განთქმული და საკვირველი მოღუაწებათა შინა“); იგი მიღებულია სასახლის კარზე და ხშირად ახლავს თამარს შორეულ ექსპედიციებში, როგორც, მაგალითად, ოძრხეს რუქნადინზე გალაშქრებისას.

აღარ ვლაპარაკობთ შევთელის ეტიმოლოგიური ანალიზის შედეგად მიღებულ დასკვნებზე, რომელთაც ვხვდებით მეცნიერებაში. აქ ხაზს გაუუსვამთ ერთ გარემოებას. არც მემატინანეები, არც წყაროები არსად არ ლაპარაკობენ, რომ შევთელი დიდგვაროვანია, წარჩინებულია, მაღალი სოციალური წრის წევრია. ასეთ ფეოდალურ გვარსა და წოდებას არ იცნობენ ჩვენი საისტორიო წყაროები. რაც შეეხება ზღმელს, რომლისთვისაც ფრ. ტუსენს, აბულ-ფარაჯის ცნობებზე დაყრდნობით, პრინცი უწოდებია, ის ყოველმხრივ აკმაყოფილებს თმოგველობის პირობას: როგორც ჩვენი საისტორიო წყაროებით ცნობილია, თმოგვი და თმოგველი თამარის ეპოქის ერთ-ერთი ყველაზე დაწინაურებული, ძლიერი და ცნობილი ფეოდალური საგვარეულო და გვარია.

ამრიგად, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ფრ. ტუსენისეული პრინცი ზუშალი ქართველი სარგის თმოგველია, ავტორი აწ დაკარგული „დილარიანისა“ და მთარგმნელი „ვისრამიანისა“. გამოდის, რომ უცნობი რჩება მარტო „ღამის“ ავტორის სახელი. ამის შესახებ ქვემოთ, აქ კი გადავიდეთ ტექსტებისა და მათ ორიგინალებთან ურთიერთობის საკითხზე. რა მდგომარეობა გვაქვს ამ მხრივ?

ფრ. ტუსენისეული ტექსტების პირველი მკვლევარის მ. მამულაშვილის დასკვნით, „ვეფხისტყაოსნის“ ტუსენისეული „ნაწყვეტი არ გვხვდება პოემის დღემდე ცნობილ არც ერთ ვარიანტში. მისი მსგავსი არაფერი გვაქვს პოემის არც გაგრძელებებსა და ჩანართებში“. მის მიერ დაყენებულ კითხვაზე „რას უნდა წარმოადგენდეს აბულ-ფარაჯის მიერ შეკრებილი ქართული სიძღერები, თარგმნილია ისინი ქართული ენიდან, თუ არაბულ ენაზეა შეთხზული“, — თვით ავტორი გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ „ამ ლექსების არაბულ ენაზე შეთხზვა სრულებითაც არ არის გამორიცხული“ (მოსაზრება ბუნდოვანია). ამ მოვლენის შესაძლებლობას იგი იმით ასაბუთებს, რომ ჩადგან ქართულ პოეზიას, მისი

უმალღესი განვითარების გამო, შორის გაუვარდა სახელი, ამ „პოეზიის ნიმუშები ადვილად შეიძლებოდა მოხვედრილიყო საქართველოს გარეთ არაბულ ენაზე შედგენილ და გადაწერილ სიმღერების კრებულში“.

საკითხის გადასაჭრელად მივმართოთ თვით ტექსტს.

მ. მამულაშვილის დასკვნა, რომ ხსენებული ნაწყვეტი პოემის დღეს-დღეობით ცნობილ ხელნაწერებში არსად გვხვდება, საერთოდ სწორია. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ ტუსენისეულ „ნაწყვეტს“ პოემასთან არაფერი ანათესავებს.

რას წარმოადგენს ტუსენისეული ნაწყვეტი? ძნელია იმის მიხედვით აბულ-ფარაჯისეული ტექსტის ფორმაზე ვიმსჯელოთ. მაგრამ როგორ არის საქმე შინაარსისა და სხვა ძირითადი მოტივების მხრივ? ამ თვალსაზრისით ჩვენთვის ცნობილი ტექსტი წარმოადგენს გამიჯნურებული ქალწულის წერილს თუ პირად მიმართვას რაღაც გაურკვეველი მიზეზების გამო დაშორებული (თუ გრძობაშეცვლილი) სატრფოსადმი, რასაც გამოუწვევია ქალწულის სასოწარკვეთილება. „ნაწყვეტში“ კეთილშობილთ:

„მე გეკუთვნი შენ! განა მე კვლავ უნდა ვიბრძოლო? გახსოვს დაპირება შენი? გახსოვს ის დღე, ოდეს შემომფიცე, რომ ბრმად დამემორჩილებოდი და იქნებოდი მონა ჩემი?.. რატომ ხარ ჩუმად? რატომ უჭერ ხელს შენი ხმლის ვადას? იქნებ ფიქრობ, დაათხიო სისხლი ძმათა ჩემთა. ვაიმე ბედშავს. მაინც ვლოცავ იმ დღეს, როცა შენ გაგიცან.“

გახსოვს ის დილა გაზაფხულისა? რაოდენი ცრემლი დავღვარე მას შემდეგ, მაგრამ შენ სტირი“...

მიმართვის ფინალით ვაქმა უარპყო „სასტიკი ზრახვანი“ მიჯნურთან განშორებისა. არ ჩანს, რით დამთავრდა კონფლიქტი, მაგრამ, ცხადია, იგი დამთავრდება განშორებულთა შერიგებით.

დამოწმებული სტრიქონების მიხედვით საეჭვო არაა, რომ ჩვენ აქ საქმე გვაქვს ნესტანის თავგადასავლისა და პოემის ზოგიერთი სიტუაციის თუ მოტივის ბუნდოვან და აღრეულ გადმოცემასთან.

„ვეფხისტყაოსნის“ მკითხველს კარგად ახსოვს, როგორ ანუგეშა პირველი წერილით ნესტანმა ტარიელი: „მე შენი ვარო“ (376); როცა ნესტანს მოეჩვენა, რომ ტარიელმა უღალატა მიცემულ პირობასა და ფიცს, მკაცრად უსაყვედურა:

გახსოვს ოდეს „პაის“ ზმიდი, ცრემლი შენი ველთა ჰბანდეს (526)?

ნესტანმა დაგმო ტარიელის საქციელი:

ხარ „გამწირავი და მუხთალი“, „გამტეხელი ფიცისა“ (523), „შენ ვასტეხე ფიცი ჩემიო“ (525). ეს შეხვედრა და კონფლიქტი მათი შერიგებით დამთავრდა. ნესტანი აფრთხილებს ტარიელს: „სისხლი კაცისა უბრალო“ (543) არ იტვირთო, და ტარიელიც უთვლის მეფეს: „სხვა მეშველსა, გარეგანსა“ (566) მე არავის მივმართავ, ინდოეთში უცხო ძალის დახმარებით არ გავემფედებიო, ე. ი. ძმათა სისხლით ხელს არ შევისვრიო. როცა ხატელი სასიძო ტარიელმა ინდოეთის დედაქალაქის გარეუბანში დააბინავა და თვითონ უმოქმედობას მიეცა, ნესტანმა ისევ იხმო ტარიელი და მკაცრად მიმართა მას:

რასა სდგა? დღე გიჩანს წინ საომარე!

ასუ გამწირე, მიტყუე და კვლაცა მოიმედომარე-ო (555).

„მე მეწყინა, აღარა ვთქვიო“ (556), — განაგრძობს ტარიელი. ქაჯეთის ციხიდან კი ცრემლად დამდნარი ნესტანი წერდა ტარიელს: განუზომელია ჩემი ვაება,

ტანი კალმად მაქვს, კალამი — ნაღველსა ამონაწები (1293),

მაგრამ:

აწ რა მესმა, შემოქმედი ვაღიდე და ღმერთსა ვკმონე,

ჩემი ყველა აქანამდის კირი ლხინსა შევაწონე (1296).

დასარულ, ბედნიერებით გვირგვინდება როგორც ნესტანის გმირული, ისე ტუსენისეული მიჯნური ქალწულის საბრძოლო ტირადა.

რასაკვირველია, ტუსენისეულ „ნაწყვეტებში“ ჩვენ გვაქვს „ვეფხისტყაოსნის“ აქ დამოწმებული მოტივების და სიტუაციების გამოძახილი. შეიძლება ეს ვერ შევამჩნიოთ, მაგრამ ამის სერიოზული უარყოფა მხოლოდ წინასწარი და უკიდურესი ტენდენციური აზრით შეიძლება. სხვა მხრივ ეს უარყოფა აუხსნელი დარჩებოდა. მართალია, ლიტერატურის და კერძოდ, აღმოსავლური ლიტერატურის ყველა ცოტად თუ ბევრად მცოდნე შენიშნას, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ ტუსენისეული ტექსტის სიუჟეტურ-სიტუაციური თუ მოტივებით მონათესავე პარალელები სხვაც დაიძებნება (თუნდაც მარტო „ვისრამიანი“), მაგრამ ეს გარემოება ვერ გადაეღობება „ნაწყვეტის“ „ვეფხისტყაოსანთან“ გენეზისურ ნათესაობას.

სხვაგვარად რომ ვთქვათ, შეუძლებელია შემთხვევითობას მივაწე-

რომ ის გარემოება, რომ აბულ-ფარაჯი „ვეფხისტყაოსანს“ რუსთაველის ქართულ პოემად ასახელებს, და რომ „ვეფხისტყაოსანსა“ და იმ ტექსტს შორის, რომელიც აბულ-ფარაჯს „ვეფხისტყაოსნის“ „ნაწყვეტის“ სახელით შემოუნახავს, მართლაც გვაქვს მოტივების, სიტუაციების, ფრაზეოლოგიური შეხვედრებიც კი. ეს გარემოება, ცხადია, იმიო აიხსნება, რომ აბულ-ფარაჯს სიტყვასიტყვით კი არ უთარგმნია რუსთაველი, არამედ მოუცია მისი პოეტის ძირითადი მომენტის თავისებური გადამღერება, როგორც ეს მიღებული იყო აღმოსავლეთში, სადაც სააეტორო უფლების, ორიგინალის, თარგმანის და პლაგიატის შესახებ მეტად თავისებური, ჩვენულისაგან რადიკალურად განსხვავებული შეხედულებები ბატონობდა.

ზუმალი-თმოგველის ორიგინალურ თხზულებას, როგორც ვიცით, ჩვენამდე არ მოუღწევია, რის გამოც მოკლებული ვართ შესაძლებლობას მისი ტუსენისეული „ვარდი“ ორიგინალს შევადაროთ, შევთელის „დაბრკოლება“ კი მისი სახელით ცნობილი და ჩვენამდე მოღწეული ძეგლის არც ერთ სტროფთან არ ამქლავნებს სიახლოვესა და ნათესაობას. ამის გამო გადავიდეთ საკითხზე ანონიმის „ღამის“ შესახებ.

ვისი უნდა იყოს ანონიმის „ღამე“?

გავეცნოთ მის სრულ ტექსტს მ. მამულაშვილის თარგმანით.

„ვით მათხოვარი ვაცუდებულნი, ვსვამ სიყვარულზე ჩემი მოგონების საღლეგრძელოს. ჩემი ბედნიერების ფერფლით შემიძლია ავაგო სრასასახლე? მაინც მოდი, ჩემო კარგო მიჯნურო! ჩემს წალკოტში მარად მეფობს სიმშვიდე, შენ რომ გიყვარდა. პალმები უმოძრაოდ დგანან. ციციანათელებმა შეწყვიტეს ნათება. ხედავ, აღარ ვტირი მე. ვიღიმებო. მაგრამ ეს დიდი მოთქმაა... ეს ნიაღვარია, თუ შენი მწუხარება“.

არ შევეუდგებით დამოწმებული ლექსის ანალიზს. მაგრამ ვსვამთ კითხვას: რატომ ეწოდება ლექსს „ღამე“? ლექსში არ გვხვდება არც სიტყვა „ღამე“ და ღამის არც ერთი ატრიბუტი, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ფრაზას „ციციანათელებმა შესწყვიტეს ნათება“. მაგრამ ეს ხდება დილის წინ. აკი ლაპარაკობს აჩრდილი „ჰამლეტში“ დილის მოახლოებისას:

აბლა კი წავალ,

ციციანათელას მკრთალსა ნათელს ძალა აკლდება,

ეტყობა დილა მოახლოვდაო.

თან, ციციანათელები კონტექსტით, როგორც პალმათა უმოძრაობა.

უფრო ავტორის სულიერი განწყობილების, მის სულში ჩამქრალი ხანძრის და ჩამდგარი ქარიშხლის სიმბოლიური გამოხატულებაა, ვიდრე სანამდვილის გამოხატვა.

ვინც „თამარიანს“ იცნობს, მას, რა თქმა უნდა, მხედველობიდან არ გაეპარებოდა, რომ მასში გატარებულია იდეა თამარის ზეადამიანობისა. იმ განუზომლად დიდი უნარის გვერდით, რაც თამარმა გამოიჩინა ქვეყნის სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკური, სამხედრო, კულტურული ხაზით მართვა-გამგეობის საქმეში, ის.ისეთი ფიზიკური, ხილული სილამაზის მფლობელია, რომ არა თუ დამის მნათობთ — მთვარეს და ვარსკვლავებს — ეცილება სინათლეს, მზესაც აბნელებს თავისი სხივთა ელვარებით.

ამ თვისებებთან ერთად ის არის თავმდაბალი, მოწყალე, მშვიდი, ლმობიერი, წრფელი. მისი ხელის მძებნელნი სტირიან, მაგრამ არასოდეს არ საყვედურობენ, პირიქით, უხარიათ კიდევ, რომ თამარის ხილვა ეღირსათ. პოეტი მიმართავს თამარს:

უძრწის ჰავარი, სტურფობს ჭავარი
მშვილსა და წრფელსა და ლმობიერსა.
თუ ვიაცა ვუქი შენი ხმა შუქი,
ელვ ანუ მზევად, ანუ მთვარევად.
არა გავეს ბნელი, ხარ საძებნელი
ხვექით და ნდომით შენამართევად,
მესმა ათენით, თქვენ გაათენით,
ცულად გაიჭრნეს ღამეთა თევად
ზენით მნათობნი, ეტლთა მთიებნი
არ მათად სკვრეტენ მართ ნამათევად.

იქნებ დაუჭერებელიც იყოს, მაგრამ „თამარიანში“ ისმის პიროვნული სამიჯნურო აქცენტიც. გამოჩენილი მკვლევარი პ. ინგოროყვა გამოკვლევამი: „ჩახარუხაძე, პოეტი, მოგზაური“ მხოლოდ „თამარიანის“ მონაცემების მიხედვით დაბეჭივებით ამტკიცებს, ჩახარუხაძე ამ უიმედო სიყვარულისა გამო საქართველოდან გარდაიხვეწა და აღარ დაბრუნებულაო (ეურ. „კავკასიონი“. 1924, № 1—2, 3—4).

ასეა თუ ისე, „თამარიანში“ ვკითხულობთ:

მე გული შენი ჩემად ვიშენი:
რალა მიიქცი, ვინდი ზარ-ლებულად.
არღი მეტია — მომკალ მე დია. —
ჩემი სიცოცლხე გაცუღებულად.

რომელმან ღამე ღლე ყო, თქვა: „ღამე,
ღენს შექსა მზეებრ განათებულად“.

მოგვეყავს დამოწმებული სტროფი ახალ ქართულზე ი. ლოლაშვილის ინტერპრეტაციით: „მე შენი გული ჩემად მივიჩნიე, მაგრამ რაკი შენ ჩემი გრძნობების მოზიარე არ გახდი, მოწამლული გავხდი. ახლა ჩემი გაცუდებული სიცოცხლე აღარაფრად მიღირს. დიად, მომკალ და მომასვენე. შემოქმედმა დღე და ღამე რომ დააწესა, მაშინვე თქვა, რომ თუ დღე ნათელია, სამაგიეროდ კაცობრიობას მოევილინება თამარი და მისი სილამაზით ღამეც განათდებაო“ და სხვ.

ტუშენისეული ანონიმის „ღამეც“ გაცუდებული სიყვარულის მოსაგონარი სადღეგრძელოა. საკუთარი ბედნიერების ფერფლით ჰპირდება პოეტი სატრფოს სრა-სასახლის აგებას, მაგრამ სატრფო არ თანაუგრძნობს გამიჯნურებულ პოეტს. მიუხედავად ამისა, აღარ ვტირიო, დასძენს ავტორი (გათენდა, ციციანათელებმა შეწყვიტეს ციმციმი), ვიღიმებო, მაგრამ ეს დიდი მოთქმააო.

როგორც ვხედავთ, „ღამის“ ინდივიდუალური, პიროვნული მოტივები ენათესავენ „თამარიანის“ ინდივიდუალურ-პიროვნულ, ინტიმურ აქცენტს.

თუ გავითვალისწინებთ მ. მამულაშვილისეული „ღამის“ მიერ განვლილ გზას (ქართული — არაბული — ფრანგული — ქართული), მაშინ მოტივების ეს ნათესაობა, რაც შეიმჩნევა „ღამესა“ და „თამარიანის“ ზოგიერთ სტროფს შორის, რა თქმა უნდა, სრულიად საკმარისი საბუთია, დავასკვნათ, რომ ხსენებული „ღამე“ „თამარიანის“ ზოგიერთი სტროფის პიროვნული აქცენტის ისეთივე გადამღერებაა, როგორც „ვეფხისტყაისის“ „ნაწყვეტი“ — „ვეფხისტყაისისა“. აღსანიშნავია. რომ გაცუდებული სიცოცხლე ამდენი. მოგზაურობის შემდეგ ქართულ ტექსტში თითქმის იმავე სახით დაბრუნდა, რა სახითაც აქედან გაემგზავრა, და ეს — აღმოსავლეთის ისეთი თავისუფალი დამოკიდებულების პირობებში საავტორო უფლებასთან, რომელზეც ზემოთ ვლაპარაკობდით. სამწუხაროდ, ფრ. ტუშენის კრებულის დედნის (არაბული ორიგინალის) შესახებ ჩვენ ჯერ ცოტა ვიცით, მაგრამ აბულ-ფარაჯის თავისუფალი, ნებისმიერი დამოკიდებულება სათარგმნელი მასალისადმი იმის მიხედვითაც ადვილად დასტურდება, რომ ოთხი ქართველი ავტორის სტრატეგიებიდან, რომლებიც მან შემოგვიჩინა და რომელთაგან ორის ქართულმა ორიგინალებმაც ჩვენამდე მოაღწიეს, რაც გვაძლევს ტექსტუ-

ლეოი შედარების საშუალებას, არც ერთი არ არის, არ ვიტყვით. სიტყვასიტყვითი-თქო, მიახლოებით პირდაპირი თარგმანი.

მაგრამ ეს გარემოება ოდნავადაც არ ამცირებს მათ ისტორიულ-ბიბლიოგრაფიულ მნიშვნელობას. მხატვრულ-ლიტერატურული თვალსაზრისით მასალების ღირებულების საკითხს ჩვენ არ ვეჭვებით, რადგან ამ მხრივ ამ მასალებს არ შეუძლიათ რაიმე ახალი ცნობებით შეავსონ ჩვენი ცოდნა ქართული სინამდვილის შესახებ, მით უმეტეს, რომ ლექსი ტუსენმა ფრანგულად პროზით თარგმნა: თვით არაბულადაც ეს ლექსები ქართულის მხოლოდ გადამღერებაა და არა პირდაპირი თარგმანი.

მაგრამ ამ მომენტიდან მაინც გამომდინარეობს ერთი საყურადღებო დასკვნა, რომელზეც ქვემოთ შევჩერდებით.

ახლა შეიძლება დაისვას საკითხი: რით არის ფრ. ტუსენისეული მასალები საყურადღებო, რა ხარვეზებს ავსებენ ისინი, რა სიახლე შეაქვთ ჩვენს ცოდნა-წარმოდგენაში მე-12—13 საუკუნის ქართული მწერლობის შესახებ?

უპირველეს ყოვლისა ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებას, რომ ტუსენისეული ყველა ქართველი ავტორის მოღვაწეობის ხანა გარკვეულია და არც ერთი მათგანი არ სცილდება მე-13 საუკუნის 30-იან წლებს, რაც არა მარტო ზრდის აბდულ-ფარაჯის მასალების ისტორიულ მნიშვნელობას, არამედ სრულიად განსაკუთრებული ღირებულების მოვლენად აქცევს ამ მასალებს.

კერძოდ, შემთხვევითი არ უნდა იყოს ქართველ მოღვაწეთა ჩამოთვლის ტუსენისეულ (ე. ი. აბულ-ფარაჯისეული) რიგი. ქართული მასალების მიხედვითაც მათ შორის ყველაზე ადრინდელი თმოგველია. შავთელის, რუსთაველის და ჩაბრუხაძის უფროს-უმცროსობის რიგი კი ქართული მასალებით, სახელდობრ აკად. კ. კეკელიძის კონცეფციის თანახმად, ასე წარმოგვიდგება: „თამარიანი“ დამთავრებულია 1210 წლისათვის, აწ დაკარგული „აბდულმესიის“ ავტორ შავთელს თავისი ჩვენამდე მოღწეული „ქება“ 1210 — 1215 წლებს შორის დაუწერია, ხოლო „ვეფხისტყაოსანი“ რუსთაველს 1227 წლის შემდეგ შეუქმნია. სავსუხაროდ, ჩვენი კლასიკური ეპოქის დიდი ძეგლების ზუსტად დათარიღების საკითხი ჭერჭერობით გადაუჭრელია.

ივ. ლოლაშვილი სქოლიოში ათვალწუნებით უწოდებს „უსაფუძვლოს“ ჩვენს მტკიცებას. რომ „თამარიანი“ იმ საზნით, როგორც ჩვენ მას ვიცნობთ (და არა მისი ზოგიერთი ოდა, როგორც ივ. ლოლაშვილი აღ-

ნიშნავს), დასრულებულია თამარის გარდაცვალების შემდეგ¹. თვით მას ოდების შექმნის ყველაზე აქეთა შესაძლო საზღვრად 1207 წელი მიაჩნია. ამავე დროს ის თავგამოდებით ამტკიცებს, და სამართლიანადაც, რომ „თამარიანში“ დასახელებულია „ამირანდარეჯანიანის“ გმირები, ბადრი იამანისძე და ნოსარ ნისრელი².

მაგრამ „ამირანდარეჯანიანში“ შემჩნეულია მონგოლიზმები, რომელთა იქედან „გაძეგება“ არაფრით არ ხერხდება (აკად. ივ. ჯავახიშვილი, აკად. ქ. კეკელიძე); ამის გამო „ამირანდარეჯანიანის“ შექმნა 1230-ან წლების დასასრულზე ადრე არ ივარაუდება.

როგორ მოხდა, რომ 1230-ანი წლების დასაბოლოებულ შემდეგ „ამირანდარეჯანიანის“ გმირები დასახელებული არიან 1207 წელს დაწერილ „თამარიანში“, გაუგებარია.

რაც შეეხება „ვეფხისტყაოსნის“ თარიღს, მასში მონგოლიზმების არავითარი კვალი არა გვაქვს, რაც ცხადყოფს, რომ ის დაწერილია „ამირანდარეჯანიანზე“ და „თამარიანზე“ ადრე. ტუსენისეული მასალები ამ თვალსაზრისითაც მეტად საყურადღებო მონაცემების შემცველია. მისი რიგი მწერალთა დალაგების მხრივ სინამდვილის ზუსტი ანარეკლია: ამ მწერალთა შორის უხუცესია თმოგველი. უკანასკნელი — ჩახრუხნაძე, ხოლო მათ შორის დგანან შავთელ და რუსთაველი.

ჩვენამდე მოღწეულია მე-13 საუკ. დასაწყისის თხზულება, რომელიც ტრადიციულად „აბდულმესისის“ სახელით არის ცნობილი და მიეწერება იოანე შავთელს. აკად. ქ. კეკელიძე თვით ძეგლის, ისტორიულობილიოგრაფიული ცნობებისა და ძეგლების შესახებ დაგროვილი მეცნიერული ლიტერატურის კრიტიკულად შესწავლისა და ანალიზის საფუძველზე მიდის დასკვნამდე, რომ „აბდულმესისის“ სახელით ცნობილი თხზულება სინამდვილეში არის არა „აბდულმესისა“, არამედ „ქება დავით აღმაშენებლის და თამარისა“ და ეკუთვნის იოანე შავთელს. „აბდულმესისის“ ტექსტს, რომელიც, მისი აზრით, ეკუთვნოდა იმავე იოანე შავთელს, ჩვენამდე არ მოუღწევია, იგი დაკარგულია.

ჩვენი დასკვნით, რომლის დასაბუთებასაც აქ ვერ შევუდგებით, ტუსენისეული შავთელის (შავთელის) „დაბრკოლება“ არაფრით, არც

1 ივ. ლოლაშვილი, ძველი ქართველი მხობლები, I, 1957, გვ. 175.

2 იქვე, გვ. 101, 240, 244.

ერთი მოტივით, სიტუაციით, საზნით, ფრაზით, არ უაბლოვდება შავთელის ჩვენამდე მოღწეულ თხზულებას.

ბუნებრივად ისმება კითხვა: ხომ არ არის ტუსენისეული შავთელის „დაბრკობება“ შავთელის აწ დაკარგული „აბდულმესისის“ ანარეკლი და გადამღერება?

ვფიქრობთ, რომ ასეა.

ჩვენში არსებობს გადმოცემაზე დამყარებული მტკიცე რწმენა, გაზიარებული მთელი ქართული ფილოლოგიური მეცნიერების მიერ, რომ „უქია“, დაუწერია, შეუქმნია დილარგეთ სარგის თმოგველსა, მას ენა დაუშრომელსა, მაგრამ იგი, ეს თხზულება, „დილარიანი“, ჩვენამდე მოღწეული არაა.

ხომ არ არის ტუსენისეული ზუმალ-თმოგველის „ვარდი“ ქართული წყაროების „დილარიანის“ ანარეკლი და მისი სტროფების გადამღერება?

ვფიქრობთ, რომ ასეა.

მაგრამ ამ მონაცემების საფუძველზე უნდა დაზუსტდეს „დილარიანის“ ფორმის საკითხი.

რუსთაველი, შავთელი, ჩახრუხაძე რომ პოეტები არიან, ე. ი., რომ მათი თხზულებები პოემები, ან ოდებია, ჩვენ ეს ვიცოდით. მაგრამ ასეთი კატეგორიულობით არ ხასიათდებოდა ჩვენი ცოდნა „დილარიანის“ ფორმის შესახებ. რადგან თმოგველის თხზულება აბულ-ფარაჯმა სიმღერის, ე. ი. ლექსის სახით შემოგვინახა, უნდა ვივარაუდოთ, რომ მისი ქართული ორიგინალიც ფორმით ასეთივე თხზულება იქნებოდა.

ასეთია ის ცნობები და მასალები, რომლებიც შემოაქვს ქართული ლიტერატურის საგანძურში და ჩვენს ცოდნაში ჩვენი წარსულის შესახებ აბულ-ფარაჯ — ფრ. ტუსენისეულ „საქართველოს სიმღერებს“.

გადავედით ტუსენისეული მასალების მნიშვნელობაზე რუსთაველ-მცოდნეობისათვის.

„ვეფხისტყაოსნისადმი“ უსაზღვრო სიყვარული დაედო საფუძვლად მისი ავტორის პიროვნების შესახებ ცნობების დაჩრდილვას. ყველას ეგონა, რომ რუსთაველის შესახებ ყველამ ყველაფერი იცოდა. არც ერთი ავტორი, რომელიც რუსთაველს პირველად იხსენიებს, არ ლაპარაკობს: აღვადგინოთ, გამოვტაცოთ მივიწყებას რუსთაველი და ცნობები მის შესახებო. ყველა მათგანი რუსთაველზე მსჯელობს, როგორც საყოველთაოდ ცნობილ, უაღრესად პოპულარულ პიროვნებაზე. უმ-

თავრესად სწორედ ამით უნდა აიხსნას, ჩვენი აზრით, ის გარემოება, რომ ქართული ლიტერატურა სრული სამი საუკუნის მანძილზე რუსთაველს გვერდს უვლის სრული დუმილით. მეცნიერებაში კარგად ცნობილი ეს უკანასკნელი მომენტი ფართო მკითხველისათვის დღეს შეიძლება იმდენად მოულოდნელი და დაუჩვენებელი აღმოჩნდეს, რომ წინამდებარე წერილის ამ სტრიქონებს და მის ავტორს მან შეიძლება უნდობლადაც შეხედოს. ამიტომ დავიმოწმებთ აკად. კ. კეკელიძეს, რომელიც აღნიშნული საკითხის შესახებ წერს: „რა ვიცით... რუსთაველს შესახებ... ამ გენიოსი პოეტის ვინაობა და ღვაწლი საუკუნეთა განმავლობაში წყვედადს მოუტავს. აღორძინების დასაწყისამდე (ე. ი. მე-16 საუკ. დასაწყისამდე, მ. მ.) არსად, არც ერთ ძეგლში მისი ხსენება არაა, არც სადმეა დამოწმებული მისი პოემა“.

აკად. კეკელიძე ფაქტობრივი ვითარებიდან გამოდის, როდესაც აღნიშნავს, რომ ლიტერატურულ ძეგლებში და საერთოდ, წერილობით წყაროებში, თუ მხედველობაში არ გვექნება თვით „ვეფხისტყაოსნის“ შესავალი, მის ავტორად პირველად „რუსთაველი... მოხსენებულია მე-16 საუკ. პირველ ნახევარში სერაპიონ სოგრატის-ძე საბაშვილის მიერ. შემდეგ „რუსთაველის“ სახელს ვხვდებით მე-17 საუკ. უცნობი ავტორის მიერ ნათარგმნ „იოსებ-ზილიხანაიაში“... მე-17 საუკ. პირველ წლებში „რუსთაველი“ მოხსენებულია კახეთის მეფის დავითის (გარდ. 1602 წ.) მიერ... ამის შემდეგ რაც უფრო დრო გადის, უფრო ხშირია რუსთაველის ხსენება“.

ვიმეორებთ, ასეთია ვითარება წერილობით წყაროებში. ამის გამო ლოგიკური და ბოლომდე თანმიმდევრულია აკად. კ. კეკელიძის ძიერ დაყენებული კითხვა: „საიდან გაიგეს აღორძინების ხანის მწერლებმა, რომ პოემის ავტორი არის რუსთაველი“?

მის მიერ დაყენებულ კითხვაზე აკად. კ. კეკელიძე ასეთ პასუხს იძლევა: „ეს მათ გაიგეს, ეჭვი არაა, იმ სტროფებიდან, რომლებიც დართული ჰქონდა, როგორც პროლოგი და ეპილოგი, მათ დროს პოემას“. მკვლევარს აქ მხედველობაში აქვს პროლოგისა და ეპილოგის ცნობილი სტროფები, რომლებშიც პოემის ავტორად დასახელებულია რუსთაველი.

მაგრამ შესავლისა და ბოლოსიტყვაობის სტროფები საერთოდ „მეცნიერულ ლიტერატურაში დიდ ეჭვს იწვევენ. ეს სტროფები არ ეკუთვნის ერთსა და იმავე მწერლის კალამს, მით უმეტეს, პოემის ავ-

ტორს“. მათში, მკვლევარის აზრით, ბევრია ჩანართი. დანამდვილებით ასეთად მკვლევარს მიაჩნია მე-77, 1665-ე, 1669-ე სტროფები, ხოლო მე-8 სტროფს, მისი აზრით, არ გააჩნია ურყევი საბუთი რუსთაველი-სადმი კუთვნილებისა. მკვლევარი პირდაპირ აყენებს კითხვას: „რა გარანტიაა. რომ „რუსთაველობის“ შემცველი სტროფი ნამდვილია და არა შემდეგ ჩამატებული“¹.

თუ იმ გარემოებასაც გავითვალისწინებთ, რომ პოემის მე-16 საუკუნეზე ადრინდელ ხელნაწერებს ჩვენამდე არ მოუღწევია, და რომ უკიდურეს სექსტიკურ თვალსაზრისს შეუძლია უნდობლობა გამოეცხადოს პლ. იოსელიანის ცნობას, რომ მე-19 საუკუნეში არსებობდა მე-14 საუკუნის ეტრატისა და მე-15 საუკუნის ქალაქში დაწერილი ნუსხეები პოემისა (სიმფონია, გვ. 016), გასაგები გახდება ის ფარული გულისტკივილი, რომელიც გამოსჭვივის აკად. კ. კეკელიძის ზემოდამოწმებული ვრცელი ამონაწერებიდან.

აკად. კ. კეკელიძე ზემოდამოწმებულ მის მიერ დაყენებულ კითხვებზე, „რა გარანტიაა“ და სხვ. ასეთ პასუხს გვაძლევს: „არავითარი, გარდა ერთი მოსაზრებისა“ (იქვე).

ეს „ერთი მოსაზრება“ იმაში მდგომარეობს, რომ თანახმად აღმოსავლური ლიტერატურული ტრადიციისა, რომელსაც ასე თუ ისე ეხმაურებოდა ჩვენი სინამდვილე, „ვეფხისტყაოსანსაც“ აუცილებლად ექნებოდა შესავალი, რომელშიც, იმავე აღმოსავლური ტრადიციების მიხედვით, ლაპარაკი იქნებოდა თვით პოემის ავტორზეც. ეს მოსაზრება, უფრო ადრე წამოყენებული და მეცნიერულად დასაბუთებული პროფ. ალ. ბარამიძის მიერ, დიდაც შეუვალი არგუმენტია „შესავლის“ ავტენტურობის სასარგებლოდ. მაგრამ მაინც რჩება შესაძლებლობა უნდობლობა გამოეცხადოს პოემის პროლოგს და ვინმე ურწმუნო თომა შეუდგეს „მტიცებას“, რომ პოემის ნამდვილი, ავტორისეული შესავალი (თითქოს) დაკარგულია, ხოლო ჩვენამდე მოღწეული შეთზულია ყალბისმქნელის მიერ, რომელმაც მიიტაცა მთელი პოემის ავტორის სახელი.

მაგრამ რუსთაველის ავტორობის საკითხი არც ისეთ გამოუვალ ჩიხშია მომწყვდეული, როგორც ჩვენ ზემოთ წარმოვადგინეთ.

„პოემის ავტორად უნდა რუსთაველი მივიჩნიოთ. პროლოგს გარდა,

¹ ქართ. ლიტ. ისტ. გვ. 103.

ამას გვაიძულებს ღრმად ფეხებგამდგარი ტრადიცია... რომელიც შედარებით ძველად მოჩანსო“, — წერს აკად. კ. კეკელიძე.

ტრადიცია და ხალხური გაღმოცემა მართლაც ურყევი და შეუვალი არგუმენტი არუსთაველის ავტორობისა. „შესავალი“ რომ მართლაც აღორძინების პროდუქტად ჩავთვალოთ და დავუშვათ, რომ რუსთაველის სახელის შესახებ მანამდე არაფერი იცოდა, მაშინ მხოლოდ ორი ვარაუდის დაშვება შეიძლება:

1. ან ხალხმა სრულებით არაფერი იცოდა იმაზე, თუ ვინ არის პოემის ავტორი,

2. ან იცოდა, რომ პოემის ავტორია ესა და ეს (ვიდაცა, არა რუსთაველი).

ასეთ პირობებში შეუძლებელია აღორძინების ეპოქის რომელიმე მოქალაქეს განეცხადებინა, „ვეფხისტყაოსანი“ ჩემი, რუსთაველის ნაწარმოებიაო, ეს ცნობა იმავე წუთიდან გავრცელებულიყო საყოველთაოდ, როგორც რადიოცნობა, და ხალხის ურყევი რწმენად ქცეულიყო, ან მას გაეძევებინა და შეეცვალა პოემის ნამდვილი ავტორის ის სახელი, რომელსაც ხალხი იცნობდა.

ამას გარდა, — წერს მკვლევარი პ. ინგოროყვა, — ზედწოდება „რუსთაველი“ (როგორც პოემის ავტორის აღმნიშვნელი, მ. მ.), დამოწმებულია „ვეფხისტყაოსანის“ ხელნაწერების ზედაწერილებში. რუსთაველის სახელი, როგორც ირკვევა, მოჰყვება ვეფხისტყაოსანის ხელნაწერებს უძველესი დროიდან, და არ არსებობს არც ერთი ხელნაწერი პოემისა, რომელიც არ ეთანხმებოდეს რუსთაველის ავტორობის ტრადიციას“.

რუსთაველის ავტორობას, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, და როგორც საყოველთაოდ ცნობილია. მხარს უჭერს პოემის პროლოგი და ეპილოგი. რუსთაველი რომ პლაგიატს სჩადიოდეს, ე. ი. სხვის ნაშრომს ითვისებდეს, მაშინ იგი თავისი სახელის უკვდავსაყოფად, რასაც მიზნად ისახავს პლაგიატი, უფრო მეტ ცნობებს დაგვიტოვებდა, ვიდრე შესაავალში ვხვდებით. ყრუ და ბუნდოვანი საუბარი „ხელობაა“ და „ალამდარობაზე“ თუ სხვ. არავის აღარაფერს არ ეუბნება რუსთაველის პიროვნების შესახებ.

დასასრულ, „ბოლოსიტყვაობის“ ერთ სტროფში (1665) გამგრძელებელი ვინმე მესხი მელექსე, სრულიად არაორაზროვანად, მეტად აშკარად და მკაფიოდ ასახელებს რუსთაველს პოემის ავტორად: ვწერ ვინმე

მესხი მელექსე მე რუსთველისად ამისაო, — ეს კი ყველაზე შეუვალი არგუმენტია რუსთაველის ავტორობისა.

მაგრამ ტუსენისეულ მასალებს მაინც შეაქვს სიახლე და სიმტკიცე რუსთაველის ავტორობის საკითხში. და ეს — ჯერისმონასტრიული მასალების ხელახალი აღმოჩენის შემდეგაც კი. ამიერიდან ვერაინ წაგვაყვედრებს: წერილობითი წყაროები XIII საუკუნისა „ვეფხისტყაოსანს“ და რუსთაველს ერთიმეორის გვერდით არ ახსენებენ, რაც საეჭვოს ხდის როგორც მისი. რუსთაველის საუკუნეში მოღვაწეობას, ისე ავტორობასო. ეს ცნობა ავსებს სამსაუკუნოვან ხარვეზს რუსთაველ-მცოდნეობაში, და ამითვე განისაზღვრება მისი როლი ამ მეცნიერებაში. რა თქმა უნდა, არც ის გარემოებაა ინტერესს მოკლებული, რომ პოემის არაბული თარგმანი, კუპიურები თუ გამოძახილი რუსთაველს და მის პოემას სწორედ ქართულ მოვლენად თვლიან.

ასეთი უნდა იყოს ტუსენისეული მასალების მნიშვნელობა ქართული კულტურის ისტორიისათვის.

ვეფხისტყაოსნის ლექსიკიდან

პოემის ტექსტის სწორად გააზრება, რა თქმა უნდა, ძირითადად და არსებითად დამოკიდებულია მისი ლექსიკის უშეცდომო გაგებაზე. არა მარტო პოეტიკის თვალსაზრისით, არამედ სემანტიკურადაც. პოემაში თითქმის ყოველი სიტყვა ისეთივე მტკიცედ განსაზღვრული სიდიდეა. როგორც ზოგიერთ მათემატიკურ ფორმულაში მისი თითოეული წევრი, რის გამოც აუცილებელია ცალკეულ სიტყვათა მნიშვნელობის ზედმიწევნითი მიახლოებით, ადეკვატურად იმავე შინაარსით გათვალისწინება, რომლითაც მგოსანთმგოსანს იგი ტექსტში შემოაქვს. სიტყვის რუსთაველური გაგებისაგან ოდნავ გადახრით გააზრებას შეუძლია მოგვეცეს სავალალო გაუგებრობა, ხოლო ზოგჯერ — კიდევ უარესი შედეგი. ავიღოთ ერთი ტაეპი, რომელიც ნესტანის საქორწილო ზეიმის სამზადისთან დაკავშირებით გადმოგვცემს:

დაიწყეს დგომა ლაშქართა თემ-თემად, დას-დასებისა (552).

საკმარისია ტაეპის მეორე ნახევარში თ ე მ-თ ე მ ა დ რაიმე მიზეზით დაზიანებულიყო, და ჩვენ ვეღარ მივიღებდით წარმოდგენას პოემის ქვეყნების ფეოდალურ ლაშქართა ორგანიზაციული წყობის შესახებ (თემობრივ-ტერიტორიული პრინციპი), რომელიც ეპოქის ქართული სამხედრო სინამდვილის ზედმიწევნითს ასახავს, წარმოდგენა, რადგან პოემაში ამის შესახებ მეორეგან არსად არავითარი ცნობა არ გვხვდება, მაშინ როცა ამ ლაშქრის ტაქტიკური წყობის შესახებ, რაზედაც მიუთითებს ტაეპის ფინალი (დას-დასები). რუსთაველი სხვა სტროფებშიც (444, 445, 447 და სხვ.) გვაწოდებს ცნობებს.

ეს ნათელი მაჩვენებელია იმისა, თუ რა სამწუხარო შედეგი შეიძლება მოჰყვეს პოემის ტექსტის მცდარ წაკითხვას, მაგრამ ზოგჯერ ხელნაწერებსა და გამოცემებში ყველაფერი რიგზეა, ლექსიკონებში კი არასწორი განმარტებანი გვაქვს. ამ წერილში მიზნად ვისახავთ დაე-

ზუსტოთ „ვეფხისტყაოსნის“ რამდენიმე ბუნდოვანი ან სადავო ტერმინის, თუ სიტყვის მნიშვნელობა.

გ ა ძ რ ც ვ ი ლ ი, რომელიც პოემაში მხოლოდ ერთხელ გვხვდება და რომლის განმარტებაც ვაბტანგს არ მოეპოვება, პოემის მომდევნო გამოცემებში ახსნილია სპეციალურად: გ ა დ ა ლ ე ლ ი ლ ი, გ ა შ ი შ ვ ლ ე ბ უ ლ ი, გ ა მ ხ დ ა რ ი და სხვ. პროფ. იუსტ. აბულაძეს, რომლის ლექსიკონებსაც ყველაზე ფართო გავრცელება ხვდა 1909 და 1914 წლების ლექსიკონებში, მისი განმარტება არ წარმოუდგენია, ხოლო 1926 წლის გამოცემაში მას დიდი ლექსიკოლოგის საბას და სხვათა მიხედვით აღნიშნული სიტყვის განმარტებად ტ ა ნ გ ა ხ დ ი ლ ი. შ ი შ ვ ე ლ ი აურჩევია. აქ იგი ეკამათება კიდევ აკ. შანიძეს ტერმინის განმარტებაში. 1937 წლისა და მომდევნო გამოცემებში კი მან განმარტებას პოლემიკური ნაწილი ზობანა და ასეთი რედაქციით დააკანონა: ტ ა ნ გ ა დ ა ხ დ ი ლ ი (!), შ ი შ ვ ე ლ ი.

რამდენად სწორია ეს განმარტება?

დავიწყოთ თავიდან, ე. ი. მივმართოთ საბას. მას არ მოეპოვება გაძრ-ცვილი, სამაგიეროდ აქვს: გ ა ნ ძ რ ც ვ ა (2 ეზრა. 4, 23) გაშიშვლებააო. როგორღა ესმის ლექსიკოგრაფს გაშიშვლება? ეს ტერმინი მას განმარტებული არა აქვს. სამაგიეროდ მოეპოვება შიშველი: „წერილთა შინა ორ რიგად ითქმის შიშველი: ითქმის ხორცთა ზედა არა რა ემოსოს; მეორედ ნიფხავკვართი (კუართი... ჭუბა, გინა პერანგი, იქვე) ოდენ ემოსოს; და ზედა სამოსელი არა; ხოლო ძონძ მოსილსა, რომელსა ხორცი სადმე უჩნდეს, ტიტველი ეწოდების; და დიდთა ფრინველთა, ნაკრტენ დაცვივნულთა, ლიღველი, ხოლო მართვეთა მათთა უნაკრტენოთა ღვლიაპი“. საბას ცალკე აქვს განმარტებული ტ ი ტ ვ ე ლ ი: სრულე-ბით შიშველიაო.

მაგრამ გაძრცვილის და მასთან დაკავშირებული სიტყვების ზემო-დამოწმებული განმარტებანი პოემას არ ეგუება. მართლაც, პოემით. თინათინმა დაიბარა ავთანდილი, რათა მას სამუდამო სიყვარული შეკ-ფიცოს და უცხო მოყმის საძებრად გაისტუმროს. ავთანდილი ადგა. „კაბა ჩაიცვა მჯობი ყოვლისა ჭრელისა“ (121) და სასახლისაკენ გაე-მართა. იქ

გაძრცვილსა ტანსა ემოსნეს ყარყუმნი უსაპირონი,
ებურნეს მოშლით რიდენი, ფასისა თქმად ჰაკირონი (123)

თინათინს და ისე დაუხვდა იგი ავთანდილს.

მაგრამ რა დასაჩერებელია, რომ მაღალზნეობის უფაქიზესი თინათინი მის მიერ საგანგებოდ მოწვეულ და პირისპირ შეხვედრილ ავთანდილს შიშველ-ტიტველი, ტანგადაბდილი (!) დაუხვდა და სხეულს მხოლოდ ყარყუმის ბეწვით იფარავდა. შეიძლება ასე ესმოდა გაძრკვილი ვახტანგსაც და ამის გამო აარიდა თავი მის განმარტებას. იგი ხომ თავგამოდებით ამტიკებდა: „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორი ბოზობას კი არ გვასწავლის, ცოლქმრულ სიყვარულს ჰღალადებსო.

თინათინს მკითხველი პირველად ხედება მისი ტაბტზე ასვლის, გამეფების დღეებში, რაც მეფემ სახალხო ზეიმად გამოაცხადა. როცა არაბეთის დედაქალაქში „მოვიდეს სრულნი არაბნი“, როცა სასახლას კარზე „ჯარი განმრავლდა ხასისა“, როცა დიდებულთა, გენერალიტიტის, წარჩინებულთა, დიდგვაროვანთა თანდასწრებით მუსიკის, ქებისა და ხოტბის ჰანგებ-ქვეშ საჯაროდ და საქვეყნოდ,

თინათინ მიჰყავს მამასა პირითა მით ნათელითა,
დასვა და თავსა გვირგვინი დასდგა თავისა ხელითა.
მისცა სკიპტრა და შემოსა მეფეთა სამოსელითა (45).

მაგრამ ზედმეტია იმაზე ლაპარაკი, რომ თუ არ საზეიმო ვითარებაში, ან ოფიციალური დარბაზობის დროს, სამეფო ტანსაცმელს, გვირგვინსა და სკიპტრას შინ, საკუთარ, პიროვნულ ყოფა-ცხოვრებაში მეფეები არაფრად საჭიროებენ და არც ატარებენ. ამ ნიშნებს მეფეები ზოგჯერ საზეიმო ვითარებაშიც არ გამოაფენენ ხოლმე, როცა უნდათ ხალხთან სიახლოვე აღნიშნონ. საბერძნეთიდან გამარჯვებით დაბრუნებულ ჯარს სამშობლომ ზეიმი და დიდება შეაგება. მისაგებებლად გამოსულია მეფეც, მაგრამ:

საივალთმაქცოდ არა ბრწყინავს
ერისა და ღეთის რჩეული,
თან არა აქვს მას გვირგვინი,
და სამეფო სამკაული, —

გვითხულობთ „თორნიკე ერისთავში“.

რუსთაველი იცნობს, და სხვაზე უკეთ, ცხადია, საპაპლის ტრადიციებს, ეტიკეტს. მან იცის, რომ მეფეებს, გარდა პოლიტიკური ცხოვრებისა, აქვთ საკუთარი პიროვნული ცხოვრება. თინათინისა და ავთანდილის ამ შეხვედრის მიზანი, ხასიათი და შინაარსი განსაზღვრავდა იმ შეხვედრის ფორმას. იგი არის არაოფიციალური. მის მიერ მიწვეულ

მღვდელმთავრებს „მიეგებოდა... თამარ დიდითა სიმდაბლითა, ვითარცა კაცი და არა მეფე... დაქდა შორის მათსა მარტოდ და არა მეფობით“, — ვკითხულობთ ერთგან „ქართლის ცხოვრებაში“ (II, გვ. 118).

ძველ ქართულ მწერლობაში ძრც ძირიდან მიღებული განიძარცვა („აბოს წამება“, „ბალაღარიანი“, „სიბრძნე-სიცრუისა“ და სხვ.). მართალია, ზოგჯერ გაშიშვლდას ნიშნავს, მაგრამ არა ყველგან. ეს ნიშნავს გაიხადა. ტანსაცმელი გაიხადა კი არ ნიშნავს უთუოდ გაშიშვლდა-ს, გატიტვლდა-ს. ამას მშვენივრად აჩვენებს ამ სიტყვის ცოცხალი მნიშვნელობაც. მრავალი მაგალითიდან დავიმოწმებთ ერთს. ესაა ცნობილი გადმოცემა „სოლომონ პირველი დიდი, იმერეთის მეფე“, ქართული ზეპირსიტყვიერების შედეგრი, ჩაწერილი სიკო კანდელაკისაგან, რომელიც ლიტერატურას დიდმა აკაკიმ შემოუნახა. აქ ვკითხულობთ: როდესაც სოლომონ პირველმა მის მიერ კათოლიკოსის მეშვეობით მოწვეულ-მოპატიჟებულ რაჭის ერისთავს როსტომს და მის შვილებს თვალები დასთხარა, მოტყუებულმა პატრიარქმა, რომელმაც მეფის დავალებით და შისივე სახელით უვნებლობის ფიცი და პირობა მისცა ერისთავს, თავი ეკლესიის მეთაურობის ღირსად აღარ სცნო და გელათის მონასტრის მთავარ ტაძარში წირვის დადგომამდე შეიმოსა არაპახალხოდ, წირვის დროს კი არქიდიაკონის ღაღადისის ქვეშ „არა ღირს არს“ „საჯაროდ მოიხადა გვირგვინი“ (მიტრა, მ. მ.) და ამგვარად (რიგრიგად და თანმიყოლით) „განიძარცვა ყოველივე სამღვდელმთავრო შესამოსელი“, კათედრა და-ტოვა და ტაძრიდან გავიდა. ცხადია, ეს „განიძარცვა“ არ ნიშნავს იმას, რომ კათალიკოსი წირვაზე გაშიშვლდა, გატიტვლდა; ცხადია, მას საძღვდელმთავრო შესამოსელს შიგნით ეცვა კაბა, შარვალი, თეთრეული.

ამრიგად დასკვნა ნათელია: რუსთაველი ამბობს, ავთანდილთან შეხვედრისას სადად, შინაურულ, არაპამეფო ტანსაცმელით მორთულ თინათინს ტანზე ყარყუმის ბეწვი ეხლრა, ხოლო გვირგვინის ნაცვლად თავზე ძვირფასი რიდე ჰქონდა მოშლით მობურულიო, და არა-შიშველ, გაშიშვლებულ ტანზე ყარყუმის ბეწვი ეხლრაო. არც ის უნდა დავივიწყოთ, რომ ყარყუმის ბეწვი მეფური უზენაესობისა და სისპეტაკის სიმბოლოდ ითვლებოდა რენესანსულ იტალიაშიც. რიგით მკითხველს სწორი ორიენტირება შეიძლება ვერც პოემის უკანასკნელი ლექსიკონის განმარტებამ მისცეს: „გაძრცილი 123, 1 გახდილი“ (ვეფხ. ტყ., 1957). მასობრივი მკითხველისათვის საჭიროა ამ სიტყვის არა-სინონი-

მით განმარტება, არამედ მნიშვნელობის მიხედვით განსაზღვრა კონტექსტთან შეფარდებით.

2. ხატაეთზე გაძარკვების შემდეგ ინდოეთში დიდძალი დავლა და ალაფი გამოვგზავნე, იმდენი, რომ

ვერ მოვეყავ აქლემითა, აზაერები ვაზაერ? (464), —

ამბობს ტარიელი.

ლექსიკოგრაფებს საჭიროდ დაუნახავთ ახსნან აზავერი. იუსტ. აბულაძის ყველაზე გავრცელებულ ლექსიკონში ვკითხულობთ: „აზავერი (აზავირი)... საკიდარი ხარი (საბა), გახედნილი მოზვერი ტვირთის საზიდავად“. დაახლოებით ასეთივე განმარტებაა წარმოდგენილი აზავერსა იუსტ. აბულაძის 1926 წელს გამოცემულ ლექსიკონშიც.

აზავერის ამგვარი განმარტების სათავე, როგორც იუსტ. აბულაძემ მიუთითა, არის საბა. მას აღნიშნული აქვს: „საკიდარს ხარს აზავერი“ ეწოდებაო.

მაგრამ აზავერის ამგვარი განმარტება ბუნდოვანი გამზდარა თვით საბას თანამედროვეთათვისაც, ამას ადასტურებს აზავერის ვანტანგისეული განმარტება: „აზავერი ასაკიდებელი ხარი არის“. როგორც ვხედავთ, ვანტანგს საკიდარი აკიდებისათვის დაუკავშირებია და აზავერი ამის მიხედვით განუწარტავს. აღარ ვლაპარაკობთ სხვა ლექსიკონებზე, მაგრამ გვერდი არ აეცლება „ქართულ განმარტებით ლექსიკონს“, რომელშიც ვკითხულობთ: „აზავერი — ხარი, რომელსაც ტვირთს გადაჰკიდებენ ხოლმე“.

მაგრამ ვერ დავეთანხმებით პოემის ლექსიკოგრაფებს. საკითხის გადასაჭრელად საჭიროა ისევ საბას მივმართოთ. მას მოეპოვება ვრცელი განმარტება ზროხისა „ზოგადი სახელი არს ყოველთა ზროხათა-ო“ ე. ი. ზროხა მას ესმის, როგორც მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის ზოგადი სახელი, და განაგრძობს: „ხოლო მამალსა ზროხასა ეწოდების ხარი და დედალსა ფური“. ამის შემდეგ საბას განმარტებული აქვს: ხბო, ზუ-არაკი, ჟოჟორაკი, ბოჩოლა, მოცელი, მოზუერი, დიაეჟლი, ბოიკი, უსხი, აზავერი, კურო, კურაკი, ზუარა.

მაგრამ ზროხის საბასეული განმარტება არც ყოველმხრივ სრულა და არც მკაფიო. აქ არ არის განმარტებული, მაგ., ბ უ ღ ა. რომ სიტყვა ბ უ ღ ა საბამ იცოდა, ამას ადასტურებს მისივე ბ უ ღ ა — ძირიდან წარმოებული ახალი სახელი ბუღრაობა: „რა ხარი რქით მიწსა

ბრდღენიდესო“. არ შეიძლებოდა საბას არ სცოდნოდა აგრეთვე ხალხური „საღილად ბულა-კამეჩი“ არ ეყოფა ამირანსო, და სხვ. ამრიგად. ზ რ ო ხ ი ს საბასეული განმარტება ყოველმხრივ სრული არაა.

მაგრამ უფრო მთავარი ისაა, რომ სიტყვას ხ ა რ ი ქართულში მეორე მნიშვნელობაც აქვს. ჩვეულებრივ სიტყვა-ხმარებაში ამ სახელით აღნიშნულია მუშახარი, მუშასაქონელი, გამწევი ძალა, სამეურნეო პირუტყვი, ის, რომელსაც ქართველმა ხალხმა ერთი თავისი ფოლკლორული შედეგრი უძღვნა სათაურით „ხარი“:

ორშაბათობით აშენდა ციხე ქალაქი კლდეზედა...

აღამიანის შენახვა ვერაინ იღო თავზედა,

ხენა, ფარცხეა, ზიღვა სარჩოსი გასკირდა მებად ძალზედა.

ხარმა სთქვა პირმა-ნათელმა: მე დავწერავ კელზედა...

რომ ხარი საბას დროს ასეთ მუშაპირუტყვსაც აღნიშნავდა, რომელსაც ქართველმა ხალხმა ეს პოეტური შედეგრი უძღვნა, ამას ცხადყოფს საბასეული ზროხის განმარტება. იქ ვკითხულობთ: „ს ა ხ ა რ ე ს ა წლამდის ბოჩოლა... წელიწადზე მებტსა ს ა ხ ა რ ე ს ა მოზუერი“ ეწოდებო. რას ნიშნავს ს ა ხ ა რ ე ბოჩოლა, ს ა ხ ა რ ე მოზუერი? ესენი ცოცხალი ხალხური გამოთქმებია და ეწოდება ისეთ მახვილფეხა რქოსან მოზარდს, რომელიც მომავალში ხარი გახდება, მუშაპირუტყვი. სამეურნეო გამწევი ძალა დადგება. უ ლ ე ლ ი ც, საბას გაგებით, არის „ხ ა რ თ ქ ე დ თ ს ა დ ე ბ ი ხ ე შესაბმელად“ და სხვ. რაღა იქნება, ამის მიხედვით, ხარი? იგი სწორედ ამ უღელში შებმული და მისი გამწევია. მაგრამ გვაქვს თუ არა საბას ლექსიკონში ასეთი ხარის განმარტება? ლექსიკონში ა მ ხ ა რ ი ს, ასეთი მუშასაქონლის სახელი, ერთი შეხედვით, შეტანილი არაა.

ამავე დროს აბსოლუტურად შეუძლებელია დავუშვათ, რომ საბას თავის ლექსიკონში ზროხის განმარტებისას ჩამოთვალა მისი 12 თუ 13 სახეობა და სახელი და მუშახარი დაივიწყა.

ეს გარემოებანი გვაიძულებენ, უფრო ჩავუღრმავდეთ აზავერის საბასეულ გაგებას. იგი საბას სხვაგან, როგორც აღვნიშნეთ, განმარტებული არა აქვს. დარჩა ვეძებოთ ს ა კ ი დ ა რ ი.

სამწუხაროდ, მის „სიტყვა-კონაში“ ცალკე ბუდეში ს ა კ ი დ ა რ ი არაა შეტანილი. უღელთან კი ვკითხულობთ: უღელი არის „ხართ ქედთ სადები ხე შესაბმელად. გინა ს ა ს წ ო რ ი ს ს ა კ ი დ ა რ ი“.

როგორც ვხედავთ, საბას მოწმობით სასწორის საკიდარი იგივეა, რაც სასწორის უღელი. ამრიგად, უღელი ომონიმური ტერმინია და იმ ხესაც ეწოდება, რომელშიც აქეთ-იქით წყვილი ხარი შეიბმის პარალელურად, შუაზე კი გასაზიდი საგანი გამოებმება, და იმასაც, რასაც წყვილი ჯამი ჰკიდია აქეთ-იქეთ, შუაზე კი მიბმული აქვს ნელმოსაკიდი მანქვალ-საბელური. აქედან კი გამოდის დასკვნა, რომ საკიდარი ხარი არის უღელი (ს) ხარი, უღლის ხარი. ასეთია ერთი დასკვნა. ამას გარდა, საკიდარი წარმოშობით ნახმნარი სახელია და მომდინარეობს ჰკიდისაგან. ჩვენს ხალხში დღესაც მტკიცედ არის დამკვიდრებული ისეთი გამოთქმები, როგორცაა: ხარი 'უღელ' ჰკიდია, მთელი დღე კავს ვკიდევარ და სხვ. ამ გარემოებათა მიხედვით უყოყმანოდ უნდა დავასკვნათ, რომ საბას ხარი საკიდარი არის საერთოდ მუშასაქონელი, უღლის, უღელს მოსაკიდებელი, საულ-ლე ხარი, გამწევი და არა ტვირთმზიდავი პირატყვი.

აღსანიშნავია რომ დ. ჩუბინიშვილის 1860 წლის გამოცემაში, 460 სტრ. კომენტარებში ვკითხულობთ: „აქლემები არ მეყოო, ამისათვის აზავერები, ე. ი. ხარები დავტვირთო“. ხარები დავტვირთე სრულებით არ ნიშნავს, რომ „ხარებს ზურგზე ტვირთი დავაწყეო“. ხარები დავტვირთე, ხარებს ტვირთი დავუდე, ეს იმავე მნიშვნელობის გამოთქმაა, როგორც ურემი დავტვირთე, ურემს ტვირთი დავუდე..

ამით აზავერის მნიშვნელობა ბოლომდე, უკანასკნელ საზღვრამდე გაშუქებული მაინც არ არის. ხალხურ მეტყველებაში აზავერად იწოდება არა ყველა და ყოველგვარი ხარი, არამედ დიდტანიანი, ქართული ჯიშის ხარი, და არა „ქართული განმარტებითი ლექსიკონის“ „ხარი, რომელსაც ტვირთს გადაჰკიდებენ ხოლმე“, *Peophagus grunniens* (რუსული ЯК), რომელსაც ქართული მაღალი ჯიშის ხარებისაგან განსავავებული თვისებები ახასიათებს. აზავერი ხარი უპირისპირდება საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში გავრცელებულ პატარა ტანის ხარებს, რომლებიც შესახედავად მოზვრებს გვაგონებს, 75 წლის მოხუცმა სამსონ აბესაძემ აზავერი სიტყვასიტყვით ასე განმმარტა: „უზარმაზარი, დიდი; უშველებელი ხარო. უზარმაზარიც ხომ სწორედ აზავერი და ნ წარმოშობილი კომპოზიტია ფუძის გაორკეცების, უ-ს შენაცვლებისა და ვე-ს რედუქციის შედეგად. საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში აზავერის შესახებ სრულიად არაფერი იციან, ზოგან (ზემო რაჭა, სოფ. ღებში) ასეთ ხარს აზავა ხარს უწოდებენ, ხოლო ზო-

გან ის აღამიანის შერქმეული სახელია აზავერას ფორმით, როგორც მისი არაჩვეულებრივი სიმალლისა და მხარბეჭიანობის გამომხატველი.

ასეთი უნდა იყოს აზავერის მნიშვნელობა საერთოდ და ასეთივე გაგებით უნდა გვხვდებოდეს იგი პოემაში. მისი შინაარსის სწორად გააზრება აუცილებელია, რათა სწორად ამოვიცნოთ პოემაში ასახული, მაგრამ დღემდე ნაკლებად გაშუქებული სამეურნეო-ეკონომიური მოვლენები.

3. გადავდივართ რუსთაველის ერთი მნიშვნელოვანი ტერმინის განხილვაზე. მის სწორად გაგებაზე დამოკიდებულია ერთი ეპიზოდის სწორად გაშიფვრა. საკითხი ეხება ტერმინს გავანატენით და მთელ ტაქს:

ქვითა დაჰლენეთ წვივები ჩვენ იგი გავანატენით (618).

ხსენებული ტერმინი რუსთაველმცოდნეობაში პოლემიკის საგანი გახდა. პროფ. ალ. ბარამიძემ არ გაიზიარა მკვლევარის პ. ინგოროყვას ახალი წაკითხვა გავანატენით¹, ნაცვლად დღემდე მიღებული წაკითხვისა გავანატენით, და დაასაბუთა ამ უკანასკნელის სისწორე.

მაგრამ საჭიროდ მიგვაჩნია კვლავ შევჩერდეთ ხსენებულ ტერმინზე გავანატენით ნასახელარი ზმნაა. პოემაში ვკითხულობთ:

მან ქალმან ქეუა დაუგო ვეფხის ტყავისა ნატები.
მაზედან დაჰდა იგი ყმა (267).

ნატი, როგორც ვხედავთ, აქ ნიშნავს საგებ-სახურავად დამუშავებულ ცხოველის (დათვის, ვეფხვის, ჭიხვის, ცხერის და სავ.) ტყავს. საბაც მას ასევე განმარტავს: „ნატა — თალათინი, მოქნილი ტყავი“. თალათინთან კი აღნიშნულია: „სხვათა ენაა, ქართულად ნატა ჰქვიანო“. სინამდვილეში ნატიც არ.ქართული (არაბული) წარმოშობისაა და იმავე მნიშვნელობით არის გადმოსული ქართულში. ამ მნიშვნელობით იგი მრავალჯერ არის დამოწმებული ძველ ქართულ ძეგლებშიც.

შაგრამ რაღაა გავანატენით? ცხადია, ის ნიშნავს: ნატად ვაქციეთ, ნატად გავხადეთ, მთელი ტაეპი ამ აზრის შემცველია: ქვით დავლენეთ

¹ ვეფხისტყაოსანი 1953, შენ. გვ. 412.

წვივები, ჩვენ ისინი ნატებად ვაქციეთ, ქვეშაგებ ტყავს დავამსგავსეთო, ამას გვიამბობს ტარიელი ფრიდონის ბიძაშვილების ცხენოსანი ლაშქრის შესახებ: როცა მოწინააღმდეგე ზღვაზე დავამარცხეთ,

ზღვა გავიარეთ, გაველით. შემოგვიტიეს ცხენია...

და გავიმარჯვეთო.

ასეთია უდავო მნიშვნელობა ტერმინისა გავანატენით, მაგრამ ამიო ეპიზოდი ნათელი მაინც არ არის: ვისი წვივები დალეწეს ქვით ტარიელის მებრძოლებმა: მოწინააღმდეგე მხარის მოლაშქრეთა?

ასე ესმით მთარგმნელებს.

მაგრამ ტარიელი და ფრიდონი, ტყვეებს, და ისიც თავისი ეროვნების ადამიანებს, უზნეოდ არ მოეპყრობა.

ეს დიდი გაუგებრობაა. მას საფუძვლად უძევს, როგორც ფეოდალიზმის ბუნების, ისე მიხივე სამხედრო ხელოვნების, სამხედრო მორალის, ისტორიული ფაქტების, დასასრულ, თვით პოემის მთელი რიგი მონაცემების უგულვებელყოფა. არ შეიძლება ამ ტაეპის იმათგან იზოლირებულად გაშიფრვა და განხილვა, რომლებშიც რუსთაველი ეპოქის სამხედრო სინამდვილეზე გვესაუბრება. არც მთარგმნელები, როგორც პოეტები და, სამწუხაროდ, ზოგჯერ არც მკვლევარები, როგორც ფილოლოგები, არ უწევენ ანგარიშს პოემაში ეპოქის სამხედრო სინამდვილის, სამხედრო ხელოვნების გამოვლინების, ასახვის ფაქტს, როგორც ეს საჩაროდ დაადასტურა აწ. განსვენებულმა კ. კიკინაძემ: „ვეფხისტყაოსანი იულუს კეისრის წიგნი ხომ არ არის, შიგ სამხედრო ხელოვნება რომ ვეძებოთ“-ო (გაზ. „ლიტ. და ხელ“. 1949. 18(8)).

შეიძლებოდა თუ არა ფრიდონის ჯარისკაცებს მოწინააღმდეგე მხარის ტყვედ ჩავარდნილ მეთმართა წვივები ქვით დალეწათ? არავითარ შემთხვევაში. ფრიდონი ბრძოლას აწარმოებს ერთი ხალხის ორ მოძმე ნახევართა შორის, სამშობლოს აერთიანებს და მოწინააღმდეგე მხარის ტერიტორიის შემოერთებისათვის იბრძვის, რასაც უნდა მოჰყვეს მისი გამეფება ქვეყნის შემოერთებულ ნაწილშიც. ასეთი მიზნის მქონე ფრიდონს. განსაკუთრებული სიფრთხილე და მორიდება კმართვეს მომავალ ქვეშევრდომთადმი. იგი ასე უწყალოდ ვერ მოექცევა იმათ, ვისაც ხვალ მეფედ უნდა მოევლინოს. არ უნდა დაგვაიწყდეს, რომ ამ

ბრძოლაში არ დაცემულა არც ერთი მებრძოლი არც ერთი მხარიდან. თუ არ ჩაძირულ ხომალდთა მეზღვაურები. მოწინააღმდეგის უმიზნო მასობრივ რეპრესირებას და ტერორიზირებას ტარიელი ხატაეთშიც კი არ მიმართავს: მტრის, თვით მოლაღატე რამაზის

სპანი ყველაკანი დავიპყრენით, არ მოკვლენით (451).

უკანანია ლაშქარნი მოეწრნეს მათ, გაქცეულითა,
დაუწყეს პერობა, ჩამოყრა შეშინებულთა, ძლეულთა (452), —

გადმოგვცემს ტარიელი. მართლაც ამ ბრძოლას ადამიანთა მსხვერპლიც მოჰყვა:

ერთობ სრულად ამოეწყვიდე წინა კერძო რაზმი ორიო (447), —

გვიამბობს ტარიელი; ქაჭეთშიც

მონახეს და არ აცოცხლეს, რაცა მბრძოლი დარჩომოდა (1425).

მაგრამ ამ ბრძოლებს სულ სხვადასხვა მიზნები და ამოცანები განაპირობებს და მათ არაფერი აქვთ საერთო შინაფეოდალურ ბრძოლებთან და მათ ამოცანებთან. საკმარისია თვალი გადავაავლოთ მარქსიზმის კლასიკოსების შრომებს სამხედრო ხელოვნების ისტორიის საკითხებზე, ან ცოტად თუ ბევრად სერიოზულ საისტორიო ნაშრომებს, რათა დავრწმუნდეთ ზემოაღნიშნული მოვლენების და მოსაზრების სისწორეში.

მაშინ თავისთავად ისმება კითხვა: მამ ვისი წვივები დალეწეს ქვეით ფრიდონის მეომრებმა?

ცხადია, მოწინააღმდეგეთა ცხენებისა: ესაა მათი უპირატესობა მოცემულ შემთხვევაში, რადგან ტარიელის სადგანტო ნაწილი, რაზმებუ უსაბულოდ ქვეითია: ზღვა გავიარეთ, გავედითო, — გვიამბობს ტარიელი. იგი არსად ლაპარაკობს, რომ მან მოწინააღმდეგის ტერიტორიაზე ცხენოსანი რაზმი გადასხა; ამის განხორციელება მას, ცხადია, არც შეეძლო ერთი ნავი-კატარღის მეშვეობით.

რომ აქ რუსთაველი მართლაც ცხენების წვივებზე ლაპარაკობს და არა მებრძოლთა წვივებზე, ამას შემდეგი გარემოებაც ადასტურებს. რუსთაველმა კარგად იცის, რომ წვივი ყველაზე საბიფათო, ადვილად დასაზიანებელი, ადვილმსახვრევადი ორგანოა ცხენისა და ასეთი ტრაგემის შემდეგ სამეურნეო თუ სამხედრო მნიშვნელობის ცხოველი აღარაფრად ვარგა. ამის გამოა, რომ იგი ჭეროვანი ყურადღებით ეკიდება მათ

წვივმაგრობას (462) და შორეულ მგზავრობაში საიქედოდ მხოლოდ წვივმაგარი პირუტყვი (1020) მიაჩნია.

ამრიგად, ექვი არაა, რომ „ქვითა დაკლენე წვივები“ ნიშნავს: „ქვით დავლენე ცხენთა წვივები“.

სამწუხაროა, რომ დამოწმებული ტაქები ყველაზე მცდარად სწორედ უშუალოდ ქართულიდან ნათარგმნ რუსულ გამოცემებში იკითხება, იმ გამოცემებში, რომლებიც უცხო თარგმანებისათვის ერთგვარი ეტალონის როლს ასრულებს. ამით უცხო თარგმანებში ფუნს იკიდებს რუსთაველის მიერ ასახული ქართული სამხედრო სინამდვილე. ფეოდალური ეპოქის ქართული სამხედრო მორალი, ტრადიციები, ტაქტიკა და სხვ. იმ სახით, რა სახითაც რუსთაველს არ აუახახავს და არც შეეძლო აესახა. ამას ადასტურებს, მაგალითად, ჰუგო ჰუპერტის გერმანული თარგმანის შედარებაც ორიგინალთან (სტრ. 616, 618).

4. გადავდივართ სიტყვა რ ი ა ლ ი ს მნიშვნელობაზე. ზოგიერთი ლექსიკონი მას დუმილით უვლის გვერდს, რაც იმის მაჩვენებელი უნდა იყოს, რომ ლექსიკოგრაფებს არ გაუზიარებიათ მისი ის გაგება, რაც სხვა ლექსიკონებში ამოიკითხეს, თვით კი მისი მნიშვნელობა ვერ დაუდგენიათ. მაგრამ მისი ახსნაც ბევრს მოეპოვება. საბას აზრით, რ ი ა ლ ი არის ბოროტი მთქმელობა, დ. ჩუბინაშვილის შეყვანვლებით მარცხი. საბა, ეტყობა. რიალის მნიშვნელობის „ამირანდარეჯანიანისეულ“ ნიუანსს ითვალისწინებს, დ. ჩუბინაშვილი კი სიტყვის „როსტომიანისეულ“ გააზრებას იზიარებს. „ამირანდარეჯანიანით“ დიდომ უთხრა უსიბის: „ყოველი რიალი შენ ქმენ უსიბ და შეაპყრობინენ იგი ლომნი და აწ ესე მიგყავსო“ (ძვ. ქართ. ლიტ. ქრესტ. II, 1949, გვ. 18). „როსტომიანში“ კი გამლექსავი გვაუწყებს: მანუჩარს გამარჯვებოდა, ინლოთთვის ექნა რიალი („შაპ-ნამე“. I, 1016, სტრ. 984, ვარიანტით — „ინლოთს ექნა რიალი“).

„ამირანდარეჯანიანის“ რიალი ავსიტყვაობას, მამბეზღარობას, ენის შიტანის მეშვეობით შუღლის გაღვივებას ნიშნავს, „როსტომიანის“ — აოხრებას, განადგურებას, აკლებას. მომდევნო ლექსიკოგრაფები, კერძოდ, იუსტ. აბულაძე და დ. კარიჭაშვილი აერთებენ ორივე ამ გაგებას. იუსტ. აბულაძე პირველად წერდა: „რ ი ა ლ ი მარცხი, ფათერაკი, ბოროტი სიტყვა, გინა საქმე“ (ვეფხისტყ. 1914 წ.); დ. კარიჭაშვილი კი წერს: „რ ი ა ლ ი (მარცხი (ჩ) ბოროტი მთქმელობა (ო) თავდასხმა, დაცემა“ (ვეფხისტყ. 1920 წ.). ამ უკანასკნელ განმარტებაში, როგორც

ვხედავთ, საბასა და დ. ჩუბინაშვილის განმარტებების გვერდით, შემოტანილია ახალი კომპონენტები: თავდასხმა, დაცემა, იუსტ. აბულაძემ შემდეგში გაიზიარა ეს გაგება. ის წერს: „რ ი ა ლ ი — მარცხი, საფათურაკო საქმე, ბოროტი მთქმელობა, თავდასხმა, თავზე დაცემა“ (ვეფხისტყაოსანი 1926, 1937 წწ.). პროფ. ს. კაკაბაძემ საკითხის გადასაჭრელად აღმოსავლეთის ენათა ლექსიკონებს მიმართა: რ ი ა ლ ი, მისი აზრით სპარსული წარმოშობის სიტყვაა და ნიშნავს: თრთოლა, კანკალი¹ (ვეფხისტყაოსანი, 1926).

წარმოდგენილ მასალებზეა დაყრდნობილი რიალის ახსნა, რომლებიც მოეპოვებათ ალ. ნეიმანს, ივ. ქავთარაძეს, ქართულ განმარტებით ლექსიკონს და სხვ.

რ ი ა ლ ი გვხვდება ქაჯეთის ეპოპეაში:

ანაზლად ცხენი გაქუსლეს, მათრახმან შექმნა წრიალი.
რა ნახეს, კარნი გაახვნეს, ქალაქით გახდა ზრიალი.
სამთავე სამგნით მიჰმართეს, თავსა მით უყვეს რიალი,
იკრეს ნობსა და დაბდაბსა, შეიქმნა ბუკთა ტყრციალი (1414).

რიალის მნიშვნელობის სწორად გასათვალისწინებლად საჭიროა წარმოვადგინოთ სტროფის შინაარსი გაშლილი სახით.

(გმირებმა) მოულოდნელად გაქუსლეს ცხენები, მათრახმა შექმნა წრიალი (1). რა (ეს ამბავი) ნახეს (ქაჯებმა, მათ) კარნი გაახვნეს და ქალაქიდან გაისმა ზრიალი (2).

სამთავე სამგნით მიჰმართეს, თავსა მით უყვეს რიალი (3). იკრეს (ქაჯებმა) ნობსა და დაბდაბს, შეიქმნა ბუკთა ტყრციალი (4). ზემოაღნიშნულ ახსნათა მიხედვით ნათელია, რომ რუსთაველმცოდნეთა აზრით, მესამე ტაეპში ნათქვამია: გმირებმა „სამთავე (მ) სამგნით მიჰმართეს“ ქაჯეთის სამ კარს და „თავსა მით უყვეს რიალი“.

მაგრამ სტროფის ასეთ გაგებას ელოდება რამდენიმე გარემოება: სტროფის პირველ ტაეპში მსჯელობის ობიექტი, ყოველ ექვს გარეშე. სამი გმირია: „ანაცლად ცხენი გაქუსლეს“ სწორედ მათ; მეორე ტაეპში

---

¹ მისი ახალი გაგება კი წარმოადგინა აკად. აკ. შანიძემ: „რიალი — დაერიენა“ (ვეფხისტყაოსანი, 1957).

მსჯელობის ობიექტი იცვლება: „რა ნახეს, კარნი გაახენეს“, ცხადია, ქა-
ჯებმა. მწორედ მათი „ქალაქით გახდა ზრიალი“ მეოთხე ტაეპშიც, უო-
ველ ეპვს გარეშე, ლაპარაკია იმავე ქაჯებზე:

დღისით და ღამით მოყმენი ნობათსა არ დასცდებიანო (1300). —

იწერებოდა ქაჯეთიდან მათ შესახებ ნესტანი;

იყრეს ნობსა და დაბდაბსა, შეიქმნა ბუჯთა ტყრიალი,

ასტეხეს (საარაკო) განგაში, ცხადია, ქაჯებმაო, გვაცნობებს საკვლევ
სტროფშიც რუსთაველი. ეს ორი ტაეპი, როგორც ვხედავთ, ერთმანე-
თის არგუმენტია.

ანეთ ვითარებაში, თუ მივიღებთ, რომ მესამე, რ ი ა ლ ი ს შემტ-
ველ ტაეპში, ლაპარაკია თავდამსხმელ გმირებზე, გამოდის, რომ სტრო-
ფის პირველ ტაეპში ლაპარაკია გმირებზე, მეორეში — ქაჯებზე, მესა-
მეში ისევ გმირებზე და მეოთხეში კვლავ ქაჯებზე და ოთხივეჯერ მსჯე-
ლობის ობიექტის დაუსახელებლად. ეს კი რუსთაველის ნათელი და
მკაფიო სტილისათვის დამახასიათებელი არაა. ამის გამო ბუნებრივად,
თავისთავად ისმება კითხვა: სწორად არის თუ არა გაგებული მესამე
ტაეპი? აქ ბუნდოვანი და მრავალგვარი განმარტების პატრონია რ ი ა -
ლ ი. მისი მნიშვნელობა მრავალმხრივ იქნა შემოწმებული. მაგრამ
ზედმეტი არაა შევამოწმოთ ეს მნიშვნელობა ფოლკლორსა და ცოცხალ
მეტყველებაში

ერთ თუშურ ლექსში ვკითხულობთ:

ნაპირ ვინ ჩამოგვიარა,
თუშეთს ვინ იყო ხმლიანი?
ქოსა იქნებოდ, მეშველი,
ბევრჯერ უქნია რიალი!

იქვე; ლექსიკონში, სიტყვა ახსნილია. როგორც დაცემა, დასხმა.
დ. კარიჭაშვილის 1920 წ. ლექსიკონში შეტანილი რიალის მნიშვნე-
ლობად შემოთავაზებული თავდასხმა, დაცემა, როგორც ვხედავთ. გაღა-
ტანილია ივ. ბუჭურაულის ხსენებული მასალებიდან. მაგრამ რადგან
რ ი ა ლ ი ს ნამდვილი მნიშვნელობა მისი საკუთარი ნიუანსით ვერც ბუ-

1 თუშური ლექსები, შეკრებილი ი. ბუჭურაულის მიერ. ძვ. საქართველო; ტ. II,
1913. განყ. მეხუთე, გვ. 23.

ქერაულმა გახსნა, არც დ. კარიჭაშვილის განმარტება შეეგუა პოემას.
რ ი ა ლ ი გვხვდება ვაჟასთანაც:

საით მოსდის, ფშველებო,
ცხენ-ხეთქით, რიალითაო? —

ეკათხებიან „ბაბტრიონში“ გამარჯვებით დაბრუნებულ ლაშქარს. აქ რ ი ა ლ ი ნიშნავს ხმაურს, გამარჯვებით გამოწვეული მხიარული განწყობილების გამომხატველ უწესრიგობას: „მორბენალი ხალხის ან ცხენების ხმაურობა“, — ეკათხულობთ ლექსიკონში [ტ. III, 1940].

მაგრამ „ვეფხისტყაოსნის“ რიალს მაინც ცოტა სხვა ნიუანსი დაჰკრავს. იქ მას იგივე მნიშვნელობა აქვს, რაც ამ სიტყვას გააჩნია დღევანდელ ხალხურ მეტყველებაში. ჩვენს მეტყველებაში ყოველდღიურად ისმის რ ი ა ლ ძირიდან წარმოშობილი მარტივი გ ა რ ი ა ლ ე ბ ა. კომპოზიტი რ ი ა - რ ი ა, წარმოშობილი ლ-ს რედუქციის თუ მოკვეციის გზით რ ი ა ლ - რ ი ა ლ ი ს ა გ ა ნ, ზმნები გ ა ა რ ი ა ლ ა, გ ა მ ა რ ი ა ლ ა და სხვ., რაც ნიშნავს დაქცევას, დანგრევას, დამბობას, განადგურებას, ნანგრევებად ქცევას და გადატანით — გალანძღვას, გათათხვას. რიალის პირდაპირ მნიშვნელობასთან პოემისათვის ახლოა დ. ჩუბინაშვილის მ ა რ ც ხ ი. მაგრამ საბას ბოროტ მთქმელობას, აგრეთვე სხვა განმარტებებს (თავზე დაცემა, თავდასხმა და სხვ.), არაფერი აქვთ საერთო პოემის რ ი ა ლ თ ა ნ: რა ბოროტი მთქმელობა უყვეს გმირებმა ვინმეს, ან როგორ შეიძლება წარმოვიდგინოთ, რომ გმირები თავს დაესხნენ თავის თავს („თავსა მით უყვეს რიალი“), ან რა მარცხი უყვეს გმირებმა თავის თავს? „გმირებმა თავს უყვეს ქაჯებს თავდასხმა ან მარცხი“ კი ქართული არაა. მაგრამ დავუშვათ, რომ სტროფის ეს მეორეგვარი გაგება აზრობრივად ჩამოყალიბებულია. სწორედ ეს ჩამოყალიბებული აზრი ეწინააღმდეგება ლოგიკურ მსჯელობას.

სტროფის ასეთი გაგების მიხედვით გამოდის, რომ ქაჯებმა, რომელთა ძლიერება, სამხედრო ტექნიკა, გმირობა, მოხერხება, ბრძოლის უნარი, საერთოდ სამხედრო შესაძლებლობანი თავზარს სცემდა ყველას, რის გამოც მათთან ბრძოლა შეუძლებელადაც კი ითვლებოდა, გააღეს რა ქალაქის გალავნის სამივე კარი, ყოველგვარ წინააღმდეგობაზე ხელი აიღეს, მტერს უბრძოლველად დანებდნენ და გმირებმაც მეტად იოლი

გზით მიაღწიეს გამარჯვებას. თუ ამას იმასაც დავუმატებთ, რომ ერთ პომღევნო სტროფში საგანგებოდაც კია აღნიშნული, რომ „რა ქალაქს შეხდეს“ გმირები, „შეიქმნა სიხარკე, ციხეს სწრაფისა“ (1416), გმირები სწრაფად მიეტანენ ღედაციხეს, რომელშიც ნესტანი ეგულებოდ. — თო, ქაჯების თავდაცვით ბრძოლაზე კი სხვაგან არაა არ არის ლაპარაკი, ზემოწარმოდგენილი დასკვნა კიდეც უფრო მტკიცე და დამაჯერებელი გახდება.

სინამდვილეში შეუძლებელია ვივარაუდოთ და დავუშვათ, რომ ქაჯები ასე უბრძოლველად დანებდნენ გმირებს. გარდა იმისა, რომ ეს გარემოება ამცირებს გამარჯვების ღირებულებას, დაუსაბუთებელი აღმოჩნდება ბრძოლის შედეგებიც; როგორც ვიცით:

სამასისა კაცისაგან ას-სამოცი შეკულოდა (1425).

გმირებს ციხეში.

„თავსა მით უყვეს რიალი „ნიშნავს თავის თავს ამით აღტეხეს უბედურება, თავისი ქვეყანა ამით დააქციეს, თავისი თავი ამით დაიღუპეს“. ვინ? ცხადია ქაჯებმა. რით მით? იმით, რომ მოტყუედნენ, მოიქცნენ ისე, როგორც გმირებმა ივარაუდეს: თავდამსხმელები ღმნიშვნელო, მცირერიცხოვან ძალად ჩათვალეს, „კარნი გაახვნეს“, სამთავე (ქაჯებს) სამგნით მიჰმართეს“ და თავდამსხმელებს ბრძოლა გაუმართეს დარწმუნებულებმა უეჭველ გამარჯვებაში, დაჯერებულებმა, რომ უკუაქცევდნენ ასეთ უმნიშვნელო ძალებს.

ამრიგად, არა ისე, როგორც დღეს ადვილად ვიტყვით: გმირებმა „სამთავემ სამგნით მიჰმართეს ქაჯეთსო“, არამედ, როგორც იმავე ქართულით ვიტყვით: ქაჯებმა თავიანთი გალავნის სამთავე კარებს.

სამთავეს სამგნით მიჰმართესო.

ეს იგივეა, რაც მხოლოდობითში „სამსავე (სამივეს) სამგნით მიჰმართეს“. თანთან ვე ნაწილაკ-დართულ მიცემითში მეორე ბრუნვის ნიშანს რუსთაველი, ცხადია, როგორც უმართებულოს, არ ხმარობს.

დასასრულ, თუ ჩვენს მსჯელობას სინტაქსური ანალიზის ფორმას მივცემდით, გამოვიდოდა, რომ წინადადებაში:

სამთავე სამგნით მიმართეს, თავსა მით უყვეს რიალი —

სიტყვა სამთავე არის არა ქვემდებარე, როგორც ვარაუდობდნენ პოე-

მის ლექსიკოგრაფები და კომენტატორები, არამედ ირიბი, ხოლო რილი — პირდაპირი დამატება.

5. აბჯარი 1860, 1926, 1927, 1937, 1957, 1960 წლის ლექსიკონებით არის ტანზე ჩასაცემელი ან ტანით სატარებელი საომარი იარაღი, ზოგიერთი ლექსიკონით — ცხენისაც. ეს განსაზღვრა ვახტანგიდან მოდის: „რაც ჩასაცემელი თუ შემოსაკრავი იარაღი არის, ყველას ჰქვია აბჯარი“; საბაკი გვასწავლის: „აბჯარი ესე ზოგადი საბელი არს ყოველთა საქურველთა, უფროსად საცვამთა ჯაჭვთა“.

რომელი ამ განსაზღვრათაგანია მართალი?

პოემის სამხედრო ხელოვნებაზე, სამხედრო ტერმინებზე ზოგიერთი საყურადღებო რამ უკვე ითქვა (ლ. გარსიაშვილი, ი. გედევანიშვილი და სხვ.), მაგრამ აქ მათ აღარ დავუბრუნდებით. დავიმოწმებთ მხოლოდ პოემის მონაცემებს ამ საკითხზე.

საომარი იარაღი, სამხედრო მეცნიერებაში მიღებული ტერმინოლოგიით, შოთას დროსაც ორი სახისა იყო: საბრძოლო (შეტევა-თავდასხმისა) და თავდაცვის (ამდენად, მიუღებელია ტ ა ნ ზ ე ჩ ა ს ა ც მ ე ლ ი, ტ ა ნ ი თ ს ა ტ ა რ ე ბ ე ლ ი). თავდაცვის იარაღთაგან პოემაში მოხსენებულია: ჯაჭვი, ჯავშანი, ქაფი, მუზარადი, ზარადი, ჩაბალახი, საბარკული, ფარი; თავდასხმის იარაღებია: ხრძალი, დარაკა, ისარი, კაპარკი, სამალი, ლახვარი, შუბი (ლახტს პოემის გმირები არ ხმარობენ. კეტსა და მათრახს კი კერძობითი გამოყენება აქვს).

აღარ ვჩერდებით სინონიმების, ან საერთოდ იარაღის თითოეული ამ სახეობის განსაზღვრაზე, რადგან აბჯარის რაობის გარკვევისათვის მნიშვნელობა აღარ აქვს. აბჯარი კი ისეთ გამოთქმებში, როგორცაა: „ჩაიცვა ტანსა აბჯარი“ (1041), „ჩაიცმენ აბჯარსა“ (435), „ჩაიცვა აბჯარსა“ (1400) და სხვ., თითქოს მხოლოდ თავდასაცავი იარაღის სახელია. მაგრამ ასეთ დასკვნას აბათილებს როსტევეანის ბრძანება მონებისადმი: „ხელთა აიღეთ აბჯარი თქვენ საომარე“ (91). ან „ხელთა აქვს მათ აბჯარია“ (1461) და სხვ. ამათ მიხედვით ხომ აბჯარი ხელში დასაჭერი, და მათსადამე, არა ჩასაცემელი იარაღია. ასეთ შემთხვევაში ჰანერთის ფუნქციალა რჩება, შეტევის, რადგან ხელში დასაჭერი თავდაცვითი იარაღი სამხედრო ხელოვნების ისტორიამ მხოლოდ ერთი იცის: ფარი.

შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ზემოდამოწმებულ ტაეპებში აბჯარით, როგორც სახეობითი ცნების გამომხატველი ტერმინით, აღნიშნულია

გვარეობითი ცნება, რომ აქ რუსთაველი ნაწილის სახელით მთელს გამოხატავს, ისეთ პოეტურ ხერხს მიმართავს, რომელიც ცნობილია სინექდოქეს სახელით. მაგრამ ქვემოთ დავრწმუნდებით, რომ ასე არაა.

აღნიშნული წინააღმდეგობანი მოიხსნება აბჯრის საბასეული გაგების ნიადაგზე: „აბჯარი ზოგადი სახელი არს ყოველთა საქურველთა“. ამ მნიშვნელობით იხმარება იგი პოემაში. ამას ნათლად დაადასტურება პოემის იმ სტროფების ანალიზი, რომლებშიც საგანგებო საუბარია იარაღებზე.

ქაჯეთში გალაშქრების წინ, ქებაში გმირებმა —

პოეს ერთი ზარადხანა, აბჯრისათვის სახლად ქმნილი.
მუნ აბჯარი ყოვლი-ფერი ასრე იღვა, ვითა მწნილი...

დამოწმებული ადგილის მიხედვით ნათელია, რომ აბჯარი საომარი იარაღის ზოგადი სახელია: „ზარადხანა, აბჯრისათვის სახლად ქმნილი“, ცხადია, იარაღის საწყობია, ცეპაუზი, და არა მხოლოდ ჭაჭვის პერანგთა და მუზარადთა; მეაბჯრე, ლექსიკონით — „მოყმის აბჯრის მზიდველი“, ახალი ქართულით საქურველთმტვირთელია, და არა რაინდი — სუზერენის მხოლოდ თავდაცვითი იარაღის მზიდველი; ფრიდონს ძმადნაფიცებმა საომარი იარაღის მთელი კომპლექტი (პოემით — ტანი) უძღვნეს (1383) და არა მხოლოდ თავდაცვითი იარაღი. ამასვე ადასტურებს აბჯარი ყოვლი-ფერი, რაც ნიშნავს: ყოველგვარი შექურვილობა.

მაგრამ აბჯრის რუსთაველურ შინაარსს განსაკუთრებული სიცხადით გვითვალისწინებს კილობნის წარწერა და მასში აღმოჩენილი იარაღის ჩამოთვლა. წარწერაში პირდაპირ არის ნათქვამი, რომ კილობანში ინახება „აბჯარი საკვირველი“ და ჩამოთვლილია, რა იგულისხმება ამ აბჯარში. კილობანშიც აღმოჩნდა

აბჯარი სამი ტანი,
რასაცა ვით შეიმოსენ მეომარნი სამნი ყმანი:
ჭაჭვი, ხრმალი, მუზარადი, საბარკული მათნი გვანი...

ამაზე ნათელი განმარტება შეუძლებელია.

შეუძლებელია არ აღინიშნოს, რომ აბჯრის საბასეულ განმარტებას სრულიად სამართლიანად მხარს უჭერდა თავის ლექსიკონებში დ. კარიჭაშვილი. აბჯრის ცალმხრივი განსაზღვრა ბუნდოვანს და გაუგებარს ხდის მთელ რიგ ადგილებს და ყალბ წარმოდგენას მოგვცემს რუსთაველის სამხედრო მონაცემებზე, რაც სასურველი არ არის.

6. როსტევეანისაგან შეფიცებული სოგრატი, ბრუნდება რა შინ, ავთანდილს ეუბნება:

მადლი რა გკადრო, არ ვიცი, გავხასლი მე მაშა ვითა.
ვა, კარგი თავი უებრო დავკარგე, დავაშავითა.

დამოწმებული ტაეების დავაშავითა ტექსტში ერთ სიტყვად გვხვდება. ლექსიკონებში იგი ხანდახან ორ სიტყვად იკითხება, ზოგჯერ — ერთად, მაგრამ ყველგან გაგებულია დავა შავითა-ს, დადის შავად ჩაცმულის, მგლოვიარის მნიშვნელობით.

სანამ ამ გაგების მართებულებაზე შეეჩერდებოდეთ, საქირთა გავითვალისწინოთ მნიშვნელობა წინმავალ ტაეში სიტყვისა მაშა. ლექსიკონთა დიდ უმრავლესობაში ის შეტანილი არაა, არ მოუპოვება ის, კერძოდ, არც ვახტანგს და საბას. დ. ჩუბინაშვილმა კი იგი განსაზღვრა, როგორც შორისდებული („განმარტება“, 751); ლექსიკოგრაფები მას გვერდს უვლიან, ალბათ, როგორც ადვილად გასაგებ შორისდებულს. ასეთივე მნიშვნელობითაა იგი შეტანილი „სიმფონიაშიც“ (1956).

დამოწმებულ ტაეში მაშა არ არის შორისდებული. ამას ნათელყოფს, უპირველეს ყოვლისა, თვით ტაეის გრამატიკული და სტილისტიკური კონსტრუქცია, მაგრამ ამაზე აქ სიტყვას აღარ ვაგრძელებთ. ის არის „თამარიანის“ ცნობილი ორი „მაშა მენელის“ ერთ-ერთი მაშა, რომელიც აკად. ნ. მარის შემდეგ მკვლევართა მიერ, გარდა ივ. ლოლაშვილისა, გაგებულია მარისებურად: მოხეტიალე გლახად, პილიგრიმად, მწირად, ყარიბად, ბოგანოდ; ივ. ლოლაშვილმა კი თავის საერთოდ შესანიშნავ შრომაში, რომელიც, სამწუხაროდ, თავისუფალი არაა მნიშვნელოვანი შეცდომებისაგან, წარმოადგინა მისი ახალი, მაგრამ არაღმაჭერებელი გაგება.

მეფისაგან „დაჯილდოებულ“ ეპითეტებით — „ავი. შმაგი, უმეცარი, შლეგი, წბილი“ (759), თავის მოკვეთის ბრძანებას სულ ერთ ბეწვზე გადარჩენილი (759) „მოახლე მეფისა დასთა დასისა“ (44), უსტასრა (737) ანუ საისტორიო წყაროების „ვაზირთა ყოველთა უპირველესი“ (პრემიერი) და გულისგული (814) მეფისა, მისგან უკადრისად გამოძეეებული, „გამოდრწა და გამომელდა“ (761) დარბაზიდან. „შეის ხასობს. გაის ქუშობს“ (761), შესვლისას ხასობის მწვერვალზე მდგომი, სახელოვანი, პატივმოპოვებული, გავლენიანი, ამაყი და ბედნიერი მეგობარი მეფისა გამოსვლისას პატივახდილი, ვაებამოხვეჭილი, გათრეული

(814), ვიშობდა და ქუშობდა პირველი ვეზირი. როგორ ბუნებრივია და ფსიქოლოგიურად ყოველმხრივ დასაბუთებული, თუ ასე დამცირებულ-ლი, შეურაცხყოფილი და თითქმის ნაცემი (760) ვეზირი, რომელსაც მეფემ ისიც კი აკადრა: აგრე შმაგი არ ვაზირად, არად ვარგზარ არცა სხვად რადო, რომელიც თვითონაც ამასვე ლაპარაკობს: ამის შემდეგ „მე თვით კაცად აღარ ვარგ ვარო“ (765), ავთანდილს, ამ თავისი გათრევის ნამდვილ მიზეზს, მწარე ხუმრობით საყვედურობს: არ ვიცი, რა მადლი გკადრო (იმის გამო, რომ შენი მეოხებით) მე, მაშა (მოხეტიალე გლახაკი) ასე გავხასდი (გავდიდებულდიო). ამ მწარე სარკაზმს საკუთარი მისამართით გლახაკის გადიდებულების შესახებ, რომელიც დიდი გამომხატველობითი ძალის ანტონიმებით აგებული შესანიშნავი პოეტური ანტითეზისია, საფინალო ტაეპში სოგრატი თავისი საქციელის პირდაპირი შეფასებით ხსნის: ვა, კარგი თავი, უებრო, დავკარგე (მე), (ჩვენ) დავაშავეთ (შეცდომა ჩავიდინეთო). დავაშავეთა არ შეიძლება გაგებულ იქნას, როგორც დავა შავეთა, რადგან შავეთა, როგორც სარითმო სიტყვა, პოეტს ნახმარი აქვს უკვე პირველ ტაეპში და მას იგი არ გაიმეორებს.

ასეთი უნდა იყოს მნიშვნელობა სიტყვებისა მაშა და დავაშავეთა 763 სტროფში.

დასასრულ, თუ ჩვენი მსჯელობა სწორია, რაშიც ჩვენ ეჭვი არ გვეპარება, დამოწმებული ორი ტაეპი პოემაში შემდეგი სახით უნდა იკითხებოდეს:

მადლი რა გკადრო, არ ვიცი, გავხასდი მე, მაშა, ვითა!
ვა, კარგი თავი, უებრო, დავკარგე, დავაშავეთა.

7. 1957 წლის ლექსიკონში **ქ ა ლ ა ბ ი** და **ქ ა ლ ა ბ ო ბ ა** ახსნილია თითქმის ყველა ტაეპისათვის, რომლებშიც ეს სიტყვები იკითხება: „**ქალაბი** 101,2; 348,4; 732,1 წვეულება. მოწვეული ხალხი; **ქალაბობა** 731,4; 1011,1 წვეული ხალხი“, 1960 წლის ლექსიკონი იმეორებს იმავე განმარტებას.

მაგრამ საბას მიხედვით ქალაბი არის დედა-წული, ქალაბობა — დედა-წულიანობა. დ. ჩუბინაშვილის შეხედულებითაც ქალაბი არის დედაწულნი, სახლელენი; იუსტ. აბულაძის ლექსიკონით (1926) ქალაბი არაბული წარმოშობისაა და ნიშნავს: ოჯახობა, სახლელელი; ს. კაკაბაძის აზრითაც ქალაბი გენეზისურად არაბულ-სპარსულია და ნიშნავს: ერთი

სახლის შვილნი, ოჯახი. ამგვარივე გაგება აქვს წარმოდგენილი ჯალაბისა და კარიქაშვილსაც. არ შეიძლება არ გავიხსენოთ მომდევნო ხანის ძეგლები და ავტორები (თეიმურაზ I, რუსულდანიანი, სიბრძნე სიცრუისა, დიდმოღვაწეიანი, თეიმურაზ II და სხვ.), რომლებიც ჯალაბისა და ჯალაბობის ამგვარსავე გაგებას ადასტურებენ. არანაკლები მნიშვნელობის მქონეა მე-19 საუკუნის კლასიკოსები (ილია, ალ. ყაზბეგი, ვაჟა და სხვ.), რომლებიც ჯალაბს ამავე მნიშვნელობით იყენებენ, აგრეთვე ხალხის ჩემი ჯალაბი და საჯალაბო სახლი, რომელთაგან პირველი, ჩემ ოჯახს ნიშნავს, მეორე — სამყოფ-საოჯახო სახლს, რაც სასტუმრო სახლს, გურულ ოდას უპირისპირდება. ამასვე ადასტურებს ბატონყმობის დროინდელი მოჯალაბე გლეხი, რაც ეწოდებოდა გლეხებს, რომელთაც ბატონის ოჯახში სამაახური ეკისრებოდათ.

რომელი ამ გაგებით გვხვდება ჯალაბი „ვეფხისტყაოსანში“? გვერდს ვუვლით სპარსულ-არაბულ ლექსიკონებს და კონტექსტის ანალიზს მივმართავთ.

პირველად ჯალაბი გვხვდება 101-ე სტროფში.

როგორც ვიცით, უცხო მოყმის სასწაულებრივმა გამოჩენამ და გაქრობამ მეფე როსტევეანი ძალზე დააღონა, რის გამოც ნადირობა გაუგებმურდა:

ყველაკი მოიშალა, სადაცა ვინ მხეტთა სრვიდა. (100).

ამალამ მეფე, ალბათ, სასახლემდე მიაცილა, მაგრამ იქ, სასახლემში,

მეფე საწოლს შემოვიდა სევდიანი, დაღრეჯილი;
მისგან კიდე არვინ შეჰყვა, ავთანდილ უჩნს, ვითა შვილი;
ყველაკი გაიყარა, ჯალაბი ჩანს არ-დაჭრილი.
გაბედითა სიხარული, ჩალანა და ჩანგი ტყბილი. (101).

ფსიქოლოგიური სიტუაციის უფრო ნათელი და მკაფიო სურათი შეუძლებელია: დანაღვლიანებულმა მეფემ საწოლს მიაშურა, მას მხოლოდ ავთანდილი ახლავს, როგორც შვილივით მახლობელი; ყველაკი (მხლებელთაგან) გაიყარა და ჯალაბი(ც), სახლეული, დაბნეული და შეშინებული მეფის უგუნებობით, არ შემოკრებილა: ან ყველა ერიდება ზედმეტი მზრუნველობით მეფეს თავი არ მოაბეზროს, ან ყველას ეშინია გაჭავრებულ მეფეს უნებურად არ აწყენინოს და თავს რისხვა არ დაიტეხოს.

და მხოლოდ თინათინმა გაბედა ჰკითხოს სათაყვანო მამას სევდის ჰი-
ზეზი იგი „აღვა და კარს მივიდა“. მაგრამ გამობრუნდა, რადგან მას მო-
ახსენეს: მეფეს ავთანდილი ახლავსო. როცა როსტევანმა თინათინი ის-
მო და მას ტკბილად უსაყვედურა:

მახლავ რად არა, რად მელი ჰოყენებასაო (106), —

თინათინმა უპასუხა:

ხელმწიფეო, დარეჯილსა ვინცა გცნობლეს,

მეფეო, ვინც კი თქვენს უგუენობას გაიგებს,

ვინცა განა კაღნიერად, რაზომ ვინდა ამაყობლეს (107),

ვინ გაკადნიერდეს თქვენს ნახვას, ვინ გაბედოს თქვენი მყუდროე-
ბის დარღვევა, რაზომ ვინდა ამაყობდესო. ეს სიტყვები ხათელს ზღიან,
თუ რატომ არის, რომ მეფის უგუენობის პირობებში „ჭალაბი ჩანს
არ-დაჭრილი“, მეფის სახლეული არ შემოკრებილა. ეს უკანასკნელი სი-
ტუაცია კი, თავის მხრივ, ნათლად აჩვენებს სასახლის, მეფის ოჯახის
დამოკიდებულებას სათაყვანო ჰოხუცი მეფისადმი.

მეორეგან ჭალაბნი გვხვდება ტარიელისა და ნესტანის პირველა
შეხვედრის მომდევნო ეპიზოდში:

გარე მომტყმოდეს ჭალაბნი, ვითა ჩამსხდომნი ნაეისა (348).

შიგან ვწევ დიღთა დარბაზთა ტურფითა საგებელითა (349).

როდესაც ნესტანის ხილვით ელდადაცემული ტარიელი გონს მო-
სულა, დაუნახავს, რომ ის წევს დიდ დარბაზში და მას გარშემორტყმია
ატირებულ-აყივლებული ჭალაბნი; იქვე ტრიალებენ მეფე-დედოფალი
და ტირიან. მოუწვევიათ აგრეთვე მთურნი (კულტის მსახურნი). რომ-
ლებიც ტარიელს მუსაფით ხელში „ულოცავენ“.

მაგრამ თუ ეს ატირებული ჭალაბი მოწვეული ხალხია, მაშინ ტა-
რიელისათვის ისეთ კრიტიკულ დღეებში მის შალობლად მისი 'ახლო-
ბა. დედა, ოჯახის წევრები და მახლობელნი აღარ ჩანან. ეს კი შეუძ-
ლებელია. არც არის მოსალოდნელი ცოცხალ-მკვდარ ტარიელთან სა-
ჭიროების გარეშე დაუშვან უცხო და მოწვეული ხალხი, გარდა მკურ-
ნალთა და იმავე მოლებისა. მათ შესახებ კი ლაპარაკია 'საგანგებოლ, რას
გამოც ისინი ჭალაბში აღარ იგულისხმებიან: რჩება ერთადერთი, რომ
ჭალაბში სახლობა, ოჯახი, შინაურები იგულისხმება.

შემდეგ ქალაბი გვხვდება 732, ქალაბობა — 731 სტროფებში.

ავთანდილს გადაწყვეტილი აქვს, წაიღოს ნესტანის აღმოსაჩენად. თინათინი თანახმაა. ჰაგრამ ავთანდილი გრძნობს, რომ როსტევეანი მას არ გაუშვებს. მოციქულად მან აირჩია ვაზირი სოგრატი და აი, ესტუმრა კიდეც მას მოულოდნელად. თქმა არ უნდა, ვაზირი განაარებულია. პირველი სიხარულისა და მოკითხვის შემდეგ:

გაყრა ბრძანეს. გაიყარეს, ქალაბობა გაათხელეს (731).
ჩა ქალაბი გაიყარა, ყმა ვაზირსა ეუბნების (732) —

თავის სათხოვარსა და გულისტკივილს.

აქაც უნდა აღინიშნოს, რომ თუ ქალაბი მოწვეული სალხია, მაშინ სადღაა სოგრატის ოჯახი, სახლობა, შინაურები? „გაყრა ბრძანეს“; ვკითხულობთ ქალაბის შესახებ და ამ ბრძანებაზე „ქალაბი გაიყარა“ კიდეც. ჰაგრამ ასე (ქართველი) მასპინძელი ვერ მოექცევა მოწვეულ სტუმრებს, მით უმეტეს — დაუპატიჟებელი სტუმარი დამხვედურ სტუმრებს, და მით უფრო — ავთანდილი.

სოგრატის სახლობას კი ავთანდილი ადვილად ეტყოდა, მაპატიეთ, ცოტა ხანს ვაზირთან მაქვს სათხოვარიო. რჩება იგივე დასკვნა: ქალაბი და ქალაბობა სახლობაა, ოჯახია.

ქალაბის მნიშვნელობა, როგორც დედა-წულის, ქალებისა და ბავშვების, მთელი სახლობის, მეტად მკაფიოდ გამოსკვივის სტროფში, რომელიც გადმოგვცემს გამარჯვებული გმირების მულღაზნაზარში შემოსვლის ამბავს. მათ სანახავად „მოატყდეს მოქალაქენიო“ (1460), — გვიამბობს რუსთაველი, და განაგრძობს:

შუკათა მოდგეს ვაჰარნი, ყოვლგნიო მკვრეტელთა ჯარი,
შორს უარებდეს სარანგნი, ხელთა აქვს მათ აბჯარიო.
მოიჭრებოდეს, ქალაბნი, სარანგთა დამსაჯარიო,
მათად საკვრეტლად მიშვება მუნ მათგან ნააჯარიო (1461).

დამოწმებული სტროფი ერთი უშესანიშნავესთაგანია პოემაში. აქ რუსთაველი იჩენს მასების თუ ცალკეული სოციალური კასტების ფსიქოლოგიის ღრმა ცოდნას და ერთი კალმის შოსნით გვიხატავს ამ ფსიქოლოგიას. დიდი პოეტი ჯერ ზოგადად აღნიშნავს, მთელი მულღაზნაზარი გამოეფინა გმირების სანახავად, „ყოვლგნიო მკვრეტელთა ჯარიო“, და განაგრძობს: (იმდენად დიდი იყო დაბრუნებულისადმი ინტერესი, რომ ძუნწი და ფულის მოყვარული ვაჰრებიც კი) „შუკათა

მოდგეს“ და „მოიჯარებოდეს ჯალაბნი“. ანუ დიასახლისი ქალები დიდიან-პატარიანადო. ეს უკანასკნელი არ ემორჩილებიან აბჯარ-ასანმულ სარანგებს (რომლებიც გამოსულან, რათა წესრიგი დაიცივან და თავიდან ააცილონ ხალხს მოსალოდნელი ექსცესები), რადგან იციან, რომ ისინი იარაღს ტყუილა, ხალხის შესაშინებლად აქდარუნებენ. ამრიგად, ხელისუფლების წარმომადგენლები, რომელთა ხელშია დამნაშავეთა დასჯა. ქალებთან „ბრძოლაში“ რჩებიან დამარცხებულნი, და მაშასადამე, დასჯილნი..

რჩება კიდევ ერთი ჯალაბობა, რომელიც გვხვდება 1011 სტროფში. სადაც იგი სამეფო ბალს, ბანკეტს, დიდ წვეულებას ნიშნავს.

შევიდეს და ღიღი შექმნეს ჯალაბობა, არ ხალვათო.

აქ ჯალაბობა დაახლოებით იმ მნიშვნელობის მატარებელია, რომლითაც აღჭურვილია იგი რუსთაველის ეპოქის ზოგიერთ ძეგლში (მაგ.. „ვისრამიანში“): დიდი სამეფო ან საოჯახო ნადიმი.

ამრიგად, სიტყვა ჯ ა ლ ა ბ ი გენეზისურად მართლაც აღმოსავლური, პოემაში რამდენიმე მნიშვნელობით გვხვდება. ესენია: 1) დედაწული, სახლობა, ცოლ-შვილი; 2) სამეფო ან მაღალფეოდალური ოჯახი დიდგვარიან მსახურთა შტატით, ანუ სასახლე ფართო მნიშვნელობით. ასეთივე ორგვარი მნიშვნელობით გვხვდება პოემაში ჯ ა ლ ა ბ ო ბ ა ც, მომდინარე ჯალაბისაგან: 1) ოჯახი, სახლობა, 2) დიდი წვეულება სასახლეში.

8. კიდევ უფრო ბუნდოვანია მოლარის განმარტება მთელ რიგ ლექსიკონებში: განძეულობის გამგე. მაგრამ ასეთი მნიშვნელობით იგი პოემაში არც ერთხელ არ გვხვდება. მოლარე იქ მუდამ დიდი პერსონის საწოლის მომვლელ-გამრიგებია. პოემაში ხშირად არის ლაპარაკი მეფეთა საწოლზე. როგორც საწოლ აპარტამენტზე, ტურფა საგებლებზე, საწოლის მოკაზმვაზე და სხვ. სამეფო და მაღალ-ფეოდალურ არისტოკრატიულ ოჯახთა წევრებებს საწოლები არ შეიძლება მოსამსახურეთა შტატის გარეშე დანიშნულებისამებრ გამოიყურებოდეს.

საწოლის გამგენი, უფროსი მსახურნი პოემაში იწოდებიან მოლარეებად, „მოლარემან შინაურმან ყურსა მითხრაო“ (370), — გვიამბობს ერთგან ტარიელი, მეორეგან კი პირდაპირ ლაპარაკობს:

საწოლს მეკარე შემოდვა, მოლარე გაიყვანა მან (358)

და იქ რაღაცაზე მოითათბირესო. მოლარემ მეკარე ტარიელთან არ დაუშვა, ტარიელმა კიდევ მასთან ლაპარაკიც არ ისურვა: მას მოლარემ მოახსენა მეკარის გადმონაცემი; ასმათის მონა მოსულაო. ტარიელმა არც მიაი ნახვა ისტრვა: რა იცის, ჰკითხეო, — უბრძანა მან მოლარეს ასამათის მონის მისამართით, მაგრამ ეს უკანასკნელი მეტად ფრთხილი გამოდგა: მან მოახერხა ტარიელისათვის პირადად ხელში გადაეცა ასმათის წერილი.

ეს გარემოებანი, რა თქმა უნდა, ადასტურებს, რომ მოლარე პოემაში მეფის დიდი პერსონის საწოლის გამგე — განმკარგულებელის აღმნიშვნელი სახელია, აქ იგი დადასტურებულა მხოლოდ ამ მნიშვნელობით.

ზედმეტი არ არის აღინიშნოს, რომ 1957 წლის ლექსიკონში ამ სიტყვისა წარმოდგენილია ზოგადი მნიშვნელობა და ნაჩვენებია იგი ერთ ან ორ ტაეპში (ე. ი. არა ყველა ტაეპში, რომელშიც ეს სიტყვა გვხვდება). სხვაგვარად საჭიროც არაა, მაგრამ ამის გამო, როგორც ვნახეთ. ზოგიერთი ომონიმის ინტერესები ძალზე დაზიანებულა, რასაც უნდა ვერიოდოთ. 1960 წლის ლექსიკონს ტაეპობრივი მაჩვენებლები სრულიად აღარ ახლავს, რაც ომონიმების გაგებას მასობრივ მკითხველს კიდევ უფრო გაუძნელებს.

ორიოდე მაგალითი.

ქვეყანა პოემაში რამდენიმე მნიშვნელობით იხმარება.

პირველი მნიშვნელობა მისი ასეთია: სახელმწიფო, სამეფო, სამშობლო. ასეთი მნიშვნელობა აქვს ამ სიტყვას გამოთქმებში: „ქვეყანა ჩვენი არ აწყდეს“ (423), „მეფეა ამა ქვეყნისა“ (971) და სხვ.

მეორე მნიშვნელობა მისი იქნება — მთელი დედამიწა. ასეთი მნიშვნელობისაა ეს სიტყვა გამოთქმებში: „ყოველი პირი ქვეყანისა“ (182), „არ არის ქვეყანად წამალი“ (274), „ჩვენ, კაცთა მოგვცა ქვეყანა“ (ღმირთვაო). „ჩალად უჩნს ყოველი ქვეყანა“ (1027) და სხვ.

მესამე მნიშვნელობა სიტყვისა ქვეყანა არის მიწა ვიწრო გაგებით. ისეთით, როგორც მას გააჩნია ფრაზებმა და გამოთქმებში: „მიწა ხარ და მიწად იქეცი“, „ერთი მუჰა მიწა“, „სამოსახლო მიწა“, „ნაყოფიერი მიწები“. პოემაში: „უჩნდის ქვეყანა ტახტად“ (181), „ქვეყნით ამოსლვა მწვანისა (1328) და სხვ.

ლექსიკონებში კი შეტანილია ქვეყნის მხოლოდ ერთი განმარტება: მიწა.

ახალ ლექსიკონში ასეთსავე მდგომარეობაშია სიტყვები: შესმენა,

წითელი, წიგნი და სხვ. 1957 წლის ლექსიკონში — ახლად, სოფელი, სახედავი და სხვა, მაგრამ მათზე სიტყვას აღარ ვაგრძელებთ.

9. დავამარცხე რა რამაზ მეფე და დავიპირე დედაქალაქი,

ქვეყანა ჩავსხი, ვუბრძანე: იყვნით თქვენ უკრაღავად,
მზემან არ დაგწვან, იყოლით, დაგყარენ დაუგკალავად (459), —

გადმოგვცემს ტარიელი. ლექსიკონი კი განმარტავს, რომ „ქვეყანა ჩავს-ხი“ ნიშნავს: გახიზნული მოსახლეობა დავაბინავე.

პოემაში არსად აღნიშნული არ არის, რომ რამაზმა ხატაეთის, ან თა-ვისი დედაქალაქის მოსახლეობა დახიზნა. იგი ასეთ ღონისძიებას არც ჩაატარებდა, რადგან ღრმად იყო დარწმუნებული უქველ გამარჯვე-ბაში. მოსახლეობა არც თვითონ დაიხიზნებოდა, რადგან ტარიელი ქვეყ-ნის შუაგულში მიიწევდა შედარებით მცირერიცხოვანი რაზმით, მისი მთავარი ძალები კი გამანადგურებელ თარეშს არ ეწეოდნენ. „ქვეყანა ჩავსხი“ და სხვ., როგორც მომდევნო სიტყვებიდანაც ჩანს, ნიშნავს: მოსახლეობა დავამშვიდე, მოსახლეობას უშიშროებისა და უსაფრთხო-ების გარანტიები მივეცი, ქვეყანა საომარი მდგომარეობიდან სამშვი-დობოზე გადავიყვანე, ვუბრძანე, იცხოვრონ უშიშრად, გამოვუცხადე, რომ მშვიდობიანი მოსახლეობის წინააღმდეგ არ იქნება მიღებული არა-ვითარი რეპრესიები და სხვ. ამგვარად ესმის ეს სიტყვა დ. კარიჭა-შვილს.

10. კატარღა პოემაში არ ნიშნავს ხომალდს, რომელზეც მენიჩბე-ბად მონები, ან სამუშაოზე იძულებით გამოყვანილი ხალხია. კატარღა შეიარაღებული სამხედრო ხომალდია, რომელზე გამართული დანადგა-რების მეშვეობითაც ტარიელმა მოწინააღმდეგის ხომალდები გატარნა. ააყირავა და ჩასძირა. ტარიელის და ეკაზმეთ სწორედ ამგვარ და-ნადგართა გამართვას გულისხმობს. შეიარაღებულ ხომალდად ესმით კა-ტარღა ს. ორბელიანს, დ. კარიჭაშვილს, იუსტ. აბულაძეს და სხვ.

11. შეშთობა, ლექსიკონში ახსნილია როგორც დახრჩობა, მაგრამ შეუძლებელია ამ განმარტების შეთანხმება კონტექსტთან; იქ ვკითხუ-ლობთ: როსტევანი ისე გაუჯავრდა ავთანდილის თხოვნის მოხსენებრსა გამო ვაზირს, რომ მეფე „შემხედველთა შეაშთობდაო“ (756). ვერავი-თარი ფანტაზია ვერ წარმოადგენს ისე გაჯავრებულ ადამიანს, რომლის მხოლოდ შეხედვაც ვისიმე დახრჩობას გამოიწვევს. მით უმეტეს, შეუძლებელია ასეთი ტირანის თვისება მიაწეროს რუსთაველმა როსტე-

ვანა. „შემხედველთა შეაშთობდა“ ნიშნავს „შემხედველთ შეაშინებდა, შეაქრობდა“ (კარ., აბ., კაკ.).

12. როდესაც ასმათმა ავთანდილი ქვაბის სიღრმეში დამალა, თვითონ კი ტარიელს მიეგება და მოუარა,

ავთანდილ სარკმლით უკვრეტდა, ტყვე, საკნით ნააზატები (267) —

ამ ამბავსო, ვკითხულობთ პოემაში. საკანი ლექსიკონში ახსნილია, როგორც „ბნელი და ნესტიანი საპყრობილე (ჩვეულებრივ ციხის ქვეშ)“, „ტყვე საკნით ნააზატები“ კი გაგებულია, როგორც „ტყვე, საპყრობილიდან განთავისუფლებული“.

ვფიქრობთ მთელი ეს განმარტებაც საჭიროებს კორექტივს.

საკანი, მართალია, არის ბნელი და ნესტიანი სარდაფი, რომელშიც პატიმარს ჩაეცტავენ ხოლმე, მაგრამ არა საპყრობილე. ამის გამო „ტყვე, საკნით ნააზატები“ არ შეიძლება იყოს იგივე, რაც „ტყვე, საპყრობილიდან განთავისუფლებული“. მაგრამ დავუშვათ, რომ საკანი და საპყრობილე ერთი და იგივეა. რუსთაველი აქ ვერ იტყვის: ავთანდილი საპყრობილიდან განთავისუფლებული ტყვე არისო, თუნდაც მარტო იმის გამო, რომ ავთანდილი სწორედ ამ წუთში ფიზიკურად „პატიმარია“: ის საკანში ზის, გამოსვლა აკრძალული აქვს და იქიდან ადევნებს თვალყურს მოვლენათა მსვლელობას.

ფრაზაში „ტყვე საკნით ნააზატები“ ჩვენ გვაქვს რუსთაველური პარადოქსი, „თქვენი თათბირი ავიცა სხვისა კარგისა მჯობიას“ (38) მსგავსი; „ტყვე საკნით ნააზატები“ ნიშნავს: გადარჩენილი დიდ სირცხვილს არა ხმლის მეოხებით და ბრძოლის გზით, არამედ ნებაყოფლობით საკანში ჯდომის მეშვეობით, განთავისუფლებული საკნით, რომელიც, ჩვეულებრივ, ადამიანს თავისუფლებას კი არ ანიჭებს, არამედ ართმევს. ამრიგად, „ტყვე, საკნით ნააზატები“ იგივეა, რაც ტყვე საკნით, საკნის მეშვეობით განთავისუფლებული, მიზანმიღწეული, ხელფეხგახსნილი.

13. სჯობს, რომე გვენახნე, თავისა სისხლთა ნუ ეზიარებით (388),

დაასრულა ტარიელმა რამაზისათვის გაგზავნილი „წიგნი“ — ულტიმატური ხასიათის ნოტა.

1957 წლის ლექსიკონში ნუ ეზიარებით გაგებულია, როგორც უკუ-

თქმითი ბრძანებითი, მომდინარე სიტყვიდან ზ ი ა რ ე ბ ა. ზიარება კი ქრისტიანული რელიგიის ე. წ. ერთი შვიდსაიდუმლოთაგანია. ნუ ე ზ ი ა რ ე ბ ი თ თითქოს ნიშნავს: ნუ მიიღებ ზიარებას. ასეთი ინტერპრეტაცია ხსენებული ადგილისა წარმოდგენილია აკად. კ. კეკელიძის შრომებში.

ღიდი მგოსნის რელიგიური მრწამსის შესახებ რუსთაველმცოდნეობაში აუარებელი რამ დაწერია. მგონი, არ დარჩენილა არც ერთი რელიგია, რომლის აღმასრულებლობაც მკვლევარებმა რუსთაველს არ მიაწერეს; იყო ცდები რუსთაველი გამოეცხადებინათ ავტორად რადიკალური (საკუთარი) რელიგიისა, რომელიც, თითქოს, ყველა ცნობილ რელიგიათა შენაჯადს შეიცავს. აკად. კ. კეკელიძემ და ვ. ნოზაძემ საბოლოოდ გაფანტეს ეს გაუგებრობა. მათ მტკიცედ დაასაბუთეს, რომ „ვეფხისტყაოსანის“ ავტორი ქრისტიანია. ეს არც მოულოდნელი, არც სამწუხარო არაა: საქართველო, სადაც წარმოიშვა „ვეფხისტყაოსანი“, იყო ქრისტიანიზმის ფორპოსტი და ციტადელი ახლო აღმოსავლეთში; ხოლო ქრისტიანიზმი -- ისტორიულად ყველაზე პროგრესული რელიგიათა შორის.

მაგრამ მოსალოდნელი არაა, რუსთაველის მიერ მაჰმადიანად სხელდებულმა გმირმა მეორე ასევე არაქრისტიან გმირს ქრისტიანული მაზაარებლობა დასწამოს (ისიუ მართალი და ისიუ საკუთარი სიახლით) და მისგან ამ საქციელზე ხელის აღება მოითხოვს. ასეთი რამ ანალოგიური იქნებოდა „შაჰ-ნამეს“ ქართველი მთარგმნელის გულუბრყვილობისა, რომელიც ლეგენდარულად ქრისტიანობამდელი აფთიონის შესახებ წერს:

აღაპი უყვეს აფთიონს ხელმწიფურითა წესითა,
ეპისკოპოსი აწვიეს ქრისტიანობის წესითა-ო.

მაგრამ აქ ყველა მკითხველის გულწრფელ ღიმილს იწვევს გულუბრყვილობა მთარგმნელისა, რომელსაც არ შეიძლება რუსთაველი გავუტოლოთ. ამ მოსაზრებას ვერ გადაეღობება აკად. კ. კეკელიძის მიერ პოემაში სწორად აღდგენილი „დღე, ჰგვანდა. არს აღვსებისა“ (552). ყოველგვარ რელიგიის აღმსარებელ თუ ურელიგიო პიროვნებას შეუძლია თქვას: ესა და ეს ზეიმი, წითელი ატლასებით გაფორმებული, (ქრისტიანების) აღდგომას ჰგავდაო.

ფრაზით „თავისა სისხლთა ნუ ეზიარებით“. როგორც აღვნიშნეთ, იხურება ტარიელის მიერ რამაზისათვის გაგზავნილი „წიგნი“. „წიგნისა“ შინაარსი კი ასეთია: „ძლიერია ინდოეთის მეფე; მისი ერთგული ყოველი მშვიერი გაძლება, ჯრჩი კი იქნება თავისა არ მადლიერი (ამიტომ ხელი აიღეთ ურჩობაზე და) ესე რა ნახოთ ბრძანება, აქამცა მოიარებით. თუ თქვენ არ მოხვალთ (ამით გვაიძულებთ და) ჩვენ მოვალთ (მაგრამ ჩვენ) ზედა არ მოგეპარებით (ჩვენ მოვალთ ომით. მაშინ კი თქვენ სისხლის ღვრას ვეღარ აცლებით. ამიტომ გაფრთხილებთ, ნუ ჩაიდნთ ამ უგუნურობას), თავისა სისხლთა (ღვრას) ნუ ეზიარებით (ნუ დაიდებთ თქვენსავე სისხლს, ნუ გახდებით თქვენივე ხოცვა-ჟლეტის მონაწილენი, ხელშემწყობნი, მოზიარენი).

აღსანიშნავია, რომ „ნუ ეზიარებით“ ჯერ კიდევ დ. ჩუბინაშვილმა განმარტა სწორად („განმ“. 385). ზოგიერთ ახალ ლექსიკონში კი წარმოდგენილია მისი უცნაური განმარტება (1926, 1937).

ეს, რა თქმა უნდა, არ ნიშნავს, რომ პოემისთვის უცხოა ქრისტიანული იდეები, რომ პოემის გენიალური ავტორი ქრისტიანი არაა. ეს გარემოება 388 სტროფის გარეშეც სრულიად ნათელია.

„ვეფხისტყაოსნის“ ლექსიკაში ჯერჯერობით ყველაფერი ნათელი არაა. ამას ადასტურებს თუნდაც ის გარემოება, რომ პოემის უკანასკნელ ლექსიკონში, რომელიც აკად. აკ. შანიძეს ეკუთვნის, ზოგიერთ სიტყვას თუ განმარტებას კითხვის ნიშანი უზის ეს, რა თქმა უნდა, დიდი მკვლევარის მეცნიერული კეთილსინდისიერების კიდევ ერთი ნათელი დადასტურებაა. ასეთი ვითარება გვევალებს განვავარძოთ პოემის ლექსიკის დაზუსტება. ჩვენი წერილები ნავარაუდევია, როგორც მხოლოდ მასალები ამ სამუშაოში. მომდევნო წერილებშიც ასეთივე პრეტენზიით შევჩერდებით ზოგიერთ ბუნდოვან, ან სადავო საკითხზე.

შენიშვნები ვეფხისტყაოსნის ზოგიერთი დაზიანებული და დამახინჯებული ადგილის შესახებ

როგორც ამ ბოლო დროს აღიარებულ იქნა, „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტი, საიუბილეო თუ აკადემიის ინსტიტუტის გამოცემებისა, ხარვეზებისა და დანართების შემცველია და შემდგომ გაწმენდა-გასუფთავებას საჭიროებს. ამ საპატიო ამოცანის გადასაჭრელად დიდი წინასწარი სიმუშაოებიც ტარდება. წინამდებარე წერილში ლაპარაკია მხოლოდ ცალკეული დაზიანებული თუ დამახინჯებული ადგილების აღდგენა-გასუფთავებაზე. უკერძო ამ შესწორებათ და კონიექტურებს მსარს ხელნაწერები თუ არა, ამას, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, არ უნდა ჰქონდეს გადამწყვეტი მნიშვნელობა.

დღეს პოემის ასორმოცდაათამდე ხელნაწერი მოგვეპოვება, მაგრამ არც ერთი მათგანი არა თუ რუსთაველის დედანი არ არის, არამედ მე-17 საუკ. არ სცილდება. ამის გამო ყველაზე უძველესიც კი შეიძლება დედნის მე-7, ან, უკეთეს შემთხვევაში, მე-6 პირად მივიღოთ მხოლოდ, და არა უშუალოდ რუსთაველის ავტოგრაფიდან მომდინარედ. მაგრამ უშუალოდ რუსთაველის ხელნაწერიდან მომდინარე პირიც რომ ხელთ გვქონდეს, ვერაფერს მოგვცემდა გარანტიას, რომ იგი ადვექვატურად უცვლელი პირია მისი დედნისა, რადგან შეუძლებელია გადამწერს. სხვას რომ თავი დავანებოთ, კალმის შეცდომები არ გაჰპარვოდა¹. ამოცანად უნდა დაისახოს არა პოემის ავთოტიპური, არამედ აკადემიური ტექსტის დადგენა. პოემის ავთოტიპური ტექსტის დადგენის არავითარი

¹ გადაწერისას ნებითი თუ უნებლიე ცვლილებების შეტანა საეკლესიო ძეგლების კანონიკურ ტექსტებში, თვით სახარებაშიც კი იმდენად გარდაუვალი იყო, რომ გიორგი მთაწმინდელს სავანეებო თხოვნა დასჭირდა მომავალი თაობებისათვის: ჩემი სახარების ტექსტს გადაწერისას ნუ შეცვლით, უცვლელად გადაწერეთ, თუ ჩემი არ მოგწონთ, ძველად ნათარგმნი სახარებები გადაიწერეთ.

შესაძლებლობა არ არსებობს, რადგან არავინ იცის, როგორ წერდა თვით რუსთაველი: გულ მდუღარი, გულ-მდუღარი, გულმდუღარი, თუ როგორც შეხვდებოდა. ეს ერთი მაგალითიც კმარა იმის ნათელსაყოფად, რომ ჩვენ მოკლებული ვართ შესაძლებლობას, აღვადგინოთ ავტოგრაფის პირი: თუ არ ხერხდება დავადგინოთ ისეთი მარტივი მომენტები, როგორიცაა კომპოზიციების რუსთაველური ორთოგრაფია, რა შესაძლებლობა გვაქვს დავადგინოთ რუსთაველური მართლწერა ზმნის პირის ნიშნებისა, ზმნისწინებისა, ზმნისზედებისა, ზოგიერთი სახელისა, თანდებულებისა, ან რა შესაძლებლობა მოგვეპოვება ზუსტად აღვადგინოთ რუსთაველის სინტაქსი მთელი მოსალოდნელი ლაფსუსებით და ანომალიებით?

უფრო მეტის თქმაც შეიძლება.

ჩვენ კიდევ რომ ხელთ გვექვიროს პოემის არა ავტოგრაფიიდან მომდინარე ნუსხა, არამედ თვით ავტოგრაფი, თვით პოემის ავტორის ხელიდან გამოსული დედანი, ფეტიშად ვერც მას ვაქცევდით: დ. გურამიშვილის ავტოგრაფისეული „კკუაუაზედ“, „მიჯნორს“, „უნდოლოდათ“, „ბნნელ“, „მაცხოვნებელი“ და ბევრი სხვა ლაფსუსი აკადემიური გამოცემის ტექსტში გასწორებულია¹.

და სად არის გარანტია, რომ რუსთაველის დედანი თავისუფალი იქნებოდა ყოველგვარი ნებისითი თუ უნებლიე შეცდომებისაგან? არსად². მაშასადამე, გკრჩება ერთადერთი შესაძლებლობა (და საჭიროება): დადვინდეს არა ხელნაწერებისადმი მონურად დაქვემდებარებული ტექსტი, არამედ მათი ავკარგიანობის საზომი, ე. ი. ისეთი, რომელსაც შეიძლება ნამდვილი აკადემიური (და არა ავთოტიპური) ტექსტი ვუწოდოთ. თუ ოცდაათი წლას წინათ ამაზე ფიქრიც კი გამბედაობა იქნებოდა, დღეს მისი განხორციელება სიძნელეს აღარ უნდა წარმოადგენდეს. ხელნაწერთადმი მონური მორჩილება, ხელნაწერთა გაფეტიშება, როგორც ყოველგვარი ფეტიშიზმი, ამ საქმეში მხოლოდ შეცდომებამდე მიგვიყვანა, რის გამოც იგი ყველაზე სახიფათო ბილიკად უნდა ჩაითვალოს ტექსტის დადგენისაკენ მიმართულ გზაზე. მართლაც, შეცდომა იქნებო-

¹ დავით გურამიშვილი, დავითიანი საქ. სსრ მეცნ. აკად., თბილისი, 1955.

² ზედმეტი არ იქნება გავხსენოთ ვილაც ოზანის ლიტერატურული მოღვაწეობა, „საქმე სპინელი“, რომელმაც, როგორც ჩანს, „შეასწორა“, ფაქტობრივად — წარყენა ექვთიმე ათონელის შივრ ნათარგმნი სახარებისა და სხვა ძეგლების თვით ექვთიმისეული ავტოგრაფები.

და უარგვეყო თავთუხის მარცვლებში შემჩნეული ღვარძლის ასეთგვარობა იმ მოტივით, რომ ასეთივე ღვარძლი გვხვდება სავსე ბელელის ყველა ფენაში; კერძოდ, თუნდაც ფსკერზე.

1. 153. ქმარი არ მინდა უშენოდ, მომხვდეს ხისაცა რგულისა,

პითხრა თინათინმაო, ეუბნება ავთანდილი შერმადინს.

მაგრამ რას ნიშნავს „ქმარი... ხისაცა რგულისა“? რუსთაველმცოდნეობას ეს მეტაფორა ესმის სამოთხის, თუ ბალნარის ალვად (იხ. თარგმანები).

თინათინმა კი უთხრა ავთანდილს:

ფიცით გითხრობ: შენგან კიდე თუ შევირთო რაცა ქმარი,
შზეცა მომხვდეს ხორციელი, ჩემთვის კაცად შენაქმარი (133).

არ გვეგონია, რომ ავთანდილმა თინათინის ნათქვამი შერმადინამდე სწორად ვერ მიიტანა. ამის გამო უნდა გვქონდეს არა „მომხვდეს ხისაცა რგულისა“, არამედ ე. ი. „მომხვდეს ცისაცა მრგულისა“¹.

არ შეიძლება აქ არ გავიხსენოთ რუსთაველის „ღმერთმან სიმრგვლე ცისა, ჩვენთვის რისხვით წამოგრაგნა“ (569), აგრეთვე „ბორბალი და სიმრგვალე ცისა“, რომელიც „რისხვით გარღუბრუნდა“ თურმე ქაგებს (1415).

აღნიშნული დაზიანება, კერძოდ, ხისაცა ნაცვლად სიტყვით ცისაცა ხ-ანისა და ც-ანის ნუსხა-ხტყური მოხაზულობის დიდ მსგავსების გამო, შეიძლება მომდინარეობდეს ნუსხური დედნიდან. ეს უაზრობა შეუძმჩნევიათ შემდეგში და უცდიათ კიდევ მისი გასწორება: პოემის № 205 ხელნაწერში ქუთაისის მუზეუმისა გვაქვს „მზისა რგულისა“, რაც კიდევ უარესი გაუგებრობაა, ხოლო ერთგან იკითხება: „რომ მამხვდეს სახე გულისა“ (№ 261), რაც ასეთივე უაზრობაა.

2. ინდო-ხატაელთა ბრძოლის წინ ტარიელი უამბობს ავთან-

---

¹ ულ მაწარმოებელი სუფიქსია, რომლის უ-საც მრგულის ფუძისეული უმარცვლო უ გაუძევებია, როგორც, მაგალითად, სიტყვებში: რიცხუი — აღრიცხვა-აღრიცხვა-აღრიცხ-უ-ი-ლ-ი, რისხვა შერისხვა-შერისხ-ულ-ი, გულუა-დაგულული და სხვ. ეს პროცესი კარგად ჩანს ახალი ქართული ორთოგრაფიის მიხედვით: რიცხვი-აღრიცხვა-აღრიცხ(ვ)-ული, შერისხვა-შერისხ(ვ)-ული და სხვ.

დილს: განვაგრძე რა გზა, ერთი ქედიდან მინდორს მტვერი დავინახე, მივხვდი, რომ ეს იყო რამაზის მოახლოების მუწუყებელი, რის გამოც „კუბრაანე ჩაცმა აბჯრისა“, დავეკაზმენით, „რაზმი დავაწყევ, წავე დიდთა სწრაფითა“, მაგრამ რამაზმა კაცი შემომაგება. მაცნობებდა: აბჯრითა გხედავ, ამაღ შეგვქმნია გულნაკლულობაო. შემდეგ განაგრძობს:

შევსთვალე თუ: მეცა ვიცი, რაცა ჩემთვის გაგიგია;
თქვენ რასაცა სთათბირობდით, არ იქმნების, არ, იგია!
ბრძანეთ, მოდით, შეგვებენით, ვითა წესი და რიგია,
მეცა თქვენად დასახოცლად ხელი ხრმალსა დამიგია (143).

დამოწმებული სტროფი ამ სახით არის შეტანილი კრიტიკული გამოცემების აბსოლუტურ უმრავლესობაში. აღარ ვლაპარაკობთ სასვენიშნებზე, რომელთა სხვადასხვაობაც აზრს არ აბნელებს. გამოვყოფთ მხოლოდ მე-3 ტაქს: რა ბრძანოს რამაზმა? „მოდით, შეგვებენით, ვითა წესი და რიგიაო“? ასე უნდა ესმოდეს ტაეპი საიუბილეო (1937 წ.) გამოცემის რედაქციას. იქ ვკითხულობთ: „ბრძანეთ: მოდით, შეგვებენით“ და სხვ

მაგრამ ტარიელს არ დაღრღვევია ბრძოლის წესი და რიგი. თან, არაბუნებრივია, იგი ურჩევდეს რამაზს: ჩემგან წესიერი ბრძოლის წარმოება მოითხოვე, წესრიგისაკენ მომიწოდებო და თუ მთელი „ბრძანეთ, მოდით“ და სხვ. ტარიელს ეკუთვნის, რაღა ბრძანოს რამაზმა? წინააღმდეგობათაგან გამოსვლა უცდია დ. კარიჭაშვილს, რის გამოც მის 1920 წ. გამოცემაში ვკითხულობთ: „აწ მოდით და შეგვებენით“ და სხვ. ასეთი წაკითხვა თითქოს გამართლებულია; ტარიელი უთვლის რამაზს, მოდი და პატიოსნად შემებო. მაგრამ მართალი უნდა იყოს გადამწერ-გამომცემელთა უმრავლესობა.

საქმე ის არის, რომ რამაზი ფეხქვეშ თელავს ფეოდალური ეპოქის სამხედრო მორალს, ეთიკას, წესებს, ტრადიციებს. მას განზრახვა აქვს, დალატით დაღუპოს ტარიელი. ეს უკანასკნელი კი წესრიგისაკენ მოუწოდებს ვერაგ მტერს: ვიცი, რაც განგიზრახავს (ჩვენი შეტყუება და გაჟლეტა), მაგრამ ეს არ მოხდება (უკუაგდეთ ეს უკადრისი აზრი, გამოდით სამალავებიდან და საქვეყნოდ). „ბრძანეთ“ „მოდით!“ (ეს იქნება ვაჟკაცური საქციელი). შეგვებენით, ვითა წესი და რიგია“ (და არა მზაკვრულად, ლაჩრულად, მუხანათური ხერხებით). „მეცა თქვენად დასახოცლად“, ე. ი. თქვენთან პატიოსანი ბრძოლისათვის „ხელი ხრმალსა დამიგიაო“.

ამრიგად, დამოწმებული სტროფის მესამე ტაეპი უნდა იკითხებოდეს ასე:

ბრძანეთ: „მოლით“! შეგვებენით, ვითა წესი და რიგია!

მოკლედ რომ მოვკრათ, ამ ტაეპის „ბრძანეთ: „მოლით“, უნდა გაგებულ იქნას არა როგორც შერწყმული წინადადების ერთგვაროვანი წევრები, არამედ რთულ წინადადებაში შემავალ მარტივთა შემასპენელები.

3. თითქოს ტარიელს შეუთვლია ფარსადანისათვის:

ვერ გათნევ, თქვენმან კეთილმან, აწ ეგე არ-მართალია:
ღმერთმან არ მოგცა ყმა შვილი, გიზის ერთი-ქალია,
ხეარაზმშა დაძსვა ხელმწიფედ, დამრჩების რა ნაცვალა?
სხვა მეფე დაქდეს ინდოეთს, მერტყას მე ჩემი ხრმალია?! (565).
შენი ქალი არად მინდა, გაათხოვე...

გაუგებრობა იწვევს „აწ ეგე არ-მართალია“ და შემდეგ ორი წერტილი. გამოდის, რომ ყველაფერი მომდევნო, ტარიელის აზრით, ტყუილია. ამ მომდევნოში ტარიელი საკუთარ პოზიციას აყალიბებს და მის სამართლიანობას ასაბუთებს (ამიტომ უნდა იყოს არა ეგე, არამედ ესე). მაგრამ რა არ არის ტარიელის პოზიციის მართალი და სამართლიანი? ერთადერთი: „შენი ქალი არად მინდაო. ეს კი ტაქტიკური ექსტაა და ტარიელი ამის შესახებ ვერ იტყოდა, ტყუილიაო: ფარსადანს რომ ვერ შეუთვლიდა: ყასიდად ვამბობ შენს ქალზე უარს. თორემ იმასაც გე ვეპატრონებოო. ამის გამო უ. ი. „აწ ესე არს მართალია“. „ვერ გათნევ. თქვენმან კეთილმან, აწ ესე არს მართალია“ ნიშნავს: ვერ ჩავიდენ პირობათნებობას, ვერ ვიქნები მლიქვნელი, ვერ გაამებ, ვფიცავ თქვენს კეთილყოფას, ეს არის მართალი: ინდოეთი ჩემია, თქვენი ქალი კი. ვისაც გინდა, იძას მიეციო.

4. კაცსა ღმერთი არ გასწირავს ასრე მისგან განაწირსა (589).

უნდა იყოს: „ასრე თავისგან განაწირსა“; ნიშნავს: ასე, როგორც მე გაწირა ღმერთმა, ის არ გასწირავს თავმობებურებულ აღამიანსაც.

5. სმა გარდახდა, თავის-თავის გაიყარნეს მამელნი შინა,
დიღებულნი არ გაუშენეს, ყმა დაიხვეს ახლოს წინა... (687).

გამოდის, რომ სამეფო ნადიმზე მოწვეული ყოფილან პროფესიონალი მსმელები არადიდებულთა წრიდან. ნადიმის დასასრულს ისინი გაუშვიათ, დიდებულნი კი დაუტოვებიათ.

მაგრამ ვინ არიან ეს მსმელები, რომლებიც მეფის სუფრაზე სხედან.

თუ არ იგივე დიდებულები? „დიდებულნი არ გაუშენეს“, რაც მომდევნო ტექსტით მართდება, რადგან.

მთელი მომდევნო საუბარი მიმდინარეობს მხოლოდ როსტევეანაა. თინათინსა და ავთანდილს შორის და მას არ ესწრება არც ერთი სხვა პირი. რუსთაველის განზრახვა ნათელია. მას სურს აღნიშნოს, რომ ოფიციალური ნაღიმის შემდეგ როსტევეანი, თინათინი და ავთანდილი ერთმანეთს შეხვდნენ ინტიმურს ვითარებაში:

დიდებულნი რა გაუშევს, ყმა დაისვეს ახლოს წინა;
მეფე ჰკითხავს, იგი ჰკადრებს, რაცა ჰქირი დაეთმინა.
მერმე მისი, უცნობოსა, რა ენახა, რა ესმინა...

ამრიგად, უნდა იყოს არა „დიდებულნი არ გაუშენეს“, არამედ — „დიდებულნი რა გაუშევს“. მაგრამ დიდებულთა ნაცვლად, ეტყობა, შეურაცხყოფელი დარჩა პირველივე გადამწერი, რის გამოც რა შეცვალა სიტყვით არ.

6. მძულს რა კაცსა სააგუო საქმე არა არ შესწონდეს (785).

უ. ი. არად არ შესწონდეს.

7. პოემის ერთი უშესანიშნავესი თავი, „ცნობა როსტევეან მეფისაგან ავთანდილის გაპარვისა“ 1934 წლის და მომდევნო გამოცემებით საბართლიანად იწყება სტროფით:

აწ ამბავი სხვა დავიწყო, ყმასა წავჰყვე წამავალსა.
არ შეექმნა დარბაზობა მას დღეს როსტანს გულგამწყურალსა:
რა გათენდა, ქუში ადგა, ჰგავს თუ აღენს პირით ალსა,
ხმობა ბრძანა ვაზირისა, მიიყვანდეს შიშით მკრთალსა.
რა ვაზირი მოწიწებით დარბაზს ნახა შემოსრული და სხვ. 813.

მაგრამ სტროფის პირველი ტაეპი, როგორც ვხედავთ, წინააღმდეგობაშია როგორც დანარჩენი სამი ტაეპის, ისე მთელი თავის შინაარსთან: აქ მოთხრობილია არა წამავალი ყმის ამბავი, არამედ ის, რაც მოხდა სააახლეში სოგრატის მოციქულობის მეორე დღეს. წინამავალ თავებში კი ავტორმა სწორედ ავთანდილის გაპარვის შესახებ გვიამბო: ავთანდილმა შერმადინს დაუტოვა ანდერძი როსტევეანისათვის გადასაცემად, თვითონ კი ილოცაო. ბოლოს, „რა ილოცა, ცხენსა შეჯდა, მალვით კარნი გაიარნა“ და „შერმადინცა დააბრუნაო“ (812). ამრიგად, თუ პოეტი წამავალ ყმას წაჰყვებოდა, იგი 813-ე სტროფით დაწყებულ თავში უკან, სასახლეში კი არ უნდა დაბრუნებულიყო, არამედ ქვაბში მიჰყოლოდა ავთანდილს.

მიუღებელია ზოგიერთი ძველი გამოცემის, აგრეთვე პ. ინგოროყვას „ყმასა წავჰყევე წარმავალსა“, რაც ნიშნავს: ახლა სხვა ამბავი გიამბო, ყმას უკვე წავჰყევე წამავალსო, რადგან ამით შექმნილია ახალი წინააღმდეგობა: სინამდვილეში პოეტი ჯერ წამავალ ყმას არ წაჰყოლია, იგი მან ამხანად მხოლოდ გზაზე დააყენა და გაღშვა.

ეს წინააღმდეგობანი იხსნება, თუ დამოწმებული სტროფის პირველ ტაეპს ასე წავაკითხავთ:

აწ ამბავი სხვა ღვიწყო, ყმას არ წავჰყევე წამავალაა...

ახლა სხვა ამბავი გიამბოთ, სასახლისა, წამავალი ყმა დროებით მივატოვოო, გვაუწყებს აქ პოეტი. ეს შენიშვნა ბუნებრივად ხურავს ავთანდილის გაპარვაზე საუბარს. ავთანდილის თავგადასავალს გაპარვის შემდეგ კი იგი გვიამბობს მომდევნო თავში და ამის შესახებ იქვე საგანგებოდაც შენიშნავს:

აწყა ღვიწყებ ამბავსა, მის ყმისა წამავლობასო (831).

8. თითქოს ავთანდილმა შეუთვალა ფრიდონს:

ვარ ძმაო ტარიელისი შეყრად ფრიდონის მქისისად (985).

მქისი პოემაში რამდენჯერმე გვხვდება და ყველგან უარყოფითის. ცუდის მნიშვნელობით. არსაიდან არ ჩანს, რომ ავთანდილი ჯერ უნახავ ფრიდონს ასე შეეხუმრებოდა. პ. ინგოროყვა, ალბათ, ამავე მოსახრებით, ასწორებს: „ფრიდონის ძმისისად“.

მაგრამ ასეთი შესწორება ეწინააღმდეგება სტილსაც (ორი ძმა ერთ ტაეპში) და შინაარსსაც, რადგან პ. ინგოროყვა შესწორებულ სიტყვას მძიმით არ გამოჰყოფს, რის გამოც გამოდის. რომ ავთანდილი ფრიდონის რომელიდაც ძმის სახახავად მოსულა.

ყველაფერი გასწორდება, თუ დავუშვებთ, რომ ტექსტში უნდა იკითხებოდეს: „შეყრად ფრიდონის, მტკიცისად“.

9. გადავივართ ერთი მეტად სერიოზული დამახინჯების გასწორებაზე. პოემის, უკეთ მისი აკადემიის გამოცემის ტექსტში, რომელიც სტროფული შედგენილობით საიუბილეო გამოცემის განმეორებაა, ლახტი გვხვდება ორ სტროფში, სახელდობრ, 655 და 1109 სტროფებში. პირველი მათგანი, რომელიც ქართველიშვილის 1888 წ. გამოცემის რედაქციამ ვახტანგის გამოცემაში შეპარულ ჩანართად მიიჩნია და ტექსტში არ შეიტანა, ასეთადვე იცნო საიუბილეო გამოცემის

ტექსტის დამდგენმა კომისიამ, რის გამოც იგი ტექსტში არც მან შეიტანა, მაგრამ კ. ჭიჭინაძის დაჟინების წყალობით ხსენებული სტროფი ამ გამოცემაში მაინც მოექცა¹.

ი, ეს სტროფი წინამავალი და მომდევნო სტროფებით ტარიელი უამბობს ავთანდილს თავგადასავალს და ამთავრებს:

ცე ქებანი უკაცური ეპოვენ, დევთა შეეკაფნეს,
შემოვები, ამოვწყვიდენ, ყოლა ვერას ვერ მებაფნეს,
მათ მონანი დამიხონეს, ჭაქენი ავად მოუქაფნეს.
საწურთამან დამალრიჭა ცქაფნი მისნი კვლა მეცქაფნეს (654).
დევთა ყვირილი, ზახილი, ზეცაძღის აიწეოდა;
მათისა ლახტის ცემითა ქვეყანა შეირყეოდა;
მზე დააბნელეს მტვერითა, აღვის შტო შეირხეოდა,
ასი ერთ კერძოდ მომიხდეს, დავფრიწე დაიხეოდა (655).
აჰა, ჭმაო, მაშინდლითვან აქა ვარ და აქა ვეცდები;
ხელი მინდორს გავიჭრები, ზოგჯერ ვტირ და ზოგჯერ ვბნდები,
ესე ქალი არ დამაგდებს, — არს მისთვისვე ცეცხლ-ნადები, —
ჩემად ღონედ სიყვდილისა მეტსა არას არ ვეცდები (656).
რომე ვეფხე შევნიერი (657)...

აქ სიტყვას იღებს რუსთაველი: „პირსა იცა გაიხეთქა დაწვი“ ტარიელმაო (659) და სხვ.

თვალის ერთი გადავლებაც საკმარისია, რომ დამოწმებულ კონტექსტში ყალბი სტროფი ვიცნოთ.

მაგრამ ჯერ საჭიროდ მიგვაჩნია აღვნიშნოთ, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ ლახტი არის არა „გრძელი უტარო მათრახი. მაგარი თასმისაგან. ანუ ღვედისაგან“, როგორც მას ვ-ტ-ის ლექსიკონში განმარტავს იუსტ. აბულაძე, ის არის „უმკვეთლო საცემი იარაღი“, როგორც განმარტავს საბა, ან კეტი (ოღონდ მსხვილთავიანი), როგორც „შაჰ-ნამეს“ ლექსიკონში ხსნის იგივე იუსტ. აბულაძე. და რომელსაც რუსულად ეწოდება *булава*. აქ იგი განიმარტება, როგორც *ударное тупое оружие, набалдашник, палица с шаром или утолщением на конце*. მას წარმოშობისა და გამოყენების ვრცელი ისტორია მოეპოვება და აქვს სახესხვაობანი ყოველ შემთხვევაში, „ვეფხისტყაოსნის“ დანართი 655 და 1109 სტროფების ლახტი სწორედ ასეთ იარაღს გულისხმობს. ამა:

¹ ს. იორდანიშვილი, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, თბ., 1953, გვ. 88 — 89.

ექვემოთხატენად ადასტურებს ის გარემოება, რომ ტყავის თასმისაგან ვაკეთებულ საცემ იარაღს, თუნდაც იგი იყოს „უშსნოსი მკლავისა“ (85), რუსთაველი მათრახს უწოდებს. ამაზე უშსნოსი კი არავითარი ტყავის ლახტი არ შეიძლება იყოს. ამ მათრახს პოემაში მხოლოდ ტარიელი ხმარობს, მაგრამ არა როგორც საომარ იარაღს, — იგი მას არც ერთ სერიოზულ ბრძოლაში არ გამოუყენებია, — არამედ აბეზარი ადამიანების ჭკუის სასწავლებლად, რომელთათვისაც ხმლის მოქნევას არ კადრულობს. კერძო შემთხვევაში ავთანდილი იყენებს რკინის კეტს, მაგრამ არა ხალხის დასანოცად, არამედ ხომალდის დასალეწად (1042).

ამთავრებს რა ტარიელი საკლთარ თავგადასავალს, რომელიც ესოდენ დრამატიზმით არის სავსე, ბუნებრივია, რომ მას არ შეუძლია და არ შექაფერის იგი დაასრულოს ოპტიმიზმის, გმირობის გამომხატველი ომახიანი ფინალით. ტარიელის თხრობის ხასიათი აქ მართლაც უაღრესად მინორულია. წამოველი რა ფრიდონისაგან იმედგადაწყვეტილა. ვიპოვე ეს უკაცური ქვაბი, რომელიც დევებს შეეკაფა, შევები მათ, ამოვწყვიტე, თუმცა მათაც დამიხოცეს შემორჩენილი მონები; საწუთრომ დამადონა, მომატყუა, ხელიდან გამიხალტა ბედნიერება (1654). „აჰ, ძმაო, მაშინდლითგან აქა ვარ და აქა კვდები“. მხოლოდ ასმათი არ მტოვებს, მე კი სიკვდილის მეტს ადარას ვცდილობო (656).

ამ ორ სტროფს შორის ჩაჩეხილი „დევთა ყვირილი, ზახილი“ (655) არღვევს მთელი ეპიზოდის უაღრესად მინორულ. მელანქოლიურ. დრამატიზმით სავსე, უკადურეს პეისიმისტურ განწყობილებას, რომლითაც იხურება და უნდა დაიხუროს კიდევ ტარიელის ვრცელი ტირადა. ასეთი მყვირალა, ბრიალა, რიხიანი, ოპტიმისტური სტროფი, რომელსაც არავითარი სიახლე არ შეაქვს მოვლენათა მსვლელობაში, ან ხასიათების განვითარებასა და განაზღვრაში, და მხოლოდ ბუკივით გაპყვირის ტარიელის ჩვენთვის კარგად ცნობილი ვაჟკაცობისა და გმირობის შესახებ, სრულიად არ შეეფერება ამ ადგილის თხრობის სტილს, არღვევს მის ბუნებრიობას და აქარწყლებს შთაბეჭდილებას.

ამ ასე თუ ისე მაინც ჰიპოთეტურ მოსაზრებას მხარს უჭერენ მტკიცე ფაქტებიც. ასე, ტარიელი გადმოგვცემს, დევებსო

შემოვები, ამოვწყვიდენ, ყოლა ვერას ვერ მიხაფნეს...

მომდევნო სტროფი კი გვაუწყებს, თითქოს ტარიელმა ამას დაუბატა:

დეკთა ყვირილი, ზახილი, ზეცამდის აიწყოდა...

განა დასაჭერებელია, რომ თვით რუსთაველი ასეთ წინააღმდეგობას დაუშვებდა? „ალვის შტო შეირხნოდა“ დევებთან ბრძოლაშიო, უთქვამს ტარიელს. „ალვის შტო“ მეტად როყო თავის ქებაა, რაც ტარიელს არ ახასიათებს. ეს არაფერი. თურმე ნუ იტყვიო, ეს „ალვის შტო“, ხატაეთის, მულღაზანზარის ქაჩეთის გმირი, დევებთან ბრძოლაში შერხეულა. განსხვავებულია რუსთაველის დევების ხასიათიც. ეს დევები ზღაპრული არსებანი კი არ არიან, რომელთაც იცნობს ფოლკლორი, „ამირანდარეჯანიანი“, „შაჰ-ნამე“, მისი მიბაძვანი და აღმოსავლური ტიპის სხვა სადევგმირო თუ სარაინდო ძეგლები. ამ დევებს ზოგს სამი თავი აქვს, ზოგს — ცხრა. ზოგსაც — ასი, თვალი — ცალი, ან სამი, ხახა უზარმაზარი, და ძალა — ქვეყნის შემარყეველი. იმათ ჯადოქრული უნარი გააჩნიათ, ზოგჯერ ადამიანებს მტრობენ, ზოგჯერ — არა, ემსახურებიან კიდევ და სხვ. რუსთაველის მოკრძალებული დევები გამოქვამულში ცხოვრობენ და არც არავის აწუხებენ. მათ არც ცხრა თავი აქვთ, არც ასი. ისინი ველურებს — უკეთ — ბარბაროსებს უფრო მოგვაგონებენ, რაც ზედმიწევნით შეეფერება რუსთაველის შემოქმედების რეალისტურ მანერას, — ვიდრე ზღაპრულ-ფანტასტიკურ არსებათ.

ამრიგად, ყველა ზემონათქვამის შემდეგ აშკარაა, რომ 655 სტროფი შინაარსობრივად პოემისათვის ხორცმეტია.

სამაგიეროდ შინაარსის თუ ფორმის მხრივ იგი „შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიების („როსტომიანის“) პირმშოა. მხოლოდ ერთ თავში, „აქა პირველი ომი როსტომისა და გამარჯვება“, რომელიც 37 სტროფისაგან შედგება, 7-ჯერ გვხვდება ლახტი, მაგრამ მათ წინმავალ 2054 სტროფშიც ვკითხულობთ:

როსტომ ჩაიყვა ბაბრაბი, რაშს ბარგისტანი შეაბა,
პაპის ლახტი აიღო !,

და საომრად წავიდაო.

პოეტურის მხრივ კი დევებთან ბრძოლა, ლახტის ცემა ქვეყნის შემარყეველი და გამანადგურებელი ძალით, ცამდე მისაღწევი ღრიალი ან შეტაკებათა დროს, მზის, ცის, სინათლის დაბნელება ბრძოლაში ავარდ-

1 შაჰ-ნამე, ქართული ვერსიები, თბილისი, 1916.

ნილი მტერისაგან და სხვ. ხომ სწორედ როსტომიანის პოეტური აქსესუარის საგანძურიდანაა.

და განა. შეიძლება შემთხვევითად ჩავთვალოთ ის გარემოება, რომ პოემის ვახტანგისეულ რედაქციაში ამგვარი შინაარსისა და პოეტურა აქსესუარის სტროფი მხოლოდ ერთი გვხვდება?

ამრიგად, დავას არ იწვევს ის აზრი, რომ 655 სტრ. „ვეფხისტყაოსნისა“ ჩანართია. მაგრამ ამის მიხედვით გამოდის, რომ პოემაში ლახტი მხოლოდ ერთხელ გვხვდება: 1109 სტროფში.

უკვე ეს გარემოება აყენებს მას ეჭვს ქვეშ. მაგრამ განვიხილოთ თვით სტროფიც. იგი ასეთ კონტექსტში გვხვდება.

ჰაშაგირისაგან შეშინებული ფატმანი მიმართავს ავთანდილს: მოკალი ის კაცი, და ამით მე და ჩემი ოჯახი გვისხენი დახოცვისაგან, შემდეგ მე გიამბობ ჩემი ცრემლთა ღენის მიზეზს (1107),

თვარა ლამითვე ტვირთები შენი წაიღე ვირითა,
დააგდე ჩემი მიღამო, სრულად მიყრიფე, მი, რითა.
ვექა, რომე ჩემთა ცოდეთა შენცა ავაგონ ჰირითა,
თუ დარბაზს მივა იგი ყმა, შეილთა დამაქმევს კბილთა (1108).

რუსთაველი თითქოს განაგრძობს:

რა ესმა ესე ავთანდილს ლალსა, ბუნება ზიარსა,
აღვა და ლახტი აიღო, რა ტურფა რამე მხნე არსა.
ამა საქმისა ვერ-ცნობა, — თქვა, — ჩემი სიძუნწე არსა.
წუ ევე სულ-დგმულსა ქვეყანად, თუ ვინმე მისებრი არსა (1109).

ფატმანს უთხრა: „კაცი მომეც მასწავლელად წინამძღვარად“ (1110)

და წავალო.

1109 სტროფის ავთენტურობას აკად. აკ. შანიძე¹ ეჭვის ქვეშ აყენებს. მაგრამ თუ სტროფის მიმართ ასეთი უნდობლობისაგან თავს შევიკავებდით, ლახტის უფლებამოსილება მასში უსათუოდ საექვკოა.

მართლაცდა საიდან გაუჩნდა იგი ავთანდილს? ის ხომ „ვაჭრულად იმოსების, არ ჩაიცვამს არას მისსა“ (1080), და გულმოდგინედ მალავს თავის ჰაბუკობას. ამის გამო და ასეთ პირობებში მას არ შეუძლია ესოდენ მყვირალა საბრძოლო იარაღი ატაროს, როგორც არის ლახტი. ვთქვათ, იგი მას ფატმანმა უშოვა. ავთანდილი მას ვერ დაიქვრს

¹ აკ. შანიძე, სიმფონია.

ხელში იმავე მიზეზით: იგი მეტად დემონსტრაციული იარაღია. ავთან-
დილი კი ჭაშნაგირის მოკვლას აპირებს ჩუმად, საიდუმლო პირობებში:
მისი წინამძღოლი მას „ხმა-მდაბლად ჰკადრებს: ისია სრა მისიო“
(1113); ჭაშნაგირის კარის მცველ მონებსაც ავთანდილი „გაეპარა“
(1114) კაცი, რომელიც მკვლევლობის ჩადენას აპირებს საიდუმლო პი-
რობებში. შეიარაღებული ასე აშეკარად, თუ არ ავანტურისტი, ქალაქის
ქუჩებს ვერ გადაჰკრის და მსხვერპლს თავს ვერ დაესხმის. ავთანდილი
კი, ვიციტ, რარიგ ფრთხილია.

დავლშვათ, რომ ესეც მოხერხდა, მკვლევლობა მაინც უნდა ლახტით
შესრულდეს.

მაგრამ პოემით, როცა ავთანდილი დანიშნულ ადგილას მივიდა,

კარსა წინა დარაჯანი ორნი უწევს მას, გლახ, ყმასა.
ყმა გავიდა, გაეპარა, დააგდებუეს ვირე ხმააა,
თვითო ხელი ყელსა მიჰყო, მუნვე მისცა სულთა ხდასა,
თავი თავსა შეუტაჟა, გაურია ტვინი თმასა (1114).

ლახტი, როგორც ვხედავთ, აქ არაფერ შუაშია. მოსალოდნელია ავ-
თანდილი ამ ყბადაღებულ ლახტს ერთხელაც არის გამოიყენებს და მათ
ჭაშნაგირს მაინც მოკლავს. ალბათ, ამისთვის შეძინა ხა მან იგი. წინა-
აღმდეგ შემთხვევაში, რაღად წაათრია ამოდენა გზაზე სამკაულად?

ამგვარ სამკაულებს ახლა იგი არ ატარებს. ჭაშნაგირის საწოლში
კი მოვლენები ასე განვითარდა:

იგი ყმა საწოლს მართო წვა გულითა ჭაერინითა;
ხელ-სისხლიანი ავთანდილ შედგა ტანითა ჭანითა;
ვერლა აესწრა, იდუმალ მოკლა, თუ ვერცა კვანითა,
ხელი მოჰკიდა, მიწასა დაასვენა, დაკლა დანითა (1115).

როგორც ვხედავთ, ავთანდილმა ჭაშნაგირი „დაკლა დანითა“ და
არა „მოკლა ლახტითა“. სხვაგვარად არც შეიძლებოდა. ლახტი ისევე,
როგორც კეტი, გურზი, ხმალი, მხოლოდ გაშლილ ველზე იხმარება.
ოთახში იგი გამოუყენებელია: მოქნეული შეიძლება მოხვდეს კედელს,
ჭერს და ყველაფერი მისი მფლობელის საზიანოდ დატრიალდეს. ამას-
თანავე, ლახტის ცემა რომ ქვეყნის შემარყვეველ ხმას გამოსცემს, ამა-
ში ერთნაირად გვარწმუნებენ როგორც „შაჰ-ნამე“ და მთელი აღმო-
სავლური ლიტერატურა, ისე ჩვენი პოემის ჩინართი 655 სტროფი. ავ-
თანდილს კი არ შეეძლო ასეთი აურზაური აეტეხა ჭაშნაგირის ბინაზე.

მას, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სხვა განზრახვა ჰქონდა. მას სურდა, მკვლელობა საიდუმლოდ მოეხდინა, კვალი დაეფარა, რათა, ალბათ, სახელი არ გაეტეხა (და პასუხისმგებლობაც აეციდინა, ცხადია). ეს ასეც მოიქცა: „იდუმალ მოკლა, თუ ვერცა ვცანითაო“, შენიშნავს რუსთაველი. მან დაზოცილები ზღვაში გადაყარა და მიზანსაც მიაღწია, კვალი დაფარა:

ბმა მათისა დაზოცისა არ გაისმა არსით არა...

ესე მივივრის, სისხლი მათი ასრე ვითა მოიპარა-ო (1117), —

გაკვირვებას გამოთქვამს რუსთაველი.

ამრიგად, აშკარაა, რომ ლახტი არც 1109 სტროფში უნდა იკითხებოდეს. ავტორს, თუ იგი რუსთაველია, ცხადია, ექნებოდა; „ადგა და დანა აიღო“. მაგრამ პირველმთვე გადამწერმა ვერ გაიგო რუსთაველის ჩანაფიქრი. მას არ მოეწონა ავთანდილის ხელში ღანა. ეს რა ვაჟკაციის საქმეაო, გაიფიქრა მან და ავთანდილს ხელში დანის ნაცვლად ლახტი ჩასჩარა. აღნიშნულ 1109 სტროფში მან ადვილად შეცვალა დანა ლახტით: არ ირღვეოდა მეტრი, რიტმი, რითმა... თითქმის ყველაფერი თავის ადგილზე რჩებოდა, სხვაგან კი აღარ მოხერხდა ოპერაციის ასევე უმტკივნეულოდ ჩატარება. ყალბის მქნელი ვეღარ იტყოდა: მიწასა დაასკვნა, დაკლა ლახტითაო, თუნდაც მხოლოდ იმიტომ, რომ ირღვეოდა რითმა.

ამრიგად, ვფიქრობთ, ნათელია, რომ პოემაში ლახტი არ გვხვდება.

მაგრამ ს. კაკაბაძე ფიქრობს, რომ ეს 1109 სტროფის ლახტი თავის ადგილზეა, და ამას გარდა, თვით იარაღი, საგანი, ნივთი, რომელსაც აღნიშნავს ტერმინი ლახტი, პოემაში გვხვდება მისი თურქული სახელით კოტა¹.

კოტაც პოემის მხოლოდ ორ სტროფში გვხვდება. ესენია: 611 და 1387.

ტარიელი უამბობს ავთანდილს: როცა ბიძაშვილებთან ბრძოლაში დაჭრილი ფრიდონი გავიცანი და მულღაზანზარს გავყევი:

მივედით მისსა ქალაქსა, ტურფასა, მაგრა ცოტასა,

გამოუგებნენ ლაშქარნი, ისხმიდეს მისთვის ოტასა;

პირსა იხოკდეს, გაჰყრიდეს ნახოკსა, ვით ნაფოტასა,

ეხვეოდიან, ჰკოცნიდეს ხრმალსა და სალტე-კოტასა (611).

¹ ვეფხისტყაოსანი, 1927, ლექსიკონი.

მეორეგან კი ფრიდონი ქაჩეთზე ლაშქრობის წინ ეუბნება ძმადნაფიცებს:

ჩვენ ქაჩეთს ქაჯთა საომრად დავაგნეთ ხრმალთა კოტანი (1387).

ჯერ პირველი კოტას შესახებ.

დავეშვათ, რომ კოტა აქ მართლა ლახტს გულისხმობს, მაგრამ ვიკითხოთ: საიდან გაუჩნდა იგი აქ ფრიდონს? ის არ იყო, რომ ტარიელს შესჩივლა: „ხრმალსა მივენდევ, გამიტყდა, ისარნი დამელეოდეს“. (606), უიარალო დავრჩი, ამის გამო „ნავით ცხენი გარდვიხლტუნვე-ზღვა-ზღვა ცურვით წამოუვე, ჩემი მკვრეტი გავაცბუნვეო“ (607). ფრიდონს რომ აქ ლახტი ჰქონოდა, დიახაც გამოიყენებდა მას ამ უთანასწორო ბრძოლაში. ცხადია, ფრიდონს ამ ბრძოლაში ლახტი არ ჰქონია და არც ლაშქარს შეეძლო დაეკოცნა მისთვის არქონებული იარაღი.

ასევე ნათლად გადაწყდება კოტას რაობა და შინაარსი სტროფში „ჩვენ ქაჩეთს ქაჯთა საომრად დავაგნეთ ხრმალთა კოტანი“. გამოდის. თითქოს ფრიდონმა თქვა: ჩვენ ხმალს ლახტი დავაგოთო. მაგრამ რატომ იტყოდან ასეთ სისულელეს ფრიდონი, ეს პატივცემულ მკვლევარს არ დაუსაბუთებია.

ყოველივე ზემოთქმული უფლებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ პოემაში ლახტი არც ამ სახელით გვხვდება, არც მისი თურქული სინონიმით. გასაკვირი, მოულოდნელი, შეუძლებელი ან საწყენი აქ არაფერია, რადგან ლახტი ქართული იარაღი არ არის: არც „ისტორიანი და აზმანი შარავანდელთანი“, არც „ცხოვრება მეფეთმეფისა თამარისი“, არც ლაშა გიორგის დროინდელი მემატიანე მას ქართულ იარაღად არ თვლიან. მართალია, ლიტერატურულ ძეგლებში ლახტი გვხვდება და აქ განსაკუთრებით ანვარიშგასაწყევია „ამირანდარეჯანიანი“, მაგრამ მის საპხედრო გარემოს არაფერი აქვს საერთო რუსთაველურთან. აი ერთი ადგილი ამ ძეგლიდან: „გამოვიდა სეფედავლე. თეთრსა ტაიქსა ზედა ჯდა. პოლოტიკნი რკინანი დაეკიდნეს სატკივართა ადგილთა ცხენისთვისცა და თუითცა. ჩაბალახნი გარდაეკიდნეს. აგრეთვე ცხენისა მკერდსა, თავსა და ფერდთა. და, სამნი ხრმალნი დაეკიდნეს: ერთი აღქედად (მხარილივ, მ. შ.), ერთი წილთა შემოერტყა და მესამე ტახტასა ჩამოეკიდნა“... იმავე ეპიზოდში ვკითხულობთ: ერთ დღეს „შეიკაზმეს ოცი ოცი ტაიჭი. გავიდეს და შეიბნეს... მას დღესა ოცივე ცხენი მოუკლა სეფედავლემ ამირანდარეჯანისძესა და თხუთმეტი ცხენი დარეჯანისძემან მოუკლა სეფედავლესა“¹...

¹ ს. ყუბანეიშვილი, ძვ. ქართ. ლიტ. ქრესტ. II, თბილისი, 1949 გვ. 77.

„ამირანდარეჯანიანის“ სამხედრო გარემო დიდად არის დავალებული „შაჰნამესაგან“. მეორე მხრივ, მთელი მისი რაინდული სინამდვილე წინამორბედია იმ დასავლური რომანისა, რომელმაც თავის ღრობე უკვდავ სერვანტესს ბიძგი მისცა უკვდავი „ღონ-კიხობის“ შესაქმნელად. მაგრამ ეს სხვა საკვლევი საკითხია და მას აქ აღარ გამოვუდგებით. ვიტყვით მხოლოდ, რომ „ვეფხისტყაოსანში“ ლახტი არც შეიძლება იხსენებოდეს და 1109-ე სტროფი, თუ იგი პოემაში დაჩაჩა, უნდა იკითხებოდეს: ავთანდილი „ადგა და დანა აიღო“.

10. „სხვასა რას მნუევთ საქმესა, ჩემნი საქმენი სხვანია“ 1193,

უთქვამს ნესტანს ხადუმებისათვის. მაგრამ საბრალო ნესტანს მელოქსურხავის სასახლეში ვინ რასა სთხოვს, რომ ვინმე მას რაიმეს შეეხვეწოს? მას პირდაპირ განუცხადეს, რომ იგი მეფის სასძლოა და მორთეს კიდევ სადღეოდლოდ მისი ყოველგვარი თანამობის გარეშე. ამის გაყო აქ უნდა გვქონდეს „გნუყევთ“. ეს სხვაა: მე გეხვეწებით სხვა რაღაცას (და არა დედოფლობას): გამაპარეთ, გამიშვითო, უთხრა მან ხადუმებს.

11. რომაქ ბრძანა: მო-მცა-ვინ-მკლას | მე ტირილსა არ დავჰვდები.
მინდორს წაეალ, ვიმეკობრებ, ალაფითა ავივსები;
შინა მოვალ შოებული, ადრე ზედა მოვესწრები,
მეფე დისა დატირებად წავილოდეს, წა-ცა-ვჰყევი 1223.

აქ ერთმანეთს არ ეგუება „ტირილისა არ დავჰვდები“ და „წაცავჰყევი“. წინააღმდეგობა, ვფიქრობთ, აშკარაა. აკად. აკ. შანიძე ფიქრობს: რომ „არ დავჰვდები“ ნიშნავს არ დაველოდები, ან ანგარიშს არ გავუწევ. არც ერთი ვაგება სტროფს არ ეგუება: არსაიდან არ ჩანს, რომ დულარდუხტი, როსანი და როდია ქაჯეთში არ არიან, რომ ლაპარაკი იყოს მათი დაბრუნების დროს სასახლეში მოსალოდნელ ტირილზე, მას არ დაველოდებო, რომაქი ვერ იტყოდა. აგრეთვე, მეფეთა ცრემლს, როცა დის გარდაცვალებას გაიგებენ, მე ანგარიშს არ გავუწევო, ისევე, როგორც პოემის არც ერთი გმირი საერთოდ არ იტყვის, მეფისა და სასახლის მგლოვიარობას მე ანგარიშს არ გავუწევო. ამის გამო 1223,1 უნდა გვქონდეს „არ დაჰსცდები“. ახლა ყველაფერი გასაგებია. რომაქს უთქვამს: მე კიდევ რომ მომკლას ვინმემ, ტირილს არ დავჰვდები, ოღონდ ჯერ წაეალ, ვიმეკობრებ, ალაფით ავივსები, ადრე

1 აკ. შანიძე, ვეფხისტყაოსნის სიმფონია.

დავბრუნდები და შემდეგ „მეფე დისა დატირებად წავიდოდეს, წა-ცა-კუკუეპიო“.

აღნიშნული დაზიანებაც, „დავპსცდების“ ნაცვლად „დავპხვდები“: ნუსხურის ნიადაგზე უნდა აიხსნებოდეს.

12. 1437 სტროფში ვკითხულობთ:

პერპერასა დაფანტულსა ზედა სცეთდეს, ვითა ხილსა, —

ქაჩეთიდან გამარჯვებით მომავალი გმირები ზღვათა მეფის მიერ ტარო-ელისთვის გადახდილ ქორწილშიო.

ჯერ კიდევ პომეის პირველ მკვლევარს და გამომცემელს ვახტანგს განუზრახავს, განემარტა სიტყვა პერპერა. იგი წერს: „რაც რამ მოსაკაზმავს გარდა სხვა კიდევ რამ კარგი მიღმატოს“ (იგულისხმება — ადამიანმა თავის ჩაცმა-მორთულობას: ბეჭდები, სამაჯურები, გულისქინძისთავეები, საერთოდ, ძვირფასეული), იმას ეწოდებაო. ეს განმარტება სულხანდინაა. მის „სიტყვის კონაში“ ვკითხულობთ: „პერპერა, რომელ არს ფუღულობა. ყოველივე, რაიცა არა არს სახმარად, არამედ საშუენებლად მოიგების, პერპერააი აქვს შესმენა“ (sic). ფუღულობა კი, სულხანიო, „ბერძელია. ესე არს სახმართ ნამეტნაობა, რომელ არს ქართულად პერპერა“. სახმარი კი „ჩასაცემელი, შესასხმელი და... შესაწვეწველი“ ყოფილა. შესასხმელი საბას განმარტებული არა აქვს, შესხმა კი „ქება, შემკობა, გინა სამკაულთ შებმა, გინა ნოტიო რამე შეათხიო“ არისო, გვააწავლის ლექსიკოგრაფი.

ამრიგად, პერპერა ს. ორბელიანის განმარტებით, ქართული სიტყვაა და ეწოდება სამკაულებს, ძვირფას ნივთებს, რომელთაც ადამიანები აიხსამენ ხოლმე, ან ატარებენ დასამშვენებლად. ის როგორღაც კავშირშია ჩასაცემელთანაც: პერპერა — ფუღულობა — სახმარი — ჩასაცემელი...

თუმცა ს. ორბელიანს პერპერა ქართულ სიტყვად მიაჩნია, მისი განმარტება ცხადყოფს, რომ იგი მას გამოჰყავს ლათინური სიტყვიდან purpura, purpureus, რაც ევროპულ ენებშიც დამკვიდრდა და ძვირფას, მდიდრულ მორთულ-მოკაზმულობას ნიშნავს (გენეზისურად შეიძლება მასთან კავშირში იმყოფებოდეს ქართული ფუფუნება).

ახალი დროის ლექსიკოგრაფებსა და რუსთაველმცოდნეებს პერპერა ოქროს ფულის სახელად მიაჩნიათ. „პერპერა... ბერძნული წარმოშობისაა და აღნიშნავს ბიზანტიურ ოქროს ფულს... იხსენიება მე-11 —

12 საუკუნეების წერილობით ძეგლებში: ათონის ალაპებში, დავით აღმაშენებლის ანდერძში და „ვეფხისტყაოსანში“, — წერს მკვლევარი ნუმიზმატი თ. ლომოური¹; ასევე ესმის პერპერა თანამედროვე რუსთაველმცოდნეთა აბსოლუტურ უმრავლესობას, მხოლოდ ს. კაკაბაძეს მიაჩნია იგი სპარსული ოქროს ფულის სახელად, და საეგვიპტო — ბერძნულიდან მომდინარედ, მაგრამ მაინც ოქროს ფულის სახელად².

მიუყუენოთ ახლა ჩვენ საკვლევ სტროფს პერპერას ორივე განმარტება. აღმოჩნდება, რომ ორივე შემთხვევაში იგი უაზრობაა. მართლაც, როგორც წინმაველ, ისე მომდევნო სტროფებში (1433, 1438, 1439, 1440) ლაპარაკია იმის შესახებ, რომ მეფე მელიქ-სურხავმა გულუხვად დაასაჩუქრა სტუმრები, ერთი განმარტებით — ძვირფასი სამკაულებით, თუ ტანსაცმლით, მეორე განმარტებით — ოქროს ფულით, საერთოდ კი — პერპერათი, და დასაჩუქრებულნიც სწორედ აი ამ

პერპერასა დაფანტულსა ზედა სცვეთდეს, ვითა ხიდსა...

მაგრამ რას ნიშნავს „პერპერასა დაფანტულსა ზედა სცვეთდეს“ ვითა ხიდსა?“ თუ ეს პოეტური შედარება გვაუწყებს, რომ გმირები ისე სცვეთენ მიწოდებულ საჩუქარს ფეხით, როგორც ხიდს — სიარულით. ეს ძღვენის თავზე გადაბერტყებაზე უარესია, რაც ეწინააღმდეგება ყოველგვარ ეთიკას და ამას სტუმრები, ისიც ისეთი რანგისა, ცხადია, არ ჩაიდენენ.

ისიც აღსანიშნავია, რომ ხიდი (და არა, ვთქვათ, ბოგირი), არცთუ ისე ადვილად ცვდება სიარულისაგან: რუსთაველის ეპოქის ხიდებმა საქართველოში თითქმის ჩვენ დრომდეც მოაღწიეს და პირნათლადაც ასრულებდნენ თავიანთ მოვალეობას. თუ ეს შედარება გვეუბნება, რომ სტუმრები ამ საჩუქარს ისე სცვეთდენ, როგორც ხიდზე სცვეთენ პერპერას, ეს კიდევ უფრო უაზრობაა. ხიდზე არც ძვირფასი სამკაულების, არც ფულის ცვეთას არავეინ არ აწარმოებს. ამის გამო ცხადი ხდება, რომ შედარებას „პერპერასა... ზედა სცვეთდეს ვითა ხიდსა“ გამართლება არ აქვს.

შედარება გაშინაარსიანდება, თუ მასში ნაცვლად ზმნა-შემასმენელისა „სცვეთდეს“ ჩავსვამთ ზმნა-შემასმენელს „პწვეტდეს“ და სიტყ-

¹ ფული შოთა რუსთაველის ეპოქაში, შოთა რუსთაველის ეპოქის მატერიალური კულტურა, თბილისი, 1938, გვ. 286.

² ვეფხისტყაოსანი, 1927, ლექსიკონი.

ვას „ხილსა“ მივიჩნევთ არა პირდაპირ დამატებად, არამედ უთანდებულო გარემოებად მიცემითის ფორმით (რაც პოემაში ხშირად გვხვდება):

პერპერასა დაფანტულსა ზედა ჰხვეტდეს ვითა ხილსა.

ეს ნიშნავს: ქაჯეთში გამარჯვებული ფრიდონის მეომრები, გულუხვად დასაჩუქრებულნი მელიქ-სურხავისაგან, მათთვის გადაყრილ პერპერას ისე ჰხვეტდნენ, როგორც ხილზე ჰხვეტენ ხოლმე პერპერასო. ხილზე სამკაულების ან ოქროს ფულის ცვეთას, ვიმეორებთ, არავითარი დასაბუთება, საფუძველი არა აქვს. ამის გამო იგი არც შედარების საფუძველად გამოდგება. ხილზე ფულს კრეფენ (პიპერბოლურად — ჰხვეტენ) საბაჟოები (ან მათხოვრები) და ფეოდალზიმის პირობებში (აგრეთვე შემდეგაც) იგი დიდი შემოსავლის წყაროსაც წარმოადგენდა. რუსთაველი ამით გვაცნობებს, რომ მელიქ-სურხავმა მდიდრულად დასაჩუქრა არა მარტო მისი მაღალი სტუმრები, არამედ მათი მეომრებიც, რომელთა დახმარებითაც გმირებმა აიღეს ქაჯეთი, ამიერიდან — ზღვათა მეფის სამფლობელო:

ზღვათა მეფე გარდაიხდის მუნ ქორწილსა მეტად დიდსა,
ქაჯეთიცა დაუმადლა, არ გაუშვებს ღღესა შვიდსა,
უხვად გასცემს საბოძვარსა, საკურქლესა ანაკიდსა,
პერპერასა დაფანტულსა ზედა ჰხვეტდეს ვითა ხილსა.

აღნიშნული დაზიანებაც ნუსხურის ნიადაგზე უნდა აიხსნებოდეს.

13. ასმათი მეუბნებოდა უშიშრად, არ მეკრძალოდა:
ჩემი რა ვითხრა. რა ვიყავ, ლხინი რად დამეთვალოდა:
გული მი და მო მიარდა, კრთებოდა და მელალოდა;
აწ პირი ჩემი გაბროლდა და ღაწვი გამელალოდა 380.

დამოწმებული სტროფი არ იკითხება ქართველიშვილის გამოცემაში. იგი ყალბად იქნა მიჩნეული საიუბილეო (1937 წ.) გამოცემის ტექსტის დამდგენი კომისიის მიერაც. პოემაში მაინც შეიტანეს, როგორც ტარიელის სიტყვები, წარმოთქმული ნესტანისგან მიღებული პირველი წერილის საფუძველზე.

მაგრამ ტარიელმა ბევრად მეტი განიცადა ნესტანის სიყვარულისა გამო, ვიდრე ეს გადმოცემულია აღნიშნულ სტროფში. აქ კი ლაპარაკია ასმალის, როგორც დამხმარისა და შუამავლის, განცდებზე. ამას პირდაპირ მიუთითებს პირველი ტაეპი: რას ეუბნებოდა ასმათი ტა-

რიელს? სწორედ მომდევნო ტაეებს: „ჩემი რა გითხრაო“ და სხვ. ამის გამო სტროფში პირველი ტაეპი უნდა დამთავრდეს ორი წერტილით მომდევნო სამი ტაეპი კი უნდა ჩაისვას დამოუკიდებელ ბრჭყალებში:

ასმათი მეუბნებოდა უშიშრად, არ მეკრძალოდა:

„ჩემი რა გითხრა, რა ვიყავ“ და სხვ.

სტროფის აზრი ასეთია: ასმათი მეუბნებოდა: დიდ შიშსა და მღელვარებას განვიციდიდი, სანამ თქვენს საქმეს კეთილად დავაბოლოეებო. ახლა კი მზიარული ვარო. აქ რუსთაველი გვიხატავს ასმათის, როგორც მეგობარ-შუამავლის, ფსიქოლოგიას: იგი უდიდეს სიხარულს გამოთქვამს იმის გამო, რომ მისი მეგობრები ბედნიერნი არიან და რომ ამის მოპოვებაში გარკვეული წვლილი მასაც უძევს.

სასურველი იქნება ზოგიერთ ტაეპში ჩასწორდეს სასვენი ნაშნები ქვემოწაჩვენები სახით:

14. ვთქვით, თუ: „მზეაო ქვეყანად, ნუ ვეუბნებით, ცად, ენით“ 205,2.

15. არ ამოვქრეფდი გამყოფთა, ვთქვი: „ჩემთა რად დავკრიდო, და 603,3.

16. აბჯრითა გავლა არად მიჩნს, კირად — გატანა ფარისა 1396,1.

დაგვრჩენია აღვნიშნოთ, რომ სამი სერიოზული დაზიანებაა ტექსტში:

1. „მომზედეს ხისაცა რგულისა“ ნაცვლად იმისა, რომ იკითხებოდეს: „ცისაცა მრგულისა“ (153).

2. „მე ტირილსა არ დავჰხვდები“, ნაცვლად იმისა, რომ იკითხებოდეს: „არ დავჰცდები“ (1223).

3. „პერპერასა... ზედა ჰცვეთდეს, ვითა ხიდსა“, ნაცვლად იმისა. რომ გვქონდეს „ჰ ხ ვ ე ტ დ ე ს, ვითა ხიდსა“ (1437), უნდა აიხსნებოდეს ნუსხურის ნიადაგზე: აღრევა უნდა მომხდარიყოს ან ნუსხურიდან ნუსხურად, ან ნუსხურიდან მხედრულად გადაწერის ვითარებაში (ნუსხური ც-სა და ხ-ს დიდი მსგავსების გამო).

ამ სტროფების სათვალავი კი (153, 1223, 1437) მეტად მნიშვნელოვან ფაქტზე მიუთითებს: ნუსხურიდან მომდინარეობის კვალი მხოლოდ ძირითად ტექსტში გვხვდება. ჩვენ გულდასმით ვეძებეთ იგი გაგრძელება-დამატებებში, მაგრამ მას ჭერჭერობით ვერსად წავაწყდით. ეს გარემოება, ჩვენი აზრით, არც მოულოდნელი, არც შემთხვევითი არ არის: თუ მე-12 — 13 საუკ. მიჯნაზე ნუსხურის ხმარება ჭერ კიდევ სავარაუდოა, აღორძინების ეპოქის საერო წრეებში, რომელშიც შეიქმნა გაგრძელებ-დამატებანი, იგი სრულიად აღარ იხმარებოდა.

ერთი ჩანართად მიჩნეული სტროფის შესახებ

როგორც უკვე ცნობილია, რუსთაველის სახელობის ინსტიტუტის გაცხოველებულ მუშაობას აწარმოებს „ვეფხისტყაოსნის“ აკადემიური გამოცემის მოსამზადებლად. საიუბილეო გამოცემის (1937 წ.) ტექსტი, რომელსაც ემყარება ყველა შემდეგი გამოცემა, საგრძნობლად არის დასერგილი ყალბი სტროფებით. განსვენებული კ. ჭიჭინაძის გაუმართლებელი საქციელის შედეგად პოემაში მოქცეულია თითქმის საყოველთაო აღიარებით სამი ყალბი თავი და შიგადაშიგ — რამდენიმე ასეთივე სტროფი, ხოლო რამდენიმე გამოჩენილი მკვლევარი და მეცნიერი კი ფიქრობს, რომ პოემაში ბოლოდან მეოთხე თავიც ყალბია. ამავე დროს ძირითადი ტექსტის გარეთ დატოვებული სტროფებიც ვითხოვენ საგანგებო ყურადღებას. პოემის ყოველი რუსთაველისად სავარაუდო სტროფი ღირსია ღრმად შესწავლის. პოემაში წარმოდგენილია ადამიანი და სამყარო იმდენი განზომილებით და ისეთი მრავალმხრივობით, რომ მარტოოდენ ფილოლოგიურ მეცნიერებათა მიღწევანი, როგორი მასშტაბისა და მოცულობისააც არ უნდა იყოს იგი, უძლური აღმოჩნდება მის ყოველმხრივ ასათვისებლად. ამის გამო, ჩვენი აზრით, პოემის აკადემიური ტექსტის დაღვენის საქმე უნდა გადაიჭეკა ქართული სამეცნიერო საზოგადოებრიობის, ქართული მწერლობის, ქართველი ხალხის საქმედ. პოემის ტექსტი, რომელიც აკადემიურის სახელით დაიბეჭდება, მომავალში ჩვენი მეცნიერული საზოგადოებრიობის ეროვნული ინტერესებისადმი დამოკიდებულების ერთ-ერთი საზომი გახდება.

ასეთ ვითარებაში ყურადღებას შევაჩერებთ პოემის გარეთ დატოვებულ ერთ სტროფზე. ხელნაწერებსა და ზოგიერთ გამოცემაში იგი იკითხება საიუბილეო გამოცემის 276 და 277 სტროფებს შორის.

პირველი ფიცხი შეტაკების შემდეგ ასმათი შეუჩრგდა ავთანდილს

და დაჰპირდა, რომ გააცნობდა ტარიელს. მოულოდნელად დაბრუნებული ტარიელსა და ასმათს შორის იმართება საუბარი. ადრე დაბრუნების მიზეზად ტარიელმა დაასახელა სურვილი — აცილებდა სანადიროდ დიდი ამალით გამოსულ ვინმე მეფესთან შეხვედრას. ასმათს საყვედურის ხელსაყრელი შემთხვევა მიეცა: მარტო დაეხეტები მხეცებში, არავისა ჰკარობ, ერთი კაცი როგორ ვერ მონახე, მარტო არ ხეტილობდეო. ტარიელმა უპასუხა: ვინ მოიძებნება, შენს გარდა, ჩემ ბედს თავის სურვილით გაიზიარებდესო.

მეშინია არ გამიწყრე, — ელბნება მას ასმათი, — მაგრამ რადგან ღმერთმა შენი ვაზირობა მე მარგუნა, ვერ დაემაღავ უყვეთესს, რაც ვიცი: ზედმეტი არაფერი ვარგა, თავი ზომსა გარდგიხდიაო (276). შემდეგ ხელნაწერებში კვითხულობთ: როგორც ასმათის სიტყვებს.

მისი მძებნელი იყომცა ჰკუვითა მეთისმეტია,
შენ კაცთა ნაცულად ნადირთა ახლავ გულითა რეტითა,
სჯობს ერთი კაცი იახლო, ილხენდე მისის ჰკრეტითა,
ვით იაღონი, არ მოკვდე ... თესლთა კვნეტითა.

ამას მოსდევს ტარიელის სიტყვები რუსთაველის რემარკით:

ყმაჲან უთხრა: რას მენუჲავ, არა ვიცი, გააცხადე,

ულმართოდ ჩემ სამსახურად კაცი როგორ წარმოვიდგინო (277). ასმათმა ჩამოართვა ტარიელს პირობა, რომ იგი არ აწყენინებს მის დასახმარებლად „თავისა ნებითა“ მოსულ კაცს, და გააცნო მას ავთანდილი. სტროფი, რომელზეც საუბარი გვაქვს, არ მოიპოვება ვახტანგის გამოცემაში. ალბათ ესეც იყო ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი, რომ იგი არ იქნა შეტანილი არც ქართველიშვილის 1888 წლის გამოცემაში, რომლის ტექსტის დადგენაზეც თავისი დროისათვის მეტად კომპეტენტური კომისია მუშაობდა. ხელნაწერებსა და გამოცემებში კი, როგორც ვხედავთ, იგი მოიპოვება, იკითხება ვარიანტული სხვაობით. არ ვეხებიან წვრილმან განსხვავებებს და გადავდივართ მთავარზე.

პუნქტირის ნაცვლად ს. კაკაბაძის 1927 წლის გამოცემაში, აგრეთვე ზოგიერთ ხელნაწერში, კვითხულობთ, ბ უ ლ ბ უ ლ ი ს:

ვით იაღონი, არ მოკვდე ბულბულის თესლთა კვნეტითა (257).

მაგრამ თუ აქ ბუღბუღის ცნობილ მგალობელ ფრინველად გავიგებთ, — სხვა უფლება არ გვაქვს, — ტაეპი უაზრობაა, ისევე, როგორც ერთი ხელნაწერის (ს 3077) „ბუღბუღოს... კენეტითა“. კ. ჭიჭინაძე ერთადერთი ხელნაწერის (ს 2829) მიხედვით ბეჭდავს (აგრეთვე ს. კაკაბაძე თავის 1913 წლის გამოცემაში და ს. იორდანიშვილი — დანართებში): „ბუღბუღოს თესლთა კენეტითა“ (303, 253, 276). თან ლექსიკონში განმარტავს: „ბუღბუღი ერთგვარი ბალახია“, რაც მას უაპელაციოდ გადაუტანია დიდი ლექსიკოგრაფის საბას „სიტყვის კონიდან“, სადაც ამ სიტყვას ბალახის ნიშანი უზის. მაგრამ „ქართულ განმარტებით“, საგნობრივ-თემატიკურ, ცალკე ავტორთა, დიალექტოლოგიურ და ა. მყაშვილის ბოტანიკურ ლექსიკონებში, აგრეთვე ბოტანიკურ ლიტერატურასა და ცნობარებში, მათ შორის რვატომიან „საქართველოს ფლორაში“, იგი არსად ჩანს და მხოლოდ რ. ერისთავს შეუტანია იგი თავის „ბოტანიკურ ლექსიკონში“, მაგრამ მისთვის ვერავითარი განმარტება ვერ მიუცია, გარდა იმისა, რომ ფრჩხილებში აჩვენებს: „I'p'ya.“, რაც ადასტურებს, რომ ლექსიკოგრაფს იგი საბას „სიტყვის კონიდან“ გადაუტანია, მისი განმარტებით არ დაკმაყოფილებულა, ვეღარ დაუზუსტებია და უფიქრია, რომ ეს რომელიღაც მისთვის უცნობი ქართული მცენარეა. ამრიგად, ერთადერთი ხელნაწერის „ბუღბუღოს თესლთა კენეტითა“, რასაც მხარს უჭერს კ. ჭიჭინაძე, სრული უაზრობაა, რადგან ასეთი სახელწოდების მცენარეს (ბუღბუღოს) არ იცნობს ბოტანიკური სამყარო, ის არ არსებობს. რაც შეეხება საბას, მას თავის შრომაში ბუღბუღო ამ ხელნაწერიდან უნდა ჰქონდეს გადატანილი და კონტექსტის მიხედვით განმარტებული (ეს გარემოება გვაფიქრებინებს. რომ საბას ხელთ ეჭირა ეს ხელნაწერი; იგი გადაწერილია 1688 წ.)¹.

ხელნაწერებში გვაქვს საძიებელი სიტყვის სხვა წაკითხვაც. ერთ მათგანში იკითხება: „ბუღბუღოს თესლთა“. აქ მ-ს ნ შენაცვლებია, რაც ქართულში ხშირად დადასტურებული ფონეტიკური მოვლენაა (ამბავი — ანბავი, უმცროსი — უნცროსი). მაგრამ შესაძლოა აქ გვქონდეს არა მ-ს ნ-სთან შენაცვლების შემთხვევა, არამედ რ-ს ნაცვლად გვქონდეს ნ. ქართულში დასტურდება ასეთი ფონეტიკური მოვლენებიც (ბურტყ-

¹ ამ საკითხთან დაკავშირებით იხ. „ვეფხისტყაოსანი“, ეხტანგისეული გამოცემა, აღდგენილი ავ. შანიძის მიერ, თბ., 1937, გვ. 393, „მეშვიდე გამოტოვებული შაირი“.

ლი-ბუნტყლი, ბერბეცი-ბენბეცი, ბურჭყველა-ბუნჭყველა). მაშინ, თითქოს უნდა გვეკონდეს: ბ უ რ ბ უ ლ ო ს.

დამაფიქრებელია ეს უკანასკნელი. ერთ ხელნაწერში ვკითხულობთ: „ბუნბუროს თესლთა“. არც ერთი ამთგანი ზემოდასახლებულ ლიტერატურაში არ ჩანს. თუ ვივარაუდებთ, რომ ორივე ამ ფორმაში შემორჩენილია სწორი დაწერილობის კვალი, კერძოდ, პირველში საძიებელი სიტყვის პირველი ნახევრის, მეორეში — მეორე ნახევრისა, გამოვიდოდა, რომ ტექსტში თავდაპირველად გვეკონდა: „ბურბუროს თესლთა“. მაგრამ არც ბურბურო ბოტანიკური და სხვა წყაროებით ცნობილი არ უნდა იყოს.

ქართული განმარტებით ლექსიკონში შეტანილია ბურბურა. აქ ვკითხულობთ: „ბურბურა... საერთო სახელწოდება რამდენიმე მცენარისა (ქარქვეტასი, წინწკარასი და სხვ), რომელთაც ახასიათებთ თესლის გავრცელების თავისებური ხერხი“. სპეციალურს ლიტერატურაში კი იგი იწოდება დეკორატიულ ყვავილად, რომელიც „ადვილად მრავლდება გაყოფით და თესლით“ (ირ. ხმალაძე, „დეკორატიული მეყვავილეობა“, თბილისი, 1947 წ.).

თითქოს ხელს აღარაფერი უშლის, რომ საძიებელი სიტყვის სწორ კონიექტურად მიგვეღო ბ უ რ ბ უ რ ა. მაგრამ ხელნაწერთა უმრავლესობა მხარს უჭერს საძიებელი სიტყვის ბულბულ-იდან მომდინარეობას. იქ დასტურდება: ბულბულო (S 3077), ბულბულოს (S 5006), ბულბულის (H 3061, K 383, H 412). უფრო ამათვე უჭერენ მხარს ხელნაწერები, რომლებშიც ვკითხულობთ: ბუმბულოს (S 2829), ბუნბულოს (ოქსფ. ბოდ. მუხ. 27); გადამწერლებს, ეტყობა, არ დაუტყრებიათ, რომ ტექსტში იქნებოდა ბულბულის თესლზე საუბარი და ის თვითნებურად შეუცვლიათ საკლთარი ვარაუდით. მათ ბუმბულო თუ ბუნბულო, ეტყობა, რაღაც მცენარე ჰგონიათ. სწორედ ამ მცდარ ვარაუდს იზიარებდნენ, როგორც აღვნიშნეთ, საბა, რ. ერისთავი, კ. ჭინაძე და ერთხანს ს. კაკაბაძე.

თუ ხელნაწერებს ანგარიშს მხოლოდ ნაწილობრივ გავლწევდით და საძიებელი სიტყვის კონიექტურას ბგერითი და შინაარსობრივი მიხედვების მიხედვით წარმოვადგენდით, შესაძლო იყო გვევარაუდებინა, რომ თავდაპირველ ტექსტში იქნებოდა ს უ მ ბ უ ლ ი ს, ან ბ უ მ ბ უ ლ ა ს ან ბ უ ლ უ ლ ა ს თ ე ს ლ თ ა კ ვ ნ ე ტ ი თ ა. ფონეტიკურ და გრაფიკულ ნიადაგზე ასეთი აღრევა გამორიცხული არაა. ამათ-

გან სუმბული დადასტურებულია შოთას ეპოქის ძეგლებში („ვისრამინი“), ორი უკანასკნელი კი, ა. მაყაშვილის ლექსიკონით, წითელი გვირილის სინონიმებია. მაგრამ ანგარიშგაწევას მოითხოვს თესლის საკრთხი. საერთოდ, ასეთი ვარაუდი მხოლოდ უკიდურეს შემთხვევაში შეიძლება შევამოწმოთ, თუ დაიხურება შესაძლებლობა საძიებელი სიტყვის ხელნაწერებისეულ ბულბულ-თან დაკავშირებისა. მაგრამ, მგონი, ასეთი შესაძლებლობა აღკვეთილი არაა.

ცნობრილი საეკლესიო და საზოგადო მოღვაწისა და მეცნიერ-მუშაკის, ეპისკოპოზ კირიონის „სალექსიკონო მასალებში“ („ძველი საქართველო“, ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით, ტ. მე-2, 1913 წ.) ვკითხულობთ: „ბულბულა ყვავილია, მთაში იცის“.

კირიონ საძაგლიშვილი განათლებული პიროვნება იყო. მიუხედავად ამისა, ძნელი დავუშვათ, რომ მან ეს სიტყვა თავის „მასალაში“ პოემის იმ ხელნაწერებიდან გადაიტანა, რომლებშიც ვკითხულობთ ბულბულო (S 3077) ბულბულოს (S 5006), ბულბულის (H 3061, K 383, H 412), ფორმობლივად აზრის მიხედვით შეასწორა და მის მიხედვითვე განმარტა. არც ის არის სარწმუნო, რომ მან იგი პოემის 1913 წლის გამოცემიდან აიღო: მისი „მასალაც“ იმავე წელს დაიბეჭდა. თან ეს „მასალა“ უშუალოდ ხალხის წიაღიდან, ხალხური ცოდნიდან ამოღის. ამას ადასტურებს საგანგებო შენიშვნაც, რომლითაც იგი გამოქვეყნდა: „შეკრებილი ეპისკოპოზ კირიონის მიერ“. გვხვდება მასში ფაქტები ბიბლიიდან, „ქართლის ცხოვრებიდან“, „სიტყვის კონიდან“, მაგრამ პირველ ორ შემთხვევაში მითითებულია წყარო, სიტყვისკონიანულთათვის კი ნაჩვენებია ომონიმური მნიშვნელობა. ყურადღებას იქცევს ეს უკანასკნელი გარემოება: კირიონ საძაგლიშვილს თავისი „მასალა“ გააზრებული აქვს, როგორც ერთგვარი შევსება-შესწორება „სიტყვის კონისა“. ასეა თუ ისე, კირიონს ბულბულა 1913 წლის გამოცემიდანაც რომ ჰქონდეს აღებულ-შესწორებული, მას მისი ახალი განმარტება მოუცია. ამ განმარტებაში კი ნიშანდობლივია შენიშვნა: „მთაში იცის“. ლექსიკოგრაფი მიუთითებს მცენარის გეოგრაფიაზე. ზონალურობაზე, ასეთის გამოგონებას კი იგი არ დაუშვებდა.

მაგრამ ბულბულა ფონეტიკურად ძალზე ახლოა ბურბურა:თან. ქართულში ხშირია რ-ლ-ს ურთიერთ მონაცვლეობა ასიმილაციის და დისიმილაციის ნიადაგზე. ჩანს, პირველი მეორის სინონიმია. ეტყობა. ბულბულა დავიწყებას მიეცა და შემოგვრჩა მისი მეო-

რე სახელი, ბ უ რ ბ უ რ ა. ალბათ, ამით აიხსნება, რომ დღეს ბოტანიკურ ლიტერატურაში ბ უ ლ ბ უ ლ ა აღარ ჩანს. ისიც შესაძლებელია. რომ ბ უ ლ ბ უ ლ ა ბ უ რ ბ უ რ ა ს ერთი რომელიმე სახესხვაობის სახელი იყოს.

რალა იაღონი? თითქოს ზედმეტია ამ კითხვის დაყენება, მაგრამ იგი საჭირო გახდა. დიდი საბა წერს: „ი ა დ ო ნ ი აეღონი—ბერძნულად ბულბულს უწოდენ და იმერელნი იაღონსა ბულბულსევე უწოდენ. ჩვენთა წერილთა შინა მინახავს: იაღონი ზამთარ-ზაფხულ დაჯცადებლად მოჭიჭინეაო. ბულბული სამ თვე ოდენ სტვენს და დაღუმდების.

ფრანკსა ერთი რიგი ჩიტი ვნახე, ბულბულის ტოლი და თეთრ-მოყვითალო, ზამთარ და ზაფხულ მოუთმენლად ტყბილად მჭრინავი. მე ის მგონია.

ქართველს მოლექსეთაც ბულბული და იაღონი სხუა და სხუად უთქვამთ, თქვენ გარჩიეთ“.

ბევრი აღარაფერია გასარჩევი, რადგან საბას ცნობები ძირითადად სწორია: ბულბული სხვაა, იაღონი — სხვა, თუმცა ორივე ბელურასებრთა რიგისაა.

რომელ მათგანს გულისხმობს სადავო სტროფი? ამას, ერთის თვალსაზრისით, მნიშვნელობა არა აქვს, რადგან ორივე მათგანი, იაღონიც და ბულბულიც, პოემაში ნახსენებია რამდენჯერმე, რაც გამორიცხავს როგორც იაღონის შემთხვევითობას ჩვენს სტროფში, ისე სტროფისა— პოემაში. მეორეს მხრივ, მნიშვნელობას არაა მოკლებული სპეციალურს ლიტერატურაში აღნიშნული გარემოება. ძალზე ცოტა სახეობანია ბელურასნაირთა შორის მხოლოდ ერთი სახის საკვებზე მინდობილი. ბულბული კი, კერძოდ, უმთავრესად მწერებით იკვებება, იაღონი — თესლეულით.

თითქოს ხელს აღარაფერი გვიშლის, ტაეპის პირველსახედ მივიღოთ:

ვით იაღონი, არ მოკვდებულბულას თესლთა კვნეტითა,

და სტროფი რუხთაველისად ვცნოთ.

კონიექტურისა და თვით ტაეპის ყოფნა-არყოფნის ბედს პოემაში. ვფიქრობთ, მაინც ერთი საკითხის გარკვევა გადაწყვეტს: ემუქრება თუ არა ბელურასნაირთა, კერძოდ იაღონის სიცოცხლეს საფრთხით ბულბულას თესლთა კვნეტა? თუ არა, სტროფის ბედი გადაწყვეტილია: მგოპანთმჯოსანი ასეთ ტყუილს არ იტყოდა.

ბურბურას, როგორც აღნიშნეთ, — „განმარტებითი ლექსიკონი“ თვლის განსაკუთრებული თვისების მცენარეთა საერთო სახელად. ესენია: ქარქვეტა, წინწყალა და სხვ. (აღ. მაყაშვილის „ბოტანიკური ლექსიკონით“ წინწყალა, чипсолюбка). ის არის რუსული качим, gipsophila. ამ უკანასკნელისას Флора СССР, რომელშიც იგი შეტანილია 493 №-ით, 67 ძირითად სახეობას ითვლის. დიდ საბჭოთა ენციკლოპედიაში კი აღნიშნულია, რომ საბჭოთა კავშირში იგი 68 სახესხვაობისა გვხვდება, преимущественно в горах Кавказа и Средней Азии.

ბევრი მათგანის ძირები დიდი რაოდენობით შეიცავს საპონინს, რისგანაც ამზადებენ ცხენებისათვის ძლიერ მოქმედ საღებანებელს, ვკითხულობთ დასახელებულ განმარტებაში, ხოლო ცნობილი И. А. Буши-ი თავის შრომაში „Курс систематики высших растений“ (1944 წ.), აღნიშნავს, რომ მიხაკისნაირთა ოჯახი, რომელსაც განეკუთვნება качим, ძალზე მდიდარია სახეებით. ზოგიერთი მათგანის შესახებ ზღვრული მეცნიერი ამბობს: Вредное сорное растение посевов, обладающее ядовитыми семенами (стр. 391).

იგუფებს თუ არა, ან საჭიროებს თუ არა სტროფს ეპიზოდური შინაარსობრივად? ამ თვალსაზრისით სტროფი თავის ადგილზეა. 276 სტროფში ასმათი, მართალია, ამბობს, ვერ დავმალავ უკეთესსა, რაცა: საქმე გამოიცილია, ვერ დავმალავ, რაც უკეთესი ვიციო, მაგრამ სტროფს ასეთი აფორიზმით ამთავრებს:

არა ვარგა უსაზომო, თავი ზომსა გარდვიხლია.

გამოდის, რომ ის ვერ მალავს არა პერსონალურად ვისიმე, ასეთი პიროვნების რეალურად არსებობის ფაქტს, არამედ სასარგებლოა აზრს, რომ ზედმეტი არაფერი ვარგა, რომ კერძოდ, ტარიელის ასეთი ხანგრძლივი მართობა ზედმეტია და უსარგებლო. ამის გამო ტარიელს არ აქვს საფუძველი მას უპასუხოს: არ ვიცი რას მთხოვ, მითხარი (რის თქმაც გსურს), კაცი ჩემ სამსახურად უღმრთოდ არ გამოჩნდებოდაო. ასეთი პასუხი ლოგიკურად და ფსიქოლოგიურად გამართლებულია სწორედ ამ სადავო სტროფის შემდეგ, რომელშიც უკვე პირდაპირაა ნათქვამი: სჯობს ერთი კაცი იახლოო.

არ შეიძლება ორიოდ სიტყვა არ ითქვას ასმათის მსჯელობის ფორ-

მაზე. ამ თვალსაზრისითაც სტროფი ერთი უბრწყინვალესთაგანია რუსთაველის შემოქმედებაში. ასმათი ეუბნება ტარიელს: მისი (ნეტანის) მძებნელი უნდა იქცეოდე მეტისმეტად გონივრულად. შენ (კი) კაცთა (მეგობრისა და მრჩევის) ნაცვლად (რომელიც ტანჯვას შეგიმსუბუქებდა), ნადირთ ახლავ (ასეთ უაზრო ხეტიალს და ურვას, რომელაც შენ შინაგან სიამეს, კმაყოფილებას განიკებს, მაგრამ არავითარ დადებით შედეგს, გარდა ზიანისა, არ გაძლევს), სჯობს ერთი კაცი იახლო, ილხენდუ მისის ჰერეტითა, (სჯობს) არ დაიღუპო მარტოობაში, ვით იადონი იღუპება ბუღბუღლას თესლთა კვნეტით მოჩვენებით სიამეშიო.

სტროფი უდიდეს მეცნიერულ ინტერესს იწვევს, როგორც ღრმა ფსიქოლოგიური მოვლენის კონსტატაცია. აქ ასმათი ფარდას ხდის ტარიელის ტანჯვისადმი დაქვემდებარების, ლტოლვის, მისწრაფებას, ტანჯვასთან შეგუების ფსიქოლოგიურ საფუძველს, გვაძლევს მისი ხანკრძლივი მარტოობის, ხეტიალის, გამუდმებული ტირილისა და ვაების ფსიქოლოგიურ დასაბუთებას. ის აღნიშნავს, რომ ტარიელში შინაგან მყუდროებას, სიმშვიდეს, შეუცნობელ სიამეს იწვევს ტანჯვა. რუსთაველი აქ ადამიანის სულიერი ცხოვრების უღრმეს ზვეულებში გვახედებს. ტარიელის გრძნობათა ამბივალენტურობაზე, ერთდროულად ორგვარ ურთიერთ საწინააღმდეგო რეაქციაზე მიუთითებს, რასაც ხშირად იწვევს ადამიანში ერთი და იგივე მიზეზი და გამღიზიანებელი. ასეთ ორმაგ გრძნობას იწვევს გადატანილი სახიფათო მდგომარეობის მოგონება, გადატანილი მწუხარების გახსენება და სხვ. მგლოვიარობა, მაგალითად, მგლოვიარის სულიერ კმაყოფილებას იწვევს. მეცნიერებაში აღნიშნული მოვლენა შემჩნეულ იქნა XX საუკუნეში.

დაგვრჩენია აღვნიშნოთ, რომ სტროფი რუსთაველის შემოქმედების ახალ, არსებითად დღემდე შეუმჩნეველ მხარეს გვითვალისწინებს. რუსთაველი პირველია ქართულ პოეზიაში, რომელმაც გვაზიარა ბუნებას, როგორც ესთეტიკურ მოვლენას, ესთეტიკური განცდის საგანს. მის სათაყვანო კალამს პოემის დასაწყისშივე მოსწყდა სტრიქონები: ნადირობის შემდეგ დაღლილი როსტევანი და ავთანდილი

გარდახდეს ძირსა ხეთასა,
თამაშობდეს და უკვრეტდეს წყალსა და პირსა ტყეთასა. (33),

დადლილნი ბუნების მშვენიერებით ტკბობას მიეცნენო.
რუსთაველმა დიდების ჰიმნი უგალობა ზაფხულს:

მოწერილი იყო ზაფხული, ქვეყნით ამოსლვა მწვანისა,
ვარდის ფურცლობის ნიშანი...

ახლა ვარდ-ყვავილებით დაიფარება სამყარო და ავთანდილის სულთაღ-
ტაცების ღროც დადგება:

სულთქნა, რა ნახა ყვავილნი მან, უნახავმან ხანისა (1328).

იგი ჰკოცნის და ეალერსება ვარდებს, როგორც სატრფოს (ტარი-
ელი — ვეფხს, რა კონტრასტია!), რადგან მხოლოდ ისინი ანიჭებენ მას
თინათინთან შეხვედრის ტოლფარდ სიხარულს:

ვარდთა აკოცა ბაგითა, მითვე ვარდისა დარითა,
უბრძანა: „გიჰვერეტ თვალითა, გულ-ტკბილად შემხედვარითა,
მისად სანაცვლოდ მოვილხენ თქვენთანა საუბარითა (1329).

მაგრამ სტროფი რუსთაველის მიერ ბუნების ღრმა ცოდნაზეც მიუ-
თითებს. ამიტომ მისი ბედი, ვფიქრობთ, იმის მიხედვით უნდა გადაწყ-
დეს, თუ რას იტყვიან მის შესახებ ქართველი ბუნებისმეტყველები.

1961 წ.

ვეფხისტყაოსნის ტექსტის დადგენისათვის სამხედრო ხელოვნების თვალსაზრისით

რუსთველოლოგიაში პოემის ტექსტის დადგენა დღესაც ძირითად პრობლემად ითვლება. საიუბილეო გამოცემის (1937 წ.) ტექსტს, რომელშიც მოექცა ვახტანგის მიერ პოემაში შეტანილი, მაგრამ მკვლევართაგან ჩანართად მიჩნეული 16 სტროფი და ინდო-ხატაელთა ამბავი (ტარიელის ინდოეთში დაბრუნება და გამეფება), რუსთველოლოგთა აბსოლუტური უმრავლესობა მხარს არ უჭერს¹. პირიქით, დღეს „რუსთველოლოგიის, როგორც მეცნიერების, მთავარ ამოცანას უნდა შეადგენდეს არა მარტო გარკვევა პოეტის ვინაობისა, მისი მსოფლმხედველობისა და იმ პირობებისა, რომელთაც ის წარმოშვეს, არამედ ამასთან ერთად პოემის ტექსტის გაცხრილვა და მისი კრიტიკული აღდგენა“, — წერს აკად. კ. კეკელიძე².

მკვლევარის აზრით, „ეს მიზანი ჯერ, რასაკვირველია, ოდნავადაც მიღწეული არაა“³. თვით 1937 წ. საიუბილეო გამოცემაც დიდად არაა დაშორებული პოემის თავდაპირველ სახეს განსაკუთრებით სტროფული შედგენილობის მხრივ. „ეს საკითხი ამ გამოცემის შემდეგაც კიდევ სადავო და საკამათო იქნება, სანამ არ აღმოჩნდება უძველესი ხელნაწერი პოემისა, რის იმედი დაკარგული არ უნდა იყოს“, — აცხადებს მკვლევარი⁴.

ასეთ სიბრტყეზე დგას საერთოდ პოემის ტექსტის საკითხი დღეს. კერძოდ ინდო-ხატაელთა ამბის (ტარიელის ინდოეთში დაბრუნების და გამეფების) შესახებ კი აკად. კ. კეკელიძე ფიქრობს, რომ მართალია, პოემა ტარიელის ინდოეთში დაბრუნებით მთავრდება, მაგრამ არა ისე,

¹ ს. იორდანიშვილი, ვეფხისტყაოსნის აკადემიური გამოცემისათვის, ლიტ. საქ., 1937, №№ 21, 22,

² ქართ, ლიტ. ისტ., ტ. II, 1941, გვ. 101.

³ იქვე, გვ. 102.

⁴ იქვე, გვ. 108.

როგორც წარმოდგენილია ხელნაწერებში: მათში შევსებულია თინათინ-ავთანდილის ქორწილიც კი. კერძოდ, „ვიდაც მელექსეს აღძვრია სურვილი შეეთხზა ამბავი იმის შესახებ, რა პირობებში გამეფდა ტარიელი, ცოცხალი იყვნენ მათი დაბრუნებისას ნესტანის მშობლები თუ არა, ან რა მდგომარეობაში იყო თვით ინდოეთი“. ამ მიზნით მას შეუთხზავს თავები: „ტარიელისგან ინდოეთს მისვლა და ხატაელთა დამორჩილება“ და ზოგიერთი დეტალი „ტარიელისა და ნესტან-დარეჯანის ქორწილში“, სხვაგვარად — ინდო-ხატაელთა გაგრძელება¹.

„ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის დადგენა რუსთველოლოგიაში მრავალი განზომილებით იქნა წარმოებული. საიუბილეო გამოცემის სარედაქციო კომისია კი, მისი მდივნის, სოლ. იორდანიშვილის დამოწმებით, ტექსტის კრიტიკული დადგენისას „ხელმძღვანელობდა შემდეგ პრინციპებით:

ა) განსახილველი ადგილების კონტექსტით — მოთხრობის სიუჟეტურ განვითარებასთან დაკავშირებით,

ბ) კლასიკური პერიოდის სტილით,

გ) ენობრივი მოვლენებით,

დ) პოეტიკით და

ე) ხელნაწერთა ტრადიციით“².

მაგრამ პოემის ტექსტის დადგენისას არ უნდა იქნას უგულებელყოფილი, უპირველეს ყოვლისა, იდეოლოგიური მხარე. შემდეგ, არც პოემის (და დამატება-ჩანართთა) ისტორიული და სხვა ხასიათის რეალიები, არც ხელნაწერთა მინაწერები (და არა მარტო ტრადიცია), არც ლიტერატურული მოწმობანი და გადმოცემანი, და არც რაიმე ცოტად თუ ბევრად საყურადღებო პრინციპი — თვალსაზრისი, რომელიც დაგვეხმარება საკითხის გადაჭრაში.

ასე, ავიღოთ, მაგალითად, სადავო თავების ტარიელის იდეურ-პოლიტიკური მრწამსი და შევადართო უდავო ტექსტისას.

იყო დრო, როცა სრულიად უარყოფდნენ საზოგადოებრივი იდეა-

¹ ქართ. ლიტ. ისტ., ტ. II, გვ. 321, აგრეთვე რუსთველოლოგიის საკითხები, თბ. სახ. უნივერ. შრ., № 10, 1939, გვ. 110—115.

² ლიტ. საქართვეო, 1937, № 22.

ლების არსებობას პოემაში¹. მთელი რიგი წლების მანძილზე მკვლევარები პოემის ლეიტმოტივად სიყვარულს და მეგობრობას მიიჩნევდნენ. დღეს ეს შეხედულება უსათუოდ მოითხოვს გადასინჯვას².

პოემის გმირთა საზოგადოებრივი იდეალებიდან განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს მათი ეროვნული მისწრაფებანი. სარიდანმა ხელი აიღო მეფობაზე, კეისრობაზე (316), და ინდოეთი გააერთიანა; მას კარგად ესმის მის მიერ გადადგმული ნაბიჯის ეროვნული და სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობა: „სახელი დარჩეს ჩემისა ერთგულად ნამსახურისა“ (314) შთამომავლობის წინაშე, განაცხადა მან. სარიდანის ეროვნული პროგრამის და მისწრაფებათა გამგრძელებლად კი პოემაში ტარიელი გვევლინება³.

მაგრამ ეს უიდი ეროვნული მისწრაფებანი დანართში დიაპეტრალურად საწინააღმდეგო ტენდენციით შეიცვალა:

აწ ინდოეთს სამეფოსა მეშვიდესა, ერთსა წილსა,
ზედან დაგსეამ, შენი იყოს (1649), —

ეუბნება მადლიერი ტარიელი ნამსახურ ასმათს. მართლაც.

მოიყვანეს კარგი მოყმე, გონიერი, არ ხელია,
ასმათ მისცეს...

იგი კაცი გაადიდეს, აქვს მეფობის სახელია (1653).

თან, ტარიელი ეუბნება ასმათს: გირჩევხია „გყვენ სპანი ზრმალ-მახულები-ო“ (1652). ამგვარად, ინდოეთი ისევ ორად იქნა გაყოფილი. მეფე ტარიელი კი პირადი მადლობის გრძნობას ინდოეთის ეროვნულ ინტერესებზე მალა ვერ დააყენებდა. რისთვისღა გაერთიანდა ინდოეთი? იმისათვის, რომ იგი, ბოლოს, ისევ დაქუცმაცდეს და დაიყოს?

დანართის ავტორი ვერ გარკვეულა ლეგიტიმიზმის და დინასტიზმის პრინციპებში, რომელთაც გარკვეული პოლიტიკური და ეროვნული მო-

1 Н. Д. (ივანე ჭაბადარი), Письма о Грузии, журн. „Северный вестник“ 1899 № №. ამას მოჰყვა ცნობილი კამათი ქართულ და რუსულ პრესაში. იხ. ალ. ზარამიძე, ტარიელი, რუსთაველის კრებული, 1938, გვ. 97, გ. იმედაშვილი, რუსთაველოლოგია, 1941, გვ. 66 და ა. შ.

2 მაგ., პროფ. ალ. ზარამიძე, ტარიელი, რუსთაველის კრებული, სახელგამო, 1938, მისივე — ნესტანი, ნაკრებები, I, 1945.

3 იხ. ვრცლად — შ. მახათაძე, პატრიოტული მოტივები ვეფხისტყაოსანში, ქუთაისის პედაგოგ. ინსტიტუტ. შრომები, ტ. II, 1941, გვ. 314 — 316.

საზრებებით იცავს რუსთაველი¹. როგორ შეიძლება რუსთაველმა არა-სამეფო წარმოშობის ასმათის ქმარი, ვიღაც „კარგი მოყმე“, რომლის შესახებაც საჭიროა საგანგებო მტკიცება, რომ ის „ხელი“, გიჟი არ არის, გაამეფოს თუნდაც ინდოეთის ერთ მეშვიდედზე! ვინ მიიღებდა მას მეფედ?

ამრიგად, პოემის გმირთა ეროვნულ-საზოგადოებრივი იდეალები სხვაა, ინდო-ხატაელთა ამბისა — სხვა. აღნიშნულის უგულვებელყოფა კი ინდო-ხატაელთა ამბის ავტენტურობის საკითხის განსაზღვრისას, რა თქმა უნდა, შეცდომა იქნება.

1942 წ. ჩვენ ვწერდით, რომ პოემის სამხედრო ხელოვნების შესწავლა „შესაძლებლობას ხსნის რუსთაველოლოგიის ძირითადი პრობლემები გადაჭრილ იქნას ახალი თვალსაზრისით“². მაგრამ ჩვენზე ადრე, 1929 წ. წერილში „ვეფხისტყაოსნის პლასტების დათარიღებისათვის“ პროფ. ალ. ბარამიძე ინდო-ხვარაზმელთა ამბის (გაგრძელების) და „შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიების ტექსტუალური შედარების შედეგად მივიდა სავსებით სწორ დასკვნამდე, რომ „ინდო-ხვარაზმელთა ბრძოლის აღწერილობა (კ.ა. 1685 — 1688) „შაჰ-ნამეს“ დაუხარულვებელ ანალოგიურ სურათებს გიშლით თვალ წინ“³. ამიტომ პროფ. ალ. ბარამიძე მართებულად დასძენს, რომ „აქა ტარიელის დასწრელება და ხვარაზმშა მეფისგან სისხლის ძებნად მისვლა ინდოეთს“ არ შეიძლებოდა შექმნილიყო „შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიების ჩამოყალიბებამდე. ამრიგად, აქ წარმოდგენილია ცდა ინდო-ხვარაზმელთა ამბის დათარიღებისას სხვა მონაცემთა შორის გათვალისწინებულ იქნას დამატებისა და „შაჰ-ნამეს“ ბატალური სურათებიც. მიღებულმა დასკვნამ ინდო-ხვარაზმელთა ამბის ავტენტურობის საკითხიც განსაზღვრა.

ამჯერად რ.გში დგას ინდო-ხატაელთა ამბის (ტარიელის ინდოეთში დაბრუნების და გამეფების) ავტენტურობის საკითხი პოემისეული სამხედრო ხელოვნების მონაცემთა თვალსაზრისით.

¹ პროფ. ალ. ბარამიძე, ნაკვეთები ქართ. ლიტ. ისტორიიდან, ნაწ. I, 1932, გვ. 138, 144; 1945, გვ. 161 — 164.

² სამხედრო ხელოვნება ვეფხისტყაოსანში, ალ. წულუკიძის სახ. ქუთაისის სახელმწიფო პედაგოგიკური უნივერსიტეტის შრომები, ტ. IV, 1942, გვ. 171.

³ ტფილისის უნივერსიტეტის შრომები, № 9, 1929, გვ. 128.

წინასწარ უნდა შევთანხმდეთ, რომ სამივე ეს თავი ერთი ავტორისა ნაწარმოებია, სულ ერთია, არის იგი რუსთაველი, თუ ყალბისმქნელი. ამას ადანატურებს მკიდრო შინაგანი კავშირი და სილექტური რკალი, რომლითაც გაერთიანებულია ეს თავები. ამ საკითხის შესახებ რუსთაველოლოგიაში სხვაგვარი აზრი არ არსებობს. მაგრამ, რადგან ასეა, თუ გამოირკვეა, რომ რომელიმე ამ თავთაგან არ ეკუთვნის პოემის ძირითადი ტექსტის ავტორს, უნდა ვაღიაროთ, რომ მას არ ეკუთვნის ამ „ამბის“ არც დანარჩენი თავები. პირველად გადაწყვეტილ უნდა იქნეს ერთი თავის — „ტარიელისაგან ინდოეთს მისვლის და ხატაელთა დამორჩილების“ შედგენილობის საკითხი, ე. ი. დადგენილ იქნეს ინდო-ხატაელთა ამბის შინაგანი მოცულობა.

როგორც კ. ჭიჭინაძის, ისევე საიუბილეო გამოცემაში „ტარიელისაგან ინდოეთს მისვლა და ხატაელთა დამორჩილება შეტანილია არა იმ მოცულობით, როგორც გამოვიდა მისი ავტორის ხელიდან, არამედ შემოკლებული, რედაქციული სახით. სამწუხაროდ, კ. ჭიჭინაძეს არასწორად აქვს გააზრებული ეს ბატალური ეპიზოდი. ამას ცხადყოფს ერთი ადგილი მრის უკანასკნელი შრომისა. კ. ჭიჭინაძე წერს: როცა ეგვიპტელი ვაჭრებისგან ფარსადანის გარდაცვალების და ინდოეთის ხატაელთა მიერ ოქუპაციის შესახებ გაიგეს, გმირები სწრაფად აიყარნენ და სამშობლოსაკენ გაეშურნენ; აქ „ტარიელი ზურგიდან მოულოდნელი თავდასხმით დაამარცხებს ხატაელებს-ო“¹.

ამის მსგავსი არა წერია რა არც თვით კ. ჭიჭინაძის რედაქტორობით გამოსულ „ვეფხისტყაოსანში“, არც საიუბილეო გამოცემაში, რომელშიც შეტანილია ინდო-ხატაელთა გაგრძელება, და არც ხელნაწერებში. სადავო ტექსტით, როცა გმირები ინდოეთში შევიდნენ, მათ შემოხვდათ რამაზის გუშაგები, რომლებიც არაბეთის ლაშქრის გამოჩენისთანავე გაიქცნენ (კ. ჭიჭინაძით — 1677, საიუბილეო გამოცემით — 1601, (ს. ყუბანეიშვილით — 1805). ეს გუშაგები დაიჭირეს ტარიელის მეომრებმა და მოჰგვარეს სარდალს. როდესაც მან მათი ვინაობა გაიგო,

უბრძანა: „წადით რეგენო, თქვენ ჩვენგან გაფიცებულნი,

აქნობეთ თქვენსა პატრონსა: „მოვლენ გულითა ქებულნი“, (1678, 1602, 1806).

შემდეგ, ემუქრება რა რამაზს, დასძენს:

¹ ვეფხისტყაოსანი, კ. ჭიჭინაძის რედაქციით, გვ. 15.

აწ დაემზადე, მოპარვა მე შენი არა მწადიან,
შემეტი, რაზმი დააწყე, პირველვე გამიცხადიან (1681, 1605, 1809).

პართლაც,

ღარაჯნი წავიდეს და ერთმანეთსა მიუსწრებდეს,
რამაზს ჰკადრეს ყველაკაი, დამალუასა ვერა სთმობდეს (1682, 1606, 1810).

ამგვარად, რამაზი სავსებით მომზადებული შეხვდა ტარიელის გამოჩენას და არავითარ მოულოდნელ, მით უმეტეს, ზურგიდან თავდასხმას აქ ადგილი არა აქვს.

უფრო მეტიც. კ. ჭიჭინაძის და საიუბილეო ტექსტებით აქ ადგილი არა აქვს არავითარ ბრძოლას: რამაზმა უბრძოლველად გამოაცხადა კაპიტულაცია, ტარიელმაც აპატია დანაშაული (ხელნაწერებით კი, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, მოულოდნელად თავდასხმის განზრახვა აქვს ტარიელის მიმართ სწორედ რამაზს). პართლაც, როცა ტარიელისა და ავთანდილის ლაშქარი ინდოეთში შევიდა, რის შესახებაც რამაზს ტარიელმა ხატაელი გლშაგების მეშვეობით აცნობა, შემდეგ კ. ჭიჭინაძის და საიუბილეო ტექსტებში ვკითხულობთ:

ცოტაი წავლეს, გამოჩნდა ხუთასი ცხენოსანანი,
შეტყუებასა ჰლამობდეს ყმანი არაბთა თანანი;
ტარიელ ეტყვის: „ნუ იქმთო“, მისცა სიტყვისა ნანანი,
მოვიდეს, აჩნდა უაბჯროდ, არცა თუ ჰქონდა დანანი

(ჭიჭინ. 1684, საიუბ. 1608, ყუბ. 1812).

ცხენის ფერხთა მოეხვია, მუხლ-მოყრილი შეეხვეწა;
მოახსენა: „შემიბრალე, მისსა ძალსა, ვინცა გხვეწა
ნუ დამარჩენ, ნუ მაყოცხლებ და წამიღონ მკვდარი, მე, წა
გული თქვენი სასაკუთრო ბედმან ასრე ჯამილუწა“

(ჭიჭინ. 1685, საიუბ. 1609, ყუბ. 1813).

დაეუბრუნდეთ ახლა „ტარიელის მიერ ხატაელთა დამორჩილების“ შედეგნილობის საკითხს.

როგორც ვხედავთ, ამ (არც ორ მომდევნო) სტროფიდან არ ჩანს, ვინ მოეგება ტარიელს, ვინ ჩნდა უაბჯროდ, ვინ მოეხვია და ვისი ცხენის ფეხს, ან რატომ, ან ვინ ვის მოახსენა — შემიბრალეო, და სხვ. მხოლოდ მომდევნო მესამე და შემდგომი სტროფიდან ჩანს, რომ რამაზი მოჰკვებებია ტარიელს „ხუთასი ვაზირით“, ჩავარდნია მას ცხენის ფერხ-

ქვეშ და მისთვის პატიება უთხოვნია. თან, ოღონდ ტარიელმა რამაზის სპა ხელუხლებელი დატოვოს, და იგი, რამაზი, თანახმაა, სთხოვს კიდევ ტარიელს, ამ უკანასკნელმა სამაგიეროდ, ერთგვარად საკომპენსაციოდ, თავები დასკრას რამაზის ხუთასსავე ვაზირს.

თუმცა ასეთი დემოკრატიზმი რუსთაველის ერთგვარი მოდერნიზაციაა (ამის შესახებ—ქვემოთ), აღსანიშნავი აქ სხვა რამეა. კ. ჭიჭინაძის და საიუბილეო ტექსტებით გამოდის, რომ 80.000 კაციანი არაბეთის არმია ინდოეთის კარიბჭეს ტყუილა მიაღდა: თურმე საკმარისი ყოფილა ტარიელის გამოჩენა ინდოეთში, რათა რამაზი მას ფეხქვეშ ჩავარდნოდა, თავი დამარცხებულად ეცნო და მისთვის პატიება და ინდოეთიდან წასვლის ნებართვა ეთხოვა.

მაშ, „რისთვის გაიყოლა ტარიელმა თან ოთხმოცი ათასი კაცისგან შემდგარი ლაშქარი — საცეკვაოდ, სარიკაოდ თუ მაყრულის სამღერლად“? ¹ ვიმეორებთ ჩვენ კ. ჭიჭინაძის მიერ დასმულ კითხვას, და მისივე სიტყვებით ვუპასუხებთ:

„რა თქმა უნდა, მხოლოდ იმისათვის, რომ შებრძოლებოდა თავის მტერს, ხატაელებს, და გამოეხსნა ინდოეთი განსაცდელისაგან, რაც ნამდვილად აწერილია... გაგრძელების მეორე თავში“². კეთილი! მაგრამ დაბეჭდილი სადღაა? არც კ. ჭიჭინაძემ, არც საიუბილეო გამოცემამ ამ გაგრძელების მეორე თავში არ შეიტანეს სწორედ ეს „შებრძოლება“. რამაც გაგრძელება გააბუნდოვნა და დაუკარგა მას ავტორისეული ზანდასახლობა.

მართლაც, რამაზის ასეთი ნაბიჯი — „ცხენის ფერხთა მოეხვია“ და სხვ.. გარდა იმისა, რომ კ. ჭიჭინაძის და საიუბილეო გამოცემათა მიხედვით გაუგებარია, შეუწყნარებელია ფსიქოლოგიურად და გაღმართლებელი — ლოგიკურად. თუ მთელი ინდოეთი ხატაელთაგან ოკუპირებულია და რამაზს მართლა ისეთი რაოდენობის სპა და ლაშქარი ახლავს, როგორც აღნიშნულია „გაგრძელებაში“, მას შეეძლო წინააღმდეგობა გაეწია ტარიელსათვის. საპირისპირო შემთხვევაში, თუ რამაზს ამის უნარი აღარ ჰქონდა, შეეძლო სასწრაფოდ აყრილიყო, ტარიელს გასცლოდა და ინდოეთი დაეტოვებინა. თუ არ მოიქცა ასე, თუ ტარიელს არ გაერიდა, ცხადია, განზარხვა ჰქონია მტერს შებრძოლე-

¹ „რუსთაველის გარშემო“, 1928, გვ. 120.

² იქვე.

ბოდა. ამიტომ რუსთაველმა გააყოლა ტარიელს ინდოეთში 80.000 კაციანი ლაშქარი, თუ გამგრძელებლებმა, სულ ერთია: ამ ლაშქარმა იქ, ინდოეთში, ბრძოლა უნდა გადაიხადოს. ამ ეპიზოდის ერთადერთი მიზანია გვიჩვენოს, რომ ტარიელმა ინდოეთის ტახტიც ბრძოლით მოიპოვა და დაიპყრო.

ამრიგად, 1608 სტროფის შემდეგ 1609 სტროფი ისე, თუ მათ შორის არ ვიგულისხმებთ რაღაც გარდამავალს, შეუძლებელია.

მართლაც, ზოგიერთ ხელნაწერში (მაგ. № 4499 ყოფ. წ/კ. საზოგადოების სამუზეუმო ფონდისა, რომლის შესახებაც კ. ჭიჭინაძე ლაპარაკობს: „ამ ხელნაწერის მნიშვნელობა მეტად დიდია საერთოდ-ო“¹, № 205 ქლთაისის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმისა), ამ სტროფებს შორის ვკითხულობთ:

უბრძანა: ერთხელ კულაეც ვნახე რამაზის სიმუხთალია;
იმათი ისრე მოდენა ჩუენზედა არ მართალია;
ფიცი არა სწამს დღე-კრულსა, არცა მაჰმადის რჯულაა,
ღალატს ედების უცილოდ, ეს მათგან გაზრახულია

(ს. კაკაბაძის 1914 წ. გამ. 1560¹, ს. ყუბ. 1956 წ. გამ. 1812):

აწ შეუტოთ, ნუ ვარჩევთ, მათ გაუცუდოთ ფლილობა.
ავთანდილ ბრძანა ვაცალოთ, ქნან ჩუენკენ მონაზილობა:
ჩუენცა ცოტანი ვეჩუენნეთ, ვსცნათ მათი ხმალთა დილობა
გამოაცხადებს უცილოდ, სადა ჰყავს ლაშქართ ყრილობა (1560²).

რამაზ ბრძანა: შეეებუენნეთ, შევეტყუენთ საქმით ჩუენით;
ვერას უზამთ გოლიათთა, თუ არ ხერხით, თუალთა ჩენით;
შეგეანანებს აქ მოსელასა, ამოგუაგდებს ლაშქრით ჩუენით,
შეეებუენნეთ, ნუ დაგუხოცო, მიუვიდეთ ნებით ჩუენით (1560³).

ალარ აცალეს მათ გმირთა მათ ხერხთა გამამრჩეველობა;
შუაძახეს: ნახეთ, აწ რამაზ ამ ჩუენთა ხრმალთა მკუეთლობა;
ცოტა წინარე წამოდეგ, არას გიშველის დედლობა,
ფრიდონის სიციკასობა, შენს ლაშქარზედა ქუელობა (1560⁴).

მართ ამაზედა შეიქნა შეტევებ-შემოტევება,
ხატაულთ ღმერთი შერიხბდა, შეექნა გამომკლანება;

¹ ვეფხისტყაოსანი, კ. ჭიჭინაძის რედაქციით, გვ. 29, შენიშვნა.

ლაშქარნი სრულად მოვიდეს, რაც რამაზს გულში ენება.
ავთანდილ ბრძანა: „ამათი მე ეპე ასრე შენება“ (15601).

აქეთ არაზნი გაუხუჯეს და შუეტყიევს ცხენები;
ტარიელ ხელთა აილო, შუბსა ახმარა მძლე ნები,
უკრა და ცხენსა გაავლო იგ სიკვდილიაა მქენები,
რამაზს შექყარა აწ ლმერთმან სამთა გამირთაგან სენები (15602).

უბრძანა თუ: სიმუხთალე ორჯელ შენი შემიტყუია;
არ გაგიშვებ შენ ცოცხალსა, ესე ჩემგან შევიტყუია,
არც გაუშვებ ხატაელთა, რაცა ჩუენთა ხელთა ტუქუა.
შიში მოჰკლავს უსაცილოდ რამაზს, ესე შემიტყუია (15603).

ამას მოსდევს სტროფი:

ცხენის ფერხთა მოეხვია, მუხლ-მოყრილი შეეხევეწა...

ახლა გასაგებია, ვინ მოეგება ტარიელს, ვინ ვის ცხენის ფეხს მოეხვია, რატომ, ან ვინ ვის მოახსენა — შემიძბრალეო, და სხვ. ამით ბუნდოვანობაც გაიფანტა და ავტორის მიზანდასახულობაც გამართლდა: ტარიელი შეებრძოლა ხატაელებს, დაამარცხა და ბრძოლით გაიკათა გზა ინდოეთის ტახტისაკენ.

თუ ერთის მხრივ 1608 სტროფის უშუალო გადაბმა 1609 სტროფზე ბუნდოვანს ხდის მომდევნო სტროფებს, თუ მათი უშუალო მეზობლობა ლოგიკურად დაუშვებელია და ფსიქოლოგიურად — გაუმართლებელი, მეორეს მხრივ, 1609 სტროფს მოსდევს სტროფები, რომლებშიც აშკარად იგულისხმება 1560¹ სტროფების შინაარსი: რამაზი უბრძოლველად კი არ დანებდა ტარიელს, არამედ ბრძოლაში დამარცხდა.

მართლაც, „ოდეს მტერსა მოერიო, ნუღარ მოჰკლავ-ო“ (1614), ვკითხულობთ მომდევნო სტროფში „მოერიოვ-ო“, და არა — „დაგნებდეს-ო“; „ძლეული შიშმან თუ ლია-ო“ (1615), — ვკითხულობთ იმავე რამაზის შესახებ. „ძლეული“ შეიძლება ითქვას მხოლოდ ბრძოლაში დამარცხებულზე.

მოვიდეს, ნახეს, რამაზის ლაშქარი ძლიელა ეტია (1617).

თქმა არ უნდა, რომ აქ ლაპარაკია სწორედ რამაზის იმ ლაშქარის შესახებ, რომელზეც №№ 4499, 205 ხელნაწერთა ერთი ტაეპი გვაუწყებდა:

წინააღმდეგ შემთხვევაში, როდის გაჩნდა აქ ეს ლაშქარი, რომელიც „ძლიერა ეტია“? ამრიგად, ეს ანალიზი ცხადყოფს, რომ სტროფები 1560¹ ? (1956 წლ. გამ. — 1812¹⁻⁷) დადასტურებული №№ 4499 და № 205 ხელნაწერებით, ინდო-ხატაელთა ამბის ორგანული შემადგენელი ნაწილია. სხვა ნიშნების მიხედვითაც, რომელთა შესახებ აქ სიტყვას აღარ ვაგვრძელებთ, ეს სტროფები იმავე ავტორისაა, რომელმაც ინდო-ხატაელთა გაგვრძელება დაწერა.

დამახასიათებელია მხოლოდ ერთი დეტალი.

ფრიდონი უაღვილოდ არის ჩაჩხერილი და მიტმასნილია ლოგიკური კავშირის გარეშე როგორც კ. ჭიჭინაძის და საიუბილეო გამოცემათა მიერ რუსთაველისად მიჩნეულ ინდო-ხატაელთა გაგვრძელების ერთ სტროფში (1607), ისე ამავე გაგვრძელების მათ მიერ იგნორირებულ ტექსტში:

არაბთა, იცის ყოველმან, მათი აბჯარი შუბია,
ფრიდონ—მზე მოყმე, რომელმან შექმნა სისხლისა გუბია (1607).

ცოტა წინაზე წამოდეგ, არას გიშველის დედლობა,
ფრიდონის სიყისისობა, შენს ლაშქარზედა ქუელობა (1560).

ასეთ შემთხვევას პოემის ძირითადი ტექსტი არსად არ ადასტურებს. ვფიქრობთ, ყველა ზემონათქვამის შემდეგ ცხადია, რომ ინდო-ხატაელთა გაგვრძელება კ. ჭიჭინაძისა და საიუბილეო გამოცემებში წარმოდგენილია რედაქციულად, შემოკლებული სახით, ხოლო მისი ავტენტური, სრული სახე წარმოდგენილია ხელნაწერებში № 4499, № 205. მაგრამ თუ ზემონათქვამი სწორია, მაშინ გზა იხსნება ახალი დასკვნებისაკენ.

რადგან სტროფები 1560¹⁻⁷ ინდო-ხატაელთა გაგვრძელების უცილობელი, ორგანული ნაწილია, ანუ ეს გაგვრძელება სრული, ავტენტური სახით წარმოდგენილია ხელნაწერში № № 4499 და 205, შესაძლოა ინდო-ხატაელთა გაგვრძელება გაანალიზებულ იქნეს სამხედრო ხელოვნების თვალსაზრისით. თუ ინდო-ხატაელთა გაგვრძელების სამხედრო ხელოვნება პოემისეულის ნიშნებს ატარებს, მაშინ ეს გაგვრძელება რუსთა-

ველს უნდა მიეკუთვნოთ, თუ არა, მთელი „ამბავი“ დანართად და სი-
ყალბის ჩამდენის დაწერილად უნდა ვიცნოთ.

პირველად უნდა აღვნიშნოთ, რომ ბატალური სურათები პოემაში
შეტანილია არა როგორც მხატვრული სამკაული (მხოლოდ), სიუჟე-
ტის გართულების საშუალება, ან დამოუკიდებელი, თვითმიზნის მქონე
ეპიზოდები, არამედ როგორც ეპოქის სამხედრო ზღოვანების რეალის-
ტური ასახვა. ახლა არავინ დაობს იმის შესახებ, რომ პოემა მარტო
სიყვარულის ჰიმნი და რაინდობის საგალობელი არ არის. მასში ასა-
ხულია მისი წარმომშობი ეპოქა საზოგადოებრივ-პოლიტიკური იდეა-
ლებით, კულტურული პროფილით, მორალით, ეთიკით, იდეებით, მიზ-
ნებით, სოციალური თუ ყოფაცხოვრებითი ტრადიციებით და დეტალებით.
კერძოდ, „სამხედრო და ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ტრადიცი-
ები, სამხედრო ტექნიკა და მთელი სამხედრო ხელოვნების ვითარება.
რომელსაც ვხვდებით პოემის ინდო-ხატაელთა და ქაჯეთის ომების სურ-
ათებში, ქართული სამხედრო ხელოვნების, ქართულ სახელმწიფოებ-
რივ ცხოვრებაში დადგენილი სამხედრო ტრადიციების მხატვრული
უკუფენაა, ხოლო ზოგიერთი დეტალი ამ ომებისა შეიძლება გადახატუ-
ლი იყოს ახლო აღმოსავლეთის სინამდვილედან“¹.

ამით, რა თქმა უნდა, ჩვენ არ ვამბობთ, რომ პოემის სამხედრო ხე-
ლოვნება ყოველმხრივ შესწავლილია. ეს ჯერ არც შესაძლოა, რადგან
თვით ქართული სამხედრო ხელოვნებაც მე-12—13 საუკუნეთა, თავის
მკვლევარს მოელის. მაგრამ უდავოა, რომ ქართული სამხედრო ხელო-
ვნება აღნიშნული ეპოქისა ფეოდალურია. ისიც უდავოა, რომ მის ჩამო-
ყალიბებაზე გავლენა იქონია და მისი თავისებურება განსაზღვრა კიდეც
ძლიერმა მონარქიულმა ხელისუფლებამ, რომელმაც, მართალია, ცვა-
ლებადი წარმატებით, მაინც შეძლო მთელი ქვეყნის სამხედრო პოტენ-
ციალის გაერთიანება ნაციონალური თუ სხვა საბაბით მონარქის უზენ-
აეს ბრძანებლობაში, რასაც შედეგად მოჰყვა ახლო აღმოსავლეთის
ქვეყნებისათვის ხარკის დადება და კავკასიის გაერთიანება.

სავსებით ანალოგიურ სისტემასთან გვაქვს საქმე „ვეფხისტყაოსან-
შიც“, ფეოდალური ინდოეთის, — რომლის ლაქშარიც ფეოდალურის
პრინციპით ორგანიზირდება, — ეროვნული გაერთიანება ერთი მონარ-
ქის სკიპტრის ქვეშ მისი სამხედრო პოტენციალის აშკარა ზრდით აღი-
ნიშნა, რაც ხატაეთისათვის ხარკის გადახდევინებით დაგვირგვინდა.

შევედაროთ ამ სისტემას სადავო თავების სამხედრო ხელოვნება.

¹ სამხედრო ხელოვნება ვეფხისტყაოსანში, ქუთ. პედ. ინსტიტუტის შრომები, ტ. IV.

სადავო თავების სამხედრო ხელოვნება ფეოდალურის არავითარ ნიშანს არ ატარებს.

მერე ხუთასი ვაზირი მყავს აქათ წარუვალია,
თავები დასქერ, აღინე სისხლო, მართ ვითა ღვარია (611), —

ეუბნება რამაზი ტარიელს. დავანებოთ თავი იმას, რომ ძირითადი ტექსტი არ იცნობს ვაზირთა ასეთ რიცხვმრავალ შტატს. ფეოდალური სამხედრო ხელოვნების სისტემაში, როცა ჯარის ორგანიზაციაში გადამწყვეტ როლს ფეოდალი (აქ — ვაზირი) ასრულებს, ასეთი რადიკალური დემოკრატიზმი წარმოუდგენელი მოდერნიზმია: რამაზი ვერ მოკვეთდა იმ ტოტს, რომელსაც მისი ძლიერება ემყარებოდა. ამასვე ადასტურებს ინდოეთის ხანგრძლივი ოკუპაცია, რის საშუალებასაც მოკლებული იყო ფეოდალური ლაშქარი (რომელსაც შინ ცოლ-შვილი და უპატრონოდ მიტოვებული ოჯახი ეგულებოდა).

ავტორს წარმოდგენა არა აქვს არც ჯარის ორგანიზაციულ წყობაზე, რომელიც როგორც საქართველოში, ისე პოემაში თემობრივ-ტერიტორიულ პრინციპს ემყარებოდა და „თემ-თემად“ იკრიბებოდა (552), არც ტაქტიკურ ერთეულზე (ძირითადი ტექსტის „რაზმი“, „დასი“). მართალია, ტარიელი უთვლის რამაზს: „შემები, რაზმი დააწყევ-ო“ (1605), მაგრამ ეს რუსთაველის ტარიელის „რაზმი დავაწყევ-ის“ უბრალო განმეორებაა: თვით ბრძოლაში არც ავთანდილ-ტარიელს, არც რამაზს არავითარი რაზმი არ „დაუწყვიათ“.

ტაქტიკური ერთეულის გარეშე კი 80.000 კაციანი მეგრძოლი ლაშქარი მხოლოდ უპიროვნო მასაა, რაც რუსთაველს ბრძოლის ველზე არასოდეს არ გამოჰყავს.

ომებს კი სახელმწიფოები აწარმოებენ გარკვეული პოლიტიკური და ეკონომიური პრობლემების გადასაქრელად. კლაუზევიცი აღნიშნავდა, რომ ომები არის პოლიტიკის გაგრძელება იარაღის საშუალებით¹. მარქსისტულ-ლენინური მოძღვრებით კი არა პოლიტიკისა აბსტრაქტულად, არამედ პოლიტიკისა, რომელსაც ამა თუ იმ ეტაპზე ატარებენ მმართველი კლასები². ასეა პოემაშიც. ტარიელმა ხატაეთის მეფეს ჯერ ნოტა გაუგზავნა, და როცა ამით ვერაფერს მიაღწია, გაილაშქ-

¹ Клаузевиц, О войне, Москва, 1936 г., т. I, ст. 23.

² Ленин, О войне, 1914—1918 гг., Москва, 1924.

რა ხატაეთზე. ტარიელი მოითხოვდა ხარკს, პოლიტიკურ მორჩილებას. ფრიდონმა სამშობლო გააერთიანა მის მიერვე გაჩაღებული ომით; ქაჭეთის ციხის ოპერაციების შემდეგაც კი გმირები არ იფიწყებენ მატერიალურ სარგებლობას და პოლიტიკურ ამოცანებს:

მოკრიფეს ჯორი, აქლემი, რაცა ვით პოვეს მალეზი,
სამიათასსა აკიდეს მარგალიტი და თვალეზი,
თვალი ყველაი დათლილი, იაგუნდი და ლალები (1426)

და წამოიღეს, ხოლო ქაჭეთის სამეფოს დამოუკიდებლობა სრულიად გააუქმეს.

რა პოლიტიკური და ეკონომიური წინააღმდეგობა არსებობს ხატაეთსა და არაბებს შორის, რომელთა შუა მოქცეულია მთელი ახლო აღმოსავლეთი და ინდოეთი? არავეითარი. მაშ, რისთვის გაიღებს როსტევიანი ასეთ უზარმაზარ სახელმწიფოებრივ მსხვერპლს, რომელიც ნაჩვენებია აქ:

კაცი ოთხმოცი ათასი ყველაი დაჯანმულია,
კაცსა და ცხენსა ემოსა აბჯარი ხვარაზმულია (1567).
გაემართეს და წავიდეს ღია სპითა და ბარგთა (1577).

მხოლოდ მეგობრობისათვის? ეს უანგარო მეგობრობის მქადაგებელი რუსთაველისათვისაც კი ნამდვილი გულუბრყვილობაა, რაც მას არ ახასიათებს; ის რეალისტი მხატვარია და არა ხელოვნური ზღაპრის ავტორი.

მხოლოდ ამ მოსაზრებათა მიხედვითაც შეიძლება სათანადო დასკვნა გამოგვეტანა, მაგრამ გადავიდეთ თვით ბრძოლის სურათების. ტაქტიკური ხერხებისა და ცალკეული მომენტების შედარებაზე.

ფალსიფიკატორი დიდ სიფრთხილეს იცავს და მიმბაძველობის უნარს ამჟღავნებს. მას სურს, შექმნას რუსთაველური ბატალური სურათები, სარგებლობს მისი ტერმინოლოგიით, სიტუაციებით, ცალკეული ტაქტიკური ხერხებით და სხვა მომენტებით, და ცდილობს ამათ საკუთარი ელფერი მისცეს.

მართლაც, საკმარისია ინდო-ხატაელთა დამატების ომის დისპოზიცია შევადაროთ რუსთაველის მიერ შექმნილ ინდო-ხატაელთა ბრძოლის დისპოზიციას ზოგადად, რომ ვიცნოთ მათი სქემატური იგივეობა.

თქვენი მესმა სა და ლატო, საცნობელად გამოვეარდი (433).
რომე ცუდად არ მოლორდე, ისი კაცნი გლა ლატობენ (434).

მეფე ცოტად მოგვევების, ვის მკვრეტნი ვერ გველევან.
მაღვით ჩააქმენ აბჯარსა, მიენლო, მით გეთნევიან (135).

აცნობეს ტარიელს.

ვერას ვუზამთ გოლიათთა, თუ არ ხერხით, თვალთა ჩენით,

ამიტომ „შევეტყუვნეთ საქმით ჩვენით-ო“ (1560), — განუცხადა დამატების რამაზსაც თავის ვაზირთ.

რუსთაველი გვეუბნება: როცა საომრად მზადმყოფი მოწინააღმდეგის წინაშე აღმოჩნდა რამაზი თავისი მხედრობით, რის მოლოდინიც მას არ ჰქონდა, მაშინ მისმა სარდლებმა

კვალი შექმნეს ლაშქართათვის, დამალული გაამოქდაენესო (444).

ყალბისმქნელის რამაზსაც არ სურს მტერთან ვაქყაცური ომი. მას განზრახვა აქვს, როგორც ვნახეთ, ლალატით დაღუპოს ტარიელი, მაგრამ

ხატაელთ ღმერთი შერისხდა, შეექმნა გამომოქდაენება (1560).

როცა ხატაელთა სარდლობამ ნიშანი მისცა ლაშქარს, ხატაელთა არმიებიც

სამალავით გამოვიდეს, თავნი ორგნით აქარავენს (114).

ყალბისმქნელი:

ლაშქარნი სრულად მოვიდეს, რაც რამაზს გულში ენება (1560).

შეიძლება ამათ კ. ჭიჭინაძემ პასტიჩიო დაარქვას. ეს, რა თქმა უნდა, შეეცდომაა. აქ განმეორებაა, მაგრამ არა თავისთავის, არამედ რუსთაველის, რადგან თვით რუსთაველი არსად არ იმეორებს ერთხელ გადახდილი ბრძოლის სურათს, სიტუაციას, ხერხებს, ტაქტიკას, გარდა ერთი მომენტისა: ტარიელი მუდამ მცირერიცხოვანი რაზმით იბრძვის მრავალრიცხოვანი მტრის წინააღმდეგ. ამიტომ იგი ყოველთვის სწრაფფიცხელ შეტევას აწარმოებს, რათა მტერმა არ მოასწროს რიცხობრივი უპირატესობის გამოყენება. ეს არის რუსთაველის ძირითადი ტაქტიკური პრინციპი.

აქ კი ყალბისმქნელი რუსთაველის პრინციპის ერთგული რჩება... მაგრამ იმეორებს რა ინდო-ხატაელთა ომის სქემას, გაგრძელების ავტორი ვერ ერკვევა სამხედრო ვითარებაში, იხლართება მის მიერვე

შექმნილ სიტუაციაში, ღალატობს რუსთაველის სამხედრო ეთიკის, მორალის, სტრატეგიის პრინციპებს, და ქმნის სურათს, რომელიც მოკლებულია ყოველგვარ დამაჯერებლობას.

პირველად — „კაცი ოთხმოცი ათასი“.

ჩერ ერთი, რუსთაველი ითვლის ბევრეულებით (33, 44, 45-4, 1286 და სხვ.); შემდეგ:

არაად ასეთი რაოდენობის მეზობლი მასის სათავეში ტარიელი არ დგას. ინდოეთის ლაშქრის რაოდენობა ინდო-ხატაელთა ბრძოლაში განსაზღვრული არ არის, მაგრამ ის არ შეიძლება ოთხმოც ათასს აღწევდეს, რადგან ხატაელთა წინააღმდეგობის გასატეხად საკმარისი აღმოჩნდა სამასი მძიმედშეიარაღებული მეომარი; სამასი კაცი ახლდათ გმირებს ქაჩეთშიც. გულანშაროს გამაერთიანებელ ბრძოლაში კი ფრიდონის მთელი ლაშქარი, რომელსაც ტარიელი სარდლობდა, ორ ნაგზე დაეტია. ამრიგად, მოწინააღმდეგის ლაშქარი რიცხობრივად ყოველთვის ჭარბობს ტარიელისას. მიუხედავად ამისა, ტარიელი არსად არ ღალატობს საერთაშორისო სამართლის ნორმებს და სამხედრო ეთიკას. პირიქით, მოწინააღმდეგეს მოუწოდებს მათი დაცვისაკენ: „შევეებენით, ვითა წესი და რიგია“ (443). გამარჯვებულიც ყველგან ტარიელი გამოდის.

აქ კი ტარიელი ოთხმოცი ათასი კაცით თავს დაესხა ხუთას შეუიარაღებელ ხატაელს. ისინიც დათანხმდნენ: „შეიქნა შეტევებ-შემოტევება“. მაგრამ რით შეუტია რამაზმა? ავი მის „ვაზირებს“ „არცა თუ ჰქონდა დანანი!“.

არავითარი სტრატეგიული, ან ტაქტიკური თვალსაზრისი არ ამართლებს ასეთ ფაცხელ შეტევას აქ. ამჟამად ხომ რიცხობრივი უპირატესობა ტარიელის მხარეზეა შეფარდებით 80.000 : 500. არ უნდა დავივიწყოთ, რომ რამაზის მთავარი ძალები მხოლოდ შემდეგ გამოჩნდნენ, როცა ბრძოლა გაჩაღდა ტარიელის ლაშქარსა და რამაზის უიარაღო დიდებულთა შორის:

მართ ამაზედა შეიქნა შეტევებ-შემოტევება.

ხატაელ ღმერთი შერიხსდა, შეექმნა გამომჟღავნება.

ლაშქარი სრულად მოვიდეს, რაც რამაზს გულში ენება...

მაგრამ დავუშვათ, რომ ვიდრე მომენტამდე: „შეიქმნა შეტევებ-შემოტევება“, ე. ი. ბრძოლის, შეტაკების დაწყებამდე ყველაფერი რიგზეა. ეს მხოლოდ პირველი ნაბიჯია, რასაც უნდა მოჰყვეს ნამდვილი

ბრძოლა. რუსთაველის რამაზს განზრახვა აქვს გარემოიცივას ტარიელი: „ლაშქარნი ყოველგნით მოგეხვევიან“ (435), აცნობებს ტარიელს, რასაც იგი განახორციელებს კიდევ: „ერთობილნი მომეხვივნეს, მრგვლივ შეიქმნა ომი დიდი“ (442). — გვიდასტურებს ტარიელი. ასეთი ტაქტიკური მანევრის განახორციელებლად რუსთაველის რამაზის ჯარებმა „თავნი ორგნით აქარავენს, შექმნეს რაზმი მრავალკეცი“ (444) და სხვ. ამრიგად, რამაზის 130.000-ანი ლაშქარი დაყოფილია რაზმებად და განლაგებულია მრავალკეცად. ტარიელმა კი პიროვნულად იქ მიმართა, „სად უფროსი ჯარი დგესა“ (446), ჯერ მტრის შთავარი ძალები გაანადგურა, რითაც მის რიგებში არე-დარევა შეიტანა და მისი წინააღმდეგობა გატეხა. ამ გზით მან შეკრული რკალი გახსნა, რაც რეზერვის ომში დროულად ჩაბმამ ტარიელის გამარჯვებით დააგვირგვინა¹.

ყალბისმქნელმა კი იქ დასვა წერტილი, სადაც ნამდვილი ბრძოლა უნდა დაიწყოს. იგი საკუთარ წინააღმდეგობებში გახლართული, დიდი გაჭირვებით მიჰყვა რუსთაველს ერთ გარკვეულ საზღვრამდე, სანამ ლაპარაკი შეიძლებოდა „მოტყვილებაზე“, „ხერხთა გამომრჩეველობაზე“, სანამ შეიძლებოდა აღნიშნულიყო, რომ „ლაშქარი სრულად მოვიდეს, რაც რამაზს გულში ენება“, ანუ, სანამ შესაძლო იყო დიდი მებრძოლი მასები ერთმანეთს დაპირისპირებოდნენ. მაგრამ როცა საქმე მიდგა თვით ბატალური სურათის შექმნაზე, „გამორჩეული“ ტაქტიკური ხერხების განადგებაზე, როცა თვით ბრძოლა უხდა გაიმართოს და ერთმანეთს შეეხას არაბთა მხრით 80.000 კაციანი ლაშქარი და ხატაელთა მხრით, მთელი მათი ძალების ომში ჩაბმის შექმნა — საგრძნობი რაოდენობის მებრძოლი მასები, როცა „ლაშქარი სრულად მოვიდა, რაც რამაზს გულში ენება“, ყალბისმოქმედს აღარ აღმოაჩნდა შესაძლებლობა განავითაროს დაწყებული „შეტევებ-შემოტყვევა“, და მებრძოლთა ბავშვური წაკინკლავების შემდეგ, რომლის დროსაც ტარიელმა ცხენი მოუკლა რამაზს, ბრძოლაც დაამთავრა. აშკარაა, ყალბის მქნელი ვერ გაცლოდა დიამეტრალურად დაპირისპირებული მებრძოლი მასების შუბლური შეტაკების ტრაფარეტული „სურათის“ მოხაზვას.

¹ იხ. უფრო ვრცლად — სამხედრო ხელოვნება ვეფხისტყაოსანში, ქუთ. პეღინსტ. შრომები, ტ. IV, 1942.

ამრიგად, ტარიელის მიერ გადახდილი ეს მეოთხე ბრძოლა არა თუ არაფერს მატებს პოემის წინანავალ ბატალურ სურათებს და სამხედრო სინამდვილეს, არამედ მის პროფანაციას და ფალსიფიკაციას წარმოადგენს. თვით ტარიელის სარდლობა და ტაქტიკური ხელმძღვანელობის უნარი აქ მხოლოდ იმაში გამოიხატება, რომ რამაზს

უკრა და ცხენსა გააულო, იგ სიკვდილისა მქენებო...

გადავიდეთ ამის შემდეგ ინდო-ხატაელთა გაგრძელების ცალკეული მომენტების განხილვაზე.

პირველად აქ უნდა აღვნიშნოთ რუსთაველის სამხედრო ეთიკა. მისი მოწინააღმდეგენი ერთმანეთს არასოდეს შეურაცხმყოფელ სიტყვას არ აკადრებენ: „ჩვენო ძმანო და პატრონო-ო“ (388), შეუთვალა რუსთაველის ტარიელმა რამაზს. თვით რამაზის პასუხი: „ვინ არის თქვენი ხელმწიფე, ჩვენზედა რა პატრონია“ (400), ტარიელმა მოიხსენია, როგორც „ლალნი და უკადრნი“, თუმცა ეს პასუხი არას შეიცავს პირად, პერსონალურად ვისიმე პიროვნების შეურაცხმყოფელს. ინდო-ხატაელთა გაგრძელებაში კი ტარიელი მისგან „შეფიცებულნი“ ხატაელთა დარაჯების მეშვეობით უთვლის რამაზს:

ინდოეთსა ვით მოადგე, შმაგთაგანცა უფრო შმაგო (1604).

პირ-ბაზო, ჩემი მორევენა რა დია-დაგიქალიან (1605).

უკანასკნელი ტაეპის მიმართვა რუსთაველის სამხედრო ეთიკის და ეტიკეტის უბეშ დარღვევად უნდა მივიჩნიოთ, და ამის გამო შეუძლებელია მასვე მივაკუთვნოთ.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია სამხედრო თათბირები, რომელთაც ტარიელი მართავს მის მიერ გადახდილი ბრძოლების წინ.

სწორედ ამ თათბირებზე იქნა დაყენებული უაღრესად მნიშვნელოვანი თეორიული დებულება რუსთაველის ეპოქის სამხედრო ხელოვნებისათვის:

ასი თასსა აჯობებს, თუ გამორჩევით მქნელია (1392).

მაგრამ ტარიელი არც ერთ თათბირზე წუთითაც არ თმობს მთავარ-სარდლის უფლებებს. ხატაეთის ბრძოლის წინ მან თავისი ვაზირები მხოლოდ რჩევისათვის მოიწვია, და გაიზიარა მათი წინადადებანი მხოლოდ იმიტომ, რომ მოეწონა ისინი: „მეკვეთა ესე თათბირი-ო“ (426), აცხადებს სარდალი. დიდი პრინციპულობა, დისციპლინა, ღრმა დასაბუთება წარმოდგენილ წინადადებათა, და მათი თავაზიანი, მორიდე-

ბული გარჩევა და უარყოფა ახასიათებს ქაჯეთის თათბირსაც. ტარიელი აქაც ინარჩუნებს სარდლის უფლებას — გაარჩიოს წარმოდგენილი წინადადებანი და გამოიტანოს მათ მიმართ შესაფერი მსჯავრი. მულ-ლაზანზარში კი ის ერთადერთი ხელმძღვანელი იყო ბრძოლისა.

ერთგვარი „თათბირი“ წინ უძღოდა სადავო ეპიზოდის ბრძოლასაც. როცა ტარიელ-ავთანდილ-ფრიდონის ჯარებმა დაინაბეს რაიზის ხუ-თასკაციანი რაზმი,

შეტევებას ლამოდეს ყმანი არაბთა თანანი (საიუბ. 1608).

მაგრამ,

ტარიელ ეტყვის: ნუ იქმთო, მისცა სიტყვისა ნანანი (იქვე).

შემდეგ გააცნო რა თავისიანებს „რამაზის სიმუხთალია“, უბრძანა: „აწ შევეუტიოთ, ნუ ვარჩევთ-ო“ (1560). ახლა კი ყოველგვარი მორი-ღებისა და ბოდიშის გარეშე

ავთანდილ ბრძანა: ვაცადოთ...

გამოამჟღავნებს უცილოდ სადა ჰყავს ლაშქართ ყრილობა (იქვე).

მაგრამ ბოლოს მაინც „აღარ აცალეს“ და სხვ.

უღისციპლინო, აყალმაყალით სავსე თათბირი, რომელშიც წინ წახ-ტომა, არათავაზიანი ურთიერთდამოკიდებულება, კოლეგის აზრის უბოდიშო უარყოფა ბატონობს, რომელსაც არა ჰყავს ხელმძღვანე-ლი. — აი, გაგრძელების „თათბირი“. ამით ვამთავრებთ.

დაგვრჩენია აღვნიშნოთ, რომ სადავო ტექსტის სამხ. ხელოვნებას შთლიანად და ბრძოლის სურათებს კერძოდ არაფერი აქვთ საერთო არც საზოგადოდ ქართულ, ან ფეოდალურ სამხედრო ხელოვნებასთან, არც კერძოდ რომელიმე ისტორიულ ბრძოლასთან. ინდო-ხატაელთა გაგრძელების სამხედრო ხელოვნება საერთოდ არც ერთი ქვეყნის, ან სოციალური ეპოქის სამხედრო ხელოვნების ანახვა და ორეული არ არის. სამაგიეროდ შეიძლება დადგენილ იქნას ის სალიტერატურო ტრადიციები, რომლებითაც საზრდოობდა სიყალბის ჩამდენი. ეს არის „ვისრამიანის“, „ამირანდარეჯანიანის“ და „შაჰ-ნამეს“ ვერსიების სამ-ხედრო ხელოვნება. მაგრამ ეს ცალკე თემაა, და მას ოდესმე დავუბ-რუნდებით. აქ კი, უკვე წარმოებული ძიების შედეგად უნდა დავა-

სკვნათ, რომ ინდო-ხატაელთა ამბავი, მასში წარმოდგენილი ბატალური სურათის და სამხედრო ვითარების მიხედვით, პოემის ძირითადი ტექსტის ავტორის კუთვნილებად ვერ ჩაითვლება¹.

ამრიგად, ინდო-ხატაელთა ამბის ავტორი ორ-ორჯერ ასახელებს:

1) ძირითადი ტექსტის ავტორს, იმოწმებს მას და პირველად ბრძნად მოიხსენიებს, მეორედ — რუსთველად;

2) თავის თავს, და თუმცა მეორედ — მეტი სიზუსტით (მესხი), მაინც კვლავ „ვინმეს“ საფარით.

ეს მომენტი დიდი ზედმიწევნობით განსაზღვრავს ორი პიროვნების ურთიერთმიმართებას: ერთია ძირითადი ტექსტის ავტორი, მეორე — გაგრძელებისა.

1946 წ.

---

¹ თუმცა ამ წერილის მიზანი სადავო ტექსტის ავტორის ვინაობის დადგენა არ არის, მაგრამ საკიოხის დიდი მნიშვნელობისა გამო მასზე მოკლედ შეეჩერდებით. იგა ერთგან წერს:

ბრძენთა ვინმე მოსწაულემან საკითხავი ესე ვპოენე:
ესეაო მამაისა მეტისმეტი სიგულოენე:
ოდეს მტერსა მოერიო, ნულარ მოჰკლავ, დაიყოენე (1614)...

ძნელი არ არის აღმოჩენა იმ „საკითხავისა“, რომელიც ამ „ბრძენთა მოსწაულე ვინმეს“ უპოენია (და გამოუყენებია კიდევ); ეს არის ძირითადი ტექსტის

რამაზ მეფე მის წინაშე შეპურობილი მოეიყვანე...
ორგული და მოლაღატე ნამსახურსა დავაგვანე,
ესე არის მამაისა მეტისმეტი სიგულვანე (468).

მეორეგან კი ის უფრო აზუსტებს როგორც თავის, ისე ამ „ბრძენის“ ვინაობას:

ვწერ ვინმე მესხი მელექსე მე რუსთველისად ამისა“ (1665).

ე. ი. ვწერ (ამ გაგრძელებას) რუსთველის მიბაძვითო („ქართ., ლიტ., ისტ.“ II, 1941, გვ. 119).

ვეფხისტყაოსნის დაბოლოების საკითხისათვის

ვეფხისტყაოსნის აკადემიური გამოცემის სამზადისთან დაკავშირებით ფართო განხილვის საგნად უნდა იქცეს პოემის მოცულობა, კერძოდ მისი დაბოლოების საკითხი. დღეს მტკიცედ არის დადგენილი, რომ იყო პოემის არა ერთი, არამედ რამდენიმე გამგრძელებელი: ვილაც მესხი მელექსე, რომელიც ერთდღიამვე „ვინმეს“ ამოფარებული, ორჯერ ასახელებს თავის თავს (1614, 1665); ეს იგივე ვილაც სარგის თმოგველია, რომელსაც პოემის პროზაული გაგრძელება დაუწერია, მაგრამ მისი ნაწილი გაულექსავი დარჩენია; ვილაც ანონიმი (ვტნი, 1956 წ. 1869, 1870, 2024), შეიძლება ნანუჩა ციციშვილი, რომლის უეჭველი სტროფებიც გვაქვს გაგრძელებაში, იოსებ თბილელი-სააკაძე (იქვე, გვ. 317) და სხვ. პოემის პირველმა გამომცემლებმა იმედი გამოთქვეს, რომ მათი ბეჭდური გამოცემა საზღვარს დაუდებდა ასეთ საქმიანობას: „ამ ბეჭვდამ ახლა... გაცუდნა ყოვლნი მჩმაბველნიო“, აცხადებენ ისინი პოემისათვის წამძღვარებულ გალექსილ წინაბიტყვაობაში.

მაგრამ „ამ ბეჭვდამ“ მაინც ვერ „გაცუდნა ყოვლნი მჩმახველნი“: გიორგი თუმანიშვილმა გასული საუკუნის დასაწყისში გაუკეთა პოემას ახალი დასასრული, რაც პეტრე ლარაძემ მის მიერ გამოგონილ „არტანუჯულ“ ხელნაწირისეულად მონათლა, მაგრამ ბარბარე ქობულაშვილმა, როგორც ეს თავის დროზე გააკრვია ალ. სარაჯიშვილმა („ძვ. საქ.“ ტ. 4) და დღეს საბოლოოდ დადგენილია (ალ. ბარამიძე, შოთა რუსთველი, 1958, გვ. 322), შეიძლება თავისდაუნებურად, გასცა მათი საიდუმლო.

მეორეს მხრივ, პოემის ვრცელ რედაქციებს დიდი გასავალი ჰქონია. როგორც დღეს ცნობილია, გადამწერლები საკუთარი თუ დაპყვეთელთა სურვილის თანახმად 1712 წლის გამოცემის ტექსტს ხელნაწერების მიხედვით უმატებდნენ გაგრძელებებსა და დანართებს, რის გამოც

გვაქვს ხელნაწერები, რომლებშიც ძირითადი ტექსტი ვანტანგისეულია, დასასრულ — ვრცელი რედაქციისა. ჩანართ-დანართთაღმი ინტერესი იმდენად დიდი ყოფილა, რომ მ ბროსე და მისი თანარედაქტორები იძულებული გამხდარან მათ მიმართ ერთგვარ დათმობაზეც კი წასულიყვნენ.

ამ დანართების საგრძნობი რაოდენობა დღეს შეტანილია პოემის გამოცემებში. მათ ავთენტურობას არც ერთი სერიოზული მკვლევარი არ იზიარებს, მაგრამ გაუგებარი მიზეზების გამო მათ ტექსტში მაინც ეთმობა ადგილი. ამ ვითარებას ჰყავს რამდენიმე დამცველიც ზედმეტი არ იქნება მათ შეხედულებებზე შეეჩერდეთ, მით უმეტეს, რომ თითქმის არც ერთი მათგანი რუსთაველმცოდნეობაში კრიტიკულად განხილული არ არის. ამათგან მთავარია აწ განსვენებული კ. ჭიჭინაძის შეხედულებანი, კ. ჭიჭინაძისა. რომელიც უგულვებელყოფდა და უარყოფდა რა ყველა უეჭველ მოწმობას დანართების შესახებ, მთელი თავისი სიცოცხლის მანძილზე ამტკიცებდა, პოემის მთელი ხელნაწერული მემკვიდრეობა რუსთაველის კუთვნილებათაა.

რუსთაველმცოდნეობის საკითხებზე „მუშაობის დროს ჩემი საფუძველია ფორმალიზმი, როგორც ლიტერატურული კვლევა-ძიების მეთოდი, რომელიც ემყარება მწერლის სტილის რაც შეიძლება ფართო და ღრმა შესწავლას“, წერს კ. ჭიჭინაძე თავის წიგნში „რუსთაველის გარშემო“ (თბ. 1929 წ. გვ. 28). რა მეცნიერული ღირებულება შეიძლება ჰქონდეს მხოლოდ ამ მეთოდით კვლევა-ძიების შედეგად მიღებულ დასკვნებს, ეს დღევანდელი მკითხველისათვის ნათელია. როდესაც ამის შესახებ მას მიუთითებს, მან განაცხადა: „ფორმალისტი არ ვარ, ფორმალიზმი, როგორც ლიტერატურული კრიტიკის შკოლა, მხატვრულ შემოქმედებას თვლის ხელოვნობად, ხოლო ამ შემოქმედების ნაყოფს ნივთად“. აქ მთავარი მაინც სხვა გარემოებაა. ფორმალისტურ მეთოდსაც შეუძლია ერთგვარი სამსახური გაუწიოს ლიტერატურათმცოდნეობას. თუ მას გავიგებთ მწერლის სტილის, ენის და მხატვრულ საშუალებათა მიხედვით პრობლემატების განხილვას... ოღონდ აუცილებელია ამ მეთოდის ცოდნით გამოყენება.

როგორ იყენებდა ამ მეთოდს კ. ჭიჭინაძე? ამის ნათელსაყოფად მხოლოდ ერთ მაგალითზე შევჩერდებით. პოემის ძირითად ტექსტსა და ნართათულ სტროფებში მას ცალ-ცალკე შეუსწავლია ალიტერაციითა რაოდენობა, და მისულა დასკვნამდე, რომ ძირითადი ტექსტის ავტორი-

საა ინდო-ხატაელთა, ინდო-ხეარაზმელთა, გმირთა მოხუცებისა და და-
ხოციის ამბებიც და ანდერძებიც („ალიტერაცია ქართულ შაირში...“),
ოომელთა ავტორები ღღეს დადგენილია და ცნობილი იყო მაშინაც.
ამიტომ ამ წიგნის განხილვა რუსთაველმცოდნეობამ საჭიროდ არ ცნო
(აკად. კ. კეკელიძე. „რუსთაველიანა“, მნათობი, 1927, № 2, გვ. 181,
სქოლიო). შემდეგ მკვლევარი თუმცა ისევე თავგამოდებით იცავდა ამ
თავიბის ავთენტურობას, ყველა მათ პოემაში შეტანას აღარ მოითხოვ-
და, მხოლოდ ინდო-ხატაელთა ამბავს თვლიდა პოემის ორგანულ და
საჭირო ნაწილად და შრომაში „რუსთაველის გარშემო“, აგრეთვე სხვა
წერილებში მხოლოდ ამის დამტკიცებას ცდილობდა, მაგრამ როგორ,
ამას მისი ერთი „საბუთის“ განხილვა დაგვანახებს. ამ მიზნით მას
ძირითად ტექსტში დაუთვლია სტროფები (მისი ტერმინოლოგიით —
ტაეპები), „რომელთა რითმის უკანასკნელი მარცვალი არის ნაწილაკი
„სა“ („რუსთავ. გარშემო“. გვ. 123). იგი მეტად გულუბრყვილოდ აცხა-
დებდა, რომ თურმე ძალიან ხშირია, როდესაც რუსთაველის სტრიქო-
ნებში „ერთი ამგვარად დაბოლოებული სიტყვა იწვევს სხვა სიტყვებს
ასეთივე დაბოლოებით“. ასეთი აღმოჩენილა 287. შემდეგ მას ამ
სტროფებში ამოუთვლია „ნაწილაკი სა“, თუ ის ტაეპში ერთადერთი
(რითმისიული) არ არის, შეუჭამებია, მიღებული რიცხვი ყოველ
ათულში საშუალოს მისაღებად გაუყვია 28-ზე და ამ გზით დაუდგე-
ნია, რომ „საშუალო რიცხვი ყოველ ათულ ტაეპში ხსენებული დაბო-
ლოებით ვახტანგისეული რედაქციის ფარგლებისათვის იქნება 54“
(„რუს. გარშ.“ გვ. 124). შემდეგ ასეთივე შემთხვევები მკვლევარს
დაუთვლია აღორძინების ეპოქის ძეგლებში. აღმოჩენილა, რომ არც
ერთ მათგანში მათი რიცხვი 47-ს არ აღემატება (ალბათ, ყოველ
ათიულ სტროფში). ბოლოს მას დაუთვლია ინდო-ხატაელთა ამბის სა
„ნაწილაკიანი“ სტროფები. მთელ „ამბავში“ ასეთი მხოლოდ 7 აღმო-
ჩენილა. საძიებელი „ნაწილაკების“ საერთო ჯამი ამ 7 სტროფში, 41,
აღარ მოსწონებია. მას უფიქრია, რომ მისი მდგომარეობა გამოსწორ-
დება, თუ გაგრძელების 10 სტროფში 54-ზე მეტი სა აღმოჩნდება.
ამიტომ, გინდა თუ არა ამ რიცხვის მისაღებად, მას გამოუთანჯარიშებია,
რაჰდენი სა იქნებოდა კიდევ ინდო-ხატაელთა გაგრძელების დაუწე-
რელს სამ სტროფში: „ამ შვიდი ტაეპის ჯამი რომ ათი ტაეპის ჯამით
გავაღვილოთ პროპორციონალური გადიდებით (41:0,7), მივიღებთ
60-ს“, — წერს იგი. და აცხადებს: „არც ერთი ზემოდასახელებული

(აღორძინების — მ.მ.) პოემა ამხელა რიცხვს არ იძლევა“ („რუს. გარშ.“ 125) ამ მსჯელობით მკვლევარი ამტკიცებდა, რომ ინდო-ხატაელთა ვაგრძელება რუსთაველის დაწერილია.

სამწუხაროდ, ეს მსჯელობა ვერავითარ კრიტიკას ვერ უძლებს. არავითარი ხა ნაწილაკი არ იცის ქართულმა ენამ (აქ. შანიძე, გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 627—630). ხა ქართულ ენაში ხან მიცეპითის ნიშანია ემფატიკური ხმოვნით, ხან ნათესაობითის ბოლოკიდური ასეთივე ხმოვნით, ხან მესამე სუბიექტური პირის ნიშანი პროსოდული ხმოვნით და სხვ. ამ ხა-თა სიმრავლე კ. ჭიჭინაძის მითითებულ შემთხვევებში შედეგია არა მათი ეეფონიური მნიშვნელობისადმი გამოდევნების, არამედ მსაზღვრელ-საზღვრულთა შეთანხმებისა მიცემით და ნათესაობით ბრუნვებში. კ. ჭიჭინაძეს თითქოს დაუთვლია ასეთი შეთანხმების შემთხვევები ტაეპში, როცა რითმას ხა აბოლოებს. მაგრამ, ჯერ ერთი, შეიძლება ასეთი შეთანხმებანი გექონდეს ტაეპში რითმის ვარეშე ტაეპს შიგნით. მეორეც არის და. ტაეპში, გამოთვლის ნიმუშად დამოწმებულში, — გასტეხს ქვასაცა მაგარსა, გრდემლი ტყვიისა ლბილისა, — მას მხოლოდ სამი ხა დაუთვლია (რუსთ. გარშემო, გვ. 123), ხოლო ის ველარ შეუმჩნევია, რომ ქვასაცა მაგარსა ისეთივე სრული შეთანხმებაა მიცემითში, როგორც ლექსებისა ტკბილისა, ბროლბადახშისა თლილისა და ტყვიისა ლბილისა ნათესაობითში. იგი შეუცდენია ც ნაწილაკს ემფატიკური ა ხმოვნით, რის გამოც ფორმაში ქვასაცა ბრუნვისეული ხ ველარ შეუმჩნევია.

ამის მიხედვითაც აშკარა ხდება, კვლევა-ძიების წმინდა ფორმალისტურ ნიადაგზეც რომ დავდგეთ, რამდენად სანდოა განსვენებული მკვლევარის ამოთვლები და სტატისტიკური გაანგარიშებანი. მაგრამ ეს არაა მთავარი. მთავარი ისაა, რომ ყალბია ამ ამოთვლის მეთოდი.

მკვლევარს პოემის მთელი ძირითადი ტექსტიდან უნდა ამოეწერა მსაზღვრელ-საზღვრულის ბრუნვებში სრული შეთანხმების, აგრეთვე ამ შეთანხმებათა დარღვევის შემთხვევები, და ყველა ამ მონაცემების ააფუძველზე დადგინდა, რომელი სჭარბობს, რომელი ამათგანი ახასიათებს რუსთაველის მეტყველებას და სხვ., ანალოგიური ანალიზი უნდა ეწარმოებინა სადავო ტექსტისა და მიღებული შედეგები შეეფარდებინა ერთმანეთისათვის. ეს საფუძველს მისცემდა მკვლევარს გამოეტანა დასკვნა: მსაზღვრელ-საზღვრულის შეთანხმების თვალსაზრისით ძირითადი და სადავო თავები იდენტურნი არიან თუ არა. რაც

შეეძება ვარაუდს, თუ რამდენი სა იქნებოდა რომელიღაც წარმო-
ასებით სტროფებში, რომლებიც ჯერ არ დაწერილა, მისი დოკუმენტა-
ლური ძალა მეცნიერებისათვის არაფერია. ნათელია, რომ თუ ძაბლ-
რელ-საზღვრულის ორ ბრუნვაში სრული შეთანხმების შეთანხვებებ:
გაგრძელების მხოლოდ შვიდ სტროფში გვაქვს, აქედან მხოლოდ იმ
დასკვნის გამოტანა შეიძლება, რომ ასეთი შეთანხმება მისი ავტორის
სტილისათვის დამახასიათებელი არაა, რის გამოც არ შეიძლება იგი
ძირითადი ტექსტის ავტორისად ჩავთვალოთ.

ახლა დავდგეთ წმინდა ფორმალისტურ თვალსაზრისზე. შესაძლოა
რუსთაველს მართლაც იზიზავდა ბგერათა და კომპლექსი და ნშირად
მიმართავდა მათ ლექსის ბგერითი მხარის რეგულირებისათვის. მა-
შინ მისი რაოდენობა გულდასმით უნდა ამოვთვალოთ არა მხოლოდ
საზღვრულ-მსაზღვრელ სახელებში, არამედ ყველგან, სადაც ძირი-
თად ტექსტში მათ ამ თვალსაზრისით რაიმე ფუნქცია აქვთ დაკისრე-
ბული, გამოვნახოთ მისი ადგილი რუსთაველის პოემის ევფონიაში,
რომელიც ამ მხრივ ასტრონომიულ სამყაროს წააგავს, ასევე უნდა
დავადგინოთ მისი როლი სადავო თავების ევფონიაში და მხოლოდ
შემდეგ გვექნება უფლება — შევადაროთ ორი შედეგი ერთმანეთს,
რომლისგანაც თავისთავად გამოვა, მართალია, მნიშვნელოვანი, მაგ-
რამ არა ყოვლისმომცველი დასკვნა. ეს იქნებოდა ფორმალისტური
მეთოდის სწორი გამოყენება და არა „ვეფხისტყაოსნის“ დაწერილ და
დაუწერელ სტროფებში სავარაუდო სა „ნაწილაკების“ შედარება
აღორძინების ძეგლების და „ნაწილაკების“ რომელიღაც რაოდენობის-
თან. აღორძინების ძეგლები ამ მუშაობისას საერთოდ არაფერ შუა-
შია. მკვლევარს უნდა დაემტკიცებინა არა ის, რომ სადავო თავების
სტილი განსხვავდება აღორძინების ძეგლთა სტილისაგან. აღორძინე-
ბის ძეგლთა სტილისაგან განსხვავდება, მაგალითად, „თამარის“
და „აბულმესიანის“ სტილიც, მაგრამ ეს გარემოება მეტად უვარ-
გისი საბუთია იმის დასამტკიცებლად, რომ ინდო-ხატაელთა გავრძე-
ლება რუსთაველის კუთვნილებათ.

არის ერთი გარემოებაც, რომელიც არ შეიძლება არ აღინიშნოს.

სადავო თავებსა და აშკარად დანართ ბოლოსიტყვაობაში და რით-
მიანი მოიპოვება არა შვიდი, არამედ სწორედ 10 სტროფი. რომლე-
ბშიც გვხვდება არა კ. ჭიჭინაძის მათემატიკური ოპერაციების მიხედ-
ვით ნავარაუდები 60, არამედ სულ 40 თუ 45-ოდე და. აი, თურმე რა-

ტომ გადიდა მკვლევარმა „შვიდი ტაების ჯამი ათი ტაების ჯამამდე“ „პროპორციონალური გადიდებით“.

რუსთაველმა უდიდესი გავლენა მოახდინა ქართული ლიტერატურის შემდგომ განვითარებაზე. ეს გავლენა ბევრად უფრო ილიერი, ვიდრე პომეროსის, დანტეს, სერვანტესის, შექსპირის გავლენა პომდევნო ეპოქის ბერძნულ: იტალიურ, ესპანურ და ინგლისურ ლიტერატურაზე. აკად. კ. კეკელიძე ფაქტობრივი ვითარებიდან გამოდის, როცა აღნიშნავს: „ვეფხისტყაოსნის“ ლექსის ფორმასთან ერთად შემდგომი პერიოდის ლიტერატურაში გადადის პოემის თითქმის მთელი მხატვრული აქსესუარი მისი მეტაფორებით, შედარებებით, პარალელუხმებით, ტროპებით და ფიგურებით... დავიწყებული არ არის დიდი პოეტის სიტყვიერი ორნამენტაციის არც ერთი მოტივი, რომელიც მას აღებული აქვს“ სინამდვილის სხვადასხვა სფეროდან (გაზ. „კომ.“ 1937 წ. № 283).

ასეთი ვითარება თვით აღორძინების მწერლებმაც შენიშნეს. XVIII საუკუნის მწერალი იესე ტლაშაძე თავის „კათალიკოს-ბაქარინში“ საკმაოდ მოსწრებულად შენიშნავს:

რიტორ რუსთველო, კარგ გამომთქმელო, ენა-ტყბილო და შაქარიანო.
ავმა მოქმელებმა, ქურდმა მელეებმა ლექსი მრავალი მოგპარიანო.

აღორძინების მწერლობა ესოდენ დავალებულია რუსთველისაგან. ამის გამო შეუძლებელი და მოულოდნელი აღარ არის, განსვენებული მკვლევარი თავის გამოთვლებში მართალი და შეუცდომელიც რომ იყოს. თუ რუსთაველის ცალკეული პოეტური ხერხები ან სტილისტიკური თავისებურებები თავს იჩენენ გამგრძელებელთა შემოქმედებაში. ყოველი გამგრძელებელი ხომ სწორედ იმას ცდილობს, რომ შექმნას იდენტურის თუ არა, იმიტაციურის შთაბეჭდილება შინც. სხვაგვარად მისი ნახელავი დაკარგავდა ავთენტურის ხასიათს და არა თუ გარეშე მკითხველისათვის, თვით გამგრძელებლის თვალშიც იმის ხორცმეტად იქცეოდა, რის დასრულება და „შეკეთებაც“ მან სცადა. საკუთარი როლი აიძულებს გამგრძელებელს, მიბაძოს „დასამთავრებელ“ ობიექტს. ამის გამო ეს მიმსგავსებულობა და განმეორება ასეთი შემოქმედების ძირითადი პირობაა. მას გამგრძელებელი აღწევს არა თავისთავად, ნატურალურად, არამედ მისაბაძი ობიექტის ღრმად

და საფუძვლიანად შესწავლის შემდეგ. მაგრამ იგი მაინც ვერ ახერხებს ამაღლდეს თავის შთაგონების წყაროდ, მის შემოქმედებაში ძალუენებურად იჩენს თავს საკუთარი, პირადი პოეტური შესაძლებლობანი, იქნება იგი იდეურ-მსოფლმხედველობრივი, ენობრივ-სტილისტიკური, მხატვრულ-ფორმალური თუ ყველა ერთად აღებული.

თავისთავად იგულისხმება, რომ ამ საქმეში სხვადასხვა გამგრძელებლები თავისი ნიჭისა, ცოდნისა და გემოვნების მიხედვით სხვადასხვაგვარ წარმატებას აღწევენ. ინდო-ხვარაზმელთა და შემდგომი თავების ავტორები რუსთაველს ასტრონომიული მანძილით ჩამორჩებიან, ინდო ხატაელთა ამბის ავტორი კი, რომელიც თავს „ვინმე მესხს“ უწოდებს და ჩვენი ღრმა რწმენით ინდო-ხვარაზმელთა ამბავში ნახსენები სარგის თმოგველია, ნახევრად ასტრონომიულია. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ მისი ნახელავის ავტორი რუსთაველია. რამდენიმე პოეტური ელემენტის შესაძლო მსგავსებასთან ერთად ამ ამბის ავტორს აქვს საკუთარი შემოქმედებითი მონაცემები, ენა (აშკარად მამხილებელი მისი წარმოშობის ეპოქისა), პოეტური საშუალებანი, რომლებიც მეტად აშკარად განასხვავებენ მის ნაშრომს რუსთაველის ქმნილებისაგან და სხვ. ამას გრძნობდა თვით კ. ჭიჭინაძეც, და შესაძლოა არანაკლებ, ვიდრე პოემის დანარჩენი მკვლევარები. მაგრამ რადგან გადაწყვეტილი ჰქონდა ეს თავები უსათუოდ რუსთაველისად გაესაღებინა, შექმნილი ვითარებიდან მას ასეთი გამოსავალი უპოვნია: „მართალია, აქ (ინდო-ხატაელთა ამბავში, მ.მ.) არის სუსტი ადგილები, მაგრამ არა ისეთი, რომელზე სუსტი პოემის უღდავო ნაწილში არ გამოიძენებოდეს. ეს თავები პოეტს საბოლოო რედაქციაში... მეორე რედაქციიდან უნდა ჰქონდეს შეტანილი გადაუმუშავებლად, ისე როგორც ბევრი სხვა ადგილები (მაგალითად, ავთანდილის წასვლა ტარიელის საძებნელად და მომღვენო თავები), რომელთა პოეტური ღირსება ამ თავებზე მაღლა არ დგას“ („რუსთავ. გარშემო“, ვვ. 127 — 128).

მაგრამ ყველამ ვიცით, რომ თუ ერთი ოდენობის ცალკეული ელემენტები შესაბამისად ტოლია მეორე ოდენობის ცალკეული ელემენტების, ასეთი ოდენობანი ტოლია. თუ ინდო-ხატაელთა ამბის ცალკეული ფორმობლივი მონაცემები „ვეფხისტყაოსნის“ ასეთივე ფორმობლივი მონაცემების ტოლია, იგი, როგორც მხატვრული მთელი, შესაბამისად უნდა ტოლი იყოს „ვეფხისტყაოსნის“ ასეთივე თავე-

ბისა. ამის აღიარება განსვენებულმა კ. ჭიჭინაძემ ვერ შეუძლო, რადგან ეს არ შეიძლება. ამიტომ მოიშველა მან პოემის რამდენიმე რედაქციით დაწერის თეორია და რომ „პოემაში ბევრი სუსტი ადგილებია“. მაგრამ საშუალო სკოლაში გვისწავლია, რომ უარყოფით აიღიდეთა ჯამი უფრო დიდ უარყოფით სიდიდეს მოგვცემს. გამოდის, რომ ინდო-ხატაელთა ამბავის მიმატება პოემის საერთო მხატვრულ ღირსებას არა თუ რამეს კმატებს, არამედ ბღალავს კიდევ წას. ამავე დროს კ. ჭიჭინაძე აცხადებდა: „ვეფხისტყაოსნის მკვლევარისათვის აუცილებელია ჰქონდეს „ლიტერატურისა და ლიტერატურის ისტორიის კარგი ცოდნა, საფუძვლიანი ცოდნა პოემისა, თანდაყოლილი და კარგად აღზრდილი ესთეტიკური გემოვნება, პოეტის ფსიქოლოგიასა და საერთოდ პოეტური შემოქმედების ფსიქოლოგიაში გარკვევის უნარი და, დასასრულ, გამჭრიახე გონება“... აგრეთვე „ღრმა ბუნება, პოეტური ალლო და დიდი ესთეტიკური გემოვნება“ (იქვე, გვ 12, 28), რასაც, მისი აზრით, მოკლებული იყვნენ „ვეფხისტყაოსნის“ ქართული მკვლევარები.

სამწუხაროდ, მკვლევარს ერთი სიტყვაც არ უთქვამს იმის შესახებ, თუ რა საფუძველი აქვს, განაცხადოს: ავთანდილის წასვლა ტარიელის საძებრად და მომდევნო თავები, რუსთაველის პოემის ეს ბრწყინვალედ შესრულებული ეპიზოდები, სუსტიაო.

დაგვრჩენია აღვნიშნოთ, რომ თავისი ფორმალისტური მეთოდებით კვლევა-ძიების შედეგად მიღებულ დასკვნებს თვით კ. ჭიჭინაძე არც თუ დიდად დამაჯერებლად თვლიდა. განაცხადა რა, „ყოვლად შეუძლებელია“ პოემა არაბეთში დამთავრდეს და რუსთაველმა არ გვიჩვენოს, როგორ ავიდა ტარიელი ინდოეთის ტანტზეო, და შეეცადა რა ინდო-ხატაელთა ამბის ძირითადი ტექსტისადმი კუთვნილება ათი შინაარსობრივი ანალიზით ცხადეყო, ის წერდა: „მიუხედავად იმისა, რომ საკითხი უკვე სავსებით გამორკვეულია, მე მაინც განვიხილავ საკითხს, რუსთაველის ლექსის ფორმალური ნიშნების მიხედვით და ვთხოვ მკითხველს, ამ განხილვის შედეგი მიიღოს როგორც ზედმეტი დამაჯერებელი მასალა, როგორც დამატება ზემოთ წარმოდგენილი სრულიად ურყევი ობიექტური საბუთებისა“ (იქვე, გვ. 122). გამოდის, რომ „სრულიად ურყევი ობიექტურ საბუთად“ თვით კ. ჭიჭინაძე ტექსტის შინაარსობრივი ანალიზიდან გამომდინარე დასკვნებს მიიჩნევდა. ამ თვალსაზრისით იგი განსაკუთრებით ორ არგუ-

მენტს ასახელებდა: ინდო-ხატაელთა ამბის სიუჟეტურ აუცილებლობას პოემისათვის და მათ შორის შინაგან კავშირს.

შევჩერდეთ ორიოდ სიტყვით, ჯერ პირველ მოსაზრებებზე.

სიუჟეტური აუცილებლობა ყველაზე უვარგისი არგუმენტია ინდო-ხატაელთა ამბის ავთენტურობის დასამტკიცებლად. გახა ყველა ძვერალი თავის გმირებს უთუოდ მკითხველის თვალწინ დააქორწინებს, ან კიდევ დახოცავს?

მეორეს მხრივ, ლიტერატურის, ხელოვნების სხვადასხვა დარგების, მეცნიერებათა ისტორიამ იცის ბევრი შემთხვევა, როცა ავტორმა ვერ მოასწრო დაწყებული საქმის ჩანაფიქრისებურად დამთავრება. ამგვარი ფაქტებიდან ერთის დასახელებაც კმაროდა, „კაპიტალის“ მე-2 და მე-3 ტომებისა, მაგრამ თავს ძალაუვნებურად გკთავაზობს თვით „ვეფხისტყაოსნის“ ფატალისტური ისტორია. რომ აღარაფერი ვთქვათ სარგის თმოგველის „ლექსთა შეუწყობლად“ ღარჩენილი „ამბის“ გამლექსავის შორეულ ცნობებზე, კ. ბალმონტმა ჩვენ თვალწინ არ გადათარგმნა ინდო-ხატაელთა ამბავი, როგორც დანართი, პ. პეტრენკოს კი მისი თარგმნა არ დასცალდა, რის გამოც ორივე დასახელებული მთარგმნელის ნაშრომები სხვებმა დაამთავრეს: პირველისა — ე. ტარლოვსკაიამ, მეორისა — ბ. ბრიკმა.

სიუჟეტური აუცილებლობა, როგორც ინდო-ხატაელთა ამბის ავთენტურობის დამადასტურებელი, ფიქტიური არგუმენტია. თუ სხვა გარემოებებმა მისი ძირითადი ტექსტის ავტორისადმი მიკუთვნება შეუძლებელი გახადეს, სიუჟეტური აუცილებლობა მის რუსთაველისადმი კუთვნილებას ვერ დაამტკიცებს. ამ გარემოებასაც გრძობდა განსწავნილებული კ. ჭიჭინაძე. იგი წერდა: „სიუჟეტის გაშლისა და განვითარების შესახებ კიდევ შეიძლება კამათი“ (იქვე, გვ. 118). ამის გამო ინდო-ხატაელთა ამბის ავთენტურობის ურყევ საბუთად მას ამ ამბავსა და ძირითად ტექსტს შორის შინაგანი კავშირი მიჩნდა, რასაც, მისი აზრით, ცხადყოფდა რამდენიმე გარემოება, მათ შორის — ტარიელისა და ავთანდილის დავა მულღაზანზარში.

მულღაზანზარში ქაჩეთიდან გამარჯვებით დაბრუნებულ გმირთა შორის იმართება დავა, — საღ წავიდნენ პირველად: ინდოეთში თუ არაბეთში. ტარიელი არაბეთში წასვლის მომხრეა:

თუ შენ შენს ცოლსა არ შეგრთავ, მე ჩემსას არ ვექმარებ (1472), --

უთვლის იგი ფრიდონის პირით ავთანდილს.

ავთანდილი არ იზიარებს ამ წინადადებას. ის უთვლის ტარიელს:

ესეა ჩემი საწადი და ჩემი მოსანდომარე,
ინდოეთს განახო შორჰმული, საჯღომთა ზედა მჯღომარე.
გვერდსავე გეჯღეს მნათობი პირი ელვათა მკართმარე,
მებრძოლნი თქვენნი მოგესრნეს, არეინ ჩნდეს მუნ მეომარე (1478).

„რა გამისრულდეს ესენი... მაშინლა მივალ არაბეთსო“ (1479). ამ სტროფების მიხედვით მკვლევარი დაასკვნის: გმირებმა იციან ინდოეთის ოკუპაციის ამბავი და ავთანდილი ამიტომ მიისწრაფის იქით, მაშასადამე, ინდო-ხატაელთა ამბავი იგულისხმება პოემით, და ამიტომ იგი აუცილებელია.

ძნელი დასაჯერებელია, რომ ერთ ტაეპში საჯღომთა, მჯღომარე და მომღვენოში გეჯღეს რუსთაველისაა. მაგრამ დავიჯეროთ, ოღონდ ვიკითხოთ: რომელი ძალების იმედით ეუბნება ავთანდილი ტარიელს: მინდა ვნახო „მებრძოლნი თქვენნი მოგესრნესო?“ თუ ინდო-ხატაელთა ამბავს დაეჯერება. ეგვიპტელი ვაჭრების განცხადების თანახმად ინდოეთში „მოსულა ხატათ ლაშქარი, ქალაქსა შემოსდგომია (1594) ... გარეთ ციხენი წაუხვმან“ (1595), ე. ს., მთელი ინდოეთი ოკუპირებულია ხატაელთაგან, ისე, რომ მათ გასაძევებლად ინდოეთიდან საჭირო გამხდარა არაბთა 80.000 კაციანი ლაშქარი. ავთანდილი კი, შესანიშნავი სტრატეგი, რომელიც წინასწარ ჰკრებს ცნობებს ქაჯეთის სამხედრო პოტენციალის შესახებ და ნესტანს ფატმანის პირით უთვლის:

მანდაურთა მეომართა ანგარიში ვწრილად გვიანა.
ვინ არიან მცველნი შენნი, ან თავადი მათი ვინა (1273).

„რაცა იცი მანდაური, მოგვიწერეო“ (1274), ვერ იფიქრებდა, რომ ფრიდონის სამეფო გამოიყვანდა ამ ლაშქარს, სამეფო, რომელიც, ფრიდონისავე განცხადებით, „ცოტა“ (600), პატარაა, და რომელმაც ეს-ეს არის გადაიხადა მისი ძალებისათვის შეუფერებელი გრანდიოზული ბრძოლა. მას უფლებაც არ ჰქონდა ფრიდონის სახელით მიეცა ტარიელისათვის რაიმე სამხედრო გარანტიები.

მაგრამ გადამწყვეტი მნიშვნელობა მაინც იმას ენიჭება, რომ თვით ტარიელი აქ, მულღაზანზარში, ერთ სიტყვასაც არ ლაპარაკობს ინდოე-

თის ოკუპაციაზე ხატაელთაგან. მას არც მოაგონდა, რომ თუ იგი არაბეთიდან დამხმარე ძალას ვერ მიიღებს, შესაძლოა ველარც ინდოეთის ტახტს ელირსოს. არაბეთში მას წასვლა სურს, რათა მოაგვაროს ავთანდილის დაქორწინების საქმე და ბოდიში მოუხადოს როსტევეანს. მულ-ლაზანზარში ინდოეთის პოლიტიკური მდგომარეობის შესახებ მას ერთი სიტყვაც არ უთქვამს. მაშინ ვერც ავთანდილი ეტყოდა მას ფაქტობრივ უარს არაბეთის სამხედრო ძალით დახმარებაზე, რაც პირდაპირ გამომდინარეობდა მისი წინადადებიდან ინდოეთს გამგზავრების შესახებ. მეორეს მხრივ, თუ ტარიელი თვითონ არ დაიწყებდა ინდოეთის პოლიტიკურ მდგომარეობაზე ლაპარაკს, პასუხს მაინც კასცემდა ავთანდილს ამის შესახებ. აქ, რა თქმა უნდა, საქმეს ვერ უშველის ზღაპარი იმის შესახებ, რომ რუსთაველი მკითხველს განზრახ უმაღავს ინდოეთის ოკუპაციის ამბავს: თუ უმაღავს, ავთანდილს რაზე ალაპარაკებს ასე აშკარად?

ამრიგად, ერთადერთი დასკვნა, რომელიც 1478 და 1479 სტროფების შესახებ უნდა მივიღოთ, ისაა, რომ ეს სტროფები ყალბი, და მათზე დაყრდნობა კვლევა-ძიებისას არ შეიძლება. საკითხს ველარ ვაგრძელებო იმის შესახებ, თუ რატომ გაჩნდა პოემაში ეს სტროფები და რამდენად ბუნებრივი და დასაბუთებულია 1477 და 1480 სტროფების უშუალო მეზობლობა.

ასეთია კ. ჭიჭინაძის მოსაზრებანი. მომდევნო წერილებში მას ახალი არაფერი უთქვამს, რის გამოც მათ აღარ ვეხებით. არ ვეხებით აგრეთვე მის მოსაზრებებს, რომელთაც შემდეგში თვითვე უარყოფდა.

ინდო-ხატაელთა ამბის ავთენტურობას ჰყავს სხვა მომხრეებიც, თუმცა მცირერიცხოვანი. ასეთად უნდა დავასახელოთ ნაყოფიერი, ნიჭიერი მკვლევარი დოც. ს. ცაიშვილი. იგი ხელნაწერთა ანალიზიდან გამოდის და იმ დასკვნას აკეთებს, რომ ხსენებული თავები რუსთაველისაა. ამას გარდა, საბუთად მკვლევარი იმ გარემოებასაც იშველიებს, რომ გამოჩენილ ქართველ ლექსიკოგრაფს საბას თავის „სიტყვის კონაში“ ორი სიტყვა, კერძოდ, დამაჯნება და ხარხაო, შეუტანია ინდო-ხატაელთა ამბიდან, ხოლო დანარჩენი დანართი თავებიდან მას ლექსიკონში არცერთი სიტყვა არ შეაქვს, რაც მკვლევარის აზრით, იმის მაუწყებელი უნდა იყოს, რომ საბა ინდო-ხატაელთა ამბავს რუსთაველისად თვლიდა, დანარჩენ თავებს — გამგრძელებლის ნახელავად.

აღნიშნული მოსაზრების შესახებ რუსთაველმცოდნეობაში უკვე გა-

პოთქვა კრიტიკული შენიშვნები. აკად. კ. კეკელიძემ საგაზეთო სამართლიანად მიუთითა, რომ საბა თავის ლექსიკონში რუსთველოლოგიის პრობლემებს კი არ ჰქონდა, მას ქართული სიტყვები ინტერესებდა და კრებდა მათ იქ, სადაც წაიკითხავდა. ამ მართებულ მოსაზრებას აქ მხოლოდ ის შეიძლება დაემატოს, რომ საბას „სიტყვის კონაში“, სალექსიკონო მასალა შეტანილია პოემის გაგრძელებათა სხვა თავებიდანაც. ესენია: ამრი (ს. ყუბ. 1995) მეტყველებს მნიშვნელობით, აზარი (2020) განგების, უფლისაგან შეწვევის მნიშვნელობით, კატარი (1994) ცული ფიქვის მნიშვნელობით და შეიძლება ზოგიერთი სხვაიც. ამის მიხედვით გამოდის, რომ საბა ინდო-ხვარაზმელთა ამბავსაც რუსთაველისად თვლიდა.

ესეც არ იყოს, საბა არ არის ვანტანგზე უფრო კომპეტენტური „ვეფხისტყაოსნის“ საკითხებში. ვანტანგის აზრი კი პოემის შედგენილობაზე ცნობილია. რატომ უნდა დაეუჯეროთ ამ საკითხის გადაჭრაში საბას და არა ვანტანგს, გაუგებარია.

რაც შეეხება ხელნაწერთა ანალიზს, ეს, რა თქმა უნდა, საკირო, აუცილებელი და რთული საქმეა. მაგრამ ამით მხოლოდ ხელნაწერთა გენეზისების პრობლემა გადაიჭრება, და არა ინდო-ხატაელთა ამბის ავთენტურობისა, რადგანაც ეს „ამბავი“ მე-15—16 საუკუნეთა და, მაშასადამე, „ვეფხისტყაოსნის“ ჩვენს ხელთ არსებულ ხელნაწერებზე ხნიერია. ამასთანავე არ შეიძლება ხელნაწერებზე მსჯელობისას თუნდაც ერთი წუთით დავივიწყოთ ის გარემოება, რომ ხელნაწერთა იქით ამოფარებული არიან მათი გადამწერლები. ვინ არიან ისინი? აღმურაანთ კასპარები, მარტიროზაშვილები, ბეგთაბეგოვები, სომხიოვები, ასლანოვები, საფიროვები და სხვ., რომელთა ლიტერატურული განათლება და ეროვნულ-ნაციონალური შეგნება, მათი საქმიანობის მიხედვით, მეტად საეჭვო გარანტიებია „ვეფხისტყაოსნის“ შედგენილობის პრობლემის გადასაჭრელად. ეს ის გადამწერლები არიან, რომლებიც „ვეფხისტყაოსანს“ თავფურცლებზე რუსთაველის მიერ სპარსულიდან ნათარგმნ ძეგლად აცხადებდნენ, ტექსტს რუსთაველის წინააღმდეგ მიმართული პოლემიკური და ამიტომ აშკარად ყალბი სტროფით იწყებდნენ („ბირველთავი—დასაწყისი“), ასეთივე პოლემიკური სტროფებით ავსებდნენ შესავალს, თვით ტექსტს გულმოდგინედ ავრცელებდნენ მათ მიერვე დასათაურებული „ნანუჩას ჩამატებული მას უკან“, ან „ტფილელის იოსების ნათქვამი“ ანდერძებით, და ყველაფერს ამას

რუსთაველის კმხილებად აღიქმებდნენ, მიტერიალური თვალსაზრისით. რა თქმა უნდა, ვახტანგის მიერ გამოცემულ „ვეფხისტყაოსნის“ ცალკე: კი წვავდნენ, ან მას იწერდნენ და გაგრილებებს ხელნაწერთა მიხედვით ურთავდნენ.

ინდო-ხატაელთა ამბისა და საერთოდ, პოემის დაბოლოების შესახებ თავისებური შეხედულება წარმოადგინა პროფ. ვ. ბერიძემ. „მე ვფიქრობ, — აცხადებს მკვლევარი, — რომ შოთას ხელიდან ნაწარმოები აგებულების მხრივ უნდა გამოსულიყო დაახლოებით ისე, როგორც ეს გვაქვს ხელნაწერებში. რომელიმე კატასტროფის დროს... ნაწარმოების ბოლო დაკარგულა ან მთლიანად ანდა გადაჩენილა მხოლოდ ფრაგმენტების სახით... მაგრამ ხალხს ტრადიციით ჯერ კიდევ ახსოვდა (?!) ვეფხისტყაოსნის ნამდვილი დაბოლოების შინაარსი და აი, სწორედ ამ ტრადიციისა და ფრაგმენტების მიხედვით ხდება (ე. ი. მომხდარია, მ. მ.) დაბოლოების რესტავრაცია, აღდგენა“. „ვეფხისტყაოსანს“ თუ გაუქეთეს ვრცელი დაბოლოება, — წერს იქვე მკვლევარი, — მხოლოდ იმიტომ, რომ ამგვარი თვით შოთას უნდა ჰქონოდა, მაგრამ დროთა განმავლობაში დაკარგულა“. ამ მსჯელობის საფუძველზე მკვლევარს გამოაქვს დასკვნა... „ვეფხისტყაოსანში უნდა შევიდეს ინდო-ხატაელთა ამბავი (მაგრამ ისე, რომ), რაც მთელი ნაწარმოების ძირითად, უდავო ტექსტს ეწინააღმდეგება, ე. ი. რაც რესტავრაციის ეპოქის (!) ძალაუფლებური ანარეკლია, უნდა ჩამოშორდეს“ მას (თბ. სახ. უნ. შრომები, 1936, III, ცალკე ამონაბეჭდი, გვ. 140 — 141, სქოლიო).

„ვეფხისტყაოსანი“ ხელნაწერებში ვახტანგის გამოცემასთან მთელი ათი თავით მეტია. ამას უწოდებენ „ვეფხისტყაოსნის“ ვრცელ რედაქციას, ან დაბოლოებას. თუ ამგვარი დაბოლოება პოემას ჰქონდა, მაგრამ მთლიანად დაიკარგა, და დღევანდელი ხელახლა გამგრძელებლის მიერ დაწერილი, როგორც ერთ შემთხვევაში ვარაუდობს პროფ. ვ. ბერიძე, რა უფლება გვაქვს მისგან არა თუ სამი თავი, თუნდაც ერთი სტრიქონიც კი რუსთაველს მივაწეროთ? მეორეს მხრივ, თუ პოემის რუსთაველური ვრცელი დაბოლოებისაგან მხოლოდ ფრაგმენტები გადაჩნა (მოკლებული მხატვრულ და სიუჟეტურ მთლიანობას, რაც დასტურდება იმით, რომ მას შევსება დასჭირვებია) და დღევანდელი დაბოლოება შევსებულია ახალი სტროფებით. ესენი რომ ხელახლა გამოვიტანოთ მისგან, კიდევ რომ მოზერხდეს მათი გამორჩევა,

ამე გამოფატრული ინდო-ხატ ელოა ამბავი ვაი რად უნდა, როგორღა შეინარჩუნებს იგი მხატვრულ მთლიანობას? მესამე და მთავარი: ამ აღდგენილ-რესტავრირებულთან რატომ მხოლოდ პირველი სამი თავი შევიტანოთ პოემაში, დანარჩენებმა რაღა დააშავეს?

„რესტავრირებული“ დაბოლოების პოემაში შეტანის კონსტრუქციული თეორია, რომელიც გარკვეული კომპრომისული შეხედულებების გამომხატველია, ელემენტარულ კრიტიკას ვერ უძლებს. „კეფისიტყაოსნის“ დაბოლოება არქიტექტურული ნაგებობის გუმბათი. ამ პორტალი კი არ არის, მისი უცვლელად აღდგენა რომ ყოფილიყო შესაძლებელი. ის ლიტერატურული ძეგლია. ორასმილიონიანმა რუსმა ხალხმა ვერ გაბედა აღედგინა „ევეგენი ონეგინის“ IX და X თავებისაგან გადაარჩენილი ფრაგმენტების მიხედვით ეს თავები და ასეთი სურვილიც კი რომ ვინმეს გამოეთქვა. უეჭველია, მას გიჟად ჩათვლიდნენ. რესტავრაციის უმტკივნეულოდ შესრულებას ზოგჯერ თვით გენიალური ავტორებიც ვერ ახერხებენ და ისიც — ფერწერულ ტილოზე. გავიხსენოთ ი. რეპინის ცნობილი „იოანე მეოთხის და მისი შვილის“ დაქარისა და რესტავრაციის ისტორია. საჭირო გახდა თვით რეპინის მიერ რესტავრირებულის სასწრაფო (გაშრობამდე) გაწმენდა, რათა გენიალური სურათი სამუდამოდ არ დამახინჯებულიყო. იგი აღადგინა ისეთმა გამოჩენილმა მხატვარმა და ფერწერული ძეგლების რესტავრაციის სპეციალისტმა, როგორიც არის ი. გრაბარი. მაგრამ, იმავე ი. გრაბარის ცნობების თანახმად, ეს შესაძლებელი გახდა მხოლოდ იმ დიდძალი ფოტოსურათების, ფერადი რეპროდუქციების და ასლების მეშვეობით, რომლებიც მის განკარგულებაში იყო. ამას ხელს უწყობდა აგრეთვე პირადი არაერთგზისი შთაბეჭდილებანი, მთლიანი ორიგინალის ბანგრძლივი შესწავლით შენახული.

ახლა რამდენიმე სიტყვა არა მარტო იმის შესახებ, რომ ინდო-ხატაელთა ამბავი ყალბია, — ეს ყველასათვის, ვინც პოემის ხელნაწერებს იქით მგოსანთმგოსნის შემოქმედებას ხედავს, აშკარა და უდავოა, — არამედ იმაზეც, თუ როგორ ამახინჯებს პოემას ეს ამბავი.

აქ მხოლოდ რამდენიმე სტროფს ვეხებით, რის გამოც უნდა გავიხსენოთ, რომ ინდო-ხატაელთა ამბავი ერთი ავტორისაა, სულ ერთია, იქნება იგი რუსთაველი თუ ყალბისმქმნელი. ამიტომ თუ ერთ-ერთი ამ სამი თავიდან ყალბი აღმოჩნდა, ყალბად უნდა ვიცნოთ დანარჩენებიც. ისიც უნდა გავიხსენოთ, რომ ეს ამბავი ხელნაწერთა უმრავლესობასა

და გამოცემებში შეტანილია რედაქტირებული, შემოკლებული სახით. მისგან ზოგიერთ სხვა სტროფთან ერთად გაძევებულია 7 სტროფი, რაც დაკვირვებული ანალიზის გარეშე, ერთი შესედედით შეუმჩნეველია. სამაგიეროდ შეუძლებელია ამ ამბავს მოვწყვიტოთ მისი პირველი სტროფი:

ქელა ზეა გადმოადგა, მეტად დიდი ქარავანი;
კაცები და სახედრები ერთობ იყო შაოსანი;
გარეშემო მოკეეცნეს უკანამო დალალანი,
მეფე ბრძანებს: „მოასხითო, ჩვენ დაეყონოთ აქა ხანი“ (1577).

როგორც სამართლიანად აღნიშნავს აკად. კ. კეკელიძე, რამ აიძულა მისრელი ვაჭრები შავებით იგლოვონ ინდოეთის მეფე ინდოეთის საზღვრებს გადაღმა, სამი დღის სავალზეც კი ამ საზღვრებიდან? ეს გაუგებრობათა მხოლოდ დასაწყისია. მთავარი აქ სხვაა.

„ამბიას“ მიხედვით მთელი ინდოეთი ოკუპირებულია ხატაელთაგან, რის გამოც „მუნა მყოფსა ყველაქასა შეეკერა, ჩვენცა, შავიო“ (1596), აცხადებენ ვაჭრები. როგორ ყველაქასა? ხატაელებსაც? ვაპატიოთ ყალბისმქმნელს ეს ბუნდოვანობა, მას სურს გვითხრას, რომ შავებით გლოვობენ ინდოელები და ინდოეთში მყოფი არაოკუპანტი უცხოელები. მაგრამ რამდენად შესაძლებელია, ინდოეთის მკაცრი საოკუპაციო რეჟიმის პირობებში, როცა ინდოეთის საზღვარიც კი დახურულია (1596), „ჯაბანნი, ომისაცა უმეცარნი“ ვაჭარნი, რომლებიც მოგების ინტერესებს არა თუ უცხოეთის პოლიტიკურ, არამედ საკუთარი სიცოცხლის ინტერესებზეც მაღლა აყენებენ (1034), — ინდოეთის სასახლეს და ხალხს დემონსტრაციულად თანაუგრძნობდნენ?

მაგრამ ვივარაუდოთ, რომ აქ ყველაფერი რიგზეა. განვიხილოთ მხოლოდ მგლოვიარობის ფორმა.

მგლოვიარობა შეიძლება იყოს და არის კიდევ ან პირადი, გამომდინარე მგლოვიარის პირადი მდგომარეობიდან, მის სულიერ ყოფასთან შეფარდებული, არაცნობიერი კმაყოფილების მომგვრელი, და სხვისი მწუხარებისადმი თანაგრძნობის გამომხატველი, ზოგჯერ — ოფიციალურიც. მგლოვიარობა მეორე შემთხვევაში გარდაცვალებულის, მისი ქირისუფლისა და ზოგჯერ მთელი ერისადმი პატივისცემის გამომხატველია. მისრელი ვაჭრების მგლოვიარობას, ცხადია, ასეთი

აანათი აქვს. და თურმე ნუ იტყვით, ეს ვაჭრები ამ პატივისცემას გამოხატავენ იმით, რომ, იმოსებიან რა შვექში, ასევე მოსავენ თავიანთ... ვირებს! ბევრი შეიძლებოდა ამ სტროფის შესახებ გვესაუბრა, მაგრამ აქ მხოლოდ იმით დავკმაყოფილდებით. რომ დავიმოწმებთ საბაბს: „სახელდარი — ცხენი ნიადაგ საჯღომელი, ვირი, აქლემი, თუ რაც“. „ამირანდარეჯანიანში“ კი „ათასი საჯანიბო ცხენი და სამათასი სახელდარი“ ურთიერთ დაპირისპირებულია. როგორც საჯღომი ცხენი და ტვირთშიდავი პირუტყვი. „მეტად დიდი ქარავანიდან“ კი შეუძლებელია ვირების გამოძევება. თვით პომეშიც იგი მრავალჯერ არის მოხსენებული, როგორც ტვირთშიდავი ცხოველი, ამასთანავე, როგორც სულელი, ყველასაგან გაქირდული და სასაცილოდ აგდებელი (958, 1108, 1166, 931). და სრულიად ინდოეთის მეფეს, რომლის განდიდებისათვის რუსთაველს არ დაუშურებია საღებავები, თითქოს ვირები გლოვობენ! ვინც იჯერებს და ამტკიცებს, რომ ამ სტრაქონების ავტორი რუსთაველია, იგი, ცხადია, ვერ გრძნობს, რა მდგომარეობაში აყენებს ამით რუსთაველს და მის გმირებს.

ერთ ნარკვევში ჩვენ დავასაბუთეთ, რომ ინდო-პატაელთა ამბავი როგორც კ. ჭიჭინაძის, ისე საიუბილეო გამოცემებში შეტანილია არა იმ სახით, როგორც გამოვიდა მისი ავტორის ხელიდან. არამედ შემოკლებულად. მისგან კ. ჭიჭინაძემ გააძევა ხელნაწერებით დადასტურებული შვიდი სტროფი, რომლებიც ამ ამბის ორგანული ნაწილია. აკად. ალ. ბარამიძე თუმცა ამ შვიდ სტროფზე ამბობს: „თავის ბუნებრივადგილზეა“, ესე იგი, აღიარებს, რომ ეს სტროფები „ამბის“ ორგანული ნაწილია, მათ გადაჭრით მაინც ვერ აკუთვნებს „ამბის“ ავტორს იმ ფორმალური საბუთით, რომ ეს შვიდი სტროფი ორიოდ ხელნაწერში გვხვდება (ნარკვ. III, გვ. 91, 101). კ. ჭიჭინაძემ კი ამ სტროფებზე ლაპარაკს სრულიად თავი აარიდა. მაგრამ ხსენებული შვიდი სტროფი არც ერთ ხელნაწერსაც რომ არ შემოენახა (აღსანიშნავია, რომ ამ ხელნაწერთა განმასხვავებელ ნიშნებზე საუბრისას დოქ. ს. ცაიშვილს ეს გარემოება ვერ შეუმჩნევია; იხ. მისი „ვეფხისტყაოსნის“ ვრცელი რედაქციები“, „ლიტერ. ძიებანი“, XIII, 1961 წ. გვ. 263), 1812—1813 (ყუბ.) სტროფებს შორის ნაპრალი იმდენად აშკარაა, რომ ჩვენ იძულებული ვიქნებოდით მათ შორის სტროფების დაკარგვა გვევარაუდებინა. მაგრამ რადგან ამ დანაკლისის შემავსე-

ბელი შვიდი სტროფი, ყველა ნიშნებით „ამბისეული“, სახეზეა, არავითარ ფორმალურ საბუთს არ შეუძლია ხელი შეუშალოს მის მიკუთვნებას „ამბისადმი“.

ინტერესს მოკლებული არაა ვიკითხოთ: რატომ აარიდა თავი კ. ჭიჭინაძემ ამ შვიდი სტროფის ავთენტურობის საკითხს? იმიტომ, რომ ორი შესაძლო პასუხიდან მისთვის ორივე ერთგვარად საზიანოა: თუ ეს შვიდი სტროფი „ამბის“ ორგანული ნაწილია, ისინი მეტად აწკარა და ხმაშაღალი მოწამენი არიან მთელი „ამბის“ სიყალბისა; თუ ეს სტროფები ჩანართია, კ. ჭიჭინაძის მთელი რუსთველოლოგიური კონცეფცია ხუზულასავით ირღვევა: „ვეფხისტყაოსანს“, კერძოდ, მის უკანასკნელ თავებს, ჩანართები ჰქონია.

კ. ჭიჭინაძე ყველა საშუალებით ცდილობდა ინდო-ხატაელთა ამბის ავთენტურობა დაემტკიცებინა. ამ სურვილით არის ნაკარნახევი მისი განცხადება: „ვეფხისტყაოსანი“ იულიუს კეისარის წიგნი ხომ არ არის, შიგ სამხედრო ხელოვნება ვეძებოთ“ („ლიტ. და ხელ.“, 1949, 14 VIII), რითაც ერთი ხელის დაკვრით „უარყო“ პოემის გენიალური სამხედრო მონაცემები, რასაც ჩვენ ცალკე ნარკვევი ვუძღვენით („სამხედრო ხელოვნება ვეფხისტყაოსანში“, ქუთ. პუბ. ინსტ. შრომები, ტ. IV, 1942 წ.); წერილში ტექსტის დადგენისათვის სამხედრო ხელოვნების თვალსაზრისით“ კი დავასაბუთეთ, რომ „ამბის“ ბატალური სურათები პოემისეულის უბადრუკი გადამღერება; მეორეს მხრივ ჩვენ იქვე აღვნიშნეთ, რომ ამ „ამბის“ სამხედრო სინამდვილე „შაჰნამეს“ ქართული ვერსიების უტყუარი გავლენის მატარებელია, რის გამოც მთელი ამბავი არ შეიძლება XVI საუკ. ადრე ჩამოყალიბებულიყო (იგივე „შრ.“, ტ. VI).

დავუშვათ, რომ 1812 1 — 7 სტროფები ყალბია, ანუ აქ გვაქვს „ყალბისმქმნელობა კვადრატში“, რასაც უსაფუძვლოდ დასცინოდა კ. ჭიჭინაძე. 80.000 კაციანი ლაშქარი ხომ თითქოს 'როსტეფანმა გაატანა ძმადნაფიცებს არაბეთიდან ინდოეთში. ამ ქვეყნების მაშინდელი (და ახლანდელი) გეოგრაფიული მდებარეობის მიხედვით მათ შუა მოქცეული იყო საკმაოდ ძლიერი ირანი, თავი რომ დავანებოთ პატარა-პატარა სასულთანოებს და თურქ-სელჩუკთა სამფლობელოებს. რუსთაველმა არ იცოდა გეოგრაფია? საეჭვოა. ალ. სვანიძემ აჩვენა, რომ რუსთაველი კარგად იცნობს თავისი ეპოქის გეოგრაფიას. ე. ი დედამიწის მატერიკებს სამის (ამერიკა, ავსტრალია, ანტარქტიდა) გამოკლე-

ბით; რუსთაველი იცნობს საერთაშორისო სამართლის ნორმებს, იცის რომ ომებს აქ „წესი და რიგი“ (443) და სხვა. სანადიროდ გამოსულ ფრიდონსაც არ აპატიეს ბიძაშვილთა მესაზღვრეებმა საზღვრის დარღვევა. როგორც მოხდა, რომ ეს 80.000 კაციანი ლაშქარი არაბეთიდან გამოსული, ყველაგვარი სამხედრო ინცინდენტის გარეშე მიაღდა ინდოეთის კარიბჭეს?

ეს კითხვა რუსთაველს არ დაესმის, რადგან იგი ამ სისულელეს არ წარმოიდგენდა. ყალბისმქმნელი კი პასუხის გასაცემად თავს არ იწუხებს. რაც შეეხება დანართების რუსთაველისად გამსაღებლებს, მათ ისღა დარჩენათ, განაცხადონ, რომ ეს ლაშქარი არაბეთიდან ინდოეთს სარღლებმა საპაერო ტრასით გადასხეს.

დასასრულ, შეეჩერდებით ერთ მაჩვენებელზე, რომელსაც ყველაზე გადამწყვეტი მნიშვნელობა უნდა მიეკუთვნოს ამ პრობლემის გადაჭრაში.

განსვენებულმა კ. ჭიჭინაძემ ინდო-ხატაელთა ამბის რუსთაველურობის დასამტკიცებლად „ვეფხისტყაოსნის“ ვითომცდა „XIV — XV საუკუნეების“, „უზბეკური ვერსიები“ მოიშველია. ყველამ კარგად იცის, რით დამთავრდა ამ ვერსიების აღმოჩენის სასაცილო ისტორია: „ვერსიები“, „ვეფხისტყაოსნის“ საიუბილეო გამოცემის კვალბაზე შექმნილი ნაშრომი აღმოჩნდა. მკვლევარს რომ უზბეკური ფოლკლორის ნაცვლად ქართული ფოლკლორისათვის მიემართნა ინდო-ხატაელთა ამბის ავთენტურობის თაობაზე და პრობლემაც მისი ავთენტურობის შესახებ ქართველი ხალხის მრავალსაუკუნოვანი რწმენის მიხედვით გადაეჭრა, უფრო სანდო დასკვნას მიიღებდა.

ძირითადი რედაქცია ხალხური „ვეფხისტყაოსნისა“, ანუ როგორც მას ხალხში უწოდებენ, „ტარიელიანი“, რომელიც აშკარად შოთას ქმნილებიდან მომდინარეობს, არ ცნობს ინდო-ხატაელთა ამბავს. ამას ის გარემოება ადასტურებს, რომ „ტარიელიანს“ ინდო-ხატაელთა ამბის გარეშე ასეულობით მთხრობელი მოეპოება, ტარიელისა და ნესტანის ინდოეთში დაბრუნებას კი ერთი თუ ორი მეზღაპრე გადმოგვცემს. მაგრამ როდის არის შექმნილი ეს თავები, ამას მკითხველი ადვილად გაარკვევს.

ამ ამბის შემცველ ვარიანტებში ყველაზე ძირითადისა და სრულის, „ქაიხოსროს ხელმწიფის“, იდენტურობამდე მსგავსება ლიტერატურულთან ადასტურებს, რომ იგი ჩვენს თვალწინ გამოსულა თავის პირ-

ველ წყაროდან. მეორეს მხრივ, ამ ვარიანტებში გკითხულობთ: ჩასვეს ფელუკაში... უუშვეს ფელუკაი .. დუუძახნეს ჭალათებს... იმ მინუთში... ამ მინუთში... შევიდა შიგნით გემში... კაპიტანმა ღალატობა დღეიწყო... შუათანა ატაყაში... შუა და მალლა ატაყებში... პლატუქი გაატანა... კამპანია გამართეს“ და სხვ. (ს. ჩიქოვანი, ხალხური ვეფხისტყაოსანი, 1937 წ.), რასაც არ იცნობენ „ტარიელანის“ ძირითადი ვარიანტები.

როგორც იტყვიან, კომენტარები ზედმეტია. ეს ვარიანტები შექმნილია მას შემდეგ, რაც ს. კაკაბაძემ 1913 წ. დაბეჭდა „ვეფხისტყაოსნის“ ვრცელი რედაქცია, ან უკიდურეს შემთხვევაში, 1880 წლის შემდეგ, როცა გაგრძელებანი გამოქვეყნდა ქართულ პრესაში.

ამ მიმოხილვის შემდეგ ყველა მკითხველს უფლება აქვს გკითხოს: სად მთავრდება, ჩვენი აზრით, პოემა?

პოემა მთავრდება გმირების შეხვედრით როსტევეანთან. როცა როსტევეანმა თანხმობა განაცხადა ავთანდილი მიიღოს სიძედ, ამით ამოიწურა ყველა გაურკვეველი მოლოდინი. ამის შემდეგ მკითხველისათვის მოძვეალი ნათელია. დიდი რუსთაველი განათლებულ მკითხველს გულისხმობს, მას სამუშაოს უტოვებს: დაე მკითხველმა წარმოიდგინოს, რა მოხდება შემდეგ, დაე მას მეხსიერებაში ჩარჩეს ახალგაზრდობის, მშვენიერების, ბედნიერების მწვერვალზე მდგომი გმირები. საწინააღმდეგო, სიუჟეტის ბოლომდე განვითარების თვალსაზრისს მივყევართ იმის აღიარებამდე, რომ პოემის გმირები

ტარიელ და ცოლი მისი სიბერითა გაუშვებდეს,

დაყვენს წელნი ოთხმოცნი, დაღრკეს, დაბრძეს, დაცაბერდეს (ყუბ. 2065).

ასეთი თვალვ-წირპლიანი ტარიელი და ნესტანი იქნებ სავსებით აკმაყოფილებს ზოგიერთ მკვლევარის „თანდაყოლილ და კარგად აღზრდილ ესთეტიკურ გემოვნებას“, მაგრამ რუსთაველის რიგიანი მკითხველი მას ვერ შეეგუება, და არა იმიტომ, რომ მკითხველს საერთოდ არ სურს მნატვრულად ასახული სიბერე იხილოს, არამედ იმიტომ, რომ მას არ სურს წარმოიდგინოს ბებერი ნესტანი და თისათინი.

„Роман хочу довести только до Полтавы, может быть до Прутского похода, ещё не знаю. Не хочется, чтобы люди в нём состарились, — что мне с ними старыми делать“.

წერდა თავის შედეგის, ისტორიული რომანის „პეტრე პირველის“ შესახებ ალ. ტოლსტოი. მაგრამ გამგრძელებლებმა ვერ გაიგეს რუს-

თაველის ჩანაფიქრი. ამ უკანასკნელებმა პოემას მიაბეს ჯერ მოქმედების განვითარება არაბეთში, შემდეგ — ინლო-ხატელთა და შემდეგ მომდევნო ამბები. გაპგრძელებელის ნახელავი იწყება სტროფით:

ყმა მეფესა მოახსენებს: მივირს, სხვასა რად რას ბრძანებ,
რად არ ვინდა ნახვა მზისა, ანუ რადღა ავციანებ?
მიეგებვი მხარული, სახლსა თქვენსა მოიყვანებ,
შემოიშოს შუქთა მისთა, ნათლად გარე მოიყვანებ (1534).

რუსთაველმცოდნეობაში მტკიცედ არის დადგენილი, რომ რუსთაველს მეფე ზეადამიანურ, ღვთაებრივ პატივში აპყავს:

რომელმა შექმნა სამყარო...
მისგან არს ყოვლი ხელმწიფე სახითა მის მიერთთა,

ვინც შექმნა სამყარო, მანვე გააჩინა მეფე ღვთაებრივი სახითო, ამბობს რუსთაველი პოემის პირველსავე სტროფში. აღნიშნულა შეხედულება მიღებული და გაბატონებული იყო რუსთაველის ეპოქის საქართველოში, როცა გაერთიანებული სახელმწიფოს სათავეში იდგა თვითმპყრობელი მეფე, ძლიერი, შეუზღუდავი, რომლის ბრძანება კანონი იყო ქვეშევრდომთათვის. „სადა არს პატივი მთაფრობისა, მუნ არს მსგავსება ღმრთეებისა“, წერდა გიორგი მერჩულე ჯერ კიდევ მე-11 საუკუნეში. ქართველ მეფეთა ეს შეხედულება და ეს მდგომარეობა მტკიცედ არის გამოხატული ქართულ სიგელ-გუჯრებში, რომლებშიც ისინი თავის თავს მეფეებად თვლიდნენ „ნებითა ღვთისათა“, თავს „ნებითა ღვთისათა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა, სომეხთა მეფეს“ უწოდებდნენ და ამ სიგელებს და ბრძანებულებათ „სახელითა უფლისითა“ იძლეოდნენ.

ამის შემდეგ გასაგებია, თუ პოემის გმირები უადრესად მოკრძალებულნი, მორიდებულნი არიან მეფეთა მიმართ. მათი ეს უქვეშევრდომილესი დამოკიდებულება მეფეებისადმი მკლავნდება არა მარტო ოფიციალურ-ვიტარებაში, არამედ ყოფაცხოვრებითს ურთიერთობაშიც.

როცა გმირები „მიპზვდეს არაბთა საზღვარსა“, აქედან „ტარიელ კაცი გაგზავნა წინაშე როსტან მეფისა“, „რა მოუვიდა მეფესა მახარობელი ყამისა“, „მეფე შეჯდა, გაეგებნეს“ მოსულთ, მაგრამ „რათმანერთი აუჩნდა მოგებულ-მოსაგებათა“, აეთანდილმა უთხრა ტარიელს:

იქი ვერ მივალ, მრცხენიან, გულსა სახმილო დებულაო (1510).

და ტარიელს სთხოვა, გამიადვილე როსტევეანთან შეხვედრაო. და თურმე ნუ იტყვიო, ავთანდილი, რომელსაც ამ მომენტში განსაკუთრებული თავაზიანობა, სიღბო, მორჩილება ჰმართებს, როცა მის მორიდებას, მოკრძალებას მეფისადმი უნდა აასკეცებდეს ახლად შექმნილი მდგომარეობა — სასიძოდ აღიარება, როცა, მართლაც, „ხელთა ჰქონდა ხელმანდილი, პირსა მითა იფარვიდა“ (1530) სირცხვილისა და მორიდების გაჰო, როცა ეს წუთია „მეფე კოცნასა ლაზობდა“, მაგრამ მას „ავთანდილ ფერხთა ეხვევის“ (1531), მოულოდნელად, უეცრად, სწრაფად წამოხტება, წინ წამოდგება, ივიწყებს „პატრონისა კრძალვასა“ და ამოდენა საზოგადოების თანდასწრებით კორექტივს შეიტანს მოხუცებული სათაყვანო მეფის მოქმედებაში, დაუწუნებს მას საქციელს, შენიშვნას მისცემს. მოვალეობას და ისიც — მასპინძლისა მოაგონებს მეფეს და მოაგონებს უხეში, როყო მოურიდებლობით: მიკვირს რად რას ბრძანებო და სხე.

აქ ყველაფერი მოულოდნელია, მოულოდნელია როგორც თვით ფაქტი ავთანდილისაგან როსტევეანის საქციელში კორექტივის შეტანისა. ისე ამ კორექტივის ფორმა და შინაარსი. ავთანდილი, „ზრდილი მეფეთა შვილობით“ (992), მომნიბლავი თავისი ტაქტით, წონასწორობით, სიღინჯით, მოსაზრებულობით, სათაყვანებელ მოხუც მეფეს ამოდენა საზოგადოების თვალწინ ჰკუას არ დაარჩებდა, საქციელს არ დაუწუნებდა და მერე ისეთი შეურაცხმყოფელი, აგდებული, უკადრისი. დამამკირებელი ფორმით. ავთანდილი ეუბნება მეფეს, რომ მას უკვირს, რასაც „ბრძანებს“ მეფე და უკვირს აგრეთვე მისი ქცევა, მოქმედება, როგორც უტაქტო, მოუფიქრებელი, მოუსაზრებელი, მცდარი, რომელიც საჭიროებს შესწორებას, გამოსწორებას: „სხვასა რად რას ბრძანებ“, რას დაფანტულხარ, რას მიედ-მოედები, რატომ ნესტანს არ მიხედავო. ასე უსაყვედურა მან მეფეს, რომელსაც მისი ერთადერთი და სათაყვანებელი ასული, „ნაზარდი სათუთოებითა“ (63) „ლზინი და ჭავრი, სოფლისა წყალი“ (104), „მამისა სიცოცხლე“ (105), საყვედურზე: „მახლავ რად არა, რად მელი მოყვანებასაო“ (106), პასუხად უადრესი მორიდებით, თავმდაბლად, მზრუნველობით, პატივისცემით ჰკადრებს: „ხელმწიფეო, დაჭრეჯილსა ვინცა გცნობდეს“, ვინც თქვენს უკუნებობას გაიგებს, ვინ გაბედოს თქვენი მყუდროების დარღვევა, „ვინცა განახა კადნიერად რაზომ გინდა ამაყობდესო“ (107).

ზედმეტი არ იქნება ისევ გავიხსენოთ, რომ „ღმრთისაგან დიდად ცხოველი“,

მშობლიური, ტბილი, მოწყალე, ცა წყალობისა მთოველი (857).

როსტევეანი ავთანდილისათვის იმდენად მიუწვდომელი, საკრძალავი, მაღალი იყო, რომ ამ უკანასკნელმა მას პირადად ერთხელაც ვერ კაუბედა თხოვნა, გამიშვიო: პირველად ეჯიბი შეგზავნა მეფესთან (142), მეორედ — ვაზირი. მივიდა რა სასახლეში, ეს უკანასკნელი „შეუშინდა, საწყენელსა მოხსენება ვერ შეჰმართა“ (752) მეფეს, „მეშინიანო“ (754), მოახსენა მას და მისგან „გაწბილებული“ (763), ცხარე ცრემლით ატირებული (760), „გამოდრწა და გამომელდა“ (761) დარბაზიდან, როგორც რიგითი მონა-მსახური; იგი მხოლოდ გამოძახების შემდეგ ჰბედავს მეფესთან გამოცხადებას, ისიც „მოწიწებით“ (814) და თავგზაარეული სრულებით ვეღარ ბედავს კვლავ შებრუნდეს მეფესთან და მოახსენოს, ავთანდილი გაიპარაო, რის გამოც ეს მეფეთა შემდეგ პირველი პირი სასახლეში ანუ „მოახლე მეფისა დაათა დასისა“ (44), უსტასრა (737) და გულისგული (814) მეფისა, „ვაზირთა ყოველთა უპირველესი“ „ხელმწიფის კარის გარიგებით“ და პრემიერი დღევანდელი ტერმინოლოგიით, სასოწარკვეთილი გაიძახის:

მე დარბაზს ვერ შევალ, მახსოვან დღენი წინანი,

ვინცაღა ჰკადრებს, მან ჰკადროს, რაცა ვთქვი, მასცა ვინანიო (817).

სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ იმის შესახებ, თუ რაოდენ მორიდება, მოკრძალება, პატივისცემა, უსაზღვრო და უნაზესი სიყვარული გამოხატა ავთანდილმა იმავე როსტევეანისადმი მის ცნობილ „ანდერძში“. აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ მის საფინალო სტროფში მან მეფე მოიხსენია როგორც „მტერთაგან საკრძალველი“ (807).

შემოიშოს შუქთა მისთა (ნესტანისთა), ნათლად გარე მოივანებო, —

უთხრა ავთანდილმა როსტევეანს, თითქოს ამ უკანასკნელს ავთანდილის თვალში საკუთარი შუქი დაჰკარგოდეს. ასეთი მიმართვა დამცირებდა როსტევეანისა, მაგრამ კიდევ უარესია შენიშვნა:

ლაუყენა თვალი ელვამან, მისთა ლაწვთაგან კრთომილმან (1536),

მეფეს თვალები ლაუყენა ნესტანის ლაწვთაგან კრთომილმა შუქმაო. თვალდამდგარი, თვალდაყენებული, თვალდავსებელი, თვალი დაგიდგეს და სხვ. ქართულ სიტყვა-პასუხში დღესაც ფრიად უბრუნდებოდეს და წყევლად ითვლება, რის გამოც შეუძლებელია დავუშ-

ვათ, რომ იგი რუსთაველმა წარმოთქვა მეფის, და ისიც როსტევეანის მისამართით.

მაგრამ გამგრძელებლის უვიცობა კადევ უფრო შორს მიდის. თურმე როსტევეანს თვითვე დაუკარგავს საკუთარი მდგომარეობისა და უმაღლესობის შეგნება, ამჩატებულა და ნესტანის შეხედვაზე გაიძახის: მე გიყი ვარ კუთვნილებისამებრ, სამართლიანად, არა ტყუილად,

შენთვის ხელნი გონებანი არა ცუდად არიან (1537),

ჩემნი, ნესტანო.

ცრუ რუსთაველი მეორედაც ლაღადებს: ნესტანისა და ტარიელის ინდოეთს გამგზავრების დროს, გამოთხოვებისას, როსტევეანი „ხელთაგან უფრო ხელდების“ (1574), გიყებზე უფრო გიყდებო. ანალოგიური მოპენტი ძირითად ტექსტში არსად გვხვდება. პოემაში არც ერთი შემთხვევა არ გვაქვს, როცა რუსთაველი მეფეებს გიყებად მოიხსენიებს, ასეთ ფაქტს იქ ვერაინ იპოვის.

ასე დახურდავდა პოემის დასაწყისის „მაღალი... მოსამართლე... განგებოანი“ და სხვ. მეფე როსტევეანი მეფეზე, რომელიც „ხელდების“. ცრუ რუსთაველისა და მისი ავთანდილის ამ აგდებულ დაძოკიდებულებაში მეფისადმი, შეიძლება ავტორის უნებურადაც კი, ასახვა უპოვნია აღორძინების ეპოქაში მეფისადმი გაუბრალოებულ დამოკიდებულებას, რომელმაც მალე იჩინა თავი თამარის შემდეგ, როცა თვით გიორგი ლაშას „ღვინითა უცნობო ქმნილი“ ამხანაგები „ზედამოეტევენეს... (და) ერთიცა თვალი, მარჯვენე, ხედვისაგან უხედველ ყვეს“ (ქართ. ცხ. II, 1959, გვ. 155), როცა მეფის ოჯახის სიწმინდის შელახვასაც ბედავენ (იქვე, გვ. 253), როცა ყოველი უეოდალი მეფობაზე შეტს თუ არა, იმოდნობას მაინც ჩემობდა.

არა, რუსთაველის როსტევეანი მიჩვეული არ არის ტუქსვას, საყვედურებს, შენიშვნებს, მითითებებს ქვეშევრდომთაგან, და ისიც ავთანდილისაგან: ამ უკანასკნელისათვის როსტევეანი „ღმრთისა სწორია“ (856), „ღმრთისაგან დიდად ცხოველიც“ (857). ასეთადვე დარჩება იგი მიათვის სასიკვდილო სარეცელზეც, ასეთადვე დარჩება მისთვის მისი ცხედარიც.

სრულიად არამცირედი მნიშვნელობის მქონეა ის ფაქტი, რომ ზოგერთ მთარგმნელს, უგვრძენია რა ეს გარემოება, აღნიშნული სტროფი შეულამაზებია, და იმდენად, რომ მთარგმანს არაფერი აქვს საერთო

ორიგინალთან. ყველაზე ტიპურია ამ მხრივ აკად. შ. ნუცუბიძის თარგმანი:

Впнтязь молвит: в красноречье я в твоё, владыка, вник...

ახლახან გარჩეულ ორ სტროფს შორის ვკითხულობთ:

ტარიელსა მოახსენა, შესხდეს, ქალსა შეეგებნეს,
მათ სამთავე გოლიათთა მზისა ფერად ლაწენი ლებნეს.
მიხვდეს მათსა საწადელსა, იგი პოვეს, რაცა ძებნეს,
ხელი ჰხადეს ხრმალთა მათთა, არა ცუდად წელთა ებნეს (1535).

მაგრამ ტარიელს და ავთანდილს შორის არ არის ისეთი ურთიერთობა, რომ ერთმა მეორეს „მოახსენოს“. ამას გარდა, აქ ყურადღებას იქცევს საფინალო ტაეპი: ვის „მათთა“? თუ „თვისთა“? ან რა საჭიროა საერთოდ აქ „ხელი ჰხადეს ხრმალთა“, ეს ზომ მკითხველმა კარგა ხანია იცის? აქ იგივე ამბავია, რაც 1607 და 1616 სტროფებში, რომლებშიც „ფრიდონ-მზე მოყმე, რომელმან შექმნა სისხლისა გუბია“ და „ტარიანს ხრმალნი ვერ გაძღეს, ჭკრთ ზორცი მოიმშვიერეს“ უაზროდ, სრულიად უკავშიროდ და დაუსაბუთებლად არის მიყვრებული წინმავალ ტაეპებზე, რა თქმა უნდა, სტროფის შესავსებად. ეს უკანასკნელი „ხერხი“ მხოლოდ გამგრძელებლის კუთვნილებაა და რუსთაველი მისგან თავისუფალია.

განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს 1539 სტროფი. მოგვყავს მთლიანად:

შესხდეს, წავიდეს ყველანი, შინა თავისა მარებად,
ჰქონდეს შვიდნივე მნათობნი მის მზისა დასადარებად,
არ მიხვდომის სიტურფე, არს მათგან მოუხვდარებად,
ადრე მივიდეს მეფისა სახლად სამყოფად, არებად.

აქ ლაპარაკია ნესტანის სილამაზის ვერ მიხვდომაზე, გაგებაზე, ცნობაზე, მაგრამ სტროფი აშკარად მიუთითებს გამგრძელებლის უვიცნობაზე, რადგან მათ, დამხვდულრებმა თუ ნესტანის მზლებლებმა, დიდი ხანია იცნეს და აღიარეს ნესტანის სიტურფის მომხიბლაობა; წინამავალ სტროფში სწორედ მათ შესახებ აღნიშნავს იგივე ავტორი:

გაკვირდეს ყოვლნი მხედველნი მისთა ელვათა ფენასა (1538).

მთელი სურათი ავთანდილ-თინათინის შეხვედრისა მომდევნო

სტროფებში ისეა წარმოდგენილი, თითქმის თინათინმა წინასწარ იცის, რომ როსტევეანი თანახმაა ავთანდილის სიძობის და თინათინიცი, სასახლეში, უკვე გამზადებულია სადედოფლოდ. მაგრამ საიუბილეო (1937 წ.) გამოცემის ტექსტით, თინათინმა როსტევეანის და ავთანდილის შეთანხმების შესახებ არაფერი იცის. ამ ხარვეზს ავსებს დამატებათა თვალსაზრისით „სანდო“ ხელნაწერი № 4499, აგრეთვე ხელნაწერები 461, 2610, 205, რომლებშიც საიუბილეო გამოცემის 1526 სტროფის შემდეგ ვკითხულობთ, როგორც როსტევეანის სიტყვებს:

ქალსაცა ჰკითხეთ, აცნობეთ, იქს თქვენსა გავონებასა?

მართლაც

თინათინს ჰკადრეს ყოველი მეფეთა ნუბარია...

ქალმან ჰკადრა თუ: „მეფეო, რადლა ვინმარებ ენასა“?.. (ყუბ. 1723 1, 2, 3).

ამით, როგორც ვხედავთ, ხსენებული ხარვეზი ამოვსებულია. რა თქმა უნდა, ჩვენ არ ვამბობთ, რომ აქ დამოწმებული სტროფები რუსთაველისაა, არა, აღნიშნული სტროფების არსებობა მხოლოდ იმას ადასტურებს, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ გამგრძელებელმა აქ აშბების განვითარებაში უფრო მეტი ლოგიკურობა დაიცვა, ვიდრე ზოგიერთმა გადამწერმა და რედაქტორმა, რომელთაც დამოწმებული სამი სტროფი პოემიდან გააძევეს, ცხადია იმის გამო, რომ ისინი მეტად აშკარად დაღლებდნენ თავისი ავტორის ვინაობას. ეს უკანასკნელი, უდავოა, იგივეა, ვინც ინდო-ხატეულთა გაგრძელება დაწერა.

ერთ სტროფში ვკითხულობთ:

ორთავე ხელი მოჰკიდეს და დასვენს ტახტსა თავისსა,
გვერდსა დაუსვენს ავთანდილს, სურვილსა მოველა ვისსა;
უნახავსა და ნახულსა სჯობს ყოვლსა სანახავისსა (1543).

ძნელია დავიჯეროთ, რომ რუსთაველი იტყოდა: თინათინი ავთანდილის სურვილს მოველაო. რუსთაველი სიტყვის ჯადოქარია, მაგრამ ასეთი უცხაური პარადოქსი მისი არაა: „უნახავსა და ნახულსა სჯობს ყოვლსა სანახავისსა“. აქ ქართული ენაც, აზრიც და თინათინიცი ჩაწიხლულია რითმისათვის, რათა ავტორმა როგორმე ლექსი შეაყოწიწოს.

ქალსა შესწბა, გაუკვირდა, ავთანდილის გვერდსა ჯდომა,
ფერი ჰკრთა და გუფიცხა შე და გამო გულმან კრთომა (1544), —

ვკითხულობთ მომდევნო სტროფში.

აქ უაზრობაა „გაუფიცხა შე და გამო გულმან კრთომა“, მაგრამ დავუშვათ, რომ ის რაღაცას ნიშნავს. თუ თინათინი ისეთი ქალია, რომ იგი ავთანდილის „სურვილსა მოეკლა“, როგორც გამგრძელებელი წინმავალ სტროფში ლაპარაკობს, მაშინ „შესწბა, გაუყვირდა, ფერი ჰკრთა“ და სხვ. სრულიად უადგილოა.

თითქოს როსტევეანმა უბრძანა „სპასთა“ მხოლოდ „ავთანდილის თაყვანება“ და განუცხადა: „ეჲეაო მეფე თქვენი“ (1546), ნამდვილმა როსტევეანმა კი რამდენიმე წუთის წინ უთხრა ტარიელს:

მე სიძესა ავთანდილის უკეთესსა ვპოვებ ვერა,
თვით მეფობა ქალსა ჩემსა მიეცე, აქეს და მას ეფერა (1526).

რუსთაველმა ძალიან კარგად იცის, რომ მეფობა და სკიპტრა სათა-მანო ბურთი კი არ არის, ან ჯობი, რომელსაც ბავშვები ხან მოსცემენ, ხან წაართმევენ ერთმანეთს, არამედ კონსტიტუციური აქტი, მაგრამ ეს არ იცის გამგრძელებელმა. ამ უკანასკნელმა არც ის იცის, რომ მეფის მიერ ერთხელ გაცემული სიტყვა და ბრძანება პოემით გარდუვლად უნდა ასრულდეს.

აღნიშნული თავის ორ უკანასკნელ სტროფში ვკითხულობთ:

მტერთა მკლავნი შეაძუნტნეს, გულნი ჩვენნი აგულვანნეს (1547).
ტარიელცა უთხრა ქებით იმედისა თავსა დება.
ქალსა უთხრა: შემოიყრინხართ, აღარა გწვავს ცეცხლთა დება.
ქმარი შენი ძმაა ჩემი, მწაღს აგრეთვე თქვენი დება.
ორგულთა და შემპილეთა თქვენთა მე ვქმნა გაფლიდება. (1548).

ამ სტროფებში სხვა გარემოებებთან ერთად, ყურადღებას იქცევს „მტერთა მკლავნი შეაძუნტნეს“. ეს შე ა ძ უ ნ ტ ნ ე ს რუსთაველს, რომელმაც სამი უზარმაზარი ბრძოლის სურათი შექმნა, 1547 სტროფამდე არსად უხმარია.

„ტარიელცა უთხრა ქებით იმედისა თავსა დება“, ვკითხულობთ 1548 სტროფში. აქაც უცნაური უაზრობაა. ეს უგრძენიანთ გადამწერლებსა და რედაქტორ-გამომცემლებს, ამით აიხსნება, რომ ხსენებული ტაეპი ხელნაწერებსა და გამოცემებში დიდი ნაირსახეობით არის წარმოდგენილი.

როგორ შეიძლება ადამიანმა ვინმეს იმედი უთხრას ქებით? აქ ლაპარაკია იმაზე, რომ ტარიელმა იმედი უთხრა თინათინს, მაგრამ გაუგებარია, რა იმედი სჭირდება არაბეთის ტახტის მფლობელს, რომელსაც ისეთი მამა ჰყავს, როგორც როსტევეანია და ისეთი მეუღლე, როგორც ავთანდილა.

ერთგულთა და შემიღეთთა თქვენთა მე ვქმნა გაფლიდებო, —

ხურავს ავტორი სტროფს. ჯერ ერთი, თინათინს არავინ „ორგული და შემცილე“ არა ჰყავს. მეორეც არის და, თუ გამგრძელებელს დავუჭერებთ, დახმარებას ისევ ტარიელი მოელის თინათინისაგან, თორემ თინათინს არაფერი დახმარება არ ჰჭირდება.

რალა გაფლიდება? ფლიდი პოემაში ორპირის, მატყუარას მნიშვნელობით იხმარება. გამოდის, რომ ტარიელმა უთხრა თინათინს: ორგულნი და შემცილენი გაგიორპირო, მატყუარებად გიქციო, დავიმორჩილო მოჩვენებითად (და არა ნამდვილად). კარგი დაპირებაა სწორედ!

აი მხოლოდ ნაწილი იმ ფაქტების, რომლებიც ცხადყოფენ, რომ გაგრძელება იწყება სტროფით „ყმა მეფესა მოახსენებს“ (1534). ამას ნათელჰყოფს წინაშეაღი სტროფიც, რომელშიც რუსთაველმა შეაჯამა პოემა და მოგვცა მისი იდეური ნასკვის საბოლოო განკვეთა:

მეფე ყელსა ეხვეოდა მას ლომსა და ვითა გმირსა,
ახლოს უზის, ეუბნების, აყოცებს და უქერეტს პირსა.
იგი მზე და ხელმწიფება ასე მიჰხედა, ვითა ღირსა,
მაშინ ლხინი ამო არის, რა გარდხნის კაცი ჰირსა (1532).

ეს შეხედულება არ არის განკერძოებული და ოდიოზური, როგორც მისი იმ სახით თაყვანისმცემლებს მოეჩვენებოდათ, როგორსაც მას დღეს იცნობენ.

აკად. ივ. ჯავახიშვილი წერდა: „შოთას პოემის დასასრული, უეჭველია, ვახტანგისეულ ხელნაწერთა და გამოცემის დაბოლოებაზე ადრე უნდა წყდებოდეს, სახელდობრ, ავთანდილისა და თინათინის ქორწილის თავის იმ ტაეპზე, სადაც ნესტანდარეჯანის თინათინთან გამოთხოვებისა და სამშობლოში გამგზავრების ამბავია აღნიშნული“ („ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები“, 1956, გვ. 25); აკად. ძ. ქველიძე იმ აზრისაა, რომ „პოემა თავდება ავთანდილისა და თინათინის“.

ათინის დალოცვით და ტარელის განცხადებით თინათინისადმი“ (1548). მომდევნო სტროფებიდან იგი მხოლოდ რამდენიმეს შიი-ნევს რუსთაველისად (რუსთველოლოგიის საკითხები, ტფ. სახ. უნივ. შრომები X, 1939, გვ. 114); აკად. აკ. შანიძე გადაკრით აღიარებს, რომ პოემის დღევანდელი (1937 წლისეული) დაბოლოება აღორძინების ეპოქის პროლუქტია (სიმფონია, გვ. 036—037); ასეთივე აზრისაა აკად. ალ. ბარამიძე, პ. ინგოროყვა და ყველა სერიოზული საბჭოთა მკვლევარი და მცოდნე ჩვენი პოემის. ხოლო პროფ. ს. კაკაბაძემ თავის 1927 წლის გამოცემაში აეთანდლისა და თინათინის ქორწილი გამოჰყო კიდევ ძირითადი ტექსტიდან და პეტიტით დაბეჭდა სათანადო მოკლე შენიშვნით.

დასახელებულ მკვლევართა ასეთი შეხედულებანი შეუვალი არგუმენტია პოემის არა თუ ხელნაწერული შემკვიდრეობის, არამედ ვახტანგისეული დასასრულის არარუსთაველურობისა, რადგანაც აკად. ივ. ჭავჭავიძის, აკად. კ. კეკელიძის, აკად. აკ. შანიძის, აკად. ალ. ბარამიძის და სხვ. ვერც ქართული კულტურის და „ვეფხისტყაოსნის“ სიძულვილს დასწამებს ვინმე, ვერც მათ უცოდინარობას. რუსთაველმცოდნეობას ისღა დარჩენია, რომ ყურადიღოს ეს ვითარება და მისგან სათანადო დასკვნები გამოიტანოს. რუსთაველმცოდნეობას ჩისში აყენებს არა მარტო ინდო-ხატაელთა ამბავი, არამედ პოემის ვახტანგისეული დაბოლოებაც და სანამ მკითხველი მასში ორიენტირებული არაა. პოემას ეს დაბოლოება დღევანდელი სახით ახლავს, ამ ჩიხიდან მას ვერაფერს გამოიყვანს. თუ დიდი ქართველი მეცნიერი ივ. ჭავჭავიძისი აცხადებდა: „შოთა რუსთაველის გმირებში ქართული გული ძგერს, მის გმირებს მაშინდელი საქართველოს საკითხები აღელვებსო“, ყველა მსურველი ამ აზრის საწინააღმდეგოდ გაუჭირვებლად დაასაბუთებს, რომ ეს გმირები „ბინდით ცისკრამდე“ და გათენებამდე ღრეობენ და თვეობით ლოთობენ ისე, რომ წუთითაც არ ისვენებენ. თინათინის ქორწილშიო. — კვითხულობთ აქ, —

მსმელთათვის წყარო ღვინისა ასგან დის, მსგავსი მილისა,
ბინდით ცისკრამდე სმა იყო, გარდახდა ეამი დილისა (1552).
თამაშობლიან, არ იყო ყოლა გაყრანი სმისანი (1560),

და ღვინოსმულნი თავს ძალას ატანდნენ ფხიზელურადო. (1559).

რუსთაველის გმირები დიახაც არ ამბობენ უარს სმაჰა, მღერასა, და მოლხენაზე (51, 71, 686), მაგრამ წუთითაც არ ივიწყებენ ზომიერებას (687), და როცა ხელში სავესე ჰქიპები უჭირავთ, თავისი „ქცევითა წყნარითა“ და „ენითა, წყლიანად მოუბარითა“ (59), სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის პრობლემებს წყვეტენ; თუ აკად. აკ. შანიძე რუსთაველს მგოსანთმგოსნის დიდი პატივით მოიხსენიებს, პოემის ვითომ დიდი ჰირსიუფალნი და მოამაგენი, რათა რუსთაველს ინდო-ხატაელთა ამბის ავტორობა დაუმტკიცონ, მოურიდებლად და დაუსაბუთებლად განაცხადებენ, რომ „პოემაში ბევრი სუსტი ადგილები მოიძებნება, რომელთა ღირსება“ ინდო-ხატაელთა ამბავზე მალა არ დგას; თუ პროფ. ალ. ბარამიძე და სხვა გამოჩენილი მკვლევარები თვალნათლივ აჩვენებენ, რომ რუსთაველს მეფეები ღვთაებრივს პატივში აკყავს, რომ ამ მხრივ იგი XII საუკ. ქართული სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკური სინამდვილისა და შეხედულებების ანარეკლია, ვინმე ვიგინდარას სრული შესაძლებლობა აქვს ეს მტკიცება ადვილად გააბათილოს, რადგან დანართებში ნათქვამია, რომ დროდადრო ეს მეფეები ხანდახან ხელდებიან, რომ მათი ხელქვეითები და ქვეშევრდომები მეფეებს საჯაროდ აძლიევენ შენიშვნებს, მოურიდებლად საქციელს უწუნებენ და წესრიგისაკენ მოუწოდებენ; თუ ვინმე დაასაბუთებს, რომ რუსთაველის სამხედრო ხელოვნებაში აისახა XII—XIII საუკ. ქართული ფეოდალური სამხედრო ხელოვნება, დიადი და ეპოქისათვის სწორუპოვარი, ახალი მომდევნო ეპოქის სამხედრო ხელოვნების ნიშანთა შემცველი და მაუწყებელი, ყველა მსურველი ადვილად განაცხადებს, რომ რუსთაველის სამხედრო ხელოვნება „შაჰ-ნამეს“ ბატალური სურათების უცილობელი გავლენის დაღს ატარებს, და ა. შ. ამრიგად, „ვეფხისტყაოსანში“ არ აღმოჩნდება პრობლემა, რომლის გადაჭრასაც წინ არ გადაეღობება გამგრძელებლის ნახელავი.

დიდი და რთული ამოცანა დგას ჩვენი მეცნიერების წინაშე: მართლაც. დროა დაიბეჭდოს აკადემიური ტექსტი პოემისა, რომელშიც ზედმიწევნით სრულად აისახა ქართული ხალხის ეროვნული იდეალები. მისწრაფებანი, რწმენა, შეხედულებანი, ზნეობა, ეთიკა, მრწამსი, ტრადიციები, სული; დროა რუსთაველს ავხადოთ პასუხისმგებლობა იმ აუარებელი კურიოზებისათვის. რომლებიც უვიცმა ხელოსან-გამგრძელებლებმა და გადაამწერლებმა შექმნეს და პოემას მიაწერეს; დროა დაიბეჭდოს მხოლოდ რუსთაველის ტექსტი, რათა ყველა მკვლევარს,

ქართველს, მოძმეს თუ უცხოელს, შესაძლებლობა მიეცეს მგოსანთ-
მგოსნის შემოქმედებაზე მხოლოდ მისი ტექსტის მიხედვით იმსჯელოს.
მაგრამ ეს დიდი პრობლემა, რომელიც ვერ გადაჭრა რამდენიმე თაო-
ბამ, ღირსია ფართო მეცნიერული დისკუსიის, ღირსია იმისა, რომ მის
გადაჭრას მიეძღვნას, თუ მეტი არა, ერთი გაფართოებული სამეცნიერო
სესია მაინც.

1962 წ.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

ეროვნული იდეები ვეფხისტყაოსანში	5
სამხედრო ხელოვნება ვეფხისტყაოსანში	
საკითხის შესწავლის ისტორიიდან	45
ვეფხისტყაოსნის სამხედრო ხელოვნება	49
დასკვნები	92
ვეფხისტყაოსნის სამხედრო ხელოვნების სადაურობისათვის	99
მედიცინა ვეფხისტყაოსანში	114
ნადირობა ვეფხისტყაოსანში	151
რუსთაველის ბიბლიოგრაფიისა და ტექსტის დადგენის საკითხები	187
ტუსენისეული მასალების მნიშვნელობა ქართული ლიტერატურის ისტორიისათვის	187
ვეფხისტყაოსნის ლექსიკიდან	205
შენიშვნები ვეფხისტყაოსნის ზოგიერთი დაზიანებული და დამახინჯებული ადგილის შესახებ	233
ერთი ჩანართად მიჩნეული სტროფის შესახებ	252
ვეფხისტყაოსნის ტექსტის დადგენისათვის სამხედრო ხელოვნების თვალსაზრისით	261
ვეფხისტყაოსნის დაბოლოების საკითხისათვის	289

რედაქტორი რ. ორჯონიკიძე
მხატვარი ა. სარჩიშვილიძე
მხატვრული რედაქტორი გ. ქუთათელაძე
ტექნიკური რედაქტორი შ. ძოწენიძე
კორექტორი ო. ცინცაძე

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 17/XI-66 წ. ქალაქის
ზომა 60X84¹/₁₆. ნაბეჭდი თაბახი 19,5. სააღრ.-საგა-
მომცემლო თაბახი 15,4.

უე 02846. ტირაჟი 1.000. შეკვ. № 1233.
ფასი 1 მან. 28 კაპ.

გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“
თბილისი, მარჯანიშვილის 5.

ბეჭდვითი სიტყვის კომბინატი. თბილისი, მარჯანიშვილის ქ. 5.
Комбинат печати. Тбилиси, ул. Марджанишвили, 5.